

Владимир Ахашба

АРТИОМ АМҚӘАБ

Иңстәзаарей ирғиамтақәей

Ақәа
Апхәынтшәкәтыжырта
2019

Ахашба, В. С.

А 87 Артиом Амқаб : ицстазаареи ирфеиамтақәеи / Владимир Ахашба. – Ақәа : Апхәынтшәкәтыжырта. – 2019. – 368 д.

Апсны еицырдыруз ажурналист, арадиои акьыпхьы заацсара дуны ирыдыз, апсуа интеллигенция рыбжьара рапхәтәикәа иреиуаз Артиом Амқаб изку ашәкәы акыр шықәса аус адиулон Владимир Ахашба. Уи, аамта иарзыз арфеиамтақәа реизгара ацәа ду адбаланы, иахьа апхьаф икынза раагара илшеит.

Артиом Амқаб инапыитихызафымтақәеи аитагамтақәеи рнафсангы, ицстазаара излалшоз ала инартбааны далацәажәеит, иара убас аус ицызуаз ргәалашәарақәа еизикит. Иахьатәи апхьаф изирхынхәит иацтәи амш атоурых

ББК 84 (5Абх) 6-44

Аиқәыршәә икнытә

...Ацсуа журналистика азаацсаөцәа дукәа ируазәкыз, Ацсны зәацсәзтәыз ажурналист, акультура аусзуө хәа ахәтыртә хьзкәа зыхтәз, ацсуа литература зырҕиара адызтәз, зейтагамтәкәа рыла изырбеиәз, ареспублика ауаажәларра-политикәтә цстазаара агәта иалагылаз, апсуа публицистика знапкымтә аныцшыз, апсуа радио «ахьтәы фонд» хыцхьазара рацәала арадиоспектаклькәеи, арепортажкәеи, аинтервиукәеи азынзыжьыз, иара арадио ахәта айташьақәырғылара иахагылаз Артиом Аңыр-ица Амқәаб доухәтә усзуфык иахасабала ихаҕсахьа аарцшра иазкуп ари аусумтә.

Уи, ихафсыз ашәышықәса 30-тәи ашықәскәа рызтәи арепрессиақәеи урт раамышьтахьтәи ашықәскәеи рзы (1953 шықәсанза) аусураҕы, афнгы, уажәымзар уажәы, даазых-дыркылакгы дыргарц ианбааиуеи хәа иазыцшыз цсыуа интеллигентын.

Акыр шықәса цуеит Артиом Аңыр-ица ицстазаара дал-тижьтәи. Иара убас акраатцуеит игәалашәара иазкны сымч зықәхоу акы зфырц стахызижьтәи, аха иахьеи-уахеи аилахара, хускәа зегы «насахь» рынаскыагара «ачымазара», аранза саанагеит. Нас, хымпада, изфып хәа сәаназыск, иаацәыртцит уаанза исызгәамтоз, аха ицъасшьашаз акы: зака имачхазаарыз Артиом Аңыр-ица дызгәалашәо, ихааныз, дзыдтәалахьаз, дзыцныкәахьаз, игәытцха змаидоз. Урт рдунеи рыпсахьеит, даеа бицарак еитцагылеит. Егьырт зегы ракәым, иара сара, абриакара шықәса аус ицызуаз, уажәшьта атоурых иахзафызоу иаамтазтәи аполитикәтә тагылазаашьа баацсы иахкьаны иқәлацаагы иаргы ирхыргаз игәаларшәо еитеихәалоз иажәабжькәа анысымтцеит. Урт зегы уажәшьта ихьааго, схы гәыбҕан астоит, аха икамлоз даеазы дигәалашәар, ифыр...

Ус хәхьуеит: ианахәтоу хамыццакра иахкьаны хырфа хзеибауеит иахьеи-уахеи еивагылоу, аус еицызуа, знызынла, ус иатаху иатахыму хәа рацәак хәазымхәыцзакәа, гәынамзарак хамазар «ихәрбахтәуеит», «ихәршәтәуеит». Ус

ихамбазакәа, аамтагы ныкәха ицоит. Нас, уцшыр, ҳаргы азәы ҳааигәалашәар, жәәкәандак ҳзиҳәар ҳтаххоит. Убри азы акәхап, зны-зынла, инаунагзатәуи иаамталатәуи зеитна-хацсахло.

Ағар, иахә ажурналистика знапы алаку, наукала итыз-таауагы налатқан уразтаар – Артиом Аңыр-ипа Амқәаб дышпажәдыруеи? – ҳәа, иңашыаны арахь еитауазтаауеит. Акала уахәапшуазар, ағар харас ирыдутцои, ианаамтаз иа-мыцхәазар иара изкны статиакгы (еихау атәы ххәарым).

Артиом Аңыр-ипа ианиааз, Апсны ҳаблак, қытак қалақк ыкамызт дахымнеицыз, инагаз анхафы иаирикны, аҳәынтқарратә усбартақәа ирхагылази, ареспубликағы атакзыпхыкәыз анапхгареи рқынза иара дырдыруан, ихатгылан апсшәа иархәон.

Сара хықәкыс исымоу Артиом Аңыр-ипа ипстазаареи иреиареи рытцаароуп. Амқәабаа ржәытә-рғәтә мыцхәык сеалазғалом, азәи-фыцьеи рызбахә схәозаргы, уртгы иабицара иатәу роуп.

30-тәи ашықәскәа рзы Артиом Аңыр-ипа алитературахь, апублицистикахь рапхьатәи ишьағәкәа кәитцеит. Иахьа-зы, ирыцхарахаз, ифымтақәа еизакым, итцаам, иахьтәахыз архивқәагы аибашьра иалабит. Убри ақнытә иреиара инхартәаан итцааны алацәажәара ҳцәыуадафуп. Аха иа-гәа ус акәзаргы, акәты иалшаз акәтагь ҳәа, иахьазы ихамоу илитературатә тынха еихарак иахзеикәзырхаз, апшаарақәа ирыцхрааз табуп ҳәа рахәара ахәтаны исыпхьазоит.

Рапхьаза, иналкааны лыхьз ҳәатәуп иахьазы зыпстазаара иалтхьоу, Дырмит Гәлиа имемориал фны-музеи ашәкәы фонд аихабы Нателла Цычоева. Амузеиахь снейра да-зыпшызшәатәкәа, сзылтааз анысхәа, ажәак ахымхәаазакәа инаслыркит Артиом Аңыр-ипа ифымтақәа, иеитагақәа на-рылатцаны (ари ашәкәы иагәыло реихарак) папкак ақны ие-идкылан илымаз, анафс, Апсуа тцааратә институт адиректор, афилологитә наукақәа ркандидат Уасил Афзба, – аизгақәа «Апсадгьыл азы», «Пхьака, амраташәарахь!» Артиом Аңыр-ипа иажәеинраалақәа фба ахькыпхьу сықәзыршәаз, афи-

лологиатә наукақәа рдоктор Мери Аҳашпқха, лаб ашәкәыџџ, апублицист Мушьни Аҳашба ихатә архив алапшра азин сызтаз, Биана Шьынқәырпқха, Ацсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба ипқха, лаб иархив алапшра азин сызтаз, Ацсуа хәынтқарратә музеи адирекция, Ацьынцътәылатә еибашь-ра ашьтахътәи ашықәсқәа раан итытдыз «Ацсны қапшь» аномерқәа ахрархәара азин сызтаз.

Иара убас схы иасырхәеит аусумтақәа: афилософия наукақәа рдоктор Гәрам Амқәаб – «Средства массовой информации Абхазии в политической системе общества», ажурналист Алықса Арчелиа – «Абжыгуаа рхәыштаара», Иван Кортуа – «Кондрат Дзидзариа».

Табуп хәа расхәоит А. А. Амқәаб ицстазаареи ирҕиареи антыстдаауаз згәалашәара пқақәа рыла ацхыраара сызтаз Маркәылатәи абыргцәа: Андреи Гәния, Ирод Асланзиа, насгы, Тихон Анқәаб, Заканбеи Мқанба, Павел Азынба, Елена Гәынпқха, Гоги Канделаки, Тания Паппқха, Гьаргь Гублиа, Никәала Кәытцниа, Терент Чаниа, Иван Асазба, Борис Гәыргәлиа, Цьума Ахәба, Валери Бигәаа.

Атцыхәтәаны иазгәастарц стахуп анапылафыра дшапхьаз, абжьагарақәа шыкаитцыз, изаамтанымкәа ихапхаз хфыза, апоет Рауль Лашәриа.

ЦСТАЗААРАК ЗЫНЗАЛО АМӨА...

Адац-цашө

Акөа, Акипарискөа рымөа абжьаларта ахьяантцөо, К. Ф. Зизариа ихьз зху алицей-интернат ашқа шыапыла ухазгало амардуан ашыапаны, анаара иаөапканы игылоуп өбаны еихагыло аоны. Уи ашта уанынталалак, ақалақь ақөыпшылара цьашьахөы убла иаахгылоит. Лбаа, ааигөаза, амөа ахь-ааихутцөо ақалақь ашыкьбжь иалазөаны, ауахөама асаркьал бжьы ааөуеит, иаха инаскьаганы, ахыбрақөа еиөызшо амөақөеи, амрагыларахь ала, Кылашөыр ацха инаркны, мраташөарахь, Ацөымзаркыра ахабланза – рыбжьара улацш иаабжьазо, амшын унапсыргөйтца ианушөа иубартоуп.

Аөажөатөи ашөышықөса 30-төи ашықөсқөа рееиөшамтаз абри атыцаөы рхатөы цьабаала, ран Екатерина Арышпцхай, аишыцөа Николаии Артиоми Амқөабааи аоны ашыапы ркит. Аишыцөа, акыр шықөса, аоны аргылара иаөын. Ишнеиуаз итаацөарахеит. Аицалацөа, Аграфина Тарпцхай Татiana Ашьхаруапцхай, таацөаракны инхон, өыцьа ахацөарпцар раазон.

Абрантөи есышьыжь иналбаан усура ицон аишыцөа. Аихабы – Акөатөи аихамөа ахөаахөтратө еилазаара анапхгаөы ихатыцуаөыс аус ахьиуаз. Аитцбы – ашьыжьтөи ага цша наихьырсуа, акахуа днаөыхөо, уақа таацөашөала еицөажөоз рлаф дналазырөны, нас ацшахөа инацөыхарамкөа, агает «Ацсны кәпшь» аредакция зыөназ ахыбрахь. Абас иалагон, хырцашьа змамыз акы еипнамыркьозар, уи иусура мшы, еснагь иаамта зықөирзуаз аредакциатө еилахара – агает атыжьра. Ашьтахь, «Ацсуа радио» редактор еихабыс даниасгьы, уи иеилахара иацымлазар еитцамхазөит. Иахьа аишыцөагьы, аицалацөагьы рыдунеи рыпсахьөит, ахырыөната ахөыштаара амца шынеикөыц, мшыгены ахышааихөлартцаз еикөуп. Рцеицөа, Заури (Артури) Гу-

рами, абар шыта даргъы иаарытцагылахъеит рыхшара – афнатафы ацшыбатѣи абицара. Ирхѣоит, атцла гылоуп ацашѣ ала, ауафы идац-цашѣ ала. Нас хнаныцшылап, халацшхѣаа итцаагап Артиом Ацыр-ипа ицстазаара мѣа. Халацѣажѣап, икыта дызлиааз, ижѣлантѣ, иуарайтахыра иара иаазара ишаныцшыз, илшаз ари адунеи иазынижъыз, итынхаз.

* * *

Амѣаду ахѣы иахынхало, Очамчырака уацымцакѣа, уармарала уахъаамѣахытца, аѣада, ашыхарахъ инаскѣо Заган ихѣы иацнеиуа амѣа архака, Мыкѣ ацшахѣахы, илбаауеит. Уажѣшыта лассы хнеиуеит Маркѣыла мацара акѣым, Абжъуаа рѣы инаго, зажѣа крылнадо, араион абыргзацѣа Рсовет ахантѣафы Андреи Адгъац-ипа Гѣния дахынхо акынза.

Хнеира зызкыз аниаххѣа, хайцѣажѣара иаха иханартѣаап хѣа, гѣыла цкѣынак дишьтын, жърацѣарала Амкѣабаа ирзааигѣо, иахъагъы ара ибзиахѣа инхо абырг Ирод Асланзиа дааипхъеит. Абыргцѣа иахымыццакзо, ражѣа иазхѣыцуа, иргѣаладыршѣон Амкѣабаа ржѣытѣрѣатѣ, дара зхаану, ирахъахѣо...

Ахѣылбыхарахъ инеиуаны, хазегъ хайманы хѣынахъеит ажѣытѣ Амкѣабаа иахърынхартѣ тыцыз ашка.

Абра дынхон Амкѣаб Ацыр. Икѣаскъа ыкѣпраауа игылан, иашта тѣбаа ду ашыац аиатцѣара кашъшы, ицацха, ица, иѣцара зхѣаз еипш, инагоу нхафык дшынхо дынхон.

...Икѣацсатон, хара хаццакзомызт, халацш ихнакуаз ацшзара хашътуамызт, хахнахуан, уи инаццаны – абыргцѣа инеимда-ааимдо ирхѣоз, иргѣаладыршѣооз.

Ацыр инхартѣ ахылказ инацѣхыкны ицо Заган ихѣы, ускан еипш иахъагъы акѣша-мыкѣша инхо агантѣи иасуа ацша иацѣнахъчоит. Ахѣы инавакны, мраташѣарахъ унацшыр, ага ацшахѣеи, аѣада – аиатцѣареи ирылубаауеит

Кәдырта интаршәны ишьтоу ақытақәеи аҳаракырақәеи. Ааигәаза, Мықәи Дәаби ахьеилало ахәыпцшза икәгылоуп, ажәытәза аахыс ацсуаа-қырсианцәа Анцәа иахыиашыапкуаз Мықәтәи ауахәама, иубартоуп Мықә Ашта – Абжьыгуаа реизарта, итцегыи тцәка лбаа, зынгыи-цхынгыи итамбазо Цақьапан акәара. Абыргцәа излархәо ала, Цақьапан маға-маға ҫыгхара дуны еилоу анышә хахә ала идыргылеит Мықәтәи ауахәама...

– Абра хахыиоу ахабла Амқәабаа ргәафа хәа иашьтоуп, – иахьада ари ахәы дықәымпшыцшәа, дахьиз-дахьаазаз ацшзара ила амышыцылацшәа, иҫыцбараха далацшуа дхацәажәоит Андреи. – Уажәшьта ихыршьааит мамзар, сара санахьаз, иаахақәыршаны ашәыпыцьяц беиан: ац, ахьа, араш, ахьаца рацәан, ал атәы зхәодаз, уи азахәа аазон, икамло ашәыр иарбану... Схы сгәалашәозар аахыс, уаанзагыи аханатә инаркны ахаблан таацәашәала иқан, тызшәак рыбжьамызт, кыкҫыкда, айгәылара, аихатцгылара, айтәнеиааира рзеилан, иахьагыи ирзеилоуп: Амқәабаа, Тыжәаа, Гәниаа, Асланзиаа, Атцкәтәниаа. Амқәабаа иахьа Ткәарчал инхома, Акәа, ма Очамчыра икоума, архака илбааз роума, абрантәи ицеит. Аха иахьыказаалак хацәгыеи хабзиет ихалагылоуп, хаитәнеиааира шхамац ихамоуп.

Амқәабаа

– Аижәлантә иахьазы сара среихабуп: афада – Абжьыгуаа, алада – Бзыцаа Амқәабаа Анқәабаа хәа еилых хамазам. Харт хәзегь азәы хауп. Хаиашьара иахьагыи, ицәгыароума ибзиароума, айтәнеиааира, аихатцгылара хабжьоуп хәа – сахәо дысцыланы, ифныка снаипхьейт, 94 шықәса иртагылаз, зықәра иаатәаумшьаратәы агәабзиара зфыда зныцшуаз, Акәа ақалақь аҫы инхоз Тихон Константин-ица Анқәаб.

Ханаатәа, ханааибадыр, иара иқәра ишашьашәалаз еипш, дахымыццакуа икаҳуа днафьхәо, сара, скаҳуа иацны иаалгаз ицьбароу арыжәтә ахыжәла наваларгыларц иафьз ицҳа Ирина дирццакуан ажәада, лапшыла. Аҟнәтә зышыцылаз аҟаацәаратә традиция, асасдкыларә еипмыркьакәа, ицҳа лыстол рхиашьа игәацхо, арахь инирпшырц иҟахымкәа, иажәа иацитцон:

– Иуасхәоит, сашьа Иосифи сареи рацхьаза Маркәыла Амқәабаа ахьынхоз ҳнеит 1927 шықәсазы. Уахь ҳнарцхьеит аишыцәа Николаии Артиоми. Ускан ҳара атцара еицахтцон Ақәа, Ашьхаруаа ршкол ақны. Уброуп аишыцәагьы ҳахьеибадырыз. Иахьеипш исгәалашәоит Ацыр даараза ишигәацхаз ҳаицнеира.

– Ишәцьысшьоит, абас шәышьтибахла нақ-нақгьы, шәеишыцәоуп, – дхалабжьеит иара. Цаны, ҳаргьы ашкол афь ханааибаба аены инаркны ҳаизықазашьа цсраенынза ишықаз иаанхеит.

– Исгәалашәоит, – ихәон Тихон Константин-ица, – Ацыр инхара, иашта пшза. Нахьхьи Аацы, Алра аҳаблан саб дахьынхоз еипштәқьа ихәыпшзаран, амшын казказуа ухыцшылон.

Урт ихамыштыцыз асахьакәа, иахьагьы изцәырыргоз агәыбылра хааза иблақәа ирхыҳәҳылон, ибжьы ианыпшуан. Нас иацитцеит абарт ажәақәа: «Ашьа аеамдыркәа, анхарта тыц ахьалхтәызгьы рытцанахәеит аишыцәа».

– Егьы, ҳажәла иазкны ускан Ацыр ихәаны исгәалашәо, игәныскылаз уасхәоит. Иқан хәык аишыцәа, азиас Мчышьта ахықәан инхон. Уафшьрак иахырқьаны иахьынхоз ихымтцәар қамлеит. Иццакуазар акәхарын, рынхара-рынцыра акгьы рзалымгеит – қәабк шытырхит ауп. Ус ишааиуаз, – аишыцәа руазәк Бзыцын даагылеит (цьарак изеицынхомызт, ашьа зыбжьаз рыхьзар қалон), уи Анқәабхеит, егьы Абжьыуаа рфь днанәгит, – уи Амқәабхеит, ахәык – Егры дырсит, дналазын

дцеит, ирхэоит Гори ақалақыынза дназеит хэа – ишьта-мтагы рцэызит, Миквабишьвилихеит. Сыззааиуа, аишьцэа анеипыртцуаз излеибырхэаз ала, мышкахы-мышкатцыхэа еибамырзкэан рабицара ирхылтцуа цыара изеикэшээр, иалеибадырырц рыжэла, ирзынханы иры-маз рқэаб иахаршалан икартцеит.

Анафсан, даеакгы аижэлантэ рзы ирхэо: Иахьагы ажэаны инхеит Амқэабаа ртаца жэфангэашэ шылзаатыз хэа. Ажэлар рфы излархэо ала, ус жэфангэашэ ззаатуа, ифеахэатгы калоит, амала иихэо хажэак иреихамзароуп хэа. Амқэабаа рахэшьа жэфангэашэпхьара анылба, даатцамхазакэаны «лари-уари, хази-чхэари, Амқэабаа» хэа, жэарццакыла илхэазаап. Убри нахыс аижэлантэ марымажахеит, иркуа-ирышьтуа рыцааиуа иалагеит рхэоит.

Амқэабаа жэйтэнатэ аахыс ирылапхьахьо, нхарантцырала, чеицыкала, уафрала, раамышташэара еицырдыруеит.

Тихон Константин-ица еимгеимцарак хэыцрак да-ланахалеит. Сара, ауадае иказ, атынчра еилазгомызт, ажэйтэ гэалашэарақэа ддыркареит хэа сгэахэны. Аха ипцха Ирина, хайцэажэара зеалазымгалоз, лаб дызбылуаз лдырузаарын, дфагылан, днаидгылан «ахэшэ...» лхэеит, аха иара уаха лажэа ахэаха лымтакэа, – бнатэа хэа, – инапала иналирбеит.

Ус, игэатцантэи ипсып зқэыцгэгоз ибжы аармачны, игэыпшаара атцубаауа, ус ихэеит: – Ббаашэт, абриак са-хаанымхар...

Сара ажэа бжыагалара шатахымыз збон – избон, иара рацэак инаицэыхарамкэан астал икэгылаз апатрет илапш шадхалоз.

Игэыпшаара даиааизар акэхап, иааизикын, апатрет дахэапшуа, ихимыркэшацыз иажэа инацитцеит: Абри дхэйтцбын, даниз ауха Артиомгы, сашьа Иосифгы, саргы афны хакан.

Аиашъа дшәоуит анырхәа, Иосиф имукәа, Арти-
ом ихъзитцеит. Зцәбаала инхоз, запсуара бзиа избоз
уафгәышъан. «Абзиахәкәа» анхәкәла, аибашъра ианала-
га, абцъар хзырхиозар хәа Нхытц-Кавказка ицоз гәыпк
иаргъы дрылан. Ианыхынхәуаз акатцәарафы рхаирплан
тахеит рхәеит. Акыр аамта агәыгра хаман иудыруеи –
хәа, аха зегъы башахеит...

Тихон Константин-ица иихәоз иажәакәа уажәада
имхәацызшәа – хәыרבгъыцк еипш даадыртынчит.

Ацсуа милат рхақәитратә тысра иалахәу ибзиазаны
дыргәалашәоит Артиом Константин-ица Анқәаб. Уи ил-
шаз ицәбаа иаха инартбааны ирхәап, ирфып хәа сгәы иа-
анагоит дыздыруаз, ивагылаз. Иара Тихон Константин-
ица, еишъа еихабык еипш, дзыниахъаз зегъы изымчхауа
иханартәазар акәхап, уажәы уаха псгахак имто имхәар
зымуаз: – Ирзаауи уара, абарт ауаа жәынгы-ғангы?!.
Хадгъыл акәу, хтоурых акәу изеишәарыцо?..

Итахаз роуп... Абицара бзиа айтцагылара иафуп,
аибаазареи, аицнагареи рыжәахыри еибыртар, азы
ахышьтрахъ ихынхәуеит рхәоит хәа, – нацитцеит.

* * *

Сара насыцны исыцхъазоит: – Унан, сукәыхшахааит,
суззатәуп... хәа – дацсышәаха, агәбылра ду атцаны испы-
лоз, исацәажәоз, снаскъазгоз, ахкәажә хәа ззырхәоз Ли-
диа Бардыгә-ипцха Амқәаб дахыыздыруаз. Исхаштуама,
Артиом Ацыр-ипеи лареи еишъареи еихәшъареи
зныцшуаз, гәыблрала, еилибакаарала, – иара абзиара
ирганы, дышзырылгашала дышиацәажәоз.

Лыпсшәа цкәа, лаамысташәара зныцшуаз лажәа
ртәашъа, бзиарала иаттамшьыцрыдаз.

Ажәытә Мықә еиднакылон Мықәи Дәаби азиасқәа
нак-аак рыпшахәкәа, ага инаркны арха каршәрантәи
Члоу ахәаанза, Цъали Мыркәылеи налатцаны хә-қытак.

Асеипш иҗаз ақыта ду, Абжыгуаа реизарта Ашта тбаа-
тыцә, уи иацәыхарамыз Мықә ауахәама – амилаҭ рзы
ипшьоу, иҗоурыху ахылацшра ус ишабалак ауафы
инапы ианыртҗомызт. Иреигъыз рахьтә иреигъаз
далрыцшаауан, цшрала мацара акәымкәа, гәагылагы,
җапыцлагы еицназгоз, Абжыгуаа рҗахәы зхәашаз, аи-
зара аазыртуазгы иара иакәын. Убри аҗнытә Мықәаа
рстаршин игәыгъра иацзар акәын, иара убас иаҗаххозар,
абжыаҗазартә җапыц, инакәыргәгәан иҗәатәхаргы,
иахмырҗацәакәа, ихымжәацәакәан ахәашьа. Абас
жәахырла иалырхуаз дыруазәкын ианиааз акыр
шықәса Мықәаа астаршинра рзызбаз Бардыгә Амқәаб,
Лидиа лаб. Ақыта ду ахылацшра иацыз ахәатәы-аутәы
алацәажәара иаднагалоз, уаха цхъара Бардыгә ионата
ианымҗахытцуаз җалалон.

Апшәама издипхалоз ачеицъыка хәтыр ақәҗо, па-
тула еизхәыцуа реицәажәара, аоната ахшара иреиҗабыз
Лидиа, излацәажәоз дазыырҗуан, уи цара дук дал-
газ аҗара лыпстазаараҗы илныцшит (лара лхала аҗреи
апхъареи лҗеит).

Лгәы зыздууз лашьцәа (аиҗәлантә налатцан),
изыхҗазаалак, азәымкәа изаацәан рлахьынтә рыпста-
заара мҗа арҗаҗит, лара, дара ишратәаз илцъабейт,
аха ахәра гәгәа илнылаз алахылҗырц азы акәхап,
лажәабжықәа, лажәеинраалақәа, лгәалашәарақәа, зыл-
җуаз. Уртҗдоухатә тынханы җлитература иазынхейт. Лара
лыпсы штәз ашәкәтыжырта «Алашара» аҗы итытцыз
ф-шәкәык («Асоура», 1976 ш., «Ан лныхәаҗа» 1979 ш.) иа-
хъа уажәшьта шамахак библиотекақәак рҗны акәымзар,
дара уртгы ихатәқәамзар, иупыхъашәом. Иантытцыз
апхъаҗәеи алитературатә критикцәеи рызфәлымхахейт,
апрессагы ахәшьара ауит.

О, слахьынтә, усыцхраа уара,
Сгәы итыхақәо сынаргза!

Бзынтды сахѳом сара,
Исшѳутарц аткы пшза,
Ма сахкѳажѳны сыртѳара!
Сызлаухѳѳ, слахынтѳа,
Инхахѳада назаза.
– Сыканатѳ, схѳыцра, сгѳамч, сзацѳа,
Имлашѳуа, счагѳан рыцсы сахыгза,
Адѳышкѳагѳаз икѳѳаз,
Афартын иареиѳуа
Рзы схѳырбгѳыц аѳсра иацѳнырха
Аныхѳѳа зымбац рзы сныхѳатѳхар, иргѳыргѳа,
– Иѳажѳѳуа рзы сзыхѳны, ргѳы ршша,
Алашѳѳара иахѳѳѳуа рзы скарѳѳа сымраха!
Агѳѳ ихѳартѳ исыт алша
Убри ауп сызухѳѳ, слахынтѳа.

«Абарт ацәахәақәеи сареи хәикәләцәоуп, иаупшқаху, – лхәоит лапцамтәқәа рзы абри ашәкәы автор Лидиа Амқәабцха, зықәрахь инеихьоу апцхәыс кәыш, апцхәыс еикәтәа-еикәгыла» хәа ифәеит апцхәтәи лышәкәы «Асоура» иазкны афилологиатә наукақәа ркандидат, алитературатцәафы Владимир Агрба истатиа «Исахьар-кү ажәа абзиабаф» захьзү акны.

70-тәи ашықәсқәа рзы, еснагьтәқьа акөымзаргьы, Лидиа Амқәаб «Аңсуа радио» датаауан, уи Артиом Аңыр-ипа ибара мацараз акөмыт дзааиуаз, ара аус зуази лареи аизааигәара бзиа рыман, иеҳарак, Фения Мад-ипҳа Отырбеи лареи. Урт аҳкәажәтас реибабара, ирхаан, рхы иатәарымшьашаз даеазәгьы иатәамшьо реицәажәара азызырәра зыңсааз, ишпәазагаз, ишпәәырцшыга бзи-аз (изаазарызеи, иахьа ус еипш хатыр еикәтцарала аицәажәареи ахымәаңгашьеи хәцәмәчхо халагеит). Лидиа Амқәаб лара ишлатәаз, лтаацәаратә традициала длаазеит лыпхазатә Зоиа. Уи лыпсәзаара зегьы абицараеа реитцәазара – артәара иазылкит.

Абжыгуарфы инагаз, унеишь-уааишь хэа зархэоз рацэафын Амқэабаа. Лидиа лашья Сандра қэрала рацэак дшыҕамызгы, абзиеи ацэгьеи иахьалацэажэоз, иахье-илдыргоз дадыргалон, иажэа зны-зынла иаарцьбараны ианихэозгы ианарыжьюан, диашан азы. Иахьагы дызгэалашэо рацэафуп, иахьааикэшэо ҕуафык диасны дцозар, – Сандра Амқэаб иеыжэлашья инысшьалоит, – рхэоит.

Иасон, аибашьяра ашыра иалагылаз, еихау афидар чын змаз, Аиааира ашьтахьгы ар рматцура дахысуан. Ацсныҕа даныхынхэ, еиуеипшым итакцхыкэыз аматцурақэа ибеит. Ицкэын Зураб, амедицинатэ наукақэа рдоктор, Ацсны Ацынцътэылатэ еибашьяра ианалага зны – Ткэарчал, нас – Гэдоута агоспитальқэа ркны дхирургын, ахэцэа рыпсы еикэаирхон.

Давид иакэзар, иара убас, Ацынцътэылатэ еибашьяра дузза иалахэыз афидарын, ичыдаз адца наигзон, аибашьяра ашьтахьгы ахэаанырцэ Асовет ар рмиссия хатарнакык иахасабала.

Сатбеи, Ацынцътэылатэ еибашьяра иалахэыз, Корелиатэи абна зыткэеи атцааршэыреи еимгэхэо аҕа итыл ахь дцаны «абз» ааигон. Даныхынхэ, Маркэылатэи ачаисовнхара агрокэша дахагылеит. Аибашьяркны еипш, Сатбеи аарыхрафгы дфырцшыган, иуафра, ичеицыка еицырдыруан. Иашьейтб Ваниа ахьтеи амлеи чханы, аибашьяра хлымзаах ицоз хзацхраауазар хэа ацбабаа иатцагылаз абицара дыруазэкын. Абжыратэи ашкол даналга, Белоруссия ақытанхамфатэ академия дталеит, итцара анхиркэша, Ацсныҕа дхынхэит, атцара ицызтцоз Смоленсктэи аурыс тыпцха Лиудмила Еврименковеи иареи рыпстазаара еилартцеит. Лара Ацсны лыпсадгьылхейт, апсшэа акэзар, илхатэы бызшэахейт.

Иван Тарас-ица, ақытанхамфатэ наукақэа ркандидат, Очамчыра араион анхамфакэа жэпакы ркны аус

иухъан, урт рахътэ лымкаала Кындыгтэи ачаисовнхара аиѳкаара, ашьапы ақәыргылара иадитцеит ицышәеи, игәабзиареи, ицстазаареи...

...Иаадыруа аамтақәа рзы Қырттәылантәи ахтәацәа Апсныка тцыхәацтәарада иааргон...

Ус иазырзбит апартиейи аиҳабырейи...

Абас, Қырттәыла мраташәарахъ ала, кәакъ-кәакъ цыпхъаза (еиѳызкаауаз рзы уигъы атцакы аман) еизыргоз ааганы Кындыггъы индырхеит. Агацшахәа, адгъыл чашәра, амшын ҳауа анрылс, шахала еидыргалаз ирзеизымкуа, азәи-азәи рыцәгъа еибахәо, еибатиуа, дасу ихада хашәа имбо ианалага, азәыр изеидкылозар абри ауаѳ еидикылоит хәа азыпхъазаны, араион анапхгара аспециалист қәыпш Иван Амқәаб инапы ианыртцеит.

Ицьоушьаша, чан-чаны еибафоз ахтәацәа ааидгылан, «атәым уаѳы дхамбароуп» хәа, еицѳакны иаақәгылеит. «Атәым» иаанагозгъы, дацсыуоуп акәын. Нас, Иван Тарас-ица дыштәыммыз, дшацшәымаз, дара, реагеи рбаҳаи иныкәнамгар ада цсыхәа шыкамыз дирдырит, даргъы игәра ргеит, инхеит-интцит. Иара иуашәшәырахаз игәабзиара ицстазаара аркәаѳит.

Дара ракәзар, Егры ирны иҳабашьырц зѳаазхаз ирпылан, рабцъар нарымданы, апсуаа ирѳагылеит...

...Кындыг ага апшахәа иахьыкац икоуп, аҳауа цкъаза ашьхантә иаауеит, ахтәацәа итәы-ицха иахьынхоз қбацтахеит, дара, иаазгаз «аетап» иаманы, изылшоз, рыпсцәа рысакаса иатцалан иахъааз ицеит...

Ршьапы иқәзыргылаз апсуа дгъыли апсуааи рхатқы кадмыршәрашәа гәы атцазамкәа ирхәоз ажәақәа анырхашт, нас злыпха ҳаура ихәқ мыткәацци...

Амқәабаа злардыруа рчеицъыка – лари чхәари – хәа инеитахәо иаарго инацтаны, ламысла, хъзрацарала ихазыртәауа атцеира-ауалпшьа анагзара зтакпхықәроу ытцагылеит.

Хцдынцъ айкэырхаразы айбашьра ианалага, Маркэылаа инарывагылеит Амқэабаа рыцкэынцэа, ихьамтцит, рхы рымшатейт, рыцсадгыыл азы итахеит хьызла-пшала. Оыцъа, еишьей еихэшъей Мариней Астамыри – Ацсны Афырхатца хэа ахьз рыхтцоуп.

Ацсны зыхатыр-зыпату ахэшъара харак амоу Амқэабаа рыжэлантэқэа ишратэаз еипш рхы аадырцшит Ацдынцътэылатэ еибашьра Ду аан. «Аетцэа кэцшъ» аорден ианашьоуп Амқэаб Константин Семион-ипца, «Абирак кэцшъ» аорден ианашьоуп акапитан Амқэаб Константин Самсон-ипца, Ацдынцътэылатэ еибашьра аорден 1-тэй афазара ранашьоуп Амқэабаа Александр Тарас-ипей Чут Иван-ипей, Ацдынцътэылатэ еибашьра аорден 2-тэй афазара ранашьоуп Амқэабаа: Мариа Гьаргь-ипцха, Михаил Дырмит-ипца, Иазбей Видо-ипца, Ацдынцътэылатэ еибашьра аорден ранашьоуп Амқэаб Владимир Дмитри-ипей Амқэаб Константин Самсон-ипей, «Арратэ лшарақэа рзы» амедалқэа ранашьоуп Амқэаб Александр Тарас-ипей Амқэаб Уарлам Самсон-ипей. Айбашьра ашьтахьтэй атынч цстазаараф ицъа ахэшъара харак атаны, Ассоциалист цъа Афырхатца хэа 21.02.1948 шықэсазы ахьз харак ихтцан Амқэаб Гэыцъ Иван-ипца.

Амқэабаа ржэйтэ-рфатэ, ртцейра рзы ихэатэу рэцэоуп, сара сыхықэы хада – айжэлантэ рымацара ракэым, Ацсны антытц еицырдыруаз, ацсуа интеллигенция рыбжьара ианиааз азэы хэа ирылагылаз Артиом Адыр-ипца ицстазаарей ирфайара мфей сырзыхынхэуейт.

Ахэыштаара, афнатэ, ахэычра, ақэыпшра

Ацыри Алыкъсей айшыцэа ирхылтдыз ракэын. Иахьынхоз рыфнқэа еизааигэан. Афыцъагы кэзшьала, уафышьала иахьейпшыз рацэан, аха досу иара инаалоз, иуафра иаха ианыпшуаз ацэафа иман.

– Амқәабаа уаа нагоуп – ирхыпшу рацәоуп, игәалаиршәоит Андреи Гәния – Аҳаблан азыхь рацәоуп, зынгы-пхынгы табара ақәымкәа иахьагы итхәраа инеиуеит Аңыр изыхь. Алықьса пәимбаруп ухәарын. Сара санихьзас, ижакьа шкәакәа, икәымжәы ишьямхы инахысуа, ихтырца ижәоахыр иқәыршәны, мрагыларахь ихы нарханы, илахь-ицъымшь аазатәны ажәа ихәар, абри ауаф Анцәа диацәажәоит угәахәрын. Ақытан, аҳабла ма еижәлантәык зхәаз иеипш, Анцәа иныхәара аума, ацуныхәара аума Алықьса ида идырныхәодаз, агәатцәа здыркраны икадаз.

Араса амахә агәи-агәатцәеи нахатцаны, иаашьтыхны, иааидыркуан. Иара ажәоан днатцәшны, еилагылаз даарылацшны «Хазшаз»... хәа, – аныхәара даналагоз, абри, ауаф Анцәа дибоит, иихәо иахауеит хәа угәы иаа-нагарын, убас иоуразароу, дшынеибакәу, гәыла-псыла хазшаз иеимаидон. Иахьа еипш исгәалашәоит, аарых-ра, ацхын аароара ианықәнаклак, ашықәсантәи цъабаа иазхьуаз анхафы қәацәыкәбарк данахәоз, ацуныхәара картон. Алықьса агәи-агәатцәеи данрыхныхәалак, еизаз акы инацхарц акәац агьама абаха рмазакәа ақәыршафы нарылалон.

Аңыр ихьа кәасқьа абартца уаатцагылан анацш-аацшра мацара акыр иацсан. Урт зегьы иахьа еипш игәалаиршәоит Ирод Асланзиа: «Иара, уафы наза-азак иакәын, цшралагы абра дааоңалар – «ахатца дааит» ухәарын. Ирхәоит, Абжьыуаа реизара иалагаанза Аңыр Амқәаб ажәабжьк ахәара дафызар, иажәа далгаанза иаацшуан хәа. Мыцхәык ихы цъабаак амырбакәа аус-ушьа идыруан, иус еилаханы иубомызт, инеи-ааи шырацәазгы.

Аңыр даара дчеицъыка уафын, асас дитааргы, гәы-лак-злак зхәаз еипш ашта дааталаргы аоңыка дым-оахигон, дидтәалон. Ламысла, итааз ишиатәаз, идым-цалакәан, хаа-хаа, жәабжьк ныбжьагало гәмырфыгьгас алаф наццо, асас имаршә кны, мыцхәы дмыргәамтцкәа

диацэажэон, аныхэаҕаҕаҕы акакала дрыхныхэон. Ицшэмапхэыс Арышпха, даара игэнаалаз, ицназгоз пхэыс қиан. Хатҕеи пхэыси, еиқэгэамтңны хэа уаха- зомызт, асас дааизар, ианааиҕапшлак, лала еибадыру- ан, апшэма – иусыз, лара – лыпхэыс ус. Ас иҕаз аоната еиқэшэа, хэара атахума, асас дагмызт. Аңыр исасдкы- лара дшалацэажэоз Андреи Гэниа Абжыуаа реизара азбахэ цэыригеит.

Уи аизара, амилат рзы илахынтца збыртан из- лаҕаз ала, истахуп иааркыаҕзаны сазаатгыларц. Атэылаҕацэтцааоык иахасабала, ажурналист бырг, знапкымта цқыз, зыуафра хааз, зыпстазаара иалтхьо Алықса Арцелиа иочерк «Абжыуаа рхэышэтаара», 1990 шықэса азы ашэҕэтыжыртэ «Алашара» итнажыыз, аҕынтэи цэахэақэак: «Аизара реаладырхэуан тцабалаа, далаа, абжыаҕэаа, бзыцаа, ухэа унеишь-уааишь хэа ззырхэоз ауаа, акыр збахыз, акыр захахыз абыргцаа ҕэышқэа. Аҕар 30 шықэса рхытцаанза аизарахь анеира иақэитымызт, дара мықэаа рыда. Уртҕы знеиуаз, Ашта аоадахьҕа аеқэа рҕахэаразы акэын.

Абжыуаа реизарахь иаауаз неифымсрада еила- хэазар акэын псыуа матэала, иҕызгызэуа рҕамақэа рыҕэнын. Рацэак ибыргмыз аизара уаф, акыарахэ иҕэ- нызар акэын, ахэачаца ныҕэызгозгы мацэымызт, ахтырца, ахылпарчқэа, апсуа оупцаа хылцақэа рхартцон. Азаратаршэ хэа изышьтаз азыга кэмызцаа иалхыз акэымжэ кыаҕэа ахэынтэра еиқэатцаақэа рыла еибаркны изшэызтцозгы мацэымызт. Абжы- уаа реизараҕы ахацаа рымацара ракэын иаарыпхэоз, ахэса аладырхэзомызт. Аизараҕы ркэымжэ калтқэа ларытцарэылан, мамзаргы руапцаа хылцақэа лары- тцаршэны, еилақь аратцла шэшьыра инытцатэон, зла- башыақэа нытцарсны игылозгы ыҕан, атцыс пыруазар ашьтыбжь уахартэ итынчрахон».

Абжыгуаа реизарахь амѡа икѡлоз «Аеымѡа дыкѡлеит» рхѡон, уи иаанагоз, ускан ныкѡагас иказ ѡын. Андреи Гѡниа ишихѡо еицш уи амѡа икѡыз ауаѡы дахъ-цоз еилкаан, Мыкѡ, Абжыгуаа реизарахь дцон. Аха амѡа икѡыз Елырѡа дагозма, Ткѡарчалѡа даѡнагозма, мамзаргъы Бзыцъынтѡи даауазма, – амѡа иахѡьоз даазызтѡаалак, уахъѡо, ус акѡым, абас ауп хѡа Мыкѡ Аштѡахь амѡа иирбон. Уи амѡа, Ацсны зегъы иалсны иаауаз, Абжыгуаа Реизарахь ицоз, хъзык акѡын иамаз – Аеымѡа.

Кыта-кытала еицыз Мыкѡ иазааигѡахо ианалагалак, агѡашѡкѡа ирыхѡацшуан, алаба арсызар иаѡсуан, ус алаба арсымзар, аѡыѡхѡа алаба адырсуан. Амѡахарантѡ иаауаз уаха Аизара ашьтѡахь ѡнатѡк аѡы имѡахытцыр амзи – рымѡа харан.

– Хамѡа Абжыгуаа реизарахь ихоуп! – хѡа ацшѡма икѡѡытны игѡы иеаныртѡомызт. Дара рымѡахь ицон. Ацшѡма агѡашѡ апхѡа алаба арсны ианиба, уаха, аизара ашьтѡахь асасѡѡа шитѡауаз идьруан, шаѡаѡы ыѡаз, изуствѡааз шизымдыруазгъы, иѡырхианы дырзыцшы. Изхысхѡаауа, Ацыр игѡашѡ илсны ицон Аеымѡа. Уи исасдкылашьѡа, иѡеицъыка здыруаз иѡныѡа амѡахытцра зтѡахыз аумачхыз, аха игѡашѡ апхѡа алаба арсны ианырбалак, – цъоукы иѡапыргеит, – рхѡон. Итааз ракѡзар, атцх цѡны, адырѡаѡены рѡѡаф ѡатѡа, ацшѡма, – бзиала хѡа, – иахѡа рымѡахь ицон, – иаха Амѡѡаб Ацыр хѡитѡан хѡа, – иахыгѡхѡо».

* * *

Абас, ауаѡытѡыѡса ибзиараѡѡа зегъы еинраало, цсыуа ламысла инхоз-интѡуаз Ацыр Амѡѡаб иѡнатѡѡы, 1910 шыѡѡса аапынраз, апсабара аиатѡѡара аѡа-ныланахѡо, ашѡапыцъац гѡылтѡаан иангѡылтѡуа мес мзазы диит аѡбатѡи ахатцарцыс – Цъоцъа зыхъзыртѡаз, инатѡа шѡѡѡы ала Артиом хѡа ианыртѡаз.

хнеивагылан, шыаға еиқәыршәала ашәа хәо, ақалақь ахь ҳдон. Ақалақь ағы хашкол еицырдыруан, ақалақьуаа хәхәаңшуан – иғырңшыгоу (хашкол ус иағыахьзын) атцаџцәа аауеит хәа– еибыхәо.

Лассы-лассы атеатр аҕны ашәахәараз хәкәгылон. Аишыцәа хәпшыџыкгы хәхьтә сара ахапа схәон, Николаи, Иосифи, Артиоми идырғызуан.

Ашкол ағы Артиом даарылукаартә, артцаџцәагы атцаџцәагы дрылатцәеит, атцара ицааиуан. Аџнатағы згыама икыз ахатәы бызшәа, ашкол ағы аџреи-аңхьареи аницә, дазғыгәхәауа ашәкәыңхьара далагеит. Уи агәыблра изыркыз – иара иеиңш зәырџгы ирхамштуа, иргәалашәоз Платон Семион-ица Шыакрыл иакәын.

Аңсуа жәлар рмузыка аргәиара зыбабаа аду Иван Еснат-ица Кортуа Кондрат Зизариа изкны ииџыз ишәкәы ағы, (ашәкәтыжьырта «Алашара», 1960 ш.) аинтерес зтџоу хтыск игәалаиршәоит:

«1926 шыкәса азы Ашыхаруаа рышкол иалгази еиҕкааз ахор иалази гәыңџык рзы Кондрат Зизариа Ленинградка аекскурсиа еиҕикааит. Уи аекскурсиа далахәын Артиом Амқәаб.

Ашколхәычкәа ирбеит Ленинград аџоурыхтә тың цшзарақәа, аконцерткәа мџапыргеит. Ёнак уа, атың цшзарақәа руақы, азия азааигәара икәгылон. Ус ахәаңш-цәа иаарылаџит азәы азы дашьуеит хәа. Зегы еихеит азияхы.

Кондрат Феодр-ица инаишьталеит ахор иалаз ачкәынцәагы. Урт хымаңсыма рдиректор инаиңџлан, азы иашьуаз иеиқәырхразы рғынзаарыңсалеит, али-аңси рыбжьара далыргеит, аңхьатәи аңхьараа изыкартцеит. Ирыхьаз, азы иашьуаз иаб, игәырғара изымтцәахуа табуп хәа шрайхәоз дара рхы ааитамхәазакәан ицеит.

Абас, азы иашьуаз деиқәзырхаз аңсуа рцарацәа руазәк Артиом Амқәаб иакәын.

Ақыта чкэын лассы ақалақы пстазаара далашыцыле-
ит, уи ианыпшит ихымфәпгашы, итәашы, игылашы, –
ифнәтәфы илаазаз иашыашәалаз, ихазыртәауаз.

Апсшыара мшкәа раан аазафцәа ирыцны
ашколхәычкәа Акәа акалткәа – ахәы ҳараккәа рахь ихә-
лон, уа ртәтәкәа кәртцон. Ақыта иалтцыз, иаааз ари
ахәыпшзара ргәапхон, ирзыпсшыаран, рыпхыз макъа-
нагы иалаз – иахьиз-иахьаазаз рқыта, рхабла, роны
ашта иахныршыалон, нас уи ргәалакәзаара шытнахуан,
хәмарраха, лафхәараха ирызцәыртцуан.

Урт акагы ихы рхибаауамызт Артиом, уимоу Ти-
хон Константин-ипа излаигәалашәоз ала, рыхәмарракәа
«амца рытцәзтцоз» дреиуан. Аха абас ахәмарра
далашыфкит шугәахәуаз, еидшылан еимтцакъачоз
даарылкьар иххымзоз ачкәын, даарылтцны, псәтцла дук
иенәдтца, ашыапаны днәтәон.

Артиом дахьцоз, дахьаауаз, дызфыз зегьы сылапш
рхын, иаргыубас акәын. Ашколафы зегьы еицгәартахьан
ҳара аишыцәа ҳаизыкәзаашы. Ас, дкәйтца, атцла ашыапа-
ны данаатәалак, сгәы иаанәгон иани иаби гәхьааигоит
хәа, сара иара дрыцхасшыон, нас, уи сшазхәыцуаз сгәы
пшаауа салагон, избанзар сашы Иосифгы саргы хаб
иашы иакәын тынхас ихәмаз.

Аха нас, Артиом сишыклапшуа саналага, игәәстеит,
ахәычкәа еицыз ҳалымкаа ашәкәы апхьара шыхтаикуаз,
аха урт ртцага шәкәкәамызт.

Абас, ахәыпшза, апсабара, апхьара агәбылра,
икәыпшра изцәырыргоз рапхьатәи игәтахәыцракәа
неишытало, нас урт ағбакәа рцәаара инарыцлан, нахьхы
амшын нырцә иалибаауан уа икәнагалаз, псадгьылда
инхаз амҳацьыраа, аха уи макъана имцакьоуқьадха
игәы иацрамлацызт... Уажәазы, ахәыпшзара иарфыхоз
игәтахәыцракәа ирхылтцуаз рапхьатәи ацәахәакәа
ақьаад ахь ииәигон, апсәтцла ашыапаны ифызцәа рылым-
каа дтәаны, рыхәмарра шыкьыбжь ипырхагазамкәаны».

Артиом Адыр-ипа иавтобиографияеы иџеует:

«1928 шықәсазы Акәатәи Ашьхаруаа рышкол салгеит. 1932 шықәсазы – артәфратә техникум». Атехникум аҕны, ашкол артәфцәа аазафцәа реипш, рнапы ианкны иахъеи уахеи ирхылапшуамызт. Аха Артиом уажәшьта игәтахәыцрақәаҕы, иеилкаараҕы рыедыртбаауан, аизҳара мџа данылон. Уи амџаҕы дрыниет иеитцкыыс злапшхәаа неитцыхыз, қәрала иеихабыз.

Алитературатә кружок аилатәарахь рапхьаза инеира, уаҕа ицәыртүаз аймак-аиҕак алазырџара, изыпхьоз ражәеинраалақәа реилыргара аан игәаанагара ихәаратәы, иажәа иазызырфратә еипш ахатыр иеапсеитәит. Нас, иарҕы, ихатәы џымтақәа дрызрыпхьо, еилыргатәыс ирыдигало далагеит. Иқәыпшра, иџнытқатәи ицқьара, игәтахәыцрақәа неипхьбаны инкаба имцарц адоухатәмчы ала еибытатәын, изрыжәтәын тцарала, дыррала. Ажәакала, ажәасахьарк зырҕеиоз, ахшыџтак азтөз уасхырны иазышьталарц азы.

...Астудент ихы аҕьа аирбон, ихы аус адиулон...

Нас зны, дыпхашьо, инапылаџыра иманы агазет «Апсны ҕапшь» аредакция ашә дхытцит. Иара убри амш аены, псраенынза избхеит Артиом Адыр-ипа ирҕиаратә пстазаара алахьынтца.

Инапкымта згәапхаз, – иахзуџыша хәа – адтақәа иртә аҕынза инеит. 30-тәи ашықәсқәа рзы апсуа журнастика акадрқәа рзы имаҕьанан, азәык-џыцьяк ракәын, дара уртҕы, агазет атыжьра азырхиара, аматериалқәа рыпхьара, рырҕеира иахашәаломызт.

Арпцыс еилкьаз аус дацәымаашьо, игәы ақәкны, насҕы зегьы реиха ихадаз инапы итцихуаз апхьаџ игәапхартә ишииџуаз анырба, напы идыркылеит, ицхрааит, иматериалқәа рнапы итцырхит, ажәак ала, дрыдрыпхьалеит. Абас, иавтобиографияеы ишихәо ала, 1932 шықәса азы Акәатәи артәфратә техникум даналга, агазет «Апсны ҕапшь» аредакцияхь днарпхьеит. Ускан иқәра иаатәаумшьартә апдышәа змоу журналистны

дрыцхъазо дҕалахъан, агазет аекономикатә кәша анап-
хгара инапы ианыртцит.

Ажурналист қәыпш, Асовет мчра апхьатәи
ашықәсқәа ирылаазаз, уи иаанагоз аҕыцра, иқәлацәа
зегыи реипш идикилон, иара иапсуара ақьабзқәа
рацәазакгыи ишрышьашәаламыз шибозгыи. Аамта
ҕыц иарҕеиоз зырзгоз акыпцхь, иатцахар калозма аус
ахьиуаз «Апсны кәпшы». Уи адакықәа «дырцәажәон»
апхьагылащәа, рацхъаза ачаи ажәла казыпсаз, уи
азы ашәапыцъап хызшьаауаз, коллективла аицынха-
ра апшьызгоз, ааглыхра знапы алакыз... Ажәван ахь
ихаргалон. Урт реихьзарақәа ирылацәажәон аизарақәа
рҕны, цыхәаптәарак рымамызт арехәапхьызқәа, акыр
аамта еихымсыҕуаз анапеинкыарақәа. Арҕиаратә мәа
ианылаз журналист имаз агәрахатцара ацәкәырца дна-
ланагалан, зны артәфратә техникум, ашьтахь: «Апсны
кәпшыи», «Советскаиа Абхазиеи» рредакцияқәа рҕны
еидтцаз акомҕареидгылатә организация дахагылан.
Нас, атцарахыи данца, Москва ақалақь араионқәа руак –
Красно-Пресниатәи араиком акны инструкторын. Ус ам-
чра ҕыц «арҕажәфара» азызуаз, адунеи ҕыцъара ишаны
хәтак аҕыи уи абирак иатцагылаз миллионфыла, зи-мцеи
ирхысит, – ицъабаахәны, ишьаны, ипцхъашаны ирылтцит.

Ус иҕан, акы узацтом, акы узагырхом.

...Артиом Ацыр-ипа аредацияҕыи ҕ-шыкәса аус иу-
хъан Москва аццарахыи амәа данықәлоз.

Москвака – атцарахыи, аҕныка – Апсныка

Артиом Ацыр-ипа атцара ахьитцоз Асовет ргыла-
ра аинститут астудентцәа, атәыла дузза еиднакылоз
амилатқәа ирхатарнакцәан, уи рҕазшьа, рхымәапгашъа
ианыпшуан. Аха иҕан урт рызегь еидызкылоз, – ара еи-
зызгаз рцара, нас рҕара, инымтцәарашәа ирбоз рсту-
денттә цстазаара. Астудент Амқәаб ақалақь ду апстазаа-

ра ирласны далашыцылеит, данаалеит, ифызцәа ронытқа хатыр икәын, итцара иахаршәалан дзызғлымхаз рацәан, ауаажәларратә ус ихы алаирхәуан. Аха фонытқала игәы змыртынчуаз, арахь изцәырымгоз рацәан, абри-абри ами хәа иаартны, имзакәан изаихәашаз, икатцатәу хәа илабжәашаз иааигәа уафы дибомызт, зегьы ирныпшуази ирхәози ракәымкәа, фонытқала татцәах-мазак рыман.

Аиурист қәыпш, еихәу атцара далганы ицсадгьыл ахь дхынхәит. Урт ашықәсқәа рзы адиплом змаз ацсуа аспециалистцәа азәык-фыцъак ракәын иказ, имачын.

Ускан иара иеипш икәыпшыз, иахьа уажәшьта ие-ицырдыруа, аңеи аибашьрей рветеран, зеапсатәыз анцъныр Заканбеи Мқанба урт ашықәсқәа раан Артиом Ацыр-ица изы игәалашәо зегьы иреихәу кәзшьарбагоуп, сгәанала:

– Ар рматцүра сахысны Апсныка саныхынхәы, Наркомхоз анаука-техникатә Совет атцарауаф маза-ныкәгафыс аусура салагеит. Абра ҳаибадырит Артио-ми сарей. Хьыцъагьы ҳацкәынцәан. Уи убас кәзшьак хәа иман, уизааигәамхар каломызт, убас дыхгәырцхан, фыза бзиан, ицныкәара, ицтәара, ицгылара цсшьаран, аха аусурафы ипринцип гәгәан. Иуадафыз, иаарлас-ны, ииашаны, иртцабыргны зтак катцатәыз азтцаарақәа рацәаны ицәыртцүан аусура акны. Аамта закәыз удыру-еит, иуаҳахьейт – агха кәутцар ариашаха аамта узтодаз, уи иаргьы ибзиазианы идыруан. Напхгафык иаҳасабала, ихадаз акы иаифиршәомызт, аус дахгәамтцүамызт – җазнык игәахтәпи... ҳазхәыцпи... – ихәон, итгегь иаз-хәыцтәуп, ишәатәуп-изатәуп ззигәахәуаз. Иара идыр-ра, интеллект идырласуан иуадафыз, апринципра злаз аус азбра. Ашьтахь даҗа усурак ахь даниарга, аханатә еипш хзеибабомызт, аха ақалақь афы, ма еизарак афы ҳаипылара агәыбылра атцан, нас ҳақәрахь ҳанней, иахгәалахаршәоз рацәан, ихьантәз ашықәсқәа рзы хгәы итатцәығьаны иказ...

Артиом арѣиара знапы алакыз уафын. Уи аус ане-ицаауазгьы иубартан, нас алитература, апублицистика данырзыхынхә, сизѣлымхан, иифуаз исгәапханы сапхон. Уи арѣиара ус дазыхынхәыр акәын, Анцәа икынтә ус иагьыкалеит.

Агазет «Ацсны капшь» акны аус аниуаз Артиоми сареи хәитеикәшәо халагеит. Акәа-ГЕС аргыларә ианалага, сара уахь нцъныр хадас срышьтит. Сгәы самжьозар, иара аргыларә шымѡацысуаз ахылапшразы аредакция акынтәи дадын. Исгәалашәоит, актәи агрегат аушьтра иназхархиоз Артиом хымш аргыларәф дыкан, ашьтахь «Ацсны капшь» ѡ-дакьак, афотосахьакәа рыцны, аргыларә знапы алакыз рыѣцәажәарақәа, сара стәгьы нарылатцаны, иазирхиаз аномер, аусураѣы еимыркьо иацхьо ирыман.

Анхашьа-нцъшьала итрадицияз апстазаашьа иадгылази иацәхьатцуази реимак-реиѣак «акласстә қәпарахь» икылнагеит. Досу «риаша» иадгылеит ианрааз, ргәаанагара ахәара азин анрымаз еипш иакәгәыцны. Аха «ажәларқәа раб» арскафык риашара еилапса айлыргара иеаламгалакәан, иара «иаша» иаиргеит. Уи, «иаша» атәыла ахькылнагаз, ашьаартцәыра изланаргылаз, уажәшьта зегьы ирбеит, ирахәит...

Абас еипш атоурых зеилаѣеара аамта иакәшәеит Артиом Ацыр-ипа иқәыпшра, ирѣиарамѡа алагара. Қытала зыпсы злаз анхаѡ ипа, ламысла ахымѡапгашьа злаазаз, иаамта иакәнагоз атцара Акәа, Москва изауыз, инапш-аапшхьаз, 40-тәи ашықәсқәа рылагамтаз уи алитературатә пстазаара дазыхынхәит, зны матурала (ашәкәыѡѡцәа Реидгыла акәша редакторс), нас, уи иаарласнгьы ирѣиара ианыпшит, дазгәыхәны дшыказ ѡашьомызт. Аус адиулоит: апроза, апоезия, адраматургия, аитагара, жәлар рѣапыц хәамтақәа анитцоит. Иѡымтақәа иаадыруа, ирегьыу хәа иупхьазаша иажәабжь «Хьымца» автор акьыпхьра далагеит: «Алитературатә

журнал» № 5 акны 1940 шыкәса рзы, адырфашыкәсаны иара убри ажурнал № 1–2 ркны иаццан.

Афырхатца, зарпысымта итагылоу, ақытан имфайыс-уа аколлективизация акәша-мыкәша аифыыхаракәа дрыларгаларц ртахуп, ианггы иабггы налатцаны, аха иара рхәатәы «иахауам», дара икәатдырц ргәы итам. Абар иани иареи еибырхәо: «Иарбан маншәаламроу бызлацәажәо, сан, иртахымзар сара мчыла аколхоз салалома?

– Ишца, ажәлар ршьамхы арсны иухәап хәа укоума?

– Мап нас, сара сшьамхы арсны срыхәап, бакәытц сан...».

Абас имырхьаазакәан длацәажәоит иан. Угәы иаанагап, даара дуафы мөыгуп, гәбылрак злам, иааигәамцхаз абггыжәхәа изхәо, зымчггы иакәгәыгуа, имкәуа азәы иоуп хәа. Аха мап, уи ламысла ицкьоу еифамсуп: «Хьымца цьанат шыапыла уталахьазарггы утгәыхаа уааигап, уи зака ибаф ицәыласу ала. Иумахәзеи, жәаха ампыл ианасуаз Бардыгә ижраггы игәараггы еибарганы дахыцан дышрыцәцаз?» – рхәоит ифызцәа иахьеицәажәо. Хьымца фнытқала дыцкьоуп иара иеилкаарала, иуафра иацрасуа амца инаркуеит: «Акраамта ила кыдхаланы еилбзаауа акәиц цыргкәа ахәыштаара иехәаз дрыхәапшуан, иарггы игәы убастцәкьа акәын амца ша-кыз, убарт ацыргкәа руакы игәы ахы иалазшәатцәкьа», мамзарггы даеа фырцштәык, ар рматцура иахысуа иашьа дзыкәшәаз арыцхара атәы зхәо ашәкәы данацхьо: «Хьымца дахьыказ хәа агьимбазеит. Зны адунеизеггы еишьылккараза ибон, нас иацхьа игылаз ашәапыцьяп ашәеиқәара аархатәан, илашьцакакараза иаакалеит, азныказ ахыцхәа ағьара дныкәтәеит»... Хьымца аиаша ахы дынтарцшны еилумркаар, инакәырғәгәаны, мчыла идугало агәра узиргазом, зыгәра имго дзадгылом. Абар иказшьа хазыртәаауа даеа штрихк: «Ицәеи-ижьи рыбжьара иаразнак амца фбыжькьеит. Игәы нташәазшәа атцафынза интахьшәашәеит арт ажәакәа дахьырзызырфуаз».

Рыцхарас иҕалаз, афымта афырхатта бзиа иибо
атыпҕаи иашыа арра иҕоуи ирзеилоу, иара ихата иуахта
дахьнанаго, дзыниаз-дзынпаз апҕааф изы еилкаамкэан
иаанхеит.

Бзиала, Акармара, супыртцеит иахыала
Афронт ахь исыпхьеит, сцароуп хатала,
Бзиала сгэлымтэаха, бынсыжьюеит, Ламара
Хазхымзас ха хчара, иамоуроуп гэынхара.

Арт ацэахэақэа ажэеинраала «Бзиала» аҕнытэи
апоег Артиом Амқэаб ифит Ацынцътэылатэ еи-
башыра дузза ианналагоз (хықэкыла амш, амза шаҳ-
зымдыруагы), уи ус шакэу зыршахатуа: 1941 шшықэсазы
Апхэынтшэкэтыжырта итнажыт аизга «Апсадгыл
азы!» захьзу. Уи акыпхыразы анапы атцафуп сентиабр 5
рзы, усқан аибашыра иалагеижытэи хымзгы мтыцызт.
Ажэеинраала ацэахэақэа уи аизга иануп.

«Бзиала» фуп алирика цэахаа аҕэныхэҕэыла. Аицыр-
тра зцеипшу ргэапхейбашыра даиааиуа, арцыс, аи-
башыра амфа иқэло, иеыкажо игэлымтэах илеихэоит:

Базгэыргыа са сымфа, сгэлымтэах Ламара,
Дымцароуп ихақэлаз ауафжыфа еибгала,
Хаипылап шеитанла иахчычаз хыткыала,
Ибдыруаз иахцеипшуп ха хапхыака Аиааира.

Еита исхэоит, апоег арт ацэахэақэа ифуан иаха
ианыуадафыз – аға аанкылашыа имоурашэа ажэыла
данафыз. Аиааира агэра ззымгоз, доухала ипсыгеыз, иа-
гыа поезиа цэанырра даткэозаргы, дыхнахыргы ас
еипш цсы цкыа жэала ажэеинраала изыфуамызт.

Уи ус шакэу апоег еитах агэра хиргоит афбатэи иа-
жэеинраала «Хцынцътэыла аибашыра ашэа» захьзу аҕны.

Уи кыпцхын 1942 шықәса азы «Пхьақа, мраташәарахь!» захьзу аизгакны:

Ажәлар гылеит рыжәфа еибыта,
Рабцъар шьтыхны ақәпараз,
Рхы иаеиғза, рымч мшата
Рхатә хақәитра ахьчараз,
...Хашта италаз цышә мыцқьала
Ус дымцароуп гәахәала
Урт аағәыхып шәакымцала,
Рхажә еихыхуа ахәала.

Ари ажәеинраала айбашьра анцозгьы, уи ашь-тахьгьы, ааигәанза ашәаны ирхәон. «Уи убри акара ирылатцәеит, – ихәоит, ажәеинраала дахцәажәо, апоет, ажурналист Терент Чаниа, – автор дамазамызшәа, иахьа уажәраанзагьы, шамахафык ракәымзар, ажәлар иртәуп хәа ирдыруеит». Убри инамаданы, ауафы игәы еихьызшыуа гәаанагарак. Хлитература атоурых ағы Ацъынцътәылатә еибашьра дузза иазку афымтақәа иахьрылацәажәо ма машәыршақәгьы иргәалашәом арт аф-жәеинраалакгьы, иара авторгьы. Иашоуп, урт аидеологиатә «еидара» ишатцогьы, хгәанала дара анфү айбашьра апхьатәи амшқәа рзы шакәу мацара хазхәыцны, иатахым хәа азахапхьазоит рхарштра. Урт анымлеит иара убас «Апсуа поезиа антология» 2001 шықәсазы итыцыз.

Айбашьра ашықәскәа раан Артиом Ацыр-ипа иара убасгьы ифит акымкәа-фбамкәа апиесақәа. Автор дақәшәаны иааирцшит атыл акны уахгьы-еынгьы неипшьны ацъа иатцагылаз хәычи-дуи рфырхатцара, идыртәоз адиверсантцәа рыпшаара.

Ирацәамзаргьы, айтагарагь иазкын Артиом Ацыр-ипа ирфәиаратә усура. Апхьафцәагьы акритикцәагьы ибзиан ирыдыркылеит М. Лермонтов ироман «Хаамта

афырхатца», апсышәала ирцәажәаз, Владимир Маиакowski иажәеинраала «Цхьака», Гьаргь Гәлиа иажәабжь «Аиниара», Игор Горев ипиеса «Аштаб аҕы».

Цбака жәа ибызшәазы.

Артиом Ацыр-ипа ифымтақәа (иахьазы ихамоу) иеитагамтақәагы нарылатцаны, хрыхәапшуазар, иа-абоит даараза дацклацшны, иразаны ихы ишаирхәоз ажәа. Урт ҕуп ицкьоу, ихәыштаарам, иахьа уажәшьта цъара-цъара фольклортә нтамтак еипш ухы иаурхәаша абызшәала. Аиҕагақәа ракәзар, иахьынзазалшоз аоригинал дацәхьамтыкәан, апсуа цхьафы изы «ижьымдырмкәа», цсыуак ифызшәа изнеигон. Уи азгәартоит алитературатә критик Артур Аншбеи апоет Терент Чаниеи «Хаамта афырхатца» аиҕага иазкны («Алашара» №4, 1960 ш.) ианыртцаз рыстатиа «Еитагак ахатабзиара иазкны» захьзу аҕны. Абар урт ирҕоуа: «Абри еипш иҕоу арҕеиамта еитаган ҳацсуа литература иахьалана-галаз уафы деигәырҕартә иҕоуп... Ари ала иаабоит, аитагаф А. Амқәаб иҕазара, уи апсшәа шиҕоу. Иажәақәа ртыцаҕы ишыҕоу, асахьа убла иаахгыларатәы абеиара шацәимырзуа».

Асахьа убла иаахгылоит анаххәа, абар, «Хьымца» аҕнытәи: «Шоуран. Аентәи амш еипштәҕкәа акәын атцхгы шыҕаз, Абаажә ахәы амза гьагьаза ифавтыцуазгы ала тааза абартца иаатцапхон. Тынчран. Иҕам ааигәа-сигәа шытыбжы». Ас еипш иҕоу атцх уалазырҕоуа уаналацшуа, угәатца итатцәаху мазак иузгәамтазакәан аеыртланы, иузырахатны агәалаказаара узцәырнагоит. Жәа мыцхәык мхәазакәан, заҕа иааузымчхаратәы иаҕьузеи: «Дубома абри уан, знапқәа згәытцацсаны игылоу! Уара узын ауп дызгылоу, уара, уара узы. Нас егьырт зегьы шыҕазаалакгы, азәымзар-азәы ҳагәхьаа укзамзаргы, иҕамлоз узыхшаз уан хәычзак даарыцхаушьар?»...

Еицәажәо днархтыгәлан реимак, ма гәтыхак гәтыгь-

Шәеитышәхла иртбаан, ақәцаә,
Ацәгәхәара иатыңым иахьа.
Ажәа амоуп афыза Маузер,
Иазхоуп жәйтәла анхара
Адами Евей ҳаркәаттып уажәшьта.
Итәхкып атоурых еабаа.

Иаразнак, ацәкәырцакәа ирымоу еикәымтәо, Ма-
иаковски «ишыкыбжъ» аңсуа литература иалаига-
леит Артиом Аңыр-ица. Пхьака иупхьо, аерыцкәареи
хьызрацареи рзы ауафьтәыфса иламыс ахьчараз.
Сгәанала, аңсшәа иацәтәымны еиҗагам:

Амшынкәа, океанкәа шәырхыс!
Акәылзыңба абирак кәңшь иатқакны
Псапықәла ишәрыцкәа адунеи,
Иғызлааит Британиатәи алым,
Иғызлааит Франциатәи алажә,
Коммуна рымиааикәа изалшом...
...Ихәхау алыцәхар иаахәкәыршаны итәзааит
...Иаахәкәыршаны итәзааит, игәамтқлааит.
...Адунеи зегьы уакәша, абирак кәңшь.

Аитага «Пхьака» кыпцхьын «Алитературатә журнал
№ 1, 1940 шықәса азы итытцыз акны.

Артиом Аңыр-ица афымта нбантәкыла иеитеи-
гомызт, рҗиарала, даеа бызшәак ала аңхьаф дшаиуаз
дазхәыцуан, дашьтан уи ахшыфтқак ахьизааигәахашаз.
Хәарас иаҗахузеи, ус еснагь инеипшыны икәҗиомызт,
аха аңьа шадбало аныпшуеит. Насгьы абызшәа зназы
иаднамкыло, аамта анцалак, иазыхынхәыргьы кәлоит.
Ажәакала, иахьа ус икоуп, аха уатцәы икамло ианаалар.

«Ацсны Кацшь» ахь ахынхәра

Иуадафыз ашықасқәа

Артиом Ацыр-ипа дхынхәит агазет «Ацсны кацшь» ахь 1945 шықәса, март алагамтазы. Аредактор ихатыпуафыси, иаха ихадаз ақәшак аихабыси дшыақәыргәгәан. Дазыхынхәит иқәыпцшра зцыз, згәыбл-ра игәатцәфы ифымцәаауаз акыпцхь. Ашықәсқәа рацәаны ицазаргы, уи иара ицстазааран азы ихышьтрахь дгъежыит хәа акәын иаанагоз. Цаны, иарбан матцуразаалак дызхагылаз акны кәардә татак иатнимпсахлеит ир-фәара.

Аредакцияхь дхынхәит ацгәгәи-абзиеи ирылапшыз, зцәа итазыгзаз ауафы, жәлары зегы иршьамфаны, ир-лагарзышаны, гәырфабаапсны изхәаеуаз амфа да-нысны. «Ацсны кацшь» акны зығены аусура далагаз инаркны, аредакция, уи аколлектив фнык, таацәарак ирзифызахеит. Иахгәи уахгәи, аредакцияи атипиграфи-еи неитныпсахло, агазет акы иахдмыркәандаз, ины-рымкыландаз атыжыра хәа дахылапшуан. Фы-шықәса инареиханы атакзыпхықәу аредактор иусқәа наигзон – агазет инапы атцаифуан атыжыразы.

Урт ашықәсқәа рзы ус еипш атрадициягы ыкан. Анапхгара иаартаххар, ауафы атакзыпхықәраз аматцура днахадыргылон, нас идырра иазырхатәуп хәа җытцгас икацданы, атцарахы дрышьтуан. Зны-зынла уснтәи ихынхәуаз, иматцуратә уалцшыа назгзоз, «итцзыпссаауаз», изхиркылак дахырхәырц далагон... Икалап уи матцу-ратә хыбааразтгы, ма җаагы... аха усшәагы калалон...

Иуадафыз аамтазы «Ацсны апсуада» иашьтаз мчылатцәкы, иаартны аусура ианафыз аха макыаназ, насыпшәа, иадмыркыцыз «Ацсны кацшь» дахагылан Ар-тиом Ацыр-ипа.

1945 шықса. Аиааира лабжышла итәыз гәыгра насыпк ҳаанагеит ҳәа иаңылаз асовет уаа, цсеивгахак җамтҗакәан, «ираан» ишәтаз атәыла аиташәкәыргыларә иалагеит. Ғаңхәа ааңхәара лозунг – «Цхьаҗа, аарыхратә кәеиарақәа рахь!» ҳәа, адәахәала алахәыхреи агәа-лаҗазаареи зныцшуаз иацын, аибашьра еипнамҗаз, – зымчхара иацызтцоз арепрессия машьына.

Азеижәтәи ашәышықәса аҗбатәи азыбжа инаркны аамтә-аамтәла ахтысқәа ишааипырҗьозгы, хықәкы хырхартала, ацсуа ижәйтә-иҗәтә атоурых ыҗаза-мызшәа ддыцшылартәырц, изҗыц иаҗын ақыртуа мпы-тәхалаҗәа: 30-тәи ашықәсқәа раан ацсуа жәлар ртәира иреиҗыз «рчалтит», ацсуа нбан – қыртуартәит. Аибашь-ра ашәартәыра атәыла шылагылазгы, «Абхазпереселенстрой» Ацсныҗа, Қырттәылантәи ахтәәцәа иааргоз ацсуа қытәкәа амацәаз еипш ирхыркәшаны, рышта-ргәара хкааны, ашә аартны аҗналарәа ус рымазамкәан ирыздырхион Берия «иқьырмыт җнқәа».

Ацсуа школқәа аркын. Урт рыштақәа атәым бызшәа ртыҗуан...

Акызатҗык, маҗына миләт хәыштаарас еиқәхан иҗаз «Ацсны җаңшы» ацсуа театри раҗын. Агазет адаҗақәа аңхәа игәы тызгоз маңзаны ирнылон, абызшәа зырхәанчоз ақыртуа жәақәа рацәахон, ақыртуа транскрипциала ирҗуаз налатцаны.

Ацсуа доуха иаднамкылеит, цсыуак иҗы итамзеит. Урт ажәақәа, ус еидара-дамыҗын, Ацсны азы ақыртуа мпытәхалаҗәа еипцаауа, шыаҗә-шыаҗәала рхықәкы хада ишазнеиуаз, иахәа изыртдабыргуа тоурых мшынтә ршахатған иахзыннаҗыт агазет «Ацсны җаңшы».

«Ацсны җаңшы» аусзуҗәа агазет амилаҗ иазеикәдырхеит. Уи зылзыршаз, зи-мҗеи ирхысыз, зцәа амбатә тазаз, зхәтә цстазаара, зтаацәа, зыҗны рыгәхәаа зымкыз, жәахаак рмаҳазақәан имҗасыз ртәы маҗына итцәам, ихәазам. Ргәалашәара аҗаңхәа ихырхәатәуп, зхы-зыцсы адызтцаз, аматц азызуаз.

Аибашьра ахәра инатәз ахьаа ихапыщ еихаргәгәаны, атыхәтәантәи имш акынза ичхауа, агает аматц азиуан апоет, ашәкәыффы, журналист Қыазым Агәмаа. Иара убас аибашьра ирзыннажыыз рыхәрақәа ғыаанза хәа имщыкәа, аредакция иазыхынхәит, журналисттә уалцшы анагзара иалагеит: Алықьса Цьонуа, Чычыкәа Цьонуа, Сандра Сангәлиа, Николаи Киут, Николаи Гериа, Заз Дарсалиа. Урт зегы иахьынзарылшоз рказарала, амаршә кны азыблара иалыргон агает, нас урт инарывагылаз афар, апоезиеи аредакциятә дтқақәи еилазгзоз: Алықьса Лашәриа, Кәымф Ломиа, Чычыкәа Нодиа ухәа изыргазамкәа, ҫымт зуалцшы назыгзоз акорректорцәа, атипография аусзуфцәа.

Абриакара официалтә қәыгәгәара шрымазгы, нбанк бжышәар «аполитикатә гәаеанызаара рыгхейт» хәа ахтынкәа анрыртөз, иныбжыаршәны, ҫытцгак (иубилейк, хәылпазык, еицыларак зхәаз еицш) инамаданы алитературатә дакьақәа еиҫыркаауан. Абас изырыргон урт ашыкәсқәа рзы апсуа литература иаланагалоз афымтақәа. (Уаха усгы журналк ыкамызт). Аредакция журналистцәа афра зылшоз ақыта школкәа ртәфцәеи ыртәфцәеи ирымадан, агает ахь ирфларц иадырпхьалон. Урт ирфуаз цәахәак иадамхаргы аус адуланы акыпхь иаздырхион. Абас рыеңәырымгазакәан, мыцхәык имырхаухәукәан, нак-аак рееиҫкааны еикәдырхон ркыпхь, рбызшәа, рлитература, уатцәи цеицш бзиақ хзыпшуп хәа агәрагара рыманы.

Есены официалла, номер цыпхьаза ажәа-ажәала иаларгалон ақыртуа жәақәа. Урт ажәақәа аредакция журналистцәа, аихабыра ркнытәи қәыгәгәара дук роуаанза, рматериалқәа цсыхәа ахьынзамаз инархыкәша-аахыкәшо, ана-ара инеиҫыбаауа ирфуан. Уажәшьта хазхәыцып, еимгеимцарак акәзаргы, ари аамта хьантазы, агает атытцраз знапы анызтцоз, аредактор иусқәа назыгзоз итагылазаашьаз.

Артиом Ацыр-ица аредактор иусқәа анынаигзозгы акаша данеихабызгы, аредакция аколлектив зтагылаз аамта хьанта рыцейишеит, рхьаагы ргәыр-гъарагы дрылахэын, аха иара икәыгәгәоз дара рғы инирпшуамызт. Иагыараан апартия обком акны аихац дытырххьааз, аха жәахәанчак, жәахьантак, гәамтцрак, ецныхәак ихгы иколлективгы ианармыжшаз, нас, аамта анеитасгы ибла итархәашаз каимтцеит. Итышәынтәалаз иказшья, аус ахымгәамтцра, агазет зызхьа-ауаз, иара ихата изы ишшәартахоз шидыруазгы, аматериал антцараан атакпхыкәра ихахы агара, игәыгъра, иахатыр шытырхуан ифызцәа ркны еипш, антытц, аинтеллигенция рыбжьарагы.

Абрака имыцхәым хәа сгәы иаанагоит Артиом Ацыр-ица ичкәын аитцбы Гурам иахзеитеихәо азызырәра:

– Саб дыпсны дыкәан. Иааиуаз, ишапыз еипш, инхалан ацсы дахькәаз инаихагылан иаалбаауаз хадшшылон. Исгәалашәоит, усқан апартия Ацснытәи обком актәи амазаныкәгафс иказ Борис Адлеиба, Ацсны АССР Иреихазоу Асовет Апрезидиум ахантәафы Баграт Шьынқәба, нас аус еицыуаз рфызцәа рыцны иааит. Инхалан, ацсы инаихагылан ианаалбаа, сашьягы саргы, егырт ауа-гәыцхәы зхәаз реипш, инахәдышшылеит. Дара иахәтаны иахьынзарыпхьазоз иаагылан, нас иналбаан ицеит. Уатцәы цсыжраны уаха хәылбьгәха, снапшызар, ашта дааталеит Баграт Шьынқәба имала, цыза дицзамкәа, еилагылаз днарылсын, хыхь ацсы дахькәаз ифынаихеит, уахь ахалара даналага, сашьягы саргы ицъашьяны хааиҕапшит, избанзар цсуатцасла знык идышшылоз, ацсыжра аенынза ацсы дахьыкәоу дхалазом, гәыцхәзак иакәымзар. Иара дналбааит, еилагылаз, ауа-агәыцхәы зхәаз еипш неипылеит дахьтәашаз хәа днарпхьарц, аха иара иеналкьны, имала днатәеит, уахагы уафы идимцалеит. Хамтак ихала дтәан. Нас ибжы неитцымхцәакәан, – ачкәынцәа збар стахын... – хәа нареихәеит иааигәашәа игылаз, уи харгы ихәаит,

нас иажэа аафбамтэыкэан, сашьагы саргы хнеин хнаидгылеит, усгы хазидтэаломызт. Иара даахэхэацшит, агьаурым аанарго. – Абра, наф-ааф шэаасыдтэалар стахуп, – ихэеит фацхьа ибжы аармачны. Ифахтэози, ишааихэаз наф-ааф хааидтэалеит. Пытрак фитуамызт, хара уи ифымтра хзапырхагахомызт, еилкаауп.

Инубаалон иара хараза хэыцрак дзалымтца да-ланахалан дыштэаз, нас даалтын, ибла кэышкэа хнарытциган, пшьаала, иажэакэа дырхымццакуа дна-лагеит: «Шэгэы иаанамгааит, «тцлахэыстак» ижэфа ткъама, икаитцо изымдыруа, иацы дыкан, иахьа апсы деитаихагылеит хэа. Уи зыкхастцо, ус сара исуалуп ари ауаф ифацхьа (илацш хыхь инаирхеит), «еазнык схалар акэын», даакэпсычхан, даеа хамтак (иихэаз «шхалсыз» ибарц итахышшэа), дынкахэыцуа фымт деитанатэеит.

Пытрак ишьтахь Баграт Уасил-ипа лапшыла хашта ааимидеит, сашьагы саргы гэыцхэы блала даахэхэацшит, нас иажэакэа ирхылтцаз абжы иаргы дазызырфуазшэа, уаанза дызлагахьаз ажэабж инацитцеит.

– Хэхык хааигэара ааиреи апсшэа хэхэареи ракэым, акалак афы машэыршэа хаздыруаз азэы даахцылар, химбазазшэа дхафсуан. Сара ус зуамызт усгы, стаацееи сареи ашьха ашьапаны уада кэымрак, уигы фнатцакан, хатцан, иаахныцшыртэы хакан амамзаара.

(Аибашьра ашьтахь ақыртуа мпытцахалацэа апсуаа этадыргылоз ауадафра баапсы ианымшэакэа иафагылеит. Аинтеллигенция гэыпфык, Москва, аихабыра рыхь-зала шэкэыла рхы еитархэеит. Ус еипш аамта хьантазы ас еипш агэыгьра игэагыуацэан, аха цэшэарак камта атцарауаа: Константин Шьакрыл, Гьаргь Зизариа, апоет Баграт Шьынкэба ашэкэы рнапкэа натцафны ирышьтит Москвака. Абри акэын зызбахэ имаз иара.)

Ус енак, акалак салалан, уажэы Лакоба имфаду, санылан сышнеиуаз, сыхьз хэаны, ибжы неитцы азэы

ишсықәфитуаз слымха итасит апсышәала. Ускан, ус, ауафы ихьарпшра акәым, ыцъа еидгылан цсышәала ацәажәарагы агәыгъра атахын. Слымха сажьамашь сгәахәын, санаахьапш, нактәи атратуар акынтәи инапы кьо, еита ськәфитуеит азәы, уи Артиом цсата шкәакәа иакәын.

Амфа ааихтәаны санындәықәла, иаргы иҫааихеит са сахь, ханеипыла апсшәа ааибакхәеит. Сара ҫымт, сгачамкны саанхазар ақәап, аха уи рацәак салаимырхеит Артиом...

– Ухабар ыказам, аредакциакхь уаахадтцалом, – ихәеит иара иҫынпшылара гәынамзarak ма хгәаarak анымпшуа, аҫрапшразы дшымцәажәоз мҫашьо, сзыдымтцалоз шидыруазгы. Уидцәажәон хатыр сықәтцаны, сгәы снамырхьыртә, абжьаапны еипш. Ибжы, иара ихымҫапгашьа, ишәцәыззом, сгәы ааркәандеит. Уаха рацәак этцазымкуаз цәажәарак иеаламхалакәа ҫааитит: – Цъара ҫыцк хазнауар ихамкьыпхьрыз, ихалшо гана-раркгы узылаҫаарын... аҫныка акы зланaugaша, – иа-архааны, гәыцхәтцас сгәы цәымкьакәа дсацәажәеит.

Сара ускан «Аҫатә уаа» ҫны салгахьан, аҫны ишьтан. Уи рдыруан сҫызцәа, иара Артиом дналатцан, аус анадзулоз хкәак иасырпхьахьан, ргәаанагара здыруан, аха уажәтәи сҫагылазашьа зеипшраз ала са истәыз цәахәак, сыжәла атцаргылан ишызтымтцуаз здыруан азы азәгы идызгаломызт.

– Сара издыруеит уроман ҫны ушалгаз, – ҫааитит ҫапхьа Артиом. – Хык хазнауар, агазет ианахтцап, – уаха днахыкәша-аахыкәшо акәымкәа, ус ззин иман, дызкәиту акы еипш ихәеит.

– Калашьас иамоузеи?! – схәеит сара, – ианутцазаргы убас уахьдырхәып... – наиатаскаанза, иара: – Инаги-инаги, настәи сара исусуп, – ихәеит. Ажәакала, хәицәажәеит. Уатцәы захьзыз, иара ишихәаз еипш, ароман цыптцәахак аредакция акны исыман снейт...

Җымшқа аатчуаны, агазет тытцаргыы збап, изан-
тцаргыы хәа, дааразакгыы сақәымгәығзо аредакция
сндытцаалейт. Иашатқәаны, ацыптқаах истаз агазет
иануп, санынфнала, иаасхатгылан иаасыдрныхәалейт.
Сара, Артиом дабақоу хәа санразтцаа, обком ахь ицхьан
дцейт рхәейт. Мдыршьас иамааз изипхьаз. Аредак-
ция саадәылтын сәынасхейт, усқан обком, уажәы
«Аусутә центр» ахьықоу акәын иахьықаз. Сара абанк
снафсын, апальма ашьапы сыенадыстцан, саапшит,
Артиом дандәылтцуа дысбаратәы. Пытракгыы аамтә
цейт. Ус обком ашә даахытцит. Атратуар ала аредакци-
ахь ифәынаихейт, саргыы иаасырццакын снаихьзеит.
Санынаихьза, – уабақаз? – даасәапшит, нас пытрак ғымт
ипсы аавиган – уроман афбатәи ахәтә сықәшәартә
икатца, – ихәейт. Сара ицъашьаны снаихәапшит, – иуар-
хәаз анафсану? Иара сзызтцааз имақазазшәа, – уара
ицъоумшьазо нас, апхьаф уроман афырхатца дзыниаз
еилимкаазакәа дахьаанхо? – ихәейт уаха иархәаз хәа
дналанамгалакәа иааркьафны.

Ишихәаз еипш, ароман даеа цыптқаахак назгейт, уи-
гыы рацәак хара имгакәаны икыыпхьит...

Баграт Уасил-ипца уаха ацимтцейт, итцеггыы акыр
дтәан, харгыы хқагылан ацъабарафы хнагылейт».

Баграт Шынкәба иажәеинраалоу ироман «Афәтә
уаа» рацхьаза ацыптқаахакәа аныркыпхьыз аахыс акыр
шықәса цахьан, аполитикатә хауа иаха итышәынтәалан,
Хрушьчов «ипсасирагыы» ииасхьан. Зны Артиом Ацыр-
ипца изааигәаз, аредакция акны аус ицызуаз гәыпфок
налатцаны акахуа инафыхәо, агапша нархьырсуа
«Нартәа» итәан. Ажәеи-ажәеи шейхырхәаалоз, урт аамтә
хьантақәа ргәаларшәо, азәи-азәи ирхәоз хейбартәауа
еицәажәон. Иара дрылазырфуан, ажәа бжәмгала-
кәан амшын ахь цшыртас икны, нас, ицәажәоз ихы на-
рықәикын ацәажәара даналага, итәаз ааизызырфит:

– Ароман афбатәи ацыптқаах агазет иананы-
ла, – дахымццакзо, даатгыло итәаз даарылапшит. –

Сыздырам уи машәыршәа иакәшәоу, аха ахтысқәа ус икалеит. Ажәа шәзасыршыуазеи, обком ахь исыпхьеит. Цыхәтәантәизар калап арахь сшыапы еихгара, уигы сақәйтны сыздәылтдыр хәа стәы иаанагеит, амәа санықәлоз. Обком амазаныкәгаф икабинет сныфналеит, иаргы дғагылан дысхатцгылеит, нас иаахмыркыакәан зтаарақәак ситеит, аредакция иазкны, саргы ртак кастеит. Ус, – Артиом, – җааитит апсышәала Тусказе, (обком амазаныкәгафс иказ) апсшәа цәгьамкәа ихәон, нас даҗазныкгы сыхьз ааихәан, ус нациттеит: – Иумуит афымта даҗа цыптәахак ануттар. Иарбан хәа сызтаауамызт, еилкаан, арахь ихәашы гәамттрак адызбаломызт, иагьаацъасшыеит гәаныла, ас ихымәацгашы, аха иатцз сзеилкаауамызт. – Иухәар, мап уцәахкыр хәа уацәшәазар акәхап, – иааудырыртә ирониала ихәаз иажәакәа зызкыз зтааразу, едныхәазу, хьырхәаразу дыршыа амамызт... Ажәак ала, уаха иахкыпхьыз азбахә цәыримгеит, аамта игарц итахызшәа, әацхыа аредакция цстазаара дназтааит ауп – иаабжыаршәны телефонла дцәажәеит иааркыәҗаны, нас дғагылеит. Саргы сыззыпшыхуааз, – «бзиала» хәа наиахәан сындәылтцит акабинет. Аха аиаша шәасхәап, дызсыпхыаз иааназ, иахыз-иатцыхәаз сзеилкаауамызт, ас ирпсыҗены дахьсацәажәаз, – изакәхарызеишь хәа – схәыцуа гаҗала сҗынасхеит. Ус, атипография снадгылеит. Икоу збап, аномер ахьынзанаццахы, апхыатә ыказаргы схәан, сныфналеит. Ашә сынхытцуан еипш, дыззыпшызшә анбанкәшәафь днаспылеит – абар ихәан, – бгыцк насиркит. Сара – иаацъашыаны снаиәацшит, иара ихы гәыбган аитозшәа, ус ихәеит: – Абыржәы дындәылтцны дцеит обком акнытәи иааз ауафы – уи анбанкәа ахысыкәшәоз днасхагылан, сызҗыз саакәихын, абас исиркәшәеит, – ихәеит. Сара ақбаад исиркыз, ианыз уажәоуп санацхы: «Атакзыпхықәу аредактор иусқәа назыззо А. Миквабиа». – Абас ианитцалааит агазет, – хәа ажәа нижыт обком акынтәи иааз, – ихәан, анбанкәшәафгы иус ахь

дцеит. Ишпашәсхәари сшыкалаз, нас усқан ауп схағы ианааи, обком амазаныкәгаф, «хаала» дгәыбзыгзан дысзацәажәоз иаанагоз...

...Ужәлатцәкьа, уара уакәйтны, ишутахыз ианыузымыфуаз аамта...

...Ар ирнымиац дхатца гәгәоуп...

...Ацсуа жәлар рдоуха зышон, ишабон.... Иреигьыз ртеицәа рлахьынтца баацсы ишаниаз рдыруан, рнышә напы ахьыказ рыздыруамызт. Амилат культура хәаеын, уарла-шәарла акьыпхь збоз шәкәкәак, уртгыи аидеологиатә дамыг иарганы, алацш «тцары» итцыргон. Афар, фба-хца абицара, рхатәы бызшәала изыфуамызт, изацхьомызт, изыпхьазомызт.

Абас ацсуа милат апылеит 1953 ашықәс аапынра.

Амилат хәыштәара – арадио

Ишаабоз амилат культура хәыштәара арцсахәеит иара убри ашықәсазы аусура иалагаз Ацсуа радио ацсуа редакция. Фәпхьа Ацсны иналафит: «Ицәажәоит Акәа!» Абриақара шықәса (15 шықәса агьаагымхо) Ацсуа радио, ацсуа бызшәада ицәажәон.

Ацсуа радио ашықәс цхьазара фыц изнылаз, уи зшыафә ацеихызгаз, иара Артиом Ацыр-ица апхьа днар-гылан русура халацәажәаанза, мацзак иааркьафзаны акәзаргыи, сазаатгыларц стәхуп амассатә информация ахархәагақәа ируакны, арадио аиқәкара атоурыхи урт рыбжьара уи иааннакыло атыци.

...Анаукеи атехникеи рееиласарта иахылфәиауа ицъашьахәу, иршанхагоу аартрақәа ируакуп арадио. А-20-тәи ашәышықәса ахи-атцыхәеи рыфьнытқала аинформация аихшареи, атыпан «анагареи», атехникатә фазара ахархәарала, зегы реиха изырласуа амассатә информация ахархәагақәа иаарапхьагылеит иара. Иахьа макъанагыи, уи иамоу апыжәара шамац иааиуеит.

Амассатә информация ахархәага ҫыц – арадиотара ашыақәгылара, иара иазалхыз атоурых тыц иацсатцәкьан иааннакыларац азы аамта атахын, арҫиаратәи атехникатәи усеилагзатәкәа рацәаны имҫацгатәын. Нас уи алтцшәа, аефир ажәа ашыақәгылашья ианыцшыр акәын, ахәашья, акьыцхь ажәа еипшымкәа, аха мыцхәык иацәыхарамкәа, ишыақәыргылазар акәын. Урт ралыршаразы акьыцхь ицнашәахьаз, апхьаҫцәа ирылатцәахьаз ажурналистика ажандрқәа «абжы рхалар» акәын, арадио «ахыц итцгатәын», урт инарыцлар акәын иара «иатәыз», изырызгоз, «тынхара» азызуаз арадиожанрқәа.

Урти егырт азтцара рацәа ицәыртцуази рызегьы ртышәныртәаларанза икан иуадаҫыз апшаара, аймак-аиҫак зхылтцуаз аилибамкаарақәа, аиҫыхарақәа. Аха урт зегьы Асовет Еидгылаҫы иааикәнартәеит 1933 шықәса азы ирыдкылаз Жәлар Ркомиссариат Асовет ақәтцара. Уи аҫны иаахтцәаны иазгәатан: «Зегьейдгылоутәи арадиокомитет анапатцака еизакхарц арадиотара амҫацгара иадхәалоу арҫиаратәи атехникатәи хархәагақәа зегьы». Реидтцара, иаку напхгарак ахь риагара иалнаршеит арадиокомитет арҫиаратәи атехникатәи мчхара аштыхра, иара убасгьы уи анапхгара.

Еикәахапхьазаз ауадаҫарақәа зегьы аныцшит Адсуа радиогы.

Адсуа радио аусура иалагеит хәа ицхьазоуп 30-тәи ашықәсқәа рылагамтаз. ЦИК Адсны Президиум ақәтцарала, 1932 шықәса апрель 30 рзы еиҫкаан Арадиокомитет. Уи ақәтцарала ареспублика ахи-атыхәеи арадиотара иадхәалаз азтцарақәа зегьы рызбара арадиокомитет анапхгара рнапы иантцан. Аха иара убри ақәтцара аҫны аҫбатәи пунктны иарбан: «Адснитәи акомитет Қырттәылатәи арадиокомитет анапатцака иҫоуп, аусуратә планқәа, афинансқәа атыцантәи абиуцъет аҫнытәи ишазоушытхогы, Қыртрадиокомитет ишыақәнаргәғәоит». Абасала, «Адсуа радио», ишырхәо еипш, «амгәартә иштәз», аиха амразакәан адыцшылара ала-

хбынтдахеит, уи ақәтцара афбатәи апункт ала. Нас, уи шықәсык акәым, хәба ракәым, жәба ракәым ус иааиу-ан Ацсны Ацбынцътәылатә еибашьра (1992–1993 шш.) иалагаанза.

Амилат арҕиаратә хәыштаара аеиҕекааны аусура, амалахазгыы хықәкыс ирымамызт Қырттрадиокомитет анапхгареи, урт ирытцазхәози.

Ицъашьатәума, нас, 1937 шықәса алагамтазы Ацсны аихабыра Қартнтәи адтца нагзо Ацсны арадиокомитет апыхразы ақәтцара ирыдыркылаз. Аха ицъашьатәу, изыхдыркъаз ауп: «Ацсны арадиостанция ргылам». Арадиотара Ацсны аҕиара иалагаанза иазхәыцны, Ацсны аихабыра, хатала Нестор Лакоба, Москвеи Қарти официалла уи аргыларә знапы ианыз, рышә «тцихаахьан». Аха изакаразаалак уи азбара нақәацарак амауит. Уи азтцара зырцыхцыхуаз рыцхраара ацымхәрас, уи апшыызгаз Нестор Лакоба «ажәлар драгоуп» хәа анрылархәа, дантадырха, дзыхзызаауаз, дызхылацшуаз арадиокомитет аркра, уажәшьта уадафрак аламызт. Уи ақәтцара инақәыршәаны, Ацсны арадиотара Қартынтәи ахылацшраз Ақәа днадыртәеит уи ахатарнак.

Уигы азмырхакәа, Ацбынцътәылатә еибашьра ду ианалага, Ацсуа радиокомитет аусура ааныркылеит. Аха аракагы ицьюушьаша, иара убри ақәтцара инашьтарххны Қартынтәи иаарыцхауеит арадиотарақәа қыртшәалеи урысбызшәалеи ирылагатәуп хәа. Ишаабо еипш, апсышәала ишалагатәыз «рхаштит».

Абасала, аибашьра аилашымтаз, аға хәымга иҕагылан еибашьуаз ирывагылаз апсуаа ртҕеицәа, атәыла дузза зыхьчоз, зхы ақәызтцоз рбызшәа рҕырхит, рбызшәа аефир иатәарымшьеит. Қартаа, аибашьра аилашыкьымтазгыы, ирхаштуамызт апсуа бызшәа ишашьклацштәыз, ишапырхагахатәыз...

1954 шықәса март мзазы Артиом Ацыр-ица Ацсуа радио дазыхынхәит. Уаанза, аамтала аматц азызуаз Иван

Амчба ҫапхъа «Апсны ҫапшы» аредакциахь дгъежыт, иара, ишаххэз еипш – радио ахь.

Артиом Адыр-ипа, усқан итәымта дтагылан, ина-газ журналистны дыпхъазан, ихъз-ипша ықан. Иара ибзиаган идыруан ишыаға ахъеихигаз арадио зтагылаз, дызтцалоз аидара шақа иуадафыз, ихъантаз. Нас, аамта анца, зны-зынла игәаларшәо, дахыхәмаруашәа ихәалон: «Аамтала хәа сахъааиз...» Аха уи ус ишихәатәҕкьоз еилкаатәымызт, избанзар, арадио ааныжъны дыш-зымцоз, ус иара ишицәафамыз, иаргъы изаихәозгъы ибзиаган ирдыруан.

Абас иалагеит Артиом Адыр-ипа изы даараза ихъантаз, ипышәа, идырра, иуафра, игәыбылра зегъы здитцаз, иааипмырҕыазакәан 30 шықәса инареиханы ихатәы пстазаара изафызахах «Апсуа радио» аматзура.

Аусурафы зегъы ирзыпштәын. Иашоуп, аполитикатә хауа «акәандара» унарбон абарометр, аха уи иа-хъа, нас – уатцәы, мацзак апша аакәацар, ҫапхъа амш «аееитанакыр» алшон. Аполитикатә хынта-фынтара ааикәтәар, ҫапхъа, Қарт, Кремльтәи акабинеткәа рҕны изықәгәыгуаз «бла хаак» интапшыр, Қартнтәи «ацәкәырца» ҕыцқәа неишытала-неишытало Апсныҕа рҕаархо иалагон.

...Аха макъаназ, ҫапхъа апсы ахалон милат рҕеиаратә хәыштәарак – ҫапхъа Апсны иалфуан «Ицәажәоит Акәа!» Ажәытәза, анкыза зны «Иахәалак, иахәалак!» хәа, ажәлар еизызгоз абжы еипшха инацлон Смыр Гәдиса ифырхатцара ашәа, амелодиа-хыртыга.

Абар, урт амышқәа шигәалашәо апоет Терент Чаниа: «Усқан, сара Горки ихъз зху Акәатәи ахәынтқарратә артәфратә институт афбатәи акурс акны атцара стцон. Усқантәи ашықәскәа рзы «Апсуа радио» ацәыртцара ныхәа дук еипш иазыпшын хара хажәлар. Ашыжъ асаат жәеиза рзы минутқәак шагыз, иара убас, ахәылпазы асаат фба рзы Кремльтәи акурантқәа реипш игон

жәлар рашәа Гәдиса амелодиа. Ҳара, астудентцәа, Ҳахьыҕазаалак цыарак Ҳаикәшәон, ма Аҕәатәи аҕалақьтә Совет аңхьа игылаз ашьаҕа ахаҕы, ма астудентцәа рзеипшхарта аштаҕы, уаҕаҕы ааигәа уи аоыза арадиоһылца кнарҕаит. Уамашәа иубаша, шамахамзар «Аңсуа радио» адырратарақәа зегьы ирылагон наплакык – аңәақатареи ашьатцазахыртеи Аҕәатәи ркомбинат аҕнытәи иаагаз аинформация ала. Уи иаҕаракҕы изыхьоз, ахтнықалақь аҕы иҕаз ааглыхратә наплакқәа иара ахьреихаз акәзаарын».

Адырратарақәа аформаз аңсышәала ирылагон. Жәа-минутк рышьтахь ақыртшәахь ииасуан. Убри ала иҕархәарц ртахын аңсшәа аңыжәара артозшәа. Аха уи еиҕбаган, аидара гәгәа иатцаз ауаҕы маңк цсааивгарак иааиуаз иаоызан. Ааигәаза ауп «Аңсуа радио» аңсышәала аңәажәара ианалагаз, уаанза, Қарттәи адырратарақәа азханы ирыңхьазон. Сталин иңсра Қырттәыла ашәы ашәнатцеит, Аңсны аңсгара аамта аиоуит.

Аидара иатцоу... цсеивгарак анаиоуа...

Нас, уи аңсеивгара ахы ишпархәатәыз? Нас иааивагылада уи аңсеивгара аамта еиңкаарала ахархәаразы?

Иара Артиом Аңыр-ица уаанзаҕы радиоңышәакҕы иман. Убри азы акәзарҕы қалап редактор еихабыс инаңхьатәу хәа азцаара аңцәыртц – аңыжәара зартаз икандидатура.

30-тәи ашықәсқәа, Москваҕа атцарахьы дцаанза, уахьнтәи даныхнхәҕы, иналаршә-ааларшәны арадио ахь днарцхьон, усқан ишырхәоз еиңш, «арадиолекцияқәа» рыңхьараз. Ус еиңш анапынтца аңсахара зызбоз апартия абком акәын. Ажәакала, арадио аусура далаңшхьан.

Аибашьра ашьтахь аңсуа ефир раңхьаза имфаңигеит апоет, ажурналист Алықьса Цьонуа «аибашьфы – апартизан». Агазет «Аңсны қаңшь» аҕны аус еиңызуаз Артиом Аңыр-иңеи иареи арадио ағҕы инеивагылеит.

Урт дрывагылан Елена Гэынба, «Ацсны қацшь» акны лжурналисттә пышәа арадио ус адтцара дазхиан.

Атыңан изҕыпшышаз, пышәак зҕыртцаашаз дыкамызт. Зегьеидгылоутәи арадиокомитети уи еиднакылоз ареспубликақәа ркомитетқәеи русура уи аамтаз «еапарак» картцахьан. Аха урт русушья, рпышәа атцааразы ацара-аара, ма, рхатарнакцәа раапхьара, аимадарақәа рыбжыатцара иашьтазамызт атакзыпхықәыз аофициал уаа. Арахь, дара атакзыпхықәыз афызцәа инақәыргәғәаны – арадио иааннакыло ароль, аидеиатәтцакы хәа – иаарыдгылеит.

Елена Владимир-ипҕа Гэынба илгәалаларшәон иуадафыз, аха агәыҕра зцыз урт амшқәа.

– Рапхьатәи хдырратарақәа... – акы ахылхәаарц шылтаху фашьом, илныпшуеит, аха агәалашәара дыхнахуеит, дшалагаша лханарштүеит – иахья амикродфон иашьцылеит аҕар, аус шыруаҕы сгәапхоит, гәахәарыла сырзызырфәеит, амала мацк амикродфон иацәшәозар, ртакпхықәра иаха ишьтнахрашәа сгәахәуеит аха, ных, уажәтәи аҕар рус рдыруеит, – фәпхья лажәа ааҕахылтәеит уаха ахылымхәаарц акәхап, даакәпсичхәит – аха хара, хара, амикродфон хәцәшәон. Амикродфон аартуп! хәа – аоператор ибжыи анаагалак, зны-зынла сзыҕцәажәоз сызиазтәауаз азтәарақәа схаштуан.

Иуадафын, аха иҕыцын Ацсуа радио азы астудиа нтытцтәи рапхьатәи антцамтақәа рыкатцара, – илгәалалыршәоит Елена Владимир-ипҕа, – ихьантаз, азә ихала измырқәацоз амагнитодфон иацзар акәын аоператор, акорреспондент акыпцхьа машьынка иман. Ацсуа нбан анырпсах, апхьара рцәыуадафын анапылафыра, амикродфон акны икәгылоз итекст кыпхьтәхон шамахак акәымзар. Абас, амашьына ныкәцафы дналатцаны, хфы-пшьфы иреитцамзар акәын араион ахь еиццоз. Агәып дацын, напхгара азиуан, акы дахнамгозар Артиом Ацыр-ипа. Уи хусура зегы дахылапшуан. Исгәалашәоит, икәсхьаз хтехника закәнтә «мап» ахәахьаз! Закәнтә, ххы-

хгэы хҕахпжэо, хзызцаз хус хзыҕамтцакэан ххынхэхьаз...

Маҕ-маҕ апышэа, аицнагара аус тнагон. Арадио-тараҕаа рыкэша-мыкэша азызырщэа ргэаанагараҕаа, рзеигъашьараҕаа пхьаҕа изызхэыцтэыз рхэон. Асту-диафы ражэеинраалаҕаа ирыпхьон апоетцэа, ашәкәыф-щэа, апублицистцэа – рантцамтаҕаа.

Апоет Терент Чаниа рапхьа арадио ахь дшааиз абас игэалашэоит: «Зны, еицырдыруаз апсуа публицист Ѓьарҕь Жанаа сицны арадио афы снеит. Х-редакцияк еидызкылоз ауада хныфналеит. Ари ахыбра гылоуп иа-хьа Аиааира ахьз зху амфәфы. Уаҕа, арадио редакцияҕаа ирчыдангы иҕан аимадара, аҕалаҕьтә ха. Артиом Аҕыр-ица напшыхаҕә дыздыруан. Ауада арыҕарахь дтэан аихабыра рхәатәхымца Владимир Панов (аурыс редак-ция аредактор), анафсан дтэан (ақыртүа редакция) аре-дактор Адам хәа зегьы изархәоз Адамия. Уи икьыпхьои иарей аус аныруаз, даара инахаран угылазаргыы рыбжьы уахауан. Аха урт ирытцахомызт Амқәаб ибжьыгы.

Ѓьарҕь сара сеиха дырдыруан, шықәсык аҕара тцуан уахь аинформацияҕаа неигозижьтеи, днарейхырхэан, апсшәа реихәеит ауада ифнатәаз зегьы. Абласаркыаҕаа зман агәта итәаз ахатца днаххатцгылеит. Уи Артиом Аҕыр-ица иакәын. Ѓьарҕь инаигаз аинформация уи иапхьа инықәицан, сара сахь даахьапшит. «Артиом Аҕыр-ица, абри аҕкәыни сарей курск афы хәидтәалоуп, аинститут алитературатә тзыгазет редакторс дамоуп, акружок ау-сура иазкны информацияк шәитар итахуп» – ихәеит.

Артиом Аҕыр-ица ибласаркыаҕаа аамихын, ичабра нархышьны, иблаҕаа инаритан, днасәапшит, нас астал даахьтцын, дааскьаны снапы аасымихит.

– Хқорреспондентцәа рхыпхьазара иацлеит! – лыблаҕаа алахәыхра рхубаало даахалапшит зхы пату ақәтцо итәаз пхәыс еинаалак. Уи Фения Мад-ипхә Отырба лакәын. Аиашаз, усқан уахь, арадио ахь, аинформация назгоз хфызцәа – астудентцәа маҕфымызт: Владимир

Анкәаб, Анатоли Возба, Шьота Адлеиба, Мақс Барганцьиа ухәа азәырфы ыкан. Уажәы урт снарыцлеит саргыы».

Арҕиара амҕа

– Адырратарақәа иаха арадио «ффы» рхыло иалагеит. Зны, итшәакакараза иказ астудиафы рацәак сыезырымгацәакәа атексти амузыкеи «еилазфә», инеи-фыбаауа амонтаж сафын, – игәалаиршәоит 50-тәи ашықәсқәа рзы абжы операторс аус зуаз Гоги Канделаки, – ус Артиом Ацыр-ица даасыдгылт, уи фымт сызфыз амонтаж дахәапшуан. Сара иагбаасцәымтхеит, избанзар, анапхгара гәыфбарала иахәапшуан ускан, иахарак аестрадатә музыка, ицәыргатәым, ауаа идырхатәым мазак атцамзааит хәа итырцшыхәауан, гәрамгартас икны.

Сара ускан Артиом Ацыр-ица ашытахь дшыздырыз еипш, иааигәаны дсыздыруамызт азы иаацъасшьеит, – икоу удыруоу, узфәу, алахәарақәа дырлахфыхуеит сгәахәуеит хәа, – дагьсазтцаазшәа ианихәа.

Исыздырам, иахьа уажәшьта, урт арадио алахәарақәа згәалашәо, аха ускан ифыцын, иргәапхон азызырфәцәа. Ақалақь акинотеатрқәа ркны акиносахьақәа рсеансқәа, афилармония акны аконцертқәа, атеатр аспектальқәа ианрылагоз рылахәара иахыркъамыз амузыка ласы натцатцаны, иахьала уахәапшуазар, ицъаумшьо, ускан азы ихтысын.

Гоги Канделаки 50-тәи ашықәсқәа рзы Ацсуа радио атехникатә матцзура иатцагылаз дыруазәкуп, акыр шықәса инеипцынкылан операторс аус иуан, ирацәазаны абжы «рхаитцеит» адырратарақәа, аконцерт программақәа, рацхьатәи арадиоспектакльқәа.

Апышәа змази, иазыкәтцази ажурналистцәа рееидыркылон арадио акәша-мыкәша. Терент Чаниа апхьа-

ггы, ишаххэахьоу еипш, «апшәмара» никылахьан, нас еицырдыруа публицистны иҗалаз, агазет «Апсны җапшы» иаха ихадаз аҗәша иахагылаз, зуафышья хааз, зажәа еиҗартәышьяла, ахәашьяла даҗазәы иламфашьоз Гьаргь Жанаа. Сгәанала, Артиом Ацыр-ипа иаамышьятахь «Апсуа радио» аҗы, иахья ишырхәо еипш, уи рапхьатәи «аетәакәа» дреиуан, зхатәы радиозызырәцәа змаз журналистын. Уи рәиарала иалаиртәаз, итрадицианы «Апсуа радио» иазынхаз адырратарақәа рацәоуп. Акы затәык – «Апсны апионер» – ахәычқәа ирызку адырратара иеҗкаареи амфәпгареи ахьапшыгаз мацара азгьы хәпсуа журналистика аҗоурых дазынхоит.

Акыр шықәса «Апсуа радио» дадхәалан рәиарала иахья еицырдыруа апоет, ашәкәыфәы Гьаргь Гублиа.

– Җарт ауниверситет салган санаа, Аҗәатәи апедагогтә институт аҗы аусура салагеит, игәалашәоит Гьаргь Константин-ипа. – Артиом усқан Апснытәи АССР арадиодырратара комитет ахь диаргахьан. 1955 шықәсазы дсыпхьан сиган, дикторс сҗаитцеит. Уи сусура хадаҗы испырхагазамызт – шьыжьи хәылбьегеи ракәын уахь санныкәоз. Артиом дазыхатцхатцо адырратара аматериалқәа еикәиршәон, ихатә иантҗагатә аппарат аашьтхьны ақытәқәа рахь дныкәон, дыртәауан аколнхарақәа, анаплакқәа, атцарайуртәқәа. Еиҗикаауан ауаа рыкәгыларақәа. Адырратарақәа рәы чыдала хшыфзышьятра ритон алитература, аҗазара. Лассы-лассы ашәкәыфәцәа арадиокомитет иатәауан, ианитцон рфымтәқәа. Апропаганда рзиуан, ишысхәаз еипш, алитературатә хәылпазқәа Гәдоутә, Очамчыра, Ткәарчал ухәа ашәкәыфәцәа дрыцны дцон, ианитцон, арадиозызырәцәа идирхауан урт рыкәгыларақәа.

Исгәалашәоит, Лыхны, Тамшь, Азфьбжья ухәа ашәкәытирақәа зыцны имфәцысуаз ахәылпазқәа. Артиом Ацыр-ипа ашәкәыфәцәа ирзааигәаз интеллигентын. Игәалашәара хәтырқәтцарала иазныкәатәуп, зырәиаратә

тынха ырттэым, изхатгылатэу атцейцэа дреиуан. Уи хэашьра змамыз уафны назаза даанхоит изааигэаны дыздыруаз ауаа ргэафы.

Астудиа афнытцкэтэи аусура афазара ахынзашьты-тыз зныцшуа акэны икалеит алитература-музыкатэ дырратарақэа реиѳекаара. Терент Чаниа 50-тэи ашықэс-қэа рынтцэамта инаркны акыр шықэса «Апсуа радио» аматц азызуаз, ажанр рацэа (хradio азыхэан) иалазгалаз авторуп.

«Ибзиязан исгэалашэоит, 60-тэи ашықэсқэа рыла-гамтаз, сара «Апсуа радио» иазсырхиаз амузыкатэ дырратара. Уи атекст кхатцеит апсуа жэлэр рмузыка абзиабафы Иван Кортуйеи сарей. Рацхьа хэалаган иахтцеит ажэлэр рашэақэа: «Ахра ашэа», «Айба иашэа», «Озбақ», «Ахэра ашэа» ухэа ртоурых, ақьаад ианахтцеит. Нас ашэа атоурых хэаны ашэа наццо мацара алитература-музыкатэ дырратара еиѳахкааит.

Ари рацхьатэи музыкатэ дырратаран «Апсуа радио» афы, 30 минут ицон. Азызырфцэа ргэы иахьахэоз лассы-лассы аефир ахь амфэ артон. Сара усқан жур-налист қэыцшын, рацхьатэи алитературатэ-музы-катэ дырратара иартаз ахэшьара сыхнахзар акэхап, Артиом Адыр-ипа иабжьгарала салагеит даеа дыр-ратарак акатцара. Уи иахьзын «Баграт Шьынқэба иажэеинраалақэа рлика». Уака ахархэара рызун «Кофта шкэакэа», «Сыцшалас», «Амхацьыраа ргарашэа» ухэа ажэеинраалақэа, ашэақэа, акомпозиторцэа Иван Лакрба, Ражден Гэымба иапыртцаз, ишапыртцаз зхэоз рықэгыларақэа аццаны. Ари адырратара згэацхоз даараза ирацэафын».

60-тэи ашықэсқэа рылагамтаз Апсуа ефир арлахѳыхит аѳар ирызкны излагаз адырратарақэа. Уи еиѳыркаауан иахьа еицырдыруа апоет Борис Гэыргэлией ашэкэыф Цьума Ахэбей.

– Ауниверситет ажурналистика афакультет салган «Амцабз» аҕны аусура саналагаз ауп, – игэалаиршэон Борис Гэыргэлиа. – Ажурнал ахэыцкэа иахыртэызи аҕар иаха иахыырзааигэази акэу, хредактор Мушьни Ахашбеи Артиом Ацыр-ицеи рбзоурала арадио ахь сне-ира калеит. Ажэакала, Цэумеи сареи хнапы ианыртцеит аҕар ирызку адырратаракэа реиҕекаара. Ускан арадио алшаракэа маҕын, хдышэагы – иара убас. Аха аҕареи агэахэареи неицылан напы ахаркит. Цэумеи сареи акыр икэахцеит икэаххит – икататэу, иутэу, ихэатэу, аҕар ирзааигэахаратэы еипш адырратара. Хэара атахума, Артиом ицхыраара хнымцшыр каломызт. Иара иоуп амузыка шэхи иашэырхэа хэа хабжэазгаз, уи иаха иарлахэыхуеит, азызырѳра аруадаѳуам ихэеит. Акыр аамта иахыцшаауамызт адырратара ахыртыга амелодиа афонограма, иаахтэаны иухэозар, арадиокомитет афонограма амазамызт, нас акомпозитор Ражден Гэымба хихэан, Смыр Гэдиса иашэа анотахь ииаганы астудиаҕы иахзанитцеит. Абас, 1961 шыкэса азы напы ахаркит аҕар рзы адырратара.

– Иара убри амелодиа – ацэажэара инацитцоит Цэума Ахэба, – нас «Ацсуа радио» азы ихыртыган акыр шыкэса. Адырратара зызкыз аудитория аҕар реипш, харгы, урт ирхатарнакыз, хакэын. Сара, Москва алитературатэ институт салган санааз акэын, ажурналистикахыгы сыецысшэон аҕнытэ иансыдыргала, мап ацэысымкит. Апхэа Борисгы саргы еицазхархион адырратара, мейшала ицон. Нас Артиом Ацыр-ица ихабжыгеит Бориси сареи мчыбжбыла инеимда-ааимдо еицазхархиаларц.

Аҕар абас ихатцхатцо ивагта ишгыло ибо даналага, арадио алшаракэа азгэатаны, уи «агыдра» шьтихуа далагеит Артиом Ацыр-ица.

Ахэаанырцэтэи адырратарақэа

– Ацсшэа, маҗ-сачк ада ускан ишысзымдыруаз-гы, атекст исахауаз аинтонациала, издыруаз ажэақэа сыцырхыраан исыриашон, – игэалашэоит Гоги Канде-лаки, – сусушья игэацхазар акэхап, Артиом Ацыр-ипа, сгэысеанзамкэа, – иаарласны, ахэаанырцэтэи хашыцэа рзы адырратара халагоит, – ихэеит ченак.

1957 шықэса иахыгам, сгэанала, рацхьаза уи азыр-хиара ханалагаз. Ақытақэа рахь хцаны, чыдала Арти-ом Ацыр-ипа исценариа ала, ахэаанырцэтэи хашыцэа рзы адырратара иалахэыз рэцэажэарақэа анахтон. Ускан адунеи акны аидеологиатэ еиґыхарақэа иґаз ирызхэыцны, адырратара нырымкылартэ, хтынкыак ахылымтыртэ еиґекаатэын. Уи ибзианы идыруан Арти-ом Ацыр-ипа, цсыхэа ахынземаз иразаны, абыртқал икылхны, «иахьнеиуазгы» иргэацхартэы арґеиаратэ қазара шаарцштэыз...

Атехникатэ нташья иацклацшны, урысбызшэала (ус иатахын) атекст аиґага наццаны Қартқа ирышьтуан мызкахы знык.

Ашэартадара аматцзурауаа атекст ма ари, ма ани иахэо иаанагои хэа итыртцауан, иара ирнычхауа (уаха-гы цсыхэас иґааз) ажэа-ажэала, хэоула иртцабыргуан ргэы еихьызшыуаз.

Аха зегы реиха иуадафыз, аефир ахь ицоу им-цоу аилкаара акэын. Арадиоцэқэырца анцо аамта шдырызгы, радиодкылагак ала узазызырфуамызт (ус еицш техникатэ еихэлапашьрак ыґан). Изыз-кыз ахэаанырцэтэи хцынцьюааи хареи уажэы еицш аитанеиааира хабжьамызт, ирахауоу-ирмахауоу дыр-мызт, зны-зынла шэґэы «ґылак» ма ґык итытцуа ґык инталэ «ихахауеит»... хэа жэабжьны имаафуазар.

Адырратара иалахьынтаз, аефир ахь ицама-им-цама аилкаара акыр дашьтатцааит Артиом Адыр-ица, атыхэтэаны дахылацшыртэ атагылазаашьа акатцара илиршеит. Уи ишилшаз амаза иатцоугьы, ус иаанхе-ит еилкаазамкэа хара хзы. Идыру, урт ашықәсқэа рзы Бақәантәи Амрагылара Наскьа атәылақәа рзы бызшәа рацәала ахәаанырцэтәи адырратарақәа зышьтуаз, зымехак дууз арадиостанция аус ауан. Нас Қартынтәи иаарыцхауа иалагеит телефонла, – Артиом Адыр-ица, ицоит адырратара... ицоит... хәа – иргәампхазо. Иара атакс, уи даарак ихьаазамзшәа, дара абзиара дырго драцәажәон.

Абасала, иахьагы зусура еипкьам ахәаанырцэтәи хашьцәа рзы адырратара иалаган. Иара ишиказшьаз еипш, иґыцыз цышәарак ахасабала, аус адуланы, иагыз-иабаз рееины, итышәынтәалеит анааигәахәуаз, аццара зылшашаз надгалан рнапы ианитцон иара дшахылацшыц дахылацшуан.

Мачзак атоурых

1960 шықәса, маи 7, Асовет арадио амш иазкны агазет «Ацсны ґацшь» ианитцаз истатиакны Артиом Ацыр-ица абас исуан:

«Абар уажәшьта х-шықәса тцуеит Ақәатәи арадио-станция аусура иалагеижьтеи. Иахьа уажәшьта храдио иазызырцуеит Ацсны араионқәа зегьы ркны еипш, хреспублика антытцтәи ақалақьқәеи ақытақәеи рыкны.»

Агазет «Ацсны ґацшь» 1957 шықәса ноиабр 5 азы абас еипш алахәара анылеит:

Арадиозызырцуәа дырдырразы!

«Хазну ашықәс ноиабр 6 инаркны Ақәатәи арадио-станция атыпантәи арадиотара иалагоит 50,7 метр арадиоцәкәырпала».

Анаџсан алахџара акны иарбан адырратарақџа бызшџала еихшаны рефир аамта.

Иара убри ашықџс (1957 шықџса, ноиабр 7) агазет «Советскаиа Абхазиа» абас еипш аинформациа анылеит: «Вчера в городах и селах Абхазии, а также далеко за ее пределами тысячи радиослушателей впервые услышали голос новой радиовещательной станции. «Внимание, говорит радиостанция Сухуми!

Открытие Сухумской радиостанции замечательный подарок трудящихся Абхазии к 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции. По радио выступили Председатель Президиума Верховного Совета Абхазской АССР А. М. Чочуа, заместитель Председателя Президиума Верховного Совета Абхазской АССР Г. А. Дзидзария.

Поџты А. Ласуриа, Ш. Акобия прочли стихотворения, посвященные 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции».

Абриақара шықџса апсуа дырратарақџа азыркуаз ирымпыткџџџааны аусура иалагеит Апсны антытџгы азызырџара алзыршоз арадиостанциа...

Ицеит 21 шықџса уи ашьтахь. 1978 шықџса ноиабр 6, ахџылбыџеа асаат 7 рзы аефир ахь итытџит Апсуа телехџапшра ахыртыга мелодиа «Шџџеибац!» Иалагеит «Апсуа телехџапшра» аусура.

Абасала, ноиабр 6 апсуа ефир азы имшуп.

* * *

Арадио апроблемақџа ирыцымлозар ирыгхомызт. Иара злеибаркыз ала, иақџџагаз радиотехникада, аефир ажџа «иахьџеиша» инеины аус «азуамызт».

Уи бзиахџза ирдыруан Қарттџџ анапхгара (арадио-комитет знапатџақа иқаз). Хырқџџагазгы «Арадио џны» шџџыздыргылааит хџа, Апсны аихабыра рахь аеџныхџа

картон, техникала аиқәршәараз шәеитдәхархом, нацыр-
тон. Аха урт ибзиааны ирдыруан, ари азтәара азбара
акәым, ҳалацәажәарагь шзальмшоз. Абас, «Ацсуа ра-
дио» алахьынтә инагзаны избымкәа, аентузиази
апатриоттә цәанырреи рымчала иааиуан.

60-тәи ашықәсқәа рзы Ацсны ателехәацшра аартра
убриакара проблема ирыдырхәалон, убри акнытә, аин-
теллигенция шьардазак игәцараркит арадио. Артиом
Ацыр-ица икаитцоз аапхьара акәфьртуан, арғажәәара
изыруан. Арадио ахь инеит ацсуа сцена аетдәакәа реипш
изыршеишеиуаз: Леуа Касланзиа, Минадора Зыхәба,
Анна Аргәын-Конашок, Аазиз Агрба, Шәарах Цачалиа,
урт ирыштанеиуаз абицара рахьынтә: Софа Агәмаа,
Алықьса Ермолов, Амиран Таниа, Уанчка Царгәыш, Олег
Лагәлаа, Вика Маан. Ианыртсеит ацсуа театр аспектль
хазынахәкәа: «Отелло», «Медеиа», «Ахәынтқар кьантаз»
рцыпцәахәкәа, арадио сценариқәа рәуан, иара Арти-
ом Ацыр-ица иеипш Гьаргь Жанаа, Никәала Кәытцниа.
Иқәиргылон арежесиор Дмитри Кәартаа. Урт зегьы иа-
хьа «Ацсуа радио» «Ахьтә фонд» иазынхеит.

Ашьапы иқәгылон амузыкатә концерт программа-
қәа, Хьыкәыр Палбеи Аниа Аәзба ихацдыркыз. Иахьагьы
гәахәарыла уазызырәуеит Иван Кортуа усқантәи ира-
диокомпозиция «Амҳацьыр», акомпозитор Кәаста Чен-
гелиеи апоет Терент Чаниеи агитарафьы еицынаргзоз:
«Сылашара», «Абахча сытцан» ухәа, ирацәаны аестрада
шәакәа. Зызбахә ххәаз рнаәсан арадио акны аус руан
Анатоли Зыхәба, Цьулетта Коғониа.

Иахьа еицырдыруа апоет, ашәкәыәә, акыр шықәса
ажурнал «Алашара» аредакторра азызуаз Никәала
Кәытцниа, урт ашықәсқәа игәаларшәо иәуеит: «Дикторк
иахасабала, «Ацсуа радио» акны аусура саналага, ис-
гәалашәоит, даараза исзааигәаз азәы иеипш сидикылеит
Артиом Ацыр-ица, иаразнакгы уи иуаәра, игәыразра

снырит. Ускан иахъеипш «Ацсуа радио» аматц азызуаз ауаа рацэамызт. Зны-зынла Артиом Ацыр-ипа икэшэон еиуеипшым аускэа реилагзара. Зны – дкорреспондентын, зны – джурналистын, зных – ддикторын. Атцыхэтэантэи, иара зынзаскгы иусмызт, аха еипкыарак калар, адиктор цыара дахнагар, амикрофон инадтэалан апсышэала ицэажэоз иара иакэын. Аус усын, аха «Ацсуа радио» аихабык иахасабала, азэы лахь итара ианакэзаалакгы дахыццакуамызт Артиом Ацыр-ипа.

Ажурналистцэа рнафсангы, арфеиаратэ ус иадхэалаз шамахамзар цсыуа поетк аганахь даважъны даанымхеит. Дахьяарпылоз, «уныдгыл хара хкынза, ажэлар убжы надурхап», ихэон. Инеиуан уахь ражэеинраалакэа рыманы, ражэабжкэа рыманы. Ускан иахъеипш икамызт, кэрышькэакгы ршэон. Ацсны антытц атцара зтцоз ракэзар, апхынтэи апсшыара мышкэа раандахьяарыкэшэалак уеизгы-уеизгы акы дрыхэарц, акы иаирцхьарц далагон арадио акны. Ацхыраара рыстап хэа ара атцара зтцоз астудентцэа адипхьалон. Сымфашьозар, уи згэалашэо азэымкэа-фыцямкэа икоуп хара хаинтеллигенция, хцарауаа рфныткка. Артиом Ацыр-ипа алитература бзиа избоз, еснагь иазфлымхаз, излаилшоз алагы ацхыраара азтарц зтахыз редакторын.

Аха иагъа ус акэзаргы, арадиозызырфцэа имачыршон аефир аамта. Артиом Ацыр-ипа ишихарамыз шырдырузгы, «хтынкыас» иртэ ианалагалак, иаргы, игэы «кыдгылан» атак ритон, – сара исусу «Ажэабжь фыцкэа» разырхиароуп... – хэа.

Ииашатцэкъаны, урт ашыкэскэа рзы арадиокомитет аусура мфакэызтцоз официалтэ документкэа рфы иус хаданы ахэшъара зыртоз, ауаажэларра-политикатэ дырратаракэа ракэын. Амилаттэ культура, аказара, анаука ирызкыз, (апсыршыага-гэырфыхага музыка программа азбахэ зхэодаз) имфакэызтцашаз шэкэы бгыцкгы ыкамызт. Ажэакала, мыцхэык «аекыара» ауамызт

аефир аҥны, уи иара Артиом Адыр-ипа, «ихацшыгара» акэны ирыпхьазон, хтынҕьасгы изауаз иара иакэын.

Арадио ахь аҕар ааиуеит

60-тэи ашықәсқәа рѣанааиѳыршоз, «Ацсуа радио» аефир аамта иацыртѳеит – иамартхэыз арадиотехникеи, арѣиаратѳ узсуѳѳеи, афинанси инагзаны иадгалазам-кәа. Аефир аамта азырхара иацны иааит абицара ҕа, шамахамзар еиқәлацәаз, апстазаара цышәа дук рымам-заргы, уи атцаара, ашара «ргъама» збахъаз, қьафшақә, ус аҕерацшраз, ахзыргараз акәымкәа, иааит дара рҕынза аус зухъаз, изуаз рцышәа ренамаданы. Нас, уи абицара «Ацсуа радио» иатцагылаз, рыжәѳахыр иқәырхит 60-80-тэи ашықәсқәа рзы апсуа ефир иалшозгы иалымшоз-гы раҕырак. Даҕа аамтак, псеивгарак зцыз «ацсасира» аамта итцысыз, нас, ахьшәашәара излагаз, аха макъана-гы зынзаскгы «итцааркымкәа» ахьшәшәа-цышәшәақәа ирылаазаз, згәаанакара, бжы неитцыхла ахәара агәыҕра зылшоз, зынгы ихнацауаз, хынѳажәа шықәсзтэи аҕар...

Урт ирхатарнакцәаз неит арадио ахь, излаазази ҕыцрақәаки ишрытцархәоз рдырреи, рцышәеи, рылацш-хәааи рдоухаи ала аусура агәахәара рыманы.

Аха урт ирымамызт арадиопышәа. Зегы ҕенакала еикарартәрашәа, ихжәатәызаргы, ирылшарашәа рбон. Урт иахъааиз ирпылеит апсабаратә кәышреи, адырреи, апышәеи, дара аҕар гәытцхас ирымаз иаршлахъаз арадио узсуѳѳәа.

Убас, 60-тэи ашықәсқәа нтәаанза азәазәала, мыш-кала акәымкәа, мызла, шықәсыла абас 70-тэи ашықәсқәа рѣааиѳыршаанза аҕар ааиуан. Уаанза, арадио ахь иа-ихъаз, аҕар ирхатарнакны аус зуаз Никәала Кәытцнией

Етери Басариеи ракэын. Гьаргъ Жанааи Терент Чаниеи «Ацсны ꙗꙗщъ» ахъ ииасхъан, аха арадиоахъгы ид-
таалон, аколлектив ирхыꙗꙗзалазшэа иꙗан.

Никэала Кэытџниа урт ашыꙗꙗсꙗэа рзы итышэын-
тэалахъаз радиожурналистхахъан – ажурнал «Алашара»
аредакция уси, адикторрей, алитературатэи, ауаажэла-
рратэ-политикатэ дырратараꙗэеи, арадиосценариаꙗэа
разырхиарей еилеигзон.

Етери Басариа «Ацсны апионер» аефир иаззырхи-
оз, арадиоредакция аилахара иаахаршэалан дшаатэоз,
Шекспир итом аашьтылхуан, илтахыз адаꙗꙗ ꙗшаауа,
нас аꙗꙗара дналагон. Уи атцарахъ амџа дыꙗꙗылан. Нас,
лассы Москваꙗ дцеит, алитературатэ институт ахъ.

Арадио аꙗы ꙗыꙗ иааитꙗагылаз дреихабын, маꙗꙗгы
«дагхан» днеит ибꙗꙗы хаала, заꙗэеинраалаꙗэеи зꙗу-
блицистикеи, злафи зашэаꙗэарей ꙗсыршьагаз, апар-
тиа аобком ахыбра акабинет дындэылтџны, уаатэи
«аꙗꙗад рꙗиара» даалтџны, арꙗиаратэ ꙗауаꙗꙗ ꙗаꙗꙗ
илбааздаз Кэаста Гьерхъелиа. Иуадаꙗы, итаꙗатасраз
аꙗстазаара мџа данысхъан Кэаста арадио ахъ данааиз.
Изыꙗꙗзаалаꙗꙗгы, уи зегъы ирꙗиара иаꙗырхаꙗеит,
ишьаꙗэнаꙗэеит, иꙗаитꙗараны иꙗаз абꙗа аитабꙗа инамыр-
ꙗатцеит, инаилаба ицеит изхъааха, ихъухъуа. Аха ꙗыла
деиꙗамꙗит, дыꙗꙗэынан, илаꙗ, иашэа анааꙗэыригалаꙗ
дыззымдыруаз – дарбанушь! ꙗэа – еизꙗаауан, дыздыру-
аз – деибадырбон, ихъегхэо.

Уи абиꙗара инеиз рахънтэи иреитꙗыыз иара Артиом
Аꙗыр-ипа иꙗꙗэын Гурам иаꙗэын. Аꙗхънтэи астудент
ꙗсыꙗараꙗэа рꙗынхэрас, «аꙗꙗатэ семестр» изаꙗаразаалаꙗ
ꙗсеивꙗахаꙗ имазамꙗэа иахысуаз. Аспирант, артꙗаꙗы,
аꙗет, аматематик, аꙗтиор, аетноꙗраꙗ, амузыка артꙗаꙗы,
амшын уаџ – абас иꙗан инаꙗзаны иꙗгэалашэозар, урт
амшꙗꙗэа рзы арадио еиднаꙗылаз. Урт рахътэ ꙗытꙗыꙗ,
арадионтытџтэи рырꙗиарей рнаукатэ усуреи еиларгзон,

аха иҥан иалырхыз арадио абзиабара иамеижыакэан, рылшарамчкэа надтцаны аматц азызуаз: Анаукаттцаара ныжъны, дызёыгэхаауаз алитература, бзиа илбоз апоетцэа ражэеинраалакэа рыла лажэа хыркэшо, лхатэ радиоцхъашъа стиль шыакэгылеит (иаёыцшызгыи абицара ҕалеит) Ңина Қорсаиа. Арадиоёабылра акэым-зар ара дзынгыларымызт, аспелеологиеи атэылаттцаареи днашьтаёуа, бзиа иибо ажэеинраалакэа апародиа рыл-хуа, ёырхэала ихэо, атуристцэа рёаы мырёыгъуа, хтоурых рзеитахэо иаёаылазхалоз, геи-шыхеи еимдо ирыбжъаз Семион Адлеиба; Аматематикеи арадиоинформациеи еиламырсзакэан, еилырфаца еилырганы нас ажэабжъкэа арадиозызырёцэа ирызназгоз, астудиа данаадёылтцлак, дгэамтц-хамтцауа, агхақэа реиқэыпхъазара иалагоз, ма амикрофон гэлатца қбаад ианызтцоз Иван Асазба; Ате-атри аказареи арадиожанрқэа рёаыбылреи еидбало, «Атеатр амикрофон аҕны» адырратара ашьатаркёы, зыбжъала, арадиозызырёцэа ирдыруз, – қалақьи қытеи рыбжъара еилагзаны ацсуара ныҕэызгоз, изшьаз-издаз Алықьса Ермолов; Аетнография цэа ахатцаны, анаука иазааигэаны адырратарақэа азырхиоз Валери Бигэаа; Ахэаанырцэтэи ажэабжъкэа ателетаип иааёыхны, еитағаны «ипхатцэы-цхатцёуа» арадиозызырёцэа ирыззырхиоз Тома Хышба; Арадиопрограмма гэартак еиламырсзакэан, азызырёы изы игэмырёыгъгамхартэ еихызшоз Антонина Хагба; Аконцерт программа еиёкааны амёацгара алзыршоз Елеонора Барцыц; (Еле-онора лхаануоп «Ацсуа радио» амузыкатэ редакция анеиёкааха). Уи инаркны иахъанза напхгара азылуеит. Иара убас акыр шықэса (инеитныцсахло) Иван Асазбеи, Рауф Чепиеи, Мурман Ахэбеи арадиодырратарақэа рыцымёапылгон дикторк иахасабала. Иацсуоу жэа еихышэшэала аефир ианаалоз антцамтақэа азырхи-

оз Владимир Қапба; поезиала аинформация «зырхаа-уаз» Енвер Ажыба; Дшыстудентыз дикторс аус иуан, нас атележурналист иахасаб ала, хъынцътылатә еибашъра иалахәыз, уи ашьтахъ ателерадиокомитет напхгара азызуаз Владимир Зантәрия; Игор Хәартцкиа – арадиожанрқәа зегъы рыкны зецызшәоз, иахъа ар-феиаратәи усура знапы алакәу, еилазыгзоз.

Иара убас арфеиаратә усуреи адикторреи еидылбалон; иахъа уажәраанзагъ еицырдыруа ателерадиожурналист Емма Адлеиба; Арадиопышәа иоуз ателехәапшрафы қәфеиарала ихы иаирхәоит Руслан Гәыблиа; Адикторс аус лухъан Наталиа Къышъмариа...

Нас даеа бицарак арадио ахъ рфеархеит: Гари Дбар, Екатерина Бебиа, Зураб Аргәын, Отар Лакрба, Римма Чедиа, Белла Кур-оғлы, Нуну Касланзиа, Алла Кәарацхъелиа, Светлана Палба.

Сара зыхъз схәаз, урт ашықәсқәа рзтәи рцъабаа азы, ианатахурфеахәы зхәаша қалап (ус еипш дара рхатақәагъы алақоуп) иаха инартбааны.

Сара, азәы затцәык – Лиуна Воуба дысгәаласыршәарцстахуп урт рахънтә.

Ауниверситет акны lystудентра атыхәтәантәи ашықәсқәеи, лыпстазаара даналтцышаз аламталанза ашколафы артцафреи (ес-ены Кәтолнтәи Акәа даауан) «Апсуа радио» адикторреи еидылбалон Лиуна Воуба. Уи лыбжъы атембр, линтонация еинаалон, илхәоз ажәа гәылыртәааны, аинформацияфы иаха ихадаз ахшыф-тцак гәылыршәаны арадиозызырфцәа ирызналгон. Лара илтәыз, илцәафаз, адикторра инагзаны (уи мацара акәым) лкыбаф ианыпшыртә аартыха лмазеит, илазатгъы, ицъоушьашаз, еитахәатәхоз цәыртцрахон «Апсуа радио» афы...

Ашәтыщ еипш ипшқан лыпстазаара кьае, ҳауа цқьала, доухала лыпсы тоуп ухәарын. Убри акара лыпсабара цқьан, алабжыш заза цәыкәбарны ашьяц инылатәар еипш. Атыпқа наза – апшқа (ааи апшқа) лымаалыкьра пхыз дшалаз, ари адунеи лгәы апхарра адтаха дахьымзакәа, лцәанырра цқьа шәшәырак амазамкәа ажәфан ахь амаалыкьцәа иахцәыргаз. Уажәшьта, абриакара шықәса Лиуна дышхалагыламгы, лыпсы цқьа, зейтаҳәашья амам лхәычы ччапшь ала дхәхәапшуашәа, даххылапшуашәа збоит, уахьынтәи, ажәфанахьнтәи...

Аусура аиҗекаарей ауафрей еилагзо...

Амассатә информация ахархәагақәа ркны аус зуа, иахьей-уахей ауаа «рыла» ихгылоуп, имҗапысуа ахтыскәа ирылахәуп, аинформация рацәа еимырдоит, ирыладыртәоит. Уи аус ззейҗымбаауа – хьаада, ахала «даванажьуеит», дыбжьнаршәоит. Ари ихьантоу, аха уахагы псыхәа змам апринцип дықәныкәон Артиом Аңыр-ица аусуракны.

– Иуадафуп, ааи, аха ианалух – иаргы уаналнах, – ихәон иара.

Артиом Аңыр-ица цәафас имамызт игәырпшаа-хырпшаау алабжьара, иахьынзалшоз ухы ззурыз аус агәра угаратәы, улшара зейпшраз гәатаны дуацәажәон.

Иван Асазба – акыр шықәса еихау атцарайурта акны аус иуан, дматематикын, апышәа змоу ртафын, методистын. Апышәа иман арадио усураҗгы. Уи уахь инеира, рапхьатәи абжьгара иауз абасейпш далацәажәон:

– Артиом Аңыр-ица аинтеллигенция дыззымдыруаз дыкәмызт, акьыпхь аусзуфык иахасабала рапхьа иргылань, нас, уафык, еихабык иахасабала. Иара саргы дыздыруан, аха иааигәазаны даныздыр арадио акны дикторс

аусура саналага инаркны ауп. Уи 1969 шықәса декабр мзазы акәын.

Афны ателефон исзасит Артиом Аңыр-ипа уитахуп хәа. Омашәагы избеит, арадио аусзуфцәа среиуамызт. Аха ианырхәаз аамтаз снеит. Аңсшәа анааибакхәа дсазтааит – агазет аңсышәала итытцуа уаңхьома – хәа. Дзасцаазгы еилкаан, сара сматематикуп, аңсышәала итытцуаз уи акара сазәлымхауп хәа игәы иаанамгазар акәхап. Сышпамыңхьо, – схәеит. – Ус акәзар, абри уаңхь ишсахауа, хәа агазет «Аңсны каңшь» акнытәи ф-материалк насиркит. Саңхьеит – уи бзиоуп, уажәшьта уаалеи, – ихәан, макъана дызсыңхьаз самхәо – абарт аф-материалк урыңхь, – ихәахт астудиафы хнеины ханынатәа. Нас, аоператор дтцак наиитеит, саңхьаны санаалга. Уи иаанагоз, афнытца хәхьтәаз хаззызырфырц ианитцаз абжы акәзаарын. Хазызырфит, схатагы оумашәа избеит. – Ибзиоуп, убжы акәшәоит, уажәшьта иуасхәап сызупхьаз, дикторс ихәамаз Никәала Кәытцниа дымцар ауам, адиктор дахтахуп, ура уалага.

Адырфәены аңхьара салагеит, 1975 шықәса ианвар мза нтцәанза аус зуан. Уи шака гәык-ңсык ала аус иуаз еилкаатцәкьан исымоуп. Уахьихәаңшуаз, даара дхьантоушәа убон, аха аус итцыңсауан, иаакаитцоз цьабаа мбазакәа икаитцозшәа угәы иаанакон уихәаңшуазар.

Иара дуафы тынчын, имыңхьыз ихәомызт, икаитцоз гәык-ңсык ала икаитцон. Акы иафшәомызт – иарбан материалу аңхьа ишьтәу, иаха хшыфзышьтра ззутәу, политикала изызхәыцтәу. Адырратарақәа аусурафы дырзызырфуан, дахнагар, дахьыказаалак аефир дазызырфыр акәын.

Егы, есымша игәы итыхон, издыруаны игәы иалан иихәоз, ашәкәыфцәа, атцарауаа, аинтеллигенция рыбжы ианитцоз ахьизеикәмырхоз акәын. Ихәон: – Алықьса Лашәриа иакара ажәеинраала иаңхьодаз ибзиан, нтцамтакгы хазнмыжыит, инхазгы урысшәала даңхьоит. Аха ихарааз Артиом Аңыр-ипа, аплион-

ка мацын, арахъ иара гәйтхас иман, иара убас атеатр аспекталькәа зегъы ахъанымыз.

Ацсны ахи-атдыхәеи дыздыруз, иидыруз рацәафын. Урти иареи реицыларақәа, реизааигәа-цәажәарақәа ирылапшны ирышыцыламыз ицъаишьон, аха уаналашыцылалак, ус иатахны, ицсабаратәны, иара «изшазшәа» иазупхъазо уалагон. Арадио иадхәалаз аус азы уахънеиуазаалакгы, районума, нхамшоума, напла-кума «арадиоқнытәи шәсыргәамтцует», анааухәалак, иаразнак иааумданы, – еилкаауп, Артиом Ацыр-ица, «ичкәнцәа», ма «ирадио» хтааит, – рхәон. Нас иааиламырсзакәан, еснагътәи, нтцәара зқәым арепор-тиор иццакра, иеилахара иазхәыцны, узызнеиз аус узеиқыркаауан. Ууыс уаалганы «бзиала» хәа нарахәан сцоит хәа удәықәлар, ирузма, «Артиом Ацыр-ица иахаргы...». Иахатыр азы мацара унармыпхъакәа, җмыртцысы урышьтуазма.

Уи «ишәшьыра», «ихыцша» ирылазоз рацәан.

Еснагътәи арадиоеилахара, адырратарақәа ра-зырхиара аамта азымхара, астудиа атшәара, (аефир-гы, адырратара антцарагы, амонтажгы цъарак инеилатцаны) иргәамтцгаз, амагнит лента «млакра» акы ааныхны даеак антцара (уи иахкьаны «Ацсуа ра-дио» зака дырратара, репортаж, интервью, Ацсны атоурых ашықәснтцара «абжы ахазтцоз» зеиқәамхазеи), араионқәа рахъ ацара-аара ирыцыз ауадафракәа, «антцага репортиор» зымхара (8-фык «репортиорк» ала аус еицыруан, инеимда-ааимдо). Абас иқан иа-армариан иухәозар, иахъеи-уахеи инеицынкыланы зусура еиҗкаатәыз арадио атагылазаашьа. Урт зе-гы еидбалатәын, имҗақәтцатәын. Артиом Ацыр-ица гәамтцрак аус зуаз ирынмырыртә еипш, иаацьоушьаратә таацәашәала аусуратә тагылазаашьа кәитцон. Иажәа ус иалан: «Усаат уахәацшуа аусура мшы анбантцәо хәа ара-дио аҗы аус узузом».

Хыхь ихэо зегьы иахагьы иханартэауеит ашэкэыѿѿ Никэала Кэытцниа игэалашэара.

«Издыруан, ибзиазаны издыруан Артиом Ацыр-ипа иказшыа: думацэхазакеан, угэы цэымкыазакэа иухэтазгьы уаихэон. Уи иаха уархэыцуан, иаха уеифенакаауан. Ихэычкэа дышрацэажэашаз еипш акэын уаргьы дышуацэажэоз. Уи ауафы игэы аркэандоит, ахангьы ихаштзом».

Аха аеакзан ихымѿацгашыаз арадио иагыз-иабзаз ызбышаз ауаа, уи зтакпхыкэыз иргэагэо, амач аду алхуа, иныкэтцо-аакэтцо, нас иаламцэажэарада цсыхэа амамкэа азтаара анаакэгылалак – иарбан ѿазаразаалакгьы акны, ибжыы ѿацахон, ицбаран, «икѿаицалозгьы» атак ажэа изымхэо даѿаирхон.

...Урт ашыкэскэа раан, «Ацсуа радио» иатаауан аинтелигенция реипш, араионкэа ркнытэи ауаа, зажэа пхылнадоз, ацба апхыагылаѿѿа, анапхгаѿѿа амикрофон ахь иаарпхьоз. Арт ара дырпылон рѿыза бзиа, ирыцтэахыаз, ирыцгылахыаз, ацэгьеи абзиери рьцеиѿызшахыаз. Урт реипылары, рацсшэахэашыа, рлаф, изакаразаалак иахыркыамызт, ухэан-схэанк абри ззырхэеи хэа угэы еихыызшыуаз ажэа рхы иатэаршыомызт.

Убас, Апсны акытанхамѿа ашытыхра зцбабаа адыз, Ацынцътэылатэ еибашыра дузза иалахэыз, дтахеит хэа хынтэ зыцззы ааѿхыаз Маркэылатэи ачаи совнхара адиректор Трифон Фиодр-ипа Соселиа арадио ашэ данаахытцлак дыччо, ицэеижь ттэаа изыласны, – Артиом усымбеижьтеи, – хэа аишыцэа реипш еипылон.

– Икои Маркэылаа, шэышцакоу? – дтцаауан Артиом Ацыр-ипа

– Хашцакоу? Унеир хаубап, укытагьы уналапшып, – дихэлаччон Трифон Фиодр-ипа.

Ааигэа ицстазаара далтит аибашыреи ацьеи рветеран, ауафы аамсташэа Леуа Гармалиа. Артиом Ацыр-ипеи

иареи аифызарагы аиуарагы рыбжъан, еицтәахъан, еицгылахъан. – Истәапхейт шәдырратара, – ихәон уи аредакция данаафналоз, еилатәаз азъы ихы наиқәкны.

Лассы-лассы арадио датаауан, зцәажәашъа хааз, ауафы аамысташәа, атоурыхтцәаф, адипломат, апсуа наукеи еихау атцареи реиҫкаара ирытцагылаша акадрқәа раазара зцәабаа ду адызтцаз Хақыбеи Фуат-ипа Хонелиа. Данаафналалак, харт зегъы апсшәа хайхәон, ахәса дреихырхәон, нас – Артиом, – зны-зынла Артиомчик хәа налаиршәуан, аха ара ус ахәара иатыцым хәа игәахәуазар акәхарын, ираамысташәаны инацитцон – уажәыгъы иаасгәалашәар, сыла иаахгылоит Артиом ипионер галстук кәцшъ, ихәда иахашәыршәыруа хәпхъа дгылан ибыкь дасуа, хара уи абжъы хшъаҫақәа ақәыршәо ақалақь ханалалоз... Нас, уи агәалашәара дырлабҫабарц ҫапхъа иртахны, ргәахәара изазымиаиуа, – иугәалашәо? – хәа иргәапхазаны, рҫара рыенатаны иаатәон.

Хақыбеи Фуат-ипа акыр шықәса Асовет Еидгыла ацхаражәхәара дахатарнакны Тырқәтәыла аус иуан. Уи иибаз, иахаз, апсуаа дшырцылаз зегъы нтқааны (ускан ас еипш иаартны ацәажәара ыкәмызт) акәымзаргъы, ажәабжъқәа хайхәон.

Дааилон акомпозитор Иван Лакрба. Сара данызбаз, уи, апстазаара даара дараапсахъан, даркарахъан, иагъиньпшуан, аха иаамыстара изынханы иқан. Ишьамхқәа ааикәыршәны даатәон, гәамтцрак инымцшырц, итцаирзырц ихаҫы иаапсаз лахҫыхрак ықәитцон. Артиом Ацыр-ипа ираамсташәан, – Иван Александрович, – хәа хатыр ақәтцан диацәажәон, иаргъы, уи дааразак имыцхәынгъы ибомызт ус инатцшъны, иаамыстара иақәнаго дахъиациәажәоз.

Сара исмахацызт, аха Иван Александр-ипа ачамгәыр ибзиан иаирхәоит рхәон. Уи ибзиазаны идыруан Артиом Ацыр-ипа, нас ачамгәыр азбахә анаацәыригалак,

Иван Александр-ица ишигәәцхаз мѡашьѡ, уажѡшьтан санаауа счамгѡыр сыман сышѡѡауеит, «Амхѡцъыраа ргарашѡ» шѡзасырхѡит, ихѡон. Нас урт ажѡақѡа тынч цшахъшѡашѡак наихъысны даадыртынчызшѡа даакар-тон, ихнаѡуазшѡа убон ѡнытқала изцѡырымгѡ имаз гѡамтцракгъы.

Иахъынзаздыруа (Артиом Ацыр-ица излеихѡоз ала), хазлацѡажѡо аамтазы Иван Александр-ица ицшѡмацхѡыс гѡгѡала дычмазѡын, ида тынха длымамкѡа дцѡартанхалан, иара затѡык инапы данцшылон, хшара дрымамызт.

– Мелодиак насхалан, афортепиано снадтѡалоит, – иқѡыпсычхара иналатцаны дналагон – аклавишқѡа снапы нархъысны ирхылтцуа саазызырѡны анѡтахъ ииазгоит анаасгѡахѡуа, (ицшѡмацхѡыс лыхъз хѡаны) «Ваниа... хѡа» лыбжъы сааипцхънарбоит, – ихѡон минутктѡи ицсыгѡра дацѡыпхашьѡ.

Арадио ахъ зегъ реихѡа заaira иазыпшыз дыруазѡкын Кыршьал Чачхалиа.

– Сыццакуеит, аха саашѡылапшындаз сгѡахѡит... – дшаѡѡналалак, иапсшѡахѡара иналкъѡон алахъыхра. – Аѡар еитцагылан аус ахъеицыруа абас цсыуа коллективк сақѡмшѡац, бзиа сутцашыцуеит, иуцъысшьѡит Артиом – ихѡон, ибласаркъажѡпақѡа днарыхѡ, еибаркыз икѡстиум ахѡынтѡѡрақѡа аартланы днатѡон, изақаразаалак официалрак, мыцхѡрак зтцыубаауаз қазшьак инымцшзо. Лафк даѡа лафк нацтѡ, ткѡарчалааи цѡақѡашъааи ражѡабжъқѡа рыла инхартѡауа даатѡон. Нас, исаат днахѡацшны – шѡара аусқѡа шѡымоуп, аха жѡахазны ани изѡыз, «ани» ажѡа шаликаауаз хдырыр итахын, ажѡеинраала сышѡѡацхѡит, – ихѡон.

Ишыртахыз еипш, реилахара иахкъаны лассы-лассы арадио ахъ ишзымааиуазгъы Баграт Шъынқѡба, Шъалуа Инал-ица, Гъаргъ Зизариа, Мушьни Ахашба, Хѡыхѡыт

Бгажэба, Иван Тарба иналаршэ-ааларшэны иахтаалон.

Артиом Ацыр-ица айфызара зыкны имаз рызбахэ ала даеазэгы дысгэаласыршээр стахуп. Уи ихыз ацсуа журналистика ашыақэгылара ишадхэалогы, макьаназы дзырызгаша ажэа хэазам. Михаил Степан-ица Шалашников 20-тэи ашықэсқэа раан Ацсны итытцауаз агазетқэа ркны дкыпхуан, нас агазет «Советскаиа Абхазиа» редакторс дыкан, уи иахаршэалан аурыс редакция редакторс дыкан. Арепрессиақэа ианрылага, ицсы иман Москвака дцеит. Зегьеидгылоутэи арадиокомитет акны аус иуан, уи дахатарнакны афашист Германия шатцахаз азы акапитулиация анапатцафра акнытэи адокументтэ репортаж икайтцаз «хытэи фондны» иаанхеит.

Михаил Степан-ица Ацсни ацсуааи бзиа ибон, уи «Ацсуа радио» ашыақэгылара ица алан. Москвака данца, Ацсны инхаз ифызцаа ихаштуамызт, ашэкэқэа рыбжъан, иахарак Мушьни Ахашбеи иарей. Москва ианеиқэшэоз ма телефонла, ианеицаажэоз, ифызцаа зегы игэалаиршэон, ирхабаруи, – хэа дцауан. Рацхыаза уи избахэ сазхэазгы Артиом Ацыр-ица иоуп.

Зегьеидгылоутэи ателерадио Ахэинткомитет аквалификация азырхара аинститут ахь срышьтит 1974 шықэсазы. Амфа санықэлос аламталаз Артиом Ацыр-ица ус саихэеит: – Уахънеиуа аинститут афы асовет арадиотара атоурых дацхьоит Михаил Шалашников. Уи Ацсны аус иухеит, иуаихэаша рацэоуп, дыкамзар уишьтатцаа, игэи еeimкэа дышьтан.

Рацхыатэи алекция актэи асаат анаантцаа (Анцэа икнытэ дычмазфымызт) снаидгылан – сара Ацснытэуп... с-Хашбоуп анысхэа – Боже мой, какая радость! – ҕааитит иара. Иахыагы исзеитахэом дышсеигэыргъаз уи уажэшьта ибыргыз ахатца кыаҕ, икостииум еиқэатцаа дтакаца еибаркны, еиқэа хытбаа ишьатцақэа инархатэо, ианиааз иныкэашэа ццакызар акэхарын, уажэгы, уи аинерция изынхаз изнымкыло, иныкэара иаапырхагома

ухэарын, аха икэыцшра акнытэи иаауаз илақэа ркэышреи ихата ицкыареи ухырхуан, удыртаслымуан.

– Уахатцэкэа Мушьнии Артиоми телефонла срацэа-жэароуп, – ихэеит. Акэреи ацэеи идыркарахыз, аха зычерызымтоз ахатца «иеидара» ааласхан, сыжэоахыр днатцагылан, аудитория хныфналеит. Макьана цкэа изеибамдыруаз Асовет Еидгыла ахи-атыхэантэи амилат рацэа рхатарнакцэа иааз, иахырхэаара рзымдыруа хнеицгэартеит. Урт рышанхара, рцэашьара гээзтаз Михаил Степан-ица игэалакэзаара рцэы итцэахырц дашьтамызт.

– Ари арпыс Апснытэуп, – сидирдыруан еилагылаз, нас иахынзаилшоз, игэы зака иазтаз инырцшуа, еита сааигэдихэхэалан, – хара Апснытэкэоуп, хара хапсыуаауп, – ихэеит. Уигы азмырхакэа: – Икоуп убас тэыла ссирк Амшын Еикэа апшахэафэы, уи иахызуп Апсны, уа инхоит... – дналанахалан аудиторияе еизаз Апсны зырызгыз иаркыафэны лекцияк дырзапхэеит.

Уинахыс Москва сыканатцхаикэшэон. Игэалашэоит, енак хаицны ақалакь халалан хашнеиуаз, сыхыз ааихэан, – абыржэы Цакэашь хнаган хгылазар Мушьни (Ахашба) дхацны, ма Маркэыла, Артиомчик дхаманы, – нас, сгэы сеанзамкэа, – Артиом уажэыггы ачарақэа рфэы ма шэахыааикэшэо ашэа аацэыримгазои? – ихэан, игэалашэара азхэыцра дынтанагалан, сыжэоахыр иенадитцеит Москва ашыкьбжь халалан хыхьнеиуаз, сарггы уажэшьта игэхьаазго сызлагахыз Апсныка исыхоз ахэыцра ақалакь ду иналазшо, фымт хмыццакуа хнеиуан.

Алшара фыцкэа ирыцу ауадафракэа

«Апсуа радио» афеаитцыхны афеахэы ахэартэ атагылазаашьа анаиу, ишцэашьатэуггы, Апсны Адьынцэтыла еибашьра ианалага ауп.

Ирацэафын усурала, ма ус хатала еибадыруз Акэа, Апсны иатаауаз хколлегацэа. Урт арадиокомитет ахь иаадгылалон. Дара рзы даара ицъашъахэын аусурац атагылазаашъа уадаф излапшуаз. Уи зыршахатуа эпизодк: Иарбан шыкэсоу сгэалашэом, Урыстэыла ааглыхратэ қалақк арадиокомитет акнытэи сасык дах-тааит. Уи ара илбаз-илахаз даршанхеит. – Шэгэы иалым-сын, – лхэеит, – хара хақалақ анаплакык, арадиотара змоу, иаха ифыцу техникала еикэыршэоуп.

Аха иагъа ус акэзаргъы, рхай-рчышыи неипшыуа, аус руан адырратара техникала еикэзыршэоз. Абас рееихъыгзо арадиотара еипымкындоз хэа аматц азы-зуаз, зцабаа адызтцоз дреиуан Аветик Аветис-ица Тер-Мкртчян. Акэа ииз, иаазаз, ашкол афы Нестор Лакоба ица затц Рауф партак ицахатэаз. Ифнота ауагеимшхара аныкала, Мкртчянаа ртаацэа уахык акэзаргъы рхы-рыпсыакэтцаны Рауф дрыдыркылеит, хэыпхак ифартцеит. Уи ауа инаркны Аветик иан, даараза ишшэартазгъы, Рауф ипатрет ахчы итатцаны илтэахит акыр шыкэса, дацэымшэо ицэырылгартэ аамта қалаанза.

Арадио бжынтцараз, апсуа кадрқэа рахынтэи рацхъаза операторс усура инеиз Павел Гиорги-ица Асаз-ба иоуп. Ускан дычкэынан, уажэшьта дабдууп, аха иа-хъа еипш игэалашэоит ускантэи ауадафрақэа. – Снеи-ра Артиом Адыр-ица иахыбзоуроу рацэоуп. Иахтаху хбызшэала изаххэаша ацех акны дхауит хэа мацкы дахычхэон. Аветик (абас, уаха официалрак атцазамкэа) хиацэажэон иара ацех дшеихабызгъы, атехникатэ дыр-ра имаз аус зуаз ирылаиаазон, – идирбон, иреихэон. Хатала сара ифыстцааз рацэоуп, – игэалаиршэоит Павел, – уажэы-уажэы хайланархон, уигы дахгэамтцуамызт, нас иааитцагылаз операторцэа Тома Шыанаа, Лиалиа Есиава, Арина Тарпха, Нази Армазан, Раиа Ажыба, Вика Арзынцха ишкол иахигеит.

Аусура данаауаз радиосхемак ма журналк ааигон, нас еимкыарак шаахаулак инахамтцатцаны амикросхе-

мақәа реилыргара ҳалагон. Сара убри убриақара сашь-цылеит, иахьа уажәыгъы сахьаакәшәо арадиотехника иадҳәалоу аамхәакәан сзәсуам, – ихәоит Павел.

Артиом Аңыр-иңеи Аветики айфызара ду рыб-жан, афыңагъы ирбон изтагылаз, иуадафыз, аусура еитәзкьоз атагылазаашьа.

Аха иңаушьаша, «Аңсуа радио» иатагылазаашьаз уи официалла иахылаңшларц зуалыз Қыртрадиокомитет аңны уи рымбазозшәа кәртцон, уимоу, затца иамыңх-раарыз, иахьеиңыркьашаз иашьтан.

1973 шықәса азы Аңсны АССР Аминистрцәа Рсовет аңны икоу арадиотехника ахантәафыс Харитон Аҳмәт-ица Аәзба дкәртцеит. Атакзыңхықәыз апартия усзуфы, апартия Ақәеи Гәдоутеи ррайонтә комитетқәа рмазаныкәгафыси, нас Қарт, Ацентр Комитет инструкторси, ақәша аихабы ихатыңуафси аус зухьаз аинтеллигент атоурых наукақәа ркандидат, зыматц иуаз апартия гәрахатцарала иазықаз, псыңқьала зхы ныкәызгоз, итышәынтәалаз, ауафы аамысташәа-еинаала, ажурналистика, арадиотара атехнология аиңкаашьа далам-ңшыңызт. Уи ус шакәыз аныңшит аколлективи иареи раңхьатәи реиңылара. Икәышыз апартия аусзуфы идырит «алетучка» афы иңәыртцыз азтәарақәа, аймак-аиңәк ирхылтцуаз иара напхгафык иаҳасабала интқаны дышзаламцәажәоз, дшазхиамыз. Нас, иңәажәара мыңхәык иеаламгалацәакәан иажәа ааркьафны, «шәусқәа шәеырызшәк»... хәа днархатцгылеит. Нас Артиом Аңыр-ица ихы наиқәикын, – уеилаҳазамзар, минутқәк уаан-гылондаз... – ихәеит. Аә-хацәк ааизынхеит.

Абас иалагеит урт русеицура, аха аамтала, анарха дук змоуыз. Иаарласны апартия напхгара усбартақәа рфы еицазгәартеит уи ихаңшәымара «ишахиркьаз». Урт ус практикас ирыман: русура иаңырхаганы «аныр-ра» канатцартә еиңш агәаанәгара змаз, аус иазхатцхатцоз

иматтура «аҳаракыра» иахәацшзомызт акадрқәа реитны-
цсахлара хәа афытга цшааны иаҳа «иахылақәыз» ана
ма ара рхы дадырхәон.

Иашатқәһьан, ас еипш ҫ-напыкла арадио аус адуло
(афнытқатәи ақәаматцама зегъы иаарласны итцааны),
нас, уигъы азырхәкәан, ателехәацшра азцаара инаҳа-
ракзоу афазарақны официалла иқәиргыло даналага...
Ус еипш урт рыцхыз иалашәаргы ртахзамызт... Ҫацхәа
акадрқәа реитныцсахлара аус адыруит... Уи аитқкыс
рхәан, «Ацснычаенгалара» аусбарта днахадыргылеит.

Харитон Аҳмат-ица апартия гәык-цсыкала аматц
азыуаз «иднатцз» дахымцеит...

Аха ицәа здитцоз аус даеа акыр шықәса ус иаанхе-
ит. Уи анагзара алзыршараны, иара Харитон Аҳмат-
ица иазипхьазоз, изырццакышаз адокумент иазир-
хиаз, цъара кабинетк ифнатцәыгъан, ахабар ықамкәа
иныбжъазит. Уи ауаф, аамта кьафк иалагзаны, ара-
диои ателехәацшреи рышьақәгылара ицәбаа иадитцз
итцааны агәаларшәара, ихъз итцегъ инейтцыхны ахәара
«ацәыпхашьара» атахым хәа сгәы иаанагоит...

Артиом Ацыр-ица дыргәаладыршәоит

Артиом Ацыр-ица ақазшьа бзиа иман: уи аусурафгы
антытцгы еилых имазамызт, еицеипшны дырзықан аус
зциуаз, цъоукы-цъоукы реипш, матцурала сеихабуп хәа
ианатахызгы ианатахымызгы акы дақәгәамтцуа убо-
мызт. Аусурафы акы зыгхазгы ианаижьуан, изничхаз
идырыр бзиоуп, изымдрыргы, ытцгак цшааны
хтынқас иитомызт.

Арахь уцшыр, ауафы ихы «итцаитцомызт», напхгаратә
матцурала иеихабыз иоума, са «соуп» хәа малла-шьалла
зыгьырзгоз иоума, иара ихатара ламырқәыкәа рацәа-

жэашъа идыруан. Аха зны-зынла ражэа мыцхэ данаркаралак, иаамырхъаакэан, – адунеи акны зыда ыкам «Апсуа радио» аредактор соуп сара! – иажэа алаф ахь ииаигон.

Аус ицура мариан. Редакторк иахасабала, мыцхэы инахыркъаны (высшьа змаз) лапш-ѳапшазы атекст идирхаломызт, адырратара дазызырѳуазарггы ус акэын, ухы «уалаирпшуамызт». – Ажурналист «мца» илазар, идоуха, иуаѳытэыѳсара, ицкъара анеицыла, иахъа акэымзар, уатцэы иусура ианыпшуеит, – ихэон.

Ауаѳы игэра игон, диқэгэыцуан, дизгэамтазар, «дицэыбрызар» хъаас икаитгон. Иара насыпцны ипхъазон, «Апсны капшь» акноума, уаанзоума, нас арадио аѳы икэлацэа, иѳызцэа аус зциуаз игэра ахьыргоз, иара дара рыгэра шигоз еипш. Артиом Ацыр-ипа дыбжъагаѳ бзиан, аха, уигыы «икакацэомызт», уеизггы-уеизггы хэа узмарамыз, иуусым хэа иипхъазоз уадицаломызт, – аус дацхрауан, дацырхагамызт.

Арадио ахь 60-тэи ашықэсқэа рзы инеиз аѳар рахьнтэи зеггы реиха «итэымыз» са сакэын. Сара иахъаггы исзеилымкаакэа иаанхеит, усқан, Артиом Ацыр-ипа «дыззаапшылоз». Сара апстазаара акыр икыднакъахъаз, иарххакъаз, алитературахь, ажурналистикахь исымаз агэыбылрада, сцэахэак уаѳы дамыпхъацызт, имахацызт, амшын саазхытцны арадио аредакция иныѳналаз зеггы харкэатцып, усқан аусура алагаразы, мызктэи ахцышэара хэа иапыз мацара дызлақэшахатхаз цьоушьап. Сара уи ахцышэара сахысит. Амза анаантцэа, «сышьта» хэа арадио иадсымбалеит. Уи хъааго, хылбыхак, аусура шытахь, Артиом Ацыр-ипа снаидгылан, – «Мызктэи ахцышэара сахысит, уатцэы усура стытцуама?» – хэа стцааит, бзиа-ла мхэазакэатцэкъа ацара схы исзатэамшьо, арахь уаха аеак исхэашаз сзымхэыцуа. Иара астудиахь днеиуан, даатгылан блала сааимидеит, сарггы снаиѳапшит. Уи аимгеимцараз иара иѳымтра – сара сзы цхъакатэи лахьынтцахеит. Иара уаха иаамырхъаазакэан, – «Иутахызар, умаауеи», – ихэан, дмыццакзакэа ишьаѳакэа

неихго астудиа ахь ифынаихеит. Арадио ахь снейра иацхрааз, иара ус сыпстазаарафы ацхыраара жѳахыр сыгзмышо, ѳнаталагы сызтаз, алитературатцааѳ, анаука усзуѳ, ажуналист Руслан Қапба исхѳаз хѳа аниасхѳа, иааицѳымгхеит.

– Аусура инейтѳымзар, иара иуаимхѳоз, дуцѳыпцхашьозма, – хѳа сгѳы цѳымкѳо, арахьгы сышка игѳынамзара иныпшуа, даацѳажѳеит.

Мызктѳи ахцышѳарала сѳызхуаз шыкамыз шыздыруазгы, сызлапшыз аколлектив, арадиокѳаѳра еилахара сгѳапхон, саргы уи аилахара салагылазар стახын, исыззом.

Адърѳаены изулакгы сгѳы еикѳхѳала усура сѳеит. Саныныѳнала, Артиом Ацыр-ипа днасыхѳапшын, уахагы, снейра акы аахымхѳаазакѳан, – «арепартиор» аашьтхны Бырцха ашѳыртцаакѳа ахыраазо апитомник акнытѳи арепортаж ааугоит, хѳылбыхѳатѳи аѳфир иахьугзоит... – ихѳан, сахънеиуаз, ссызтаашаз, иаха ихадаз насытѳаихѳеит. Уаха, уи аены инаркны уатѳы аусура саауама? – хѳа азтѳара сызцѳырмтѳит.

Абар аѳар шыгѳцараикуаз азы Терент Чаниа иххѳо:

– Иара дазѳлымхан ахьз ѳыцкѳа рцѳыргара, иахѳѳозар, еицырдыруа апсуа поет Владимир Ахьйба алитераурахь ицѳыртѳра «Апсуа радио» ала иалагеит. Ускан, 60-тѳи ашыкѳскѳа раан, Владимир Ахьйба поезиатѳцѳахѳак Акѳа итѳимыжыцыт. Азѳырѳгы лафла ирхѳон: «Абаѳхатѳра змоу апсуа поетцѳа, шамахамзар, Артиом Ацыр-ипа «ирадио» ала алитераурахь ицѳыртѳит» хѳа.

Артиом Ацыр-ипа, уаѳык, цсыуак иахасабала – амилаѳ хѳаа, агѳытѳха дацѳыхараны дгыламызт, илшоз, имч зыкѳхѳоз, «ишьтнахуаз» аидара дызтѳаз, хьанѳарас ипѳхѳазомызт, «исылшаз» – хѳа мыцхѳык дахцѳажѳо ахзыргара ицѳаѳамызт.

Истахуп, иара ихѳоны исахѳхѳази, нас иахааныз ирхѳози неицырхырааны хѳыск апхѳаѳ (Ускан Арти-

ом Ацъыр-ипа аредакциакны аус иуан) илымха акынза иназгарц:

Ари калейт 1954 шыкәса, апхынра такар мшазы. Артиом Ацыр-ипа, абжъаапны еипш, шыжънатцы ипапирос «Казбек» аахәаны, акахуа днафыхәаны аус ахьиуаз аредакциахь дхалейт. Днейн икабинет акны днатәоны, ателефон абжъы геит. Изааигәаз ифызак Москвантәи җитүан. Реицәажәара ашьтахь атрубка ныкәтцан данаатәа, иихәо-ииуа дақөымшәо, иахаз иаихиҳәара изымдыруа икабинет даафнахеит.

«Длейт, Артиом, длейт Абласаркья! – илымха итүәуан Москвантәи абжъы, – фымшка иаачха, – игәгы иеан-натцон абжъы. Аха иучхауа аума ари ажәабжъ. Арахь макъана атцабырг здыруада. Иагъа ус акәзаргь Москватәи абжъы зыгәра игоз, жәжә цхылнадоз, аинформация интқааны еилымкаакәан ицәырзымго – изхәо ауафы игәрамгашьас икоузеи игәахәуан. Днейн арадиодкылага «алымха» ааиртцәит, уи иааназ асимфония иалфаз аскрипкабжъы тцар аазымчхарашәа иахауан, «афы аиркит», дзымтәодзымгыло, аус инапы изаламкуа даафнахеит. Аредакция аусзуфцәа иаафналозгы иказшьа иахырхәааша рзымдыруа, ицъашьо идәылтцүан. Нас, уаха иеизышьақөымкуа даналага, – сара сцеит, агазет шәахылапш... – ихәан, ихылпа аашьтыхны дындәылтцит. Ақалақь тынчын, ишьтрақөын иацы еипш, жәацы еипш иахьагы, зегь рзы ус акәын, аха иара изы: икалараны иказ, дыззыпшыз, макъана инагзаны зеилкаа имамыз аитакра «ифышәо» ицызшәа ибон, иааикәыршаны зегь рылымкаа.

Агафы инеиааиуа иаваз днарылапшит. Урт ирылубауан, шыкәсыла ирацәахаз егрынырцәынтәи ирны иааз, ирфашаз-иржәшаз здызгалахьаз, «зееихразтахьаз», хгәамтцрада, лацықәшәакгы рымамызт р-Лиану (агыркәа ус ишьтан Бериан), илыпхала ари адгылафы кыск роуейт хәа, гәфарақгы рымамкәа реаларцсны ишыркыц иркызшәа избоз. Даанеиааит, урт рахьынтәи иидыру-

аз азэы-фыца ацсшэа нареихэеит, днарацэажэеит, аха гэеихьшырак рнибааломызт, ирыбаргэузеи, «аґба ита-ми», гэаныла даапышэырччан, днарыдтны ифэинеихеит. Ақалақь дакуамызт, аусураф дызтэомызт, ателетаип акыр аанагозар ихэан, уигьы «кып» ахэомызт иара дызхыццакуаз иазкны. Обком ахьгы ґаха-ґымтран, рыхабар ыкамызт. Ақалақь абжы иалфны иахауазу, иара ихэозу издырам, аха «ґыцрак, пшаґык асраны икоуп, шэґэшшэеаныз, ахауа зрыцкьо, аґэандара аазго» хэа абжы маза иґахэытхэытуан.

Арахь ифэ ааихыхны акы изхэомызт, арзашьа има-мызт иидыруз ажэабжь, уи мыцхэы имазан макья-на, ишэартан. Иешеитеикыз збоз афнгы аусураґгы иахырхэаара рыздыруамызт. Абас ґаха-ґымш ихигеит, «Казбек» пачкала инеитныцсахло дшахоз. Нас атцыхэтэаны, ипсґыхгаз ажэабжь аарылафит: «Лавренти Бериа ажэлар драґоуп» .

Артиом Ацыр-ицаґы ицсы аавигеит.

Аредакцияфэ ифызцэаґы – рацэа ихатцаузеит, иаґзлоучхэзеи – рхэеит.

Абас, дкара-уараха ахымш рзы ататын ифытца тнаблааны ифныґа дхалеит. – Сан лыцсы тан, – игэалар-шэо ихэон Артиом Ацыр-ица, – сґэы алаґан, слафма-цараха сынылба, ари ахымш ицъашьо исышыклацшуаз, ажэабжь ґыцларґы илахахьан, лалтэала, – абри акэызма арт амшқэа узмыртэоз... – хэа насаетцнлхэашэа, ирха-аны иаалхэеит.

– Аиеи ди, аха макьяна ихэтэтым, уаапеипш, – хэа сґэы сғанитеит Москвантэи иґызтуаз, – схэеит. Лара: – Ибзиами нас ус угэра анига, уара ианучха... Сара, ди, иахьарнахыс ататын ахара саґэытүеит, апхыз лабґаба избаз ахатыр азы, – схэеит. – Ибзиоуп, нан, уґахэатэы ґалеит, – нацылтцеит санґы. Амала ґымз-хызмґы шыыжыла аусура санаадэылтуаз, сан спылшэарц лта-

хызшәа, «Казбек» ахыкәыз иаакәхны – нан, упәпрос ухаштит, – лхәон исыркуа, сара, – ди, сәкәытит ататын ахара, – схәон.

Уахагы ататын даамыхазакәан ицстазаара далтит. Ас еипш ажәабжь, усқан Артиом Адыр-ипа Москвантә телефонла иазхәаз, уи аамтаз уа аус зуаз, итакпхыкәыз аматцурақәа збахъаз, Апсны еицырдыруз аиурист Датикәа Кәырасқәуа иоуп.

* * *

Артиом Адыр-ипа апстазаара ахаара агъама иа-маз идыруан. Изааигәаз, иғара згәалашәоз ирхамштуа ирхәон: ипшра исахъа улапш итцамшәар каломызт. Зынгы-пхынгы дацклапшны иееилеихәон, апхын шоурууп хәа игәы тархъахъа, икәаҕ имакхәар иахар-шәымызт. Иблүза цәанаала, атцәакъа еипш еибаркыз, агалстук ақәын. Цәала-жыла дыттәан, аха ихьантаза изымцхәымызт, итынчыз иныкәашәагы, хаа-хаа ицәа-жәашәагы еинаалара рзеибауан. Мыцхәык дацралан, иемоциа хыжжуа ацәажәара ицәафамызт, ицныкәара маншәалан. «Артиом уицзар, ағба утоуп» рхәон.

– Даара иказшәа бзиан, – дхацәажәоит ашәкәыффы, апоет Гьаргь Гублиа, – дыгәнаалан, аус ицызуаз рмаршә кны драцәажәон, ачеицъыка бзиа ибон, астолағы ианеикәшәоз иажәа кәыш иазызырфуан.

Иареи сареи хаибадыруеижьтеи краатцуан, уи ра-пхъаза, сара дызбеит агазет «Апсны кәапшь» аредак-циағы 1947 шықәсазы Мықәтәи ақытанхамфәтә техни-кум ағы атцара аныстоз, уахь снеигеит «Апсны кәапшь» акны қыткорс иказ, Мықә ақытантәи арпыс Иасон Тыжәба. Усқан Артиом изласабжыгаз ала астатиақәа зфуан еиуеипшым атемақәа ирызкны, еихаракгы атцара ахыстоз астудентцәа рыпстазаара акнытәи. Урт рцара,

рпрактика, ааигэатэи аколнхарақэа рёы ацхыраара икартдоз, имѡапыргоз ахэылпазқэа ртэы ухэа.

Ускангы ажэеинраалақэа «сцэыблагэуан», аха сырцэыпхыашьон, ицэырызгомызт. Ашьтахь Артиом сара дызбеит ѡацхьа, аредакцияёы, 1952 шықэсазы, Қарт ауниверситет аёы атцара аныстдоз азынтэи апсшьарамшқэа раан. Сажэеинраалақэа сыман снеит иара иёы. Сзыпхьаз рахьынтэ иалихит хэычи-дуи жэабақа жэеинраала, дук хара имгакэа иагыкыпхьит. Агонораргы бзиан исишэеит, хэарас иатахузеи, сымѡақыра, сыфа-сыжэ ухэа акыр исыхэеит. Убри апхьақа, ақытанхамѡатэ техникум салган Гэдоутэ араион аёы агрономс аусура саналага, араион центртэ клуб аёы еиёкааз ахапшьгаратэ драматэ кружок акны (анапхгаѡыс иамаз саншьа Александр Маан иакэын) иқэхаргылеит Артиом Ацыр-ипа ипиеса «Апарашутист». Убрақа сара сыхэмаруан акарул ироль. Уи апиеса ықэыргылан Мықэтэи атехникум аёы атцара аныстдоз. Вания Логэуеи сареи атыцантэи аколнхацэа идхарбахьан.

Артиом ажэеинраалақэа иѡуан. Сара урт срыпхьон 30-тэи ашықэсқэа рынтэамтаз итытцуаз асахьаркыратэ литературатэ журнал адакьяқэа рёы. Уи абаѡхатэра злаз журналистын, еицырдыруеит истатиақэа, ирепортажқэа.

* * *

Аусура ашьтахь, – хапсы аахшьап, кахуакгы хна-хэап, – хэа даахымцакзакэа еилагылаз иаарылахэаны, иара иёынеихон. Даргы уи иазыпшызшэа, уаха иааизымтэазакэан инаишьталон. Ичеицъыка рдыруан, иман деигзомызт, дуаѡсуамызт, еиёкааны, ирхаан астол мѡапигон, дангылоз аматц зуазгы, сасгы-пшэымаггы рхы-ргэы тызгашаз ажэахаа рахэаны, даргы иваёырбо днаскьаргон.

Аҕари иареи қара дук рыбжамызшәа реицәажәара, изыымдыруаз дажьон, аха – аҕар мыцхәык иахдыр-
кьомызт, иарггы ишиатәамыз, иқәра ишанымаалоз
ихәомызт, иуамызт. Терент Чаниеи иареи еицныкәахьан,
ачеицыкаҕе еидтәалахьан: «Артиом Ацыр-ица, – игәа-
лаиршәоит Терент, – аказара дадхәалан, Леуа Касланзиа,
Аазиз Агырба, Шәарах Пачалиа, Иван Кортуа, Иасон
Чочуа ухәа азәырҕы аказара знапы алакыз ҕызцәас
иман. Ибжы бзиан, ацсуа жәлар рашәакәа зышхәас
иман, игәы шытырхуан, амч чыда илартцон. Ачараҕы
ашәа ахапа анаацәыригалак, – ари Артиом иоуп, – рхәон
ибжы захауазггы».

Абас чарак аҕнытәи ишаауаз инадхәалан хтыск
хзеитеихәеит Ацсны абыргцәа Росвет ахантәаҕы,
атцарауаҕ Павел Хацбарат-ица Азынба.

«Цыгьарда сасра хаҕан, еицыз иара дхаихабын, иара
иуаҕыбжара днахысхьан; хара хачкәынцәан. Хазтааз
ачеицыка дырхиеит. Алаф ххәеит, ашәа ххәеит, Арти-
ом ишиказшыаз ала, сасггы цшәымаггы ирцшзеит. Еи-
цыз заанатц, досу изыхәтаз хаибарцшны хгылеит. Нас,
ишапыз еицш, хаизыцшит, дхарццакуазма.

Астол мҕапганы дангыла, ацшәмацәа хатырла, па-
тула ацшәа нарахәан, «шәчицыка иазхааит» хәа ашта
хантытцит. Акаака хәааххейт. Цхны мшын. Тамшь хааиуа
ханалага, еицыз хуазәк, – Дгамшь хталап, – ихәеит, хаи-
кәышахатхейт, алаф неибыхәо, хаччо, хәхәмаруа. Артиом
аацсаарак инымцшзо, иаха астол дахатәазамызшәа, атцх
зыршаз днаеицшзамкәа иеааилихын, днеин азиас агә-
та арагәапшь еицш дналагылеит. Уахьихәапшуаз, деикә-
каца дгылан – дкәашәза, ицәа-ижы качырак анымцшзо,
азы игәыдыҕеало. Ацкәынцәа ихлафуа иалагеит.

– Дадраа, шәара шәычкәынцәоуп, аха шәхы шәа-
кәымгәыццәан, – хәа, иарггы дырхыхәмарит. Аха еицыз
ацкәынцәа, иахарак Шыаликәа Камкиа, имукәа ишка
иҕынаихейт. – Уцкәыноуп, уеаанкыл, – ихәеит Артиом.

Аха Шъаликэа имч дақәгәығзар акәхап, снаидгылан, азы даласыжъуеит игәахәит, аха Артиом, иара даашьтихын хыла азы днаирсит, данаалтц ҟапхьа ишкә иҟынаихеит, – иазхап шыта – рхәан абжькәа ааиларцсеит еицыз».

Даараза дышиашаз шидыруазгы, днақәымчны, инауҟархьны иуирдыруамызт, ажәала тынч уазааигон, убас еипш утаиргылон, уиашареи уиашамреи уара ухала еилукааратәы:

– Сара усқан саспирантын, настгы ҟыц атаацәара салалейт, урт реидбалара закәу иакәшәахьо идыруеит утагылазаашьа уи зака иаруадаҟуа, акәрышь амамзаара нацлар, – иахьагы ихаштуам Ацсуа хәынтқарратә университет адоцент Валери Бигәаа. – Ажәакала, уажәшьта изыззарызеи, арадио ахь снейра зыхкьаз, иҟьабаамызшәа кәрышьқәак зхашәалоны избоз усқан, адикторра – арадиоматериалқәа рыпхьара иааиласгзап хәа сгәахәит.

Аҟара ами, аҟаст.

Артиом Ацыр-ица снаидтәалан, абас-абас хәа ицәымзакәан иасхәеит. Исахахьан уи аҟар, аинтеллигенция дрыцхраауеит, дуаҟы разуп хәа. Иара даасыхәапшит, аус ула ихәеит, уахагы аакәҟимтит. Мышкы цейт, ҟбагы... аредакция дтқакәак ситан, икастцейт, аха сара сыззыпшу адикторра ахабар ыкам, избам. Нас сиязтааит, аха иҟымтра, аиаша схәап, иаасгәампхейт, са соума... схәан саахгәамтит. Иара сгәысеанзамкәа аҟынтқатәи еимадарала аоператор изҟейтит, саргы исахауеит: уца, абри атекст уапхьа, аплионка арахь иаага, хазызырҟып, – ихәеит. Аоператор дыззыпшын, астудия сныҟналан иситаз сапхьейт, саҟамхейт. Схы-сгәы самхабзиаха саадәылтит.

– Уазызырҟырц утахызар ара, мамзар Артиом Ацыр-ица изызгоу? – дтцааит аоператор. «Уахь инаигаанзагы саазызырҟып сыбжы хаа, даҟазныкгы исахар иабаргәузеи» аасгәахәит. Аоператор, Шурик хәа зегы зышьтаз,

даара дафыстаан, дызсатцаазггы шысзеилымкааз иба-
зар акөхәп, – ой, Валера, – ихәан, аплионка амагнитофон
инахәйтцан днақәгәҗеит. Сыбжы саҳәит, аха исаҳәзеи,
изақаразаалак амикрoфон иаднамкыло, ажәәқәа инеишь-
таргылан рхәаха реибамто, бжы тәҗак рхылкьо... Сгәала-
қазаара аабжһнахит, иаанкыл, схәан, аплионка Шурик
изһыжһны Артиом Аңыр-ипа иахь сһыдымгылазақәа
сһындәылтцит. Абас сһыццакра саацәыпхашһан, шықәсқәак
инеиҳаны аредакцияҗы аус зуит.

– Артиом Аңыр-ипа дтәаны аусура дшаҗыз, схақь-
псықьуа икабинет сһыфналеит җнак – игәалаиршәоит
апоед, ашәкәыфә Никәала Кәытцһна. – Издыруан сһагхаз
аефир, сахһааизггы акаггы сһырмыхәоз, аха усггы сгәы
иамукәан сеиханы сһыфнашылеит. – Кох, уҗыкапшһааза
узбоит, чарак ахь уқан хәа сһыкоуп, узырццакызеи,
– ихәеит Артиом Аңыр-ипа дыччо. Ачарақынтәи
сагһаатцәкәеит сара усқан, сҗы сһықәшаҳәтхеит иаразнак.
– Ибзиоуп уи, ачарахь уахьықаз, аха даҗазһны иумыхһын.
Сара сагхар қалоит, даҗазы дмааирггы... аха адиктор
ианаамтоу амикрoфон дһадтәалароуп, уи уара иумды-
руеи...

Адикторцәа ргәалашәарақәа инарыцто Иван Асазба
ихәихәоит:

– Артиом Аңыр-ипа аиумор злаз, еилызкаауаз
уафһын, насггы уи ала иаамырхһаазакәан, уаазхыцыртә
иуеилиркаауан иугхаз-иупхаз.

Җнак, аресторан «Интурист» сһыфналеит. Сһаң-
шызар, аредакция аусзуфцәа сасцәәқәак ртан, аресторан
ахь иаарцхһан еикәшаны астал рхианы итәоуп. Артиом
Аңыр-ипа, абжһаапһны еипш, тамадара иуеит. Сарггы
сһарцхһан, сһаган сһадыртәеит. Цәыцак һкылхәа ансы-
дыргала, сара асаат 6 рзы аефир сһымоуп, изжәуам, схәан,
инаҗасыршәит. Артиом дааччан, – уаанза х-саатқ ыкоуп,
тәыцак, – ф-тәыцак уцырхагахарым, – ихәан, нас сар-
ггы сһаланагалан, иихәаз аиҳаггы зжәит. Уажәшьта
исаамтоуп анаасгәахәуаз, – аефир сәгхоит, – схәан, итәаз

снареихырхэан сёынасхеит. Стагылазаашьа гёаитазар акёхап Артиом Ацыр-ипа днасышьталеит, хайманы арадио аёы хааит. Сара сзыпхьашаз аашьтысхын астудиахь сёынасхеит. «Ажэабжь ёыцкёа» срыпхьеит. Аха астудиа ашора ансыс, изжёызгьы анацла, нас сыбз сзымхёйцуа иалагеит. Исгёалашёоит, анафыс сзыпхьараны иказ атекстгьы мчын, специфика казшьак аман. Ажэакала, ас сшыказ збаз Артиом Ацыр-ипа иааиламырсзакёа адырратаракёа ааитныпсаклан, ихиаз ала аефир хиркёшоит, уахагьы акы аахымхёаакёа. Аефир анаантёа хёыцъагьы хаицдёылтцит, хаймёалацёан, хёынаххеит. Исгёалашёоит, аёныка сымёахылгеит Та-ниа, ипшёмапхёыс, ххёы лырхиеит – хтёеит, иахфеит, иахжёит, нас саргьы сёагылан сыёныка сцеит.

Адырёаёены, шыжкымтан асаат 11 рзтёи аефир акны санааи, – иаацъасшьаратёы, ицёырымгакёа ареакция зегьы сеибадырбозшёа рныпшуан. Аха рацёакгьы хырёа аазымукёа, апхьатё аашьтысхын астудиахь сцеит. Уа арадио мазакёа зегьы здыруаз аоператор Шурик – уигьы иеырёыстаан даасыхёапшит, акы ихёарц шитаху иныпшуа, аха имырзеит. Сапхьан санаадёылтц, изымчхазар акёхап, даапышёырччо, – алахёара гёы икыду убахёома? – гёыргъаёхёашоушёа исеихёеит, саргьы ицъашёо уахь сёынасхеит. Алахёара аёы акны, априказ аномер, амхёыр, Артиом Ацыр-ипа инапы антцаны икыду абас ахёоит: «Ауааажёларра-политикатё дырратаракёа рдиктор И. Асазба иеазыкатцазамкёа амикрофон ахь дахьнеиз азы игёы иеантцоуп». Иаасцёымгхеит. Иаха хаиццеит, иёныка снейпхьеит, ажёак самхёазакёа... схёан, дахьтёаз сныёналеит. Априказ урысшёала иёын азы саргьы уи абызшёала, «Артиом Ацыр-ипа, априказ итшёыжкыз аформулировка шыкашётцаз сақёшахатым» – схёеит. Иаргьы урысшёала, «Шёзыкёшахатым иарбану?» днасазтааит. Сара хахьтёаз, иахьяажёыз, иаргьы дыштамадаз, исыдзцалоз арыжётё иара рапхья дыш-

Ацыр-ица ихатара, аамта еилнаршәшәеит, еилнапшааит иара изы зегъы реиха ихадаз, иҕырпшыгаз, ицкьаз – ихатә псҭазаара, уи зыхтнитцаз ацсуа кьыпхь, ацсуа радио, алитература дшазыказ.

Артиом Ацыр-ица 30-тәи ашықәсқәа рылагамтаз алитературахь рапхьатәи ишьяҕақәа аныкаитца инаркны ирҕеиара ацхьаџцәа азҕлымҳахеит, иахцәажәеит. 2003 шықәсазы академик Хәыхәыт Бҕажәба ихатә архив ахархәарала итытцит ааигәа зыпсҭазаара иалтцыз, академик Сергей Зыхәба иазирхиаз Дырмит Гәлиа иџым-тақәа: ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, афольклортә этнографиатә нцамтақәа, аиҭагақәа реизга 7-тәи атом. Уи ашәкәы аҕы икьыпхьуп Дырмит Гәлиа ирҕеиаратә тынха ахьтә агәаларшәаратә кәзшья змоу астатиа. «Несколько слов об абхазской литературе (воспоминании)» хәа ахьзуп. Рапхьаза уи анын 1934 шықәса, август 17 азы итытцыз ажурнал «Писатели Абхазии».

30-тәи ашықәсқәа рзы иааитцагылаз ацсуа поетцәа, ашәкәыџцәа рырҕеиара аизхашья дацклапшуа, усқан Дырмит Гәлиа арҕажәџара изызуаз инарывагыло хәа дзыкәгәыгуаз ирхипхьазалоз дыруазәкын Артиом Ацыр-ица Амқәаб.

Ацсуа литература ашьатаркџы, еитцагылаз аҕар еиқәыпхьазо, «И новое поколение молодых писателей и поэтов Чкадуа П., Агрба В., Лабахуа Л., Касландзия А., Миквабия А., Сангулия С., Папаскир И., Гочуа М. и другие» хәа зызбахә ихәаз, хлитература иахьатәи аџазарантәи иеиқәыпхьазо ахьзқәа, иара дшақәгәыгуаз, азәазәала рхатә бжьы рыманы, мџахыла еикарамзаргьы, рыхәта аларгалеит.

Рыцхарас икалаз Артиом Амқәаб ипоезиа ирҕеиара тынха еизакны ихамам иахья (ари ашәкәы ианылоу рааста акыр еихан урт). Уи, пхьакагы иҕәыгәтажьтәым

усуп. Избанзар, иара ихатара мацара, иуафра акәым хатыр зықәтатәу. Хатыр ақәтатәуп ҳлитература, уи зцәа адызтаз, цәахәак иадамхаргы изтынхаз ихъз зыргатәуп – ибжьабыз цшаатәуп, уи ҳтоурых иадакьоуп.

Сара агәра згоит, архивк ағы макъана цъара хара хнапы ахъымнеиуа Апсны антытц (ха ҳғы аибашъ-ра иалаблит) уағы илапш ахъақәымшәо ишьтоуп, хара иахъымдыруа, иахааныз ирхаштыз Артиом Ацыр-ица ифымтақәа.

Атаацәара – ахатә цстазаара

15 шықәса инареиханы дыздыруан Артиом Ацыр-ица. Хайцтәахъан, хайцгылахъан, хайцныкәахъан Апсны антытцгы. Аха абри аусумта хәыц напы асыркырц анызгәагъ, иаха инартцаулан ицстазаареи ирәиареи тыстцаауа саналага, ицъасшьаз, дызласзымдыруаз рацәа-ны еилыскааит.

Сара исгәалашәом, изгәалашәозгы сихааным Артиом Ацыр-ица иусуракны ицырхагахо, иуағы аамышта-шәара зырцхашъашаз ихымфәпгашъаны. Артиом Ацыр-ица уи афыза зхы иатәазшьоз уафзамызт.

Аусурашьтахъ акәзар, цсеивгарақ аҳасабала, афызцәа рыгәтаны кахуак зхәаз еипш, иаартны ацәажәара, фырцъанк аанкыларә бзиа ибон, ирцшзаны имфәпигон. Иара ихата мыцхәык ицәымгын, иаажжәаны ецныхәас имтәозаргы, – арыжәтә злысыз ахымфәпгашъа дақәым-шәозар, мамзаргы адәахъы иеыркәсо, ауаа иркәыш-рашәа, арахъ ичеицъыка уағы изымдырзо, зыфнәта апшәмара зызыкәымгоз, тыгъзаа реипш еилаз.

Иара, дахыкәзаалакгы имфә ифныка ихан. Вака изыпшын фыцәа ихшара, уа дыкан урт ран, ицшәма-пцхәыс Татиана, иашъа ипцхәыс Аграфина, иахәшьа Иад-

вига, уи лыпца Нонна – атаацэара ду. Урт ирдыруан аоны иапшэымаз, зажэа пхылнадоз, таацэашэала акы анырзбоз. Инахыркыаны, аоны антытц ирахартэ ацэа-жэара, аихамтцгылара ыкамызт, икаларангыы икамызт, ус иара ифнэта иатрадициамызт. Уи ус акэымзар, ирхэарымызт: – Артиом ифнэта ду! Артиом ичеицыка ду! – хэа. Шахэтра иуеит ицкэын Артур:

– Акэа инхоз, цсыуа интеллигентк, 40-тэи ашыкэс-кэа инадыркны сани саби рыпцы танатцы хэоны имфахымтцыцыз, хчеицыка агыама зымбацыз, сгэа-лашэом. Саб ифызцэа, апоетцэа, ашэкэыфэцэа, артистцэа, ма ажурналистцэа, шэахэафума, кэашафума ахэынтансамбль иалаз хэфнэта иреизартан. Бзиа ир-бон, хбартца итцагылан анапш-аапшра, нас хзал тбаа астал иаакэшан иаатэон. Сан урт дырпылон деихаччо, дырзыпшызшэа, ихамэази лытцэахи неицырхыраауа, астал лырхион. Амала, зны-зынла саб дааихыхэмаршэа, – уара, ма дыррак сутазтгы... – лхэон, аха лара ибзианы илдыруан, телефонла еикэфэытны ишеикэымшэаз, ус иа-аинырслан гэытцхак ма изеигэыргыаша хтыск иадхэалан, сабгы – нас афныка ххалап, хэатэап, – анааихэалак – рэаархон.

Хэфнэта анеи-ааи иашыцылан, ма саб ифызцэа, ма акытахь хэаиашыара, ханшыцэа рахытэ азэы-фыцэа анхалампхэоз ыказамызт.

Исгэалашэоит, атеатр афы аспектэа апреми-ера бзианы ицар, ауха хэфнэта еикэшэар акэын уи иалахэызгы ахэапшцэа еицызгы. Ауха дара рзы ныхэан, зны аспектэа еилдыргон, иалацэажэон иагыз иабзэз, ргэаанагаракэа еибырхэон, нас уи иакэныхэон, жэабжык набжыаргалон, инейтцымхцэакэан, иаархааны ашэак аацэыргон.

Ишыжэдыруа еипш, аибашыра ашытахь амила тцагы-лаз агэафра гэытцхараны аинтеллигенция хыаас ирыман. Уи иахыалацэажэашэз, гэаартыла иахытэашэз акалакы

афы имачзан, уажэы еипш, акахуаршыртакэа рфы «амитинг» мацкэа узыкатдомызт, «наталагы ус ацэажэара, – сатамзааит, рыдкылара агэыгыра атахын... Ус еипш иказ атцхкэа сшыхэычыз ирылашыцылаз, ианысгэалашэо, иахыагы ицъасшыо рацэоуп. Рацхэа иргыланы, урт аикэшэаракэа баша ухэан-схэан цэажэарамызт, фыжэара-зыжэарамызт. Рызегыи реизыкэаашыа, аамысташэала еизызырфны реицэажэара, цъашыахэын. Ргэы цызжэоз акэзаргыи, аеынкылашыа иакэшэон, изеигэыргъозгыи, иахмыркыацэакэан, еизызырфны, хатыр еикэтцарей астал мфэапгарей еипырхагамхо ихеибартэаауан.

Исгэалашэоит, Алыксы Лашэриа иажэа хэашыа, иажэеинраала цэахэакэа налато, Алыксы Цьонуа иажэа хаа ишазызырфуаз, хэфны ауадакэа иахыагы ирыфныфуа цъысшыоит Леуа Касланзиа зегыи инарылкыоз агъара-гыарахэа ицэажэашытыбжыи, уа инацлоз иччабжыи. Хаштшыа сывам уахык, атцх ганы иахтааз Минадора Зыхэба, Леуа Касланзиа, Аазиз Агрба, Шэарах Цэачалиа, Иасон Цочуа изакэ гэалакэаараз ирымаз. Урт ауахэа Ткэарчал икан. Уа иаадыртуан жэлартэатр.

Уа излапшыз, ирнатаз агэалакэаара рзымтэахуа, афныкэа иназыпхыаз саб ицны ихалаз сан дырпылеит, иказ, уахэа иззымфэахытц аналрхэа, ларгыи уи ала-нарцшыра далапшызшэа деигэыргъо, рхэы лырхион. Исгэалашэоит, Минадора Иван-ипцхэа Зыхэба длыцхра-арц акэафрахы данлей, илуазма – Минадора, баапсаха... – лхэан, иаарласны илырхиаз астал ахы иналпхыеит.

Саб зны-зынла, асасцэа ахытэоз астал инацэы-харамкэа игылаз адиван акны атэара азин хэитон сашыагы саргыи, «изырфлааит» игэахэуазар акэах-рын. Уи ауахэагы ус, «азин» хэаман. Сара фынфыкэара ныстцаргыи исхаштуама ауахэа сызлапшыз. Атэатр фыц аартра иакэныхэон гэык-цсыкала, изакэаразаалак шыцц-рак, ма тэамбашакэа ажэак рфэадыршэрын. Анцэа ицъ-шыоуп хэала иахыабаз даэа цсыуа театркэа, – рхэон. Зегыи ршыапы икэгылан еидныхэалон. Ажэак ирфытцакыз

«Мѡамш» акэын. Абас атеатр ґыц аныхѡаґа ныркылон. Нас, еиндатлароушѡа, лныхѡаґа рхѡон Минадора Иван-ипґа: «Бара, Минадора ду, бара хасцена ахкѡажѡ!..» хѡа, – нтѡара акѡзамызт лыґехѡапхыз ирхѡоз, ирхѡон – ирхѡон, илеихырхѡон. Наk-аak рахатыр еикѡтцашьа, еихабы-еитѡбыла еизыпшны, ажѡа хѡаха реибамто акѡымкѡа, ма изакѡы цсышѡа цкьаз излаѡѡажѡоз. Лара, Минадора «шѡара шѡшейбгоу» хѡа, – рґѡы kатѡ, атак kалтѡон. Хѡфны иатаауаз, инеитыхыз столк дмырхио-зар, афѡжѡра мыцхѡык еимаркуа, ма саб ирыдицало, агылашьа иакѡмшѡо, астал иахаханы сыздырам. Акы затѡык – итѡегы аамта ргандаз, иѡѡажѡандаз акѡын угѡы иаанагоз, ухѡан-схѡан, дара ма иеицыз еибарѡѡо, тѡылеибакрак рыламызт. Еицыз руазѡк, мыцхѡык ижѡны иатѡам ихѡо – сцеит хѡа еицааиз ныжьны ддѡыкѡло kалашьас иамааз, ипшзамызт, арыжѡтѡ илсны ифызѡѡа ныжьны дцеит хѡа изырхѡар. Ишейицааиз, ишыхѡмаруаз, ишейхлафаауаз, рпсы шьаны, ирфаз, иржѡыз, ирѡѡажѡаз рылагзаны, «табуп» хѡа тааѡѡаала – «шѡытцх бзиахааит, хатамыз» – хѡа хашта интытуан.

Абраkа Артур инаимданы иацтѡтѡны иазысып-хьазоит: урт ашыкѡскѡа, иахьа еипш ажѡа ахы иакѡит-мызт, ахылапшѡѡа «изразоз» раѡѡафын, ахѡаанырѡѡтѡи хашьѡѡа рызбахѡ мыцхѡык ихтакны ахѡара, рныхѡаґа ашьтыхра гѡаґыуаѡѡан. Иkалап, иахьа ѡната цыпхьаза, ма иааинырслан кахуа ршыртѡк акны – ахѡаанырѡѡтѡи хашьѡѡа! – хѡа аныхѡаґа аанызкыло рхахьґы имааиу-азар, ирзымдыруазар уи атрадиѡи ахы ахьтысыз. Ар-тиом Аѡыр-ипѡа иѡната имѡахытцхьаз, иахьа иахаану, изгѡалашѡо ирдыруеит, ма еитархѡоны ирахѡхьеит – уа ари аныхѡаґа нымкылакѡа уафы дшымѡоз. – Уи саб итрадиѡианы хтааѡѡаразґы иахтѡауаз рзґы иалаига-лаз ныхѡаґан, – ихѡоит Артур. – Урт ирызкыз ашыц иал-хыз ахраѡ акы иара иникылон, аѡбатѡи – иахтѡаз рахьтѡ иаха изатѡаз. Урт ахраѡѡѡа иахьаґы реликвиак еипшха хѡѡнатаґы иахьахѡтоу иkѡуп.

Исгэалашэоит, асасцэа анындэықэлөз, абартца иаатцагылон. Уи убриакара халашьцылахьан сашья-гыы саргыы, аныхэаға мхэакэа ицархэа хацэшэаны, игэыгыны, хаб игэалахаршэарц халагон. Иара – иаажэг ахрағақэа! – инахадитгон. Асбагыы ыыла иртэны сан иаалгон. Акы иара иааникылон, – егыи асасцэа рахьтэ изатэаз идыруан. Хасны абартца акнытэи амшын агэы ухыпшылоит, зны-зынла, амш анбзиоу, амра апхьатэи аццхьқэа ирылубаауеит хараза амшын нырцэ агаға.

Мшыннырцэаума, – сабинапы ахраға зкыз, неитцихуа – аарцэ икоума, Амрагылара Ааскьоума, Наскьоума, аду-неи ипсақьаны иалапсоу хмилат рыпцсадгыыл ағы Анцэа еибарба... – дналагон. Сасгыы пшэымагы ацаимбар иажэакэа реипш иазызырфуан. Сасгыы пшэымагы уеиз-гыы-уеизгыы мышкаха-мышкатцыхэа икамлар амурашэа рныцшуашэа избон. Уи аминутаз, урт ирфаз-иржэыз рхыпсаауан, рыфнытцкатэи рыцкьара, рдоуха рхы-реы иқэхэмаруан. Нас ашышьыхэа иаацэырыргон «Шьышь-нани».

Ирацэамзаргыы Артиом Ацыр-ица итаацэарағы иа-анханы икоуп ихатэ архив. Уака еизакуп исалам шэкэкэа, инагзаны дызлымгацкэа иаанхаз ифымтақэа, иеита-гақэа, инапылафырақэа, иусура иадхэалоу антцамтақэа, ирацэаз ифызцэеи иқэлацэеи иареи ирыбжьаз асалам шэкэкэа, аныхэакэа рызтэи адныхэаларақэа изаауаз.

Урт зегыы рыпхьара акэым, улапш аархугаргыы иуар-хэоит Артиом Ацыр-ица цьоукы-цьоукы реипш, ихатэ цстазаарагыы, ирфеиарагыы шцэыргақэимтцоз, ифнытц-катэ дуней шытбааз, доухала дышбеиаз.

Цыдала ирзаатгылазарц ахэтаны исыпхьазоит иц-шэмапхэыси иареи рыпстазаара еилартцаанзатэи рыса-

лам шәкәкәа. Артиом Аңыр-ица дызлахзымдыруаз, зын-
зак хара хзы иҗыцзоу иуафытәыџса кәзшыа зыршахатуа
роуп, уи дзыпсаз еилызкааз, арҗажәфара изызуыз Тати-
ана Ашьхаруаңхәи иареи асалам шәкәкәа ирыбжысуаз.

Цсыгуала акәзаргы, уажәшыта атааңфара далаларгы
иаамтоуп рхәо аҗынза аамта неигеит. 37 шықәса зхытцуаз
Артиом Аңыр-ица, ихъз-ицша, иматтура, унеишь-уаа-
ишь хәа зархәоз, апстазаара бзиа игәы хнарчом ухәарын.
Аха илахынтыаз даниба, икәша-мыкәша имыцхәыз зе-
гы ныпхәабан – лара затцәык даанхеит, игәы лыткәеит.
Татiana дидцхан Цхынтықар (Лашькындар) ақытан ин-
хоз анхаф нага, зчеидыкеи зыуафрей ибзиан ирдыруаз
Спирдон Ашьхаруа. Ламысла, зхатә цәбаала еиҗкааз
афната иаазеит Татiana лашьцәа Шуреи, Ақыбеи,
лахәшыа Зоиеи. Татiana Акәатәи арцафратә царайурта
даналга, Акәа, «Апсны кәпшь» аредакция аҗы аусура да-
лагеит. Абра еибадырит Артиоми лареи.

Ргәаңхеибашыара – ажәала ирзымхәо, рыпсуара иа-
мырццакуа, иаҳарак лара, аамта ргеит. Уи иаргы еи-
ликаауан, ихижәомызт, цсыуатцасла ипшзамызт, иды-
руан, аха ицәаныррагы нагзаны изытцәахуамызт. Иса-
лам шәкәкәа илзиџуа рызегы «Тания» хәа далагоит,
уаха даеа жәак, гәырцшаагак ацитцом, – иапсуарам хәа
ипхәазоит.

«Очамчыра сықан, – иџеит исалам шәкәкәа руак
аҗы – Цхынтықар сзафымсит, бара уа бшыказ гәфарас
исыман, сымџахытргы сацәыпхашьейт, баргы брыц-
хасшьейт. Ибымдыруеи ахәатәы рутар анапшцәа ирхәо.
Аха сымџахымтыргы стәы иамуит, сзафымсит, даара
сара стәала, ирмаананы сбышьтатцааит. Лашыа еихабы
длыцны Акәака дцеит рхәеит. Аха Акәа сахәаиз, быхабар
сымбеит. Ашьтахь еилыскааит, исазхәаз дџашыазаап».

Мамзаргы даеа цәахәакәак, Артиом Аңыр-ица
ачхара имаз зныпшуа, иааңыоушыа: «Командиров-
ка сыкоуп. Абыржәыткәа цәахәак ада акәымзаргы

ибзызымфыр сгэы иамуит, аха иахьызыфышаз атың аныс-моу, «асоиузтранс» снадгылан изфует арт ацәахәақәа»...

Лара иахьынзалыло ирхааны, игәы дамысуа, макъана мап лкуеит. Аха нас ларгьы лажәақәа иаха ицсыехоит, усгьы нацылтзоит: «сашьцәа гәфарақ раузар калап, сахәшьа лыла еилыркаарц ртахуп, ухы-утыхәа» нас ус ихьалыршшоит «...атыхәтәантәи хайқәшәараан исаухәаз сазхәыцуеит. Амала сүхәоит, макъана атак ахәара сахумырццакын...».

Абас, фы-шықәса инеиханы асалам шәкәқәа рыб-жъан. Нас иааркьафзаны изылфит. «Сыцсгьы саргьы унапы хануп...». Уи атакс абрака инагзаны иаазгоит асалам шәкәык илзифыз. Уи ианыцшуеит аредакция еилахареи азыцшреи реилагзара зака ицәыцәгъаз.

«Ашьыжъ асаат 6, 3.12. 1947 шықәса.

Татiana! Бысалам шәкәы соуит, шыжъы сапхьейт, сеитапхьейт, ибыфуа ала избоит, даараза ибзааигәо, зыгәра бго бшырзеилымкаауа.

Икабцари, урт ус ишоуп. Ус икоуп реилкаара, даеакала ирылам, сара агәра згоит, истахуп барей сарей хаилибакаар, нас еицахазбуа азәгьы дзапырхагахом.

Сара сыцстазаара бнапы ианыстцет, уи са сзы избуп. Иртаху рхәалааит акы затцәык, бара ибхәо ауп аус злоу. Ибдыруз, ба бзыхәан гәнахак зхәо сизыразым.

Аусурафы даара сеилахоуп. Ашьыжъ ауп агазет антытцыз. Аофициал материал хазыцшын, макъана сгьымылбаац, аха атак бзымыфра сзымчхает.

Декабр 28 рзы Рушьни (агазет «Ацсны кәцшь» аредактор Рушьни Гадлиа иоуп дызфәу) Москвантәи даауеит. Нас уаха ацшра сылшом. Абри ашәкәы бызто игәра ганы атак ибтоит, уажәы сара ибасхәо: декабр азы ацсшьара сцазом, уи иаанагазом хус еитцакьоит. Мчыб-жъык акара баргьы-саргьы Маркәылака хцоит саб иа-

шыа итаацэа рахь. Бара уахь ацара мап ацэыбымкуазар. Нас сангы сашьагы акэшахатуп, хчара Акэа иаауеит Ашыкэс җыц аламталаз, нас сыпсшыара мшкэа ианаа-рылаго Москвака хдоит.

Таниа, сбыхэоит исзаацха хатцафызара бзызуа азэума, җыцьоума, хахьеикэшэо аамта. Акы затцэык сызлабыхэо, даеазнык адырра сыт ибасхэаз бақэшахатү-бақэшахатму, бгэы еихьызшыуа ыказар, бара ишаабхэо убас икастдоит.

Сыббарц, хайцэажэарц бтахызар, сақэшахатуп, хай-кэшэап, иахьяабхэо снейуеит. Бара уажэшыта, сара бсы-хымзгуп, уи бдыруз, Абзиараз, быгэхьяазго, Артиом».

1947 шыкэса, декабр 6 рзы Артиоми Татианеи ры-цстазаара еилартцеит, жэамш Маркэыла икан, нас Ашыкэс җыц җымш шыбжыз, Акэа, иуара-итынхара, ифызцэа, иқэлацэа адгаланы ачара иуит. Ускан, иахья Анцэа икнытэ сабшеи-мёеышеи Акэа ачарақэа шыруа еипш ирацэамызт. Икалап, айбашыра ашытахь уи рапхьатэи цсыуа чаразар-гы, Татианеи Артиоми ирзыруыз.

Ачарашытахь ианааилга, Ашыкэс Җыц еицапылаз атаацэа рынасып иалагэыргыо ныкэара Москвака амфа икэлеит.

* * *

Амқэабааи Ашыхаруааи, цсыуала иухэозар, икэнеибашыо икамызт, еишыашэалаз ракэын, аиуара җыц ирыбжыалаз нак-аак еидымныхэалозар, ргэы еихь-нашыуамызт.

– Саншыцэа са исгэалашэозар аахыс, – ихэеит Гу-рам – җафната асасра ааста, ихагу-ихабзоу хэа апшэмара, ххылапшра реазкны икан. Избанзар, ақытахь җабду Аңыр ифната, ичеицьыка ду хэа ззырхэоз, еицырдыруз иара даныцсы анапы агхо иалагеит, ичкэынцэа заанатц ақалақь

ахь атцара иаахъазгъы русуреи ақытеи рзеилагзомызт. Даараза ишырхъааз айшыцэа, раб ишықэс анықартца хара имгакэа, ран ақалақ ахь дааргеит.

Санду Уард Арышпца, иразыз, «Нан» хэа ада им-цэажэоз, ацэгъеи-абзиеи збахъаз, акыр здыруаз цхэысын. Ақалақ цстазаара дызлацшызи, лара дызлаазази анеидылхэыцла акэхап, лыцкэынцэа налыртэан, «Нан, ишэыбаргэузеи, шэыбзиахэха, шэтцара ыка, шэусура ыка шэыкоуп, аха уеизгъы, шэара анхафы шэипоуп аамта анаашэауа шэахьтаарыхша дгъыл җатцак нышэкылар... арагъы хара иахтэыми, хтэымуаам. Саргъы макъана исылшартэ сыкоуп, нас Анцэа ихэозар, шэаргъы шэтаацэарахап» хэа рабжбылгеит.

Абас, иахъа ахэыцшзарантэ ақалақ халацшуа хэхынхо – санду илыбзоурууп.

Саб иашъа, абрантэи Ацъынцътэылатэ еибашъра дуззахь дцеит, арахь деибга-дызфыда дхынхэит. Ажэакала, схэыцра ашықэсқэа, уи ашьтахьгъы ақыта иадхэало, саншыцэа ахынхоз Цхынцткар ауп исгэалашэо, Маркэыла – хаб цъара цэгъак-бзиаак ахь хымгозар, рацэак неи-ааиртас ихамамызт. Убри акнытэ саншыцэа Шурагъы Қыбегъы ирбон хара алагафага иаламыз, зулафахэы ала зхы ныкэызгоз шинтеллигент таацэараз. Саб аусура дахашэаломызт, гэыбгангъы узитомызт, аамта уадафын. Саб иашъа данцсы, ицшэма Графина Тарпца (ххэыҗаахыс бзиа иаабоз), саб иахэшьа Иадвига, зхатца арепрессиа ихэнатэыз, лыпца Нонна, ихатцагылаз атцеира ахыкэзаалак зегъ рымфа арахь, афон ду ахь ихан – ихэеит.

Абас атаацэара ду, анеи-ааи, ақалақ азы иахагъы иуадафу еидбалатэын, асас ицылатэын, хатыр иқэтатэын, ауа-тынха зхэаз еипш цсыуала, ламысла, ибатэын. Атаца җыц ифонанагалаз ирыланагалаз, лара атаацэа ду иаазаз, афоната ныкэгашъа лдыруан гэамтцрак камтцазакэан.

Аибашьра ашьтахьгьы иуадафыз ашықәсқәа раан апсуа интеллигенция изәдырпалакгьы хәа ианрышь-клацшуаз, амилат каркы рбаазагас ирымаз ргазет затцәы ахагылара, иагу-иабзоу азы атакцхықәра ахахы агара ус иагьымариазамызт. Нбанк бжышәар хтынкьас иануртоз, уи ҕытцгас икатцаны лацәажәатәыс апартия абком акны уаннаргоз, «аполитикатә гәеанызаара изаамырцшит» анырхәа, узтцаара збын, иулахынцдахозгьы еилкаан.

Убырт зегьы аайдкыланы урызхәыцыр, Артиом Аңыр-ица ифната, итаацәа рзы игәы иахьынзатахыз аамта мацны изимаз еилукаауеит: дара ирыгирхон иу-сура ааста. Уи итаацәагьы ирдыруан, уи еилылкаауан зегьы рапхәа иргылан ицшәмацхәыс Татиана.

Акыр шықәса айфызареи аиахәшьареи рыбжьан, иагьеихьзылацәан Татиана Папцхаи лареи.

– Ауафы деилызкаауаз, зыпхәысҕарагьы, зажәрагьы зқьиареи зыламыси еицтазгалаз – хәа лгәалашәоит ихацәажәоз Татиана Папцха. – Лареи сареи ибзиоу-ма – ицәгьоума еицәаазоз ҳамазамызт, ҳамаза акын. Атаацәара даналала, лыхшара ирызхаанза, ашколахь ицаанза аусура дтымтзеит. Ус салхәон: «Артиом итахым, саргьы сындәылтцны сцоит уаханза, ирызхап, ашкол ахь ицап, баапшы» – хәа.

Иашангьы, ахәыцқәа ашколахь ианца ауп Таниа усура, ашәкәытыжьыртаҕы даналага. Убри инаркны ларгьы саргьы уадакаҕы ҳастолқәа еидгылан. Иагьаран – аусураҕы лара деилаханы данзымцоз, ашколаҕы снабжьысны, Заургьы, иаҳарак Гурам, даазгахьаз, – нас мацк ҕымт дтәан, цытрак, анаатц инацылтцеит – ҕнак зны Татиана аусура данааи лҕапшыларала издырит акы дахгәамтца, илымхәар ада цсыхәа шлымамыз, дысмырццаккәа саалзыпшит, нас лара лхала днала-геит: «Иацы ахәыцқәа аашьтысхын аредакциахь схалеит. Артиом икабинет ашә саннадгыла, уахьынтәи ацәажәабжь саҳаит, иасцәымыгхан, схәыцқәа рнапы ианкны санаахынхәуаз, акабинет иаадәылтцыз аредак-

циа аусзук сгөейтеит, ианаамтаз бааит, ихала дыкоуп, ихэан, ашө аайртын схөычкөагы саргы хныфналеит.

Ииашаткыаны, ихала дтөан, аха акы дафын, уажө-шыта избоит смааир акэын, аха иааг, иара дызфыз даакөйтцын днафөапшит, ахөычкөагы саргы азөазөала, иагбаацьеишыейт, избанзар икабинет ашө схымтцыцызт, баазгазеи? – хөа дымтцааит, амала даөазныкгы лапшы-ла ахөычкөа ааимидеит.

– Ихабтома, Таниа, сеилазгаз сыздыруам аены, аха иара аоны данааиуа, дара ыцөоуп, ашыжь ифыхаанза дцоит. Кыр лапшыла хааимидеит, сызнеиз еиликаазар акөхап, ифыга ныкөйтцеит, илакөагы ааччеит, дөагылан рышка ифөаихеит, ирызхаит... – ихэан.

Татиана абри сзеиталхөон лхы гөыбган ато, лхатца цьара акы дипыргагахазшөа.

Изхысхөаауа, Татиана ус аламала цьоукы-цьоук реицш зхацөа ззеилымкаауаз ахөса дреиуазамызт. Уи ибзиязаны илдыруан лхатца инапы ианыз атакцхыкөра закөыз.

Өацхьа Артур игөалашөара.

– Урт ашыкөскөа рзы аинформациатө «млакра» ыкан, идыру амзызкөа ирыхкыаны. Саб дахышыталоз икаруат аханы, аспидола ыкөгылан, сашьагы саргы, егырт хтаацөагы уи алакысра азин хамазамызт. Уаххьашьтахь зегы уск-уск ихөамаз хөанаалгалак, иуадахь дцон. Аөнтөи амш, ма, уаанза ицөыбжьахаз агазеткөа, ажурналкөа, ма чыдала иусура иадхөалаз алитература дрыхөапшуан, икан ианылифөаауаз, мамзаргы акалам шыаццштөи змаз ала инатцшь-аатцшыа хазы ианазгөейталоз.

Нас уахазны, атцх агөахы инеиуа ианалагалак (ускан аөфир иаха ицкьахон), испидола афөа-фөахөа арадиоцөкөырцакөа «леигөыдтцө» – арадиостанциякөа дырыззырөуан.

Асовет пресса амаза рацэаны иаман, иара, аду-
неи аёы иказ-ианыз итцегы инартбааны идырузарц
ицахын.

Аонтэи аускэа рацэак иерылаигаломызт, «ихатца
усзар еакын, ахэса рус...» ихэон. Хэоны имоахытцуаз
дсасума, дгэылоума хатырқэттарыла дпцылон, аоныка
дааипхьон, ицхраатэызар, иахарак ақытантэи хтынхак
еихабыра-еитбыра рёы цыара деитахэатэызар, архазалк
өтэызар зхэаз еипш, ихы ихйбаауамызт, иааиз даатэаны
фырцбанк нымкылакэа дцаргы калозма. Исгэалашэоит,
зны хгэыла хэычык дааит, уи убас дпцылеит, дааипхьеит,
дук иеипш диацэажэеит, иаацъасшьеит, иара ус ихэеит:
«Уара ари иахьа дхэычуп, аха уатцёы... ауафы изхара кыр
атахума» хэа. Иагыараан аепныхэа ситахьан гэылак, ма
сөызак агэашэ аёы ибжы аниргалак, снейны хайцэажэо
анибалак: «Аоны зхамоу, иааирц-итэарц, ицэажэарц
ами» – ихэон.

Атыхэтэантэи имш азгы, хмыргэамтцкэа имоа
дыкэлеит. Аены ахэшэтэыртаёы иоызцэа неит. Да-
ара краамта итэан, ицэажэеит, идёықэло ианалага-
гы, «шэаатэа, шэабаццакуеи» хэа ишьтуамызт. Нас,
«анцэа ицъшьаны, арыгъарахь ухынхэит, лассы ухы
уакэгэыргёо ахёышэтэырта утытцааит» рхэан, ицеит.
Хара, сан, сашьа хайзынхеит. Иаацъасшьаратэы деилых-
ха, дышьтазамызшэа, абыржэы дныкэаны, ипсы шыаны
даафналазшэа, ипштэы ааины, игэалаказаарагы бзиан
дыкан. Ауафы атыхэтэантэи имч, иенергия илтцуазар
акэхап, еязыкэкэоит. Нас ацэа дынтанагалеит. Ус
даалтцит, – саагылазар чымазара сыздырзомызт, саны-
хэычыз шызк сыхьхьан акёымзар... – ихэеит. Дааха-
лапшын, шэындёылтци, – ихэеит, ихадитцазшэагы сахаит
мачк имч ахьынзатаз дакэгёыцны, днакёымчны, – уара
уаангыл, – ихэеит сара сзы. Егьырт ндёылтцит – ипштэгы
иаразнак аеапсахит – уаанзатэи илахёыхрагы наила-
беит. «Ахауа сызхом... ахауа...» – ихэеит... – Снаихах-

хит, сашыагы сангы хара иҕамызт, иаафналеит. Аҕаҕым хипхьеит. Ипульс агэатара даҕын, иара илацэақэа неикэипсан, нас импульс иагхо-иагхо мацара цшыаала инарцэымфа дыкэлеит, мыцхэык иаргы ихы имыргэамтит, харгы дхаичахаит...

Артиом Ацыр-ипа ицстазаара далтит 1983 шыкэса, май мза 2 рзы.

«Иуадафуп иахыа уафы ихаҕны аагара Артиом Ацыр-ипа, здырра, зыхшыф, зылшара шынеибакэу зегы апсуа журналистика, еихарак, арадиожурналистика ашыақэгылареи, арфеиареи ирзызкыз хара дхалагылам хэа ахэара.» Абас ахэон ареспубликатэ газеткэа май хэба рзы ирнылаз Ацсны аихабыреи, ажурналистцэа Реидгылеи, Ахэынттелерадиокомпаниеи рнапхгафцэа рнекролог. Анафсан уаҕа иахэоит: «Уи абык еипш дырзыкан ажурналистцэа ҕарацэа, урт раазара аусгы ихы акара дахзызауан.

Артиом Ацыр-ипа аҕыа иацэымаашьоз, ззаанат бзиа избоз журналистын, дуафыцқан, дуафиашан. Уи ифызцэа иааигэаны дыздыруаз дарбанзаалакгы ргэалашэараҕы назаза даанхоит».

Гэалсрыла итаацэа ирыдашшылеит аихабыра, араионқеи ақалақэқеи рхатарнакцэа, ауаажэларра, арфеиаратэ интеллигенция, ускантэи атэыла дузза аҕынтэи ифызцэа, иколлегацэа. Урт итаацэа, иуареи итынхареи ирыцны гэыцхэык еипш рхы-ргэы далхны атыхэтэантэи имфахь днаскьаргеит. Артиом Ацыр-ипа анышэ дамардеит Акэа, май 7 рзы.

Артиом Ацыр-ипа ари адунеи аҕы изыптэаз ицстазаара мфа данысит, ишытахыҕа инхаз, ирфеиара,

ионата, ихшара, урт ирытцагыло абицарақәа иара ихъзала ргәы ейхъызшыша рзынмыжкәа.

Иашта ацсуа бызшәа шықәыц иқәыфует, ихшаз ирыхшаз еитцагылеит. Ихшаз аихабы Заур (Артур) ианиааз Акәатәи «Динамо» азы ашьапылампыл дыхәмаруан, нас апартия усбартақәа рҕы аус иуан, Асовет мчра анхыбгала абизнес ахь диасит, илшарақәагы мачым, иахьатәи ацсуа политикатә цстазаара далахәуп, Ацсны Ацыза-министрс дыкан. Ицшәма, Марина Цъниацхаи иарей ыцъа ачкәынцәа раазеит, аихабы Ника – диуриступ, айтцбы Дима – декономиступ. Гурам иаб икәал дықәлеит. Иусура ажурналистика иадхәалоуп. Уи ахы икит «Ацсуа радио» аҕы, зны «Ацсны апионер» мфацигон, нас далгеит Ленинградтәи ахәынтқарратә атеатри, амузыкеи, акиноматографииеи ринститут, арежиссиор изаанатла. Аус иуан Шәачатәи астудиаҕы, асистент инаиркны арежиссиор икынза матцурала изхәит, Ацсуа телехәапшра анаат, зегы ныжыны дхынхәит. Рацхьатәи режиссиор профессионалк иахасабала аусура далагеит, нас – режиссиор хадас. Ашьтахь, Москва аспирантура дтан, атоурыхтә наукақәа дркандидатуп, итемагы Ацсны амассатә информацииеи ауаажәлаарра-политикатә системей реимадашьа иазикит. Гурами, ицшәмацхәыс Амра Дбарцхаи ыцъа арпарцәа раазоит – Костиеи Артиоми. Урт иахьа ирейхау атцарайуртақәа иртоуп акалақь Москва аҕны.

Ацсны Ацынцътәылатә еибашьра аан аамтак Ирейхазоу Асовет апресс-матцзура напхгара азиуан. Еизакны акыпцхь иазирхиеит цшь-шәкәык азеипш хьзы «Хроника необъявленной войны» рыхьзтаны.

Ахыркөшамта

Артиом Аңыр-ица иабицара аинтеллигенция урт иеитцагылаз дара злиааз раамта иатэын. Абицара ирхыргаз, изтацшыз, изхысыз-изтысыз реихарафык рыбафца ахьтацсоу иахьа уажэраанзагы инагзаны еилырганы иахзымдыруа, досу хата-хатала илиршаз, идунеи итаиггаз, ихьчатэыз изымхьчаз макьанагы итцаам...

Урт лахьынтцала, ажэала, абцарла, шьала адунеи айбарххара ду иказ аамта иалиааит. Аха уижьтеи ари адунеи акьба-зыба ауамтцаахуа...

АРТИОМ АМҚӘАБ

ИФЫМТАҚӘА

ИНЕИУЕИТ АҒЬЕӨХӘА ЦХЪАКА¹

Иахъа игәыргъароуп,
игәыргъароуп, иччароуп,
Аха иахъа игәыргъо
ихәмаруа убарт роуп:
Знапала, зъабаала,
зыпхзашала инхауа,
Гәыкала, цсыцкъала,
иашамфала ицауа,
Иахъа уахъыпшлакъ
зегъынцъара хтәыланы,
Инеиуеит аңьажәлар
ағъарахәа еидгыланы.
Нызкъла, миллионла
рхыпхъазара рацәаны,
Азәымзарақ ицәымшәауа
гәамчла игәцәаны.
Инеиуеит! Инеиуеит
аңьажәлар еидгыло,
Рдоулқәа, рбираққәа
рацхъа иргыла,
Ахақәитра ирнатаз
рашәақәа хәауа,
Октиабр ныхәа мыз –
чыданы ибауа.
Иахъа игәыргъоит
аңьажәлар Ацсынғы.
Игәыргъоит ааглыхрақәа рфы
аусуцәа зегъы,

¹ Ашәкәы акыпхъ иазырхианы ишыказ атцарауаф Уасил Афзба ипыхъашәеит Артиом Ацыр-ица Амқәаб иажәеинраалақәа, иахъатәи апсуа цхъафы изымдыруа. Урт анын аизга «Ажәеинраалақәа» (Акәа, Ацхәыншәкәтыжьырта, 1932).

Игәырғоит ақытан
аколхозаа хазы,
Игәырғо ирзышәтуеит
Октиабр дара рзы.
Иубома?!... Иубома
атәымуаа, иубома?!
Ишнеиуа аңажелар
напы еикәыршала,
Иубома?!... Иубома
атәымуаа, иубома?!
Хтәылан еипхныоланы
асоциализм шдыргылауа.
Шәапырт!... Шәнаскә!
амәа кашәтә!
Ишәрыцкә адунеи,
егәагым шәуахта.
Шәарт шәзықәгәыгуа
ахәаанхыт шәашыңәа
Адәахәала рәырбаба
«имшәо ахаңәа»,
Агәыңәгәара шәыта
шәымшәан хәа шәазхәауа,
Тәамәахә камтәкәа,
ашәажәра иашытоу...
Қлыб цагәыла
Зхаңыцкәа зхуа,
Апролетар хақәитра
рызымтарц зтаху...
Урт баша... баша
агәыңәгәара шәыртоит,
Абар ожәшьта акыр шықәса
рашәа хәаны иалгеит.
Урт рыһнутқәа, рырхәарахқәа
цкәа иманшәалам,

Азѡа цэгъа рцѡа иалоуп,
хэшѡы хѡа акагъ амам.
Хѡышѡ змышѡауа рзѡа хъаа
енагъ ибахбачауа,
Рцѡа иалоу ргѡы
адацкѡа рѡауа,
Пцсыхѡа анамоузалакъ,
хэшѡык анамышѡалакъ,
Рцѡеи рцѡеи иаеи гзакѡа
мцабзла ианырбыллак,
Дырѡегъых иаахѡны
мазашызха ипланы
Рцѡеи ржьи ибжѡалоит
агѡарахѡа еилашны,
Агѡақъхѡа идѡықѡлоит
ипланы.
Насгъы зегъы рѡеизга
ишѡны ицжѡазарц,
Еи, шѡызусда игарыгаѡауа
амѡа ианхалаз?
Ацѡажѡлар инеиуа
ирцырхагахарц зтаххаз?
Шѡнаскѡа, шѡнаскѡа,
амѡа кашѡтѡа,
Ирхѡаз шѡмахауеи?
Амѡа кашѡтѡа.
Ижѡбома?! Октиабр
ишѡты какачханы
Игѡыргѡауа, ихѡмаруа
ишыцыруа ихаланы?
Уи игѡыргѡо, ихѡмаруа
изыцыруа ацѡажѡлар рзоуп
Апролетар хақѡитраз
енагъ иқѡѡацѡѡоуп.
Цѡарак иаангылом,
зегъынцѡара иназоит.

Бираќ қапшылағы
атәылақәа хнаќоит.
Еи! Шәызустада игареаруа
амѡа ианхалаз?
Аңбажәлар инеиуа
ирпырхагахарц зтаххаз?
Шәапырт! Шәнаскъа,
амѡа қашәтца!!!
Ирхәаз шәмахауеи!..
Амѡа қашәтца!!!
Инеиуеит Октиабр!
Октиабр неиуеит!
Апролетар хақәитра
аманы инеиуеит!

ЕИ, СФЫЗА!!!

Еи, сфыза!
уеитқамхан, унеила!
Адунеиае укамқан
гәыла, шыамхыла.
Ақытауаа еидызкылаз
зны ирцгыланы,
Угыл ағаацахәа,
ғеѡла уусуѡны.
Уацхьақа, ушьтахьқа
ухәыцла хара.
Хеикзарақ умыхькәа
урзаапса жәлара.
Ғыцла анхарағы
иупырхагоу уара,
Ҳхақәитра тәылаз
ацәғьақәа зхәауа,

Урмеигзан, урцəымшəан!..
агьеѡхəа урѣагыл,
Урмеигзан!.. Урцəымшəан!..
иласкьаца, еиларгыл.
Иукəыршаны икоу
ааглыхкəа зегьы,
Хəара хтəылакəа рѣы,
ишыкартцауа еипш уаргьы,
Уахагыл умаашьакəа
ицахəцахəуа апшəыманы.
Атехника шьтыхны,
ацьажəлар урпгыланы.
Иашала хымпада
икоутцахьоу рацəоуп,
Ацьажəлар рхақəитразы
енагь уқəпаѡуп.
Рынхарақəа, рынтцырақəа
артбаара уаѣуп.
Ушьта аѣацахəа,
имѡашьахуа иануп.
Аха уи сьзхоуп хəа
цшьшьала узтəауам,
Ианакəзаалакгьы иумхəацызт
ари нахьысгьы иухəауам.
Унеила, сѡыза, унеила!
Ацьажəлар ума напхгала,
Рацхьа ушнеиуа угыла!
Утəа афора лыпхала,
Ѣыцла анхараѣ
иуцырхагоу уара,
Ххəқəитра тəылаз
ацəгьакəа зхəауа,
Урмеигзан!..

Агъарахәа урғагыл,
Урмеигзан!.. Урцәымшәан!..
Иласкәаца, еиларгыл.

БЗИАЛА

Бзиала Акармара, сыуцыртцуеит иахьала,
Афронтахь исыпхьеит, сцароуп хәтала.
Бзиала сгәылымтцәах, бынсыжьуоит Ламара,
Хазхьымзыз хә хчара, иамоуроуп гәынхара.

Иббома дышхәкәлаз уи Гитлер матцуарла?
Атаказ дхәпхьеит хә хвождь ду, ахатца!
Иахьами ианпәхшәо хә хамчкәа, халшара,
Иахьами ахацәа ианырхьчо рынхара.

Базгәыргъа са сымфә, сгәылымтцәах Ламара,
Дымцароуп иахгәйдлаз ауафжыфа еибгала.
Хәицылап шеитанла иахчычаз хыткьала,
Ибдыруз иахдеипшуп хә хәпхьака аиааира.

Ишьтнахшам ахаангьы азымфәс ахьышьтра,
Гитлергьы изгашам хә хажәлар рхәкәитра.
Афронт ахь афызә! Хәпсадгьыл хәхьчароуп,
Иаапкыз ақәыцьмар рыхшыбыф цкьахароуп!

Бзиала Акармара, сыуцыртцуеит иахьала,
Афронтахь исыпхьеит, сцароуп хәтала.
Бзиала сгәылымтцәах, бынсыжьуеит Ламара,
Ибдыруз иахдеипшуп хә хәпхьака аиааира!

ХҶЫНЦЫТӘЫЛА ЕИБАШЫРА АШӘА¹

Ажәлар гылеит рыжәәа еибыта,
Рабцъар шытыхны ақәпараз,
Рхы иаеиғза, рымч мшата,
Рхатә хақәитра ахьчараз.

Хпартия дузза ҳацхьа игылоуп,
Иаша мәала ҳазгауа,
Уи ахьҳамоу шәартә ҳамам,
Хвожд ду хпартия ҳгәацацха.

Хашта италаз цышә мыцқьала,
Ус дымцароуп гәахәала,
Урт аағәыхып шәақьмцала,
Рхажә еихыхуа ахәала.

Оккупантцәа нтәеит рхәароуп,
Ҷа ҳазтәызтәырц изтаххаз,
Уи закуанс ҳтәыла иамоуп,
Шәацъхәә дроушам изтынхаз.

Хпартия дузза ҳацхьа игылоуп,
Иаша мәала ҳазгауа,
Уи ахьҳамоу шәартә ҳамам,
Ҷаб ду хпартия, ҳгәацацха.

¹ Ажәеинраала аагоуп ашәан ирхәоз атекст ақнытәи.

АПАРАШИУТИСТ (Қағыларк змоу апиеса)

Иалақәоу ауаа:

Ақарул
Ақытсовет ахантәафы
Апарашиутист
Ақытсовет амилиционер
Анемец офицер

Атх. Амза акыр илашоуп. Инахарацәамкәа, аколхозаа ркарма аган убоит. Харантәи атәа чакәақәа рықәцәақәа убартоуп. Асценафы ө-тла дук гылоуп. Иаацәыртцуеит ақытсовет ахантәафи амилиционери.

А қ ы т с о в е т а х а н т ә а ф ы. Өыцәа ухәама?
А м и л и ц и о н е р. Өыцәа апарашиутистцәа.
А қ ы т с о в е т а х а н т ә а ф ы. Угәы ишцаанагои, ари ақыта иалтцны ицарызу?
А м и л и ц и о н е р. Сыздыруам. Даара игәөароуп?
А қ ы т с о в е т а х а н т ә а ф ы. Изакәызеи игәөароу?
А м и л и ц и о н е р. Ишысхәара сыздыруам акәым-зар, хәычык дыгәөароуп... Абри а...
А қ ы т с о в е т а х а н т ә а ф ы. Хқарул?
А м и л и ц и о н е р. Хқарул.
А қ ы т с о в е т а х а н т ә а ф ы. Уарггы гәөарас думазаап. (Даанаңшы-ааңшыны.) Дабақоу, мшәан, иара? Уахаггы дықазарым.
А м и л и ц и о н е р. Сшааиуаз акы стахызшәа иөнггы саадгылеит, аха уаггы дықазам.
А қ ы т с о в е т а х а н т ә а ф ы. Дыгәөароуп. Хымцада дыгәөароуп.
А м и л и ц и о н е р. Сара сгәанала, уахатцәкәа дтактәуп, еигъуп.

Ақыт совет ахантәафы. Дтактәуп ухәама?

Амилиционер. Хымпада дтактәуп.

Ақыт совет ахантәафы. Мап.

Амилиционер. Избан?

Ақыт совет ахантәафы. Уи егяхнатом. Избан акәзар, акы далаказазаргы иаразнак ихәарым. Иеирххо далагашт, уи аамта хцәагоит. Хара урт анемец парашутистцәа уахатцәкы анышә итцазаргы итцәхыроуп.

Амилиционер. Еигъми нас, имузар – мчыла.

Ақыт совет ахантәафы. Мчыла акәым хыла ауп аус шутәу. Ак уасхәоит. Ани иахыа сзыпхыаны иаазгаз уанааиуаз аусхәартахь дааихыазма?

Амилиционер. Дузыпшыны дыкоуп.

Ақыт совет ахантәафы. Ус анакәха уца уара уажәытцәкы аусхәартахь, иара уи идыруеит. Хайцәажәахьейт. Атревога шыкалалакь...

Афыцъагы цоит.

Акарул *(ишәакъ кны дыццакы-ццакуа даацәыр-йеуеит, днаңшы-ааңшуа. Азәгы дшимбо агәара анааигалак, итәцәахны имоу аңарақәа аацәырганы, ипхьазоит)*. Хышәи фынәажәижәаба маат. Зыкь маат ыкоуп имхәаз? Сара хыда, уа сышгылаз изысымпхьазазеи? *(Даахәыцны.)* Иаразнак амц шцәсеихәеи мшәан? Хышәи фынәажәижәаба маат затцәык ракәызма изыпсаз урт аус мазақәа ирасхәакәаз?.. Аха *(деитәахәыцны)* зегь дара роуп, хышәи фынәажәижәаба маатгы цароуп. Уажәы аус злоу уи акәым, аиааира ауп. Дукхара имгакәа аколхоз амал, иара иатцанакуа адгыл, уара унапәфы икалоит хәа сеихәейт. Хай, уи шака инасыпузеи! Нас исыбаргәузеи сара! Аб ицъынць ызуам рхәоит. Ииашаны тцәбыргытцәкыоуп. Саб ицъынць иатцанакыз адгыл зегь сара, сара истәхароуп! Ари абжыарак сыпхызкәа злаказ ала, урт ак шырбоз фашьомызт. Аколхозаа рмал зегь снапәфы ианыкала,

нас ськэбейцеит, баба. Ажэлэр аины, ишэамхнышланы
исыхэо иалагашт, ухаткы икалозар сынтэа адгыл пытк
хат, бжала иузаахрыхуеит, акы еипшымокэан хухэоит, мап
хцэумкын хэа. Уи ускан сахэацшып, изысташа. Истаххар
истап, истаххар истарым. (*Адэахы шытыбжык гоит,
ицарақэа абэаахэа ицэахуеит, ишэақ аашытэаны.*) Еи,
уарбану? Уеыумыртцысын!

А қ ы т с о в е т а х а н т э а ы (*асцена ашьтахька*).
Газарак каумтан!

А к а р у л. Ғумтын! Суеихсуеит! (*Ишэақ ларкэны,
инапы ихы инадкыланы.*) Изакеызеи мшэан, сеилагама?

Ақытсовет ахантэаы даацэыртцуеит.

Дамеи уоума? Хаи аф-усааит, усымшьхэаз. (*Дааччоит.*)
Утэа арахь. Изакеызеи мшэан, цэара ччапшык улапш
итамшэазо! Иухэзеи ас усымбазацызтеи? Егьугхеит...

А қ ы т с о в е т а х а н т э а ы (*акарул ихы акынтэ
ишыапы акынза днаихэаңшыны*). «Аеада алымха пыркон,
изакэызеи хэа итэауан» хэа, – уцэажэашыоузеи?
Иумоузеи уара ускак узыргэырғаша?

А к а р у л. Икалазеи, цыушьт, ускак узыргэамтэуазеи?
Жэабжэ ғыц уахама?..

А қ ы т с о в е т а х а н т э а ы. Сара жэабжэ ғыц
смахацзаргы, уара уаха егьузымдырзои?

А к а р у л (*иғы нақ инархэны*). Салазит хэа сыкоуп?
(*Ақытсовет ахантэаы иахь иғы нарханы.*) Мап, издыруа-
зеи сара рыцха. Ишубо еипш, хқалхоз ағы зегы уахгы-
еынгы тэамфахэ камтэазакэа атагалара иаеуп. Сара
сымацара абра арахэ рферма аказарма саадхалеит,
есыуаха цэара лацэеихышы камтэазакэа, абри аказарма
сшакэшо иаашоит. Иудыруазеи цэгьахэцк цэара спычкак
нахьирсыр, хмазара ныкэыццышэаа имцеи!

А қ ы т с о в е т а х а н т э а ы. Афырхатца! Аколхоз
мал хычатэуп. (*Ила агэыцэка дынхаңшыло.*) Ихычатэуп!
Аха уара уахыла бжеихан указам рхэоит...

А́ка рул. Ишпа? Сара уахыла ара сы́казам рхэану?
Дызузда ус агёымха уазхэаз? Уи мцуп!

А́қыт совет ахантэафы. Имцымзар?

А́ка рул. Сыкнаханы ашыра сы́қэзааит. Иза́кэызеи, мшэан, исоухэо, (*дазытамамцаакэан*) сара есыуаха абра сы́коуп.

А́қыт совет ахантэафы. Нас уаба́каз иаха ашарпаз ханааиз?

А́ка рул. Иаха ашарпаз-ба? Ара сы́камзи?.. Аа, аиеи... ашарахь инеихо ианалага, ахьта сакын, ана атэа сахьнылатэаз, хэчык самхацэан, усқан акэхап...

А́қыт совет ахантэафы. Уара уами уажэраанза изхэоз уаха шаанза лацэеихьшь́ камта́закэа ачапшь́ара саёуп хэа?

А́ка рул (*иааицэымыгханы*). Иашоуп... Сышпацэо цьушьт... Ааи истгэалашэит... Уара умсит, зынза лацэеихьшь́ касымта́зеит. Уи шы́калаз умбои, сызхоз ста́тын нтэан, ашарпаз афнынза снабжькьаны иаазгап, схэан...

А́қыт совет ахантэафы (*дыткааны днаихэаң-шуеит*). И́коу удыруама?

А́ка рул. Акымзара́кгы сыздыруам.

А́қыт совет ахантэафы. Иузымдыруазар иуас-хэап. Ха́кэытцып ахыркьиара, иумбои хазтагылоу аамта зеипшроу. Ха́кэпароуп хеигзара́к камта́кэа, иахгэйдлаз ага хэымга икэхразы. Иубома хтэылаё инхо ажэлар зегьы азэк еипш ишеидгылаз. Ус анакэха, харгьы иахуалуп хаттарыла аибашьра мшапызго Ар ка́пшь ацхыраара рахтаразы. Досу хэхгылоу хтыпкэа рёы хгэы хеанны ха́казароуп.

А́ка рул. Хэарас иатахузеи, хгэы хеанызароуп.

А́қыт совет ахантэафы. Издыруада арахь уара уганахь азэы дкьалашэа дыкэнагалозар...

А́ка рул. Игэажэ́ тьыблаа дкасыжьып.

А́қыт совет ахантэафы. Мап, еи́гьуп ицсы штоу дукур.

А́ка рул. Ицсы штоу... Аха имур?

Ақыт совет ахантəафы. Уаргы иумун. Ухатца-ми! Ашəақ амала иукума? Игəы имкəаны иаразнак дыр-баандафны уахь, хара хəхь, ақыт совет ахь днаг.

А́ка рул. Азамана, аха уа уаха тхабжьон икалода?

Ақыт совет ахантəафы. Уахгы-еынгы уа уафы даныкам хəа ыказам. Саргы уажəытəкəа уахь сцароуп, исзыцшуп.

А́ка рул. Амфа бзиа уакəшəааит. Амала амарцəа ухы хəчык ихьчала. Уажəы зегытəкəа рыгəра угаратəы иказам. Ааи, исхаштыз, зауланиак устарацы стахын. Абар иара, (*ицьыба иаатыхны*) изфижьтегы хымшка тцеит, аха уи аахыс узымбацыт. Убра баталиан хəа акəу акы еифыркаауеит рхəеит. Салашəтца саргы, цəара акы сахьшəыхəашагы калап.

Ақыт совет ахантəафы (*арзахал ааимхны.*) Азамана, хəхəацшып. Издыруада баталионк афы ауфы дахьатаххо ыказар. Аха сгəы иаанагоит аштаб аначальник излеихəаз ала, абаталионкəа зегы рхыцхəазара назаны икоуп хəа.

А́ка рул (*иааицəымгзаны*). Ишца? Абаталионкəа зегы ба, рхыцхəазара рацəома урт ускак? Акакəымзи ихəамаз?

Ақыт совет ахантəафы. Иацы акы акəын, аха иахьа... Иахьа акыр хəмоуп. Иатаххар уатцəгы даеа убри а́ка рыцлоит.

А́ка рул (*уамашəа ибаны*). Сара ускак ыкоуп хəа сыказамызт.

Атревога абжы гоит.

Ақыт совет ахантəафы. Сышь, изакəызеи?

А́ка рул. Атревога...

Ақыт совет ахантəафы. Абар хайрпланкəак-гы рыбжы гоит, дырфегых апарашутистцəа ларышь-туазар акəхап.

А́ка рул. Ишца? Уаха атцхыбжьон уи еипш згәагъада?

Ақытсовет ахантәафы. Иказаап уи еипш згәагъагъы. Амала уажәы икоу уасхәап. Сара аусхәартәхь сцоит, арха адәкәа хьчатәуп. Уахь ауаа шаны икәсыргылап. Уара ара указ. Амала угәы уеаныз, сукәгәыгәуеит.

А́ка рул. Акы усцәымшәан арахь азәы дызбондаз, апсман изаазгарын.

Ақытсовет ахантәафы. Бзиала! *(Ирласны дцоит.)*

А́ка рул. Абзиаразы, абзиаразы, акы уацәымшәан.

Аҳаирпланкәа рыбжькәа гәгәахоит. Хысыбжькәакгъы гоит.

(А́карул дшафь-шафь асцена дықәхоит. Даатгылан дхәыцуеит.) Иатаххар уатцәы даеа убри а́кара калоит, изакәызеи мшәан, аскак ирласны рхыцхьазара ианбагьеизхәи? Акы акәымзи иказ? Нас ишца сеихәои афицер ари аасытцихар! *(Дхәыцуа.)* еигъуп сцаны адырра истап, уажәнәтә икоу абас ауп хәа... *(Дцарц иғынаихоит.)* Уи аамтазы азәы анемеццәа рпарашиутист матәа форма ишәтцаны даацәыртцуеит.

А́парашиутист. Унапы уоах! Уеыумыртцысын!

А́ка рул *(дшәаны инапы дѳахоит дхьамҗизакәа.)* Ухатцкы...

А́парашиутист. Убжьы умырган, унапкәа цкәа урѳах.

А́ка рул. Сызхуркьозеи?.. Уара супырхагам...

А́парашиутист. Ушәақь на́к икажь, угыл уеитцыхны!

А́карул ишәақь каижьуеит, иеириашарц далагоит, аха ишьямхкәа еитцагылом.

А́ка рул. Срыцхашья и́калозар.

А п а р а ш и у т и с т. Узустада? Ихәа ирласны!

А ꙗ р у л. Сароу? Сара ... сҗарулуп.

А п а р а ш и у т и с т. Амц умхәозааит? Иудыруама амц анухәа иупеицшу?

А ꙗ р у л. Анцәа сызшаз иныс амц шысымхәо. Сара сҗарулуп.

А п а р а ш и у т и с т. Нас исахә иралсны, иабакәу ара шәқытаҗы архәтақәа ахьгылоу?

А ꙗ р у л (*иара иахь даацәыҗаңшыны*). Иуасхәоит, зегь уасхәоит... Аха уара узуста?

А п а р а ш и у т и с т. Сара сызустоу иалаухузеи? Абрахь, наҗынтәи саауеит.

А ꙗ р у л. Наҗынтәи-ба? Умхысааит, умхысааит... (*дхысыр хәа дшәаны*) – ахәаша...

А п а р а ш и у т и с т. Ауха.

А ꙗ р у л (*даақәҗәианы рылақәа анынеиқәңшлакь афыҗагыь рнапқәа ладырқәуеит, днаидххыланы*.) Анахь хыхьынтәи парашиутла унеима? Унемецуп. Уажә-раанзагыь ус умхәоз. Усцәымшәан.

А п а р а ш и у т и с т. Избан?

А ꙗ р у л. Хәифызцәоуп.

Рнапқәа еимырхуеит.

А п а р а ш и у т и с т. Аусқәа зеицшроузеи?

А ꙗ р у л. Цәгыароуп!

А п а р а ш и у т и с т. Иҗалазеи?

А ꙗ р у л. Хҗыта итәны иалажьуп.

А п а р а ш и у т и с т. Анемец парашиутистцәоу?

А ꙗ р у л. Ар ꙗацшь. Убас ажәлар еиҗыркааз абаталианқәа рацәазаны.

А п а р а ш и у т и с т. Усҗак рхыцхьазара рацәазома?

А ꙗ р у л. Уафь ишимбац. Тцыхәапцәак амазамкәа азыхгара иаҗуп ахи ахәшәи.

А п а р а ш и у т и с т. Нас цшра атахзам. Хласыроуп.
Ара хэчык ишэартоуп. *(Даанаңшы-ааңшы.)* Иумдыруеи
сзышьтоу?

А к а р у л. Издыруеит.

А п а р а ш и у т и с т. Ацхъаза ахи ахэшәи ахы́коу
аскладқәа. Урт пжәатәуп. Хцароуп.

А к а р у л. Хамацароу? Уи халшарым.

А п а р а ш и у т и с т. Ихалшароуп. Уахатцәкьа урт
аскладқәа пахамжәар калом. Избан акәзар, уатцәи
ашыжь ашарпазы хара хар ари ақыта шытырхрацы
и́коуп. Нас иумдыруеи уажәшьта аусқәа зеипшроу?
Уцабаацсазы, нас хәицәажәап.

А к а р у л. Уареи сареи хамацара уи халшом. Уа
а́карулцәа рацәафны иамоуп. Афызцәа хтахуп.

А п а р а ш и у т и с т. Ус ауп, аха иабаахго афызцәа?

А к а р у л. Уфызцәа, *(днәскьаңхьаны)* сара исымоуп
ара фыцъа афицерцәа тцәахны.

А п а р а ш и у т и с т. Ишца, сфызцәа афицерцәа
ара итцәахны иуманыу? *(Дааигәырғьаны.)* Аиашатцәкьа
ухәома?

А к а р у л. Аиашатцәкьа. Азәи ара ды́коуп, абна атәа
ча́кәақәа рфы дтцәахны дсымоуп. Дузаазгап, егыггы дук
ихарам дахы́коу. *(Дцоит. Дук мырцыкәа афицер дима
дааиуеит.)*

А ф и ц е р *(а́карул иахь)*. Ишсоухәара ари ацша
хышәашәа зласуа фадантәи аума?

А п а р а ш и у т и с т *(дара рахь даакәйәиәаны.)* Ладан-
тәи.

А о ф и ц е р. Ладантәи?

А п а р а ш и у т и с т. Ихәакәакәараза ладантәи.

А ф и ц е р *(апарашутист днеиңыххыланы, дынт-
кааны дихәаңшуа анемеццәа ишыкарцәо еиңи честь кәи-
цәоит, апарашутистггы атәк иитәоит.)* Дтқас иумоузеи?

А п а р а ш и у т и с т. Еихарак аскладқәа, насггы Ар
ка́цшь рыштаб ахы́коу.

А ф и ц е р. Изаманоуп. Уаха фыза думоума?

А п а р а ш и у т и с т. Исыман аха ҳайкәнагеит. Шьо-уки ҳлацшықәыртдан, нас досу хаҳа ҳдеит, псыхәа анахмоу.

А к а р у л. Иашаны уи ақытсовет ахантәафы иа-кәымкәа дыкам. Аңныш! Зегь иара дрыхьзоит.

А ф и ц е р. Издыруада егьырт уфызцәа ркызар?

А п а р а ш и у т и с т. Мап, урт иаҳарк сара сакәын илацшықәтданы изышьтаз. Аха сара азы ацшаҳәа сыенастан, сырыз цьыршьан, амәа сзыркырц, дара хәдака азы ирит. Нас сара ари ахәаца аган сәастан, сыцсы рцәызгеит. Уажәы аус напы аҳаркыроуп. Ҳаамта мацуп.

А ф и ц е р. Хымпада! Абар уажәшьта амзагьы ташәоит. Рацҳаза, (*акарта аатыхны*) иубома Ар қацшь шгылоу?

А п а р а ш и у т и с т. Избоит:

А ф и ц е р. Аштаб аброуп иахьыкоу.

А п а р а ш и у т и с т. Уафы дызланеиуазеи?

А ф и ц е р. Еиха еигьуп аәадахьтәи амәахәастала, аладахьы аҳабла убома? Уброуп Ар қацшь рсалдатқәагьы ахьгылоу. Урт зегьы цьаракоуп азы ахьаарго. Зыхь затцәык ауп ирымоу. (*Акарул иахь.*) Иноутзама иуасхәаз?..

А к а р у л. Инасыгзеит ухатцкы афицер.

А ф и ц е р. Изаманоуп. Урт ашьыжь ачеи аныржәлакь ашьтахь ачкар зфаз акәчар реипш еилаҳап. Урт рзы угәы ртынч уажәшьта.

А п а р а ш и у т и с т. Ахәшә ашәтама? (*Ицәымыгханы дшайәы-шайәуа.*) Ианбашәтеи?

А к а р у л. Уаха.

А п а р а ш и у т и с т. Уа ақытауаа нхозар урт нна-мыртәои...

А ф и ц е р. Уи уадафым, ирымжәааит нас.

А п а р а ш и у т и с т. Ус ауп аха ахәшә... (*Иеааңсахны.*) Ахи ахәшәи рскладқәа...

А ф и ц е р. Абар уртгьы ахьыкоу. Уаха ҫ-ғбак рызна зхыргеит. Абри ауп уаха ҳеыззаҳкыша. Икаҳтдалакгьы ицаажәароуп.

Акарул. Ҳаццакып, мамзар, ара хэычык ишэар-тоуп, икалоит азэы дхаштыгэлар. Ақытсовет ахантэафы уажэраанза ара дыкан. Издыруада деитаахыр, уафы мыждоуп уи.

Афицер. Уиакара уицэымшэан. Ари абжыарак иекынтатцэьканы дхашытоуп, аха акагы илымшеит акэымзар. Дабакоушь иара уажэы? Икалап шьюуки има, азазабаа ихьтата, жэыртк дахо дылазар, хаизыпшаауа цыышьа. Ускак гэырфас икоумтцан, уи уажэшьта хнапафы дыкоуп. Дук мыртцыкэа хаикэшэашт, ускан ипибашэап, ххатцарақэа зеипшроу? *(Акарул иахь.)* Ишсоухэара, ухатцы, дабакаларишь уи шэқытсовет ахантэафы уажэы?

Апарашиутист *(афицер акарул иахь данын-хьаңшлак ицыьба ашырхэа абомба аатңааны).* Шэын-сыртэеит! Шэымтцысын, ақэцмақэа!

Дыркацы ижэлоит.

Шэеитамтцын, абгалацқэа, мамзар шэаргы шэын-сыртэоит, сыхгы! Шэмааин сааигэа.

Ақытсовет ахантэафы *(амилиционер диманы даацэырйеит).* Шэнапқэа шэырфах! Абар саргы сахьы-коу! Ишьташэтц шэабцарқэа!

Зегь баандафыртэуеит.

Апарашиутист *(ақытсовет ахантэафы иахь).* Аштаб ахь ирласны адырра катцатэуп, азы ахэшэ амоуп.

Ақытсовет ахантэафы. Ишца? Азы ахэшэ артану? *(Итқааны днарыхэаңшыны.)* Ахэымгақэа! Шэхапыз икашэтцаз аусқэа ртак акатцаразы!

Аңарда леуеит

ХЫМЦА

Инагзам ажэабжъ

«...Уара иукэырбанхаша уахэшья! Издыруеит, удыр-гэақышт ари ашэкэы иузаныстцаз ажэабжыкэа. Аха уи иамыргэакуа хэа уафы хаказам. Еихарак сани саби угэхьааргоит цэгьала. Сан еснагь лажэа иалоуп: «С-Махаз даанза Хымца инапафы цсыртас анцэа исумтан» – хэа. Уахынла бжеихан дыцэазом, дыкэтэаны атэыуара даеуп. Сара стэыуарц стахзам, аха сан лгэы аалхасырштрацы слацэажэо саналагалак, исыхьуа сыздырам, саргы ауеимагахэа инеимастэоит. Иахагы сани сареи инеимда-аимдо хакэтэаны хшылагырзышуаз ус ишеит.

Саб иакэын ибаф хьаакэа рыдагы, уажэы даазкэылаз игэы дахашшаауа далагеит, ари абжыаракгы дееим. Шэзыцэшэозеи, Махаз дхамами хэа рабжыара саеуп, аха рыла-рфы акы або икам. Есымша тызшэоуп, гэырфороуп. Зны-зынла саб Хымца итызшэа ахэара даналагалакь илагырзкэа аахажжыло акынза днеиуеит. Уажэшьта исыздыруам икастцаша. Сызкэырбану, Махаз! Сани саби шэкэык рызфы, уи сырзацхьап, издыруада ргэы рханарштыр. Сара ашэкэы шыгузызфыз Хымца ианеилирга, иудыруазааит цьалцэгьа шсымоу.

Итцегь зфрацы стахын, аха сшэоит, Хымца сақэикыр цэгьароуп, убри акынтэ бзеила, игэыдыскылоит уф-блакэа. Изфуа, бзиа узбо уахэшья Тания».

Ашэкэы илфыз аарены, аконверт интатцаны, хыхь адрес нақэылфит.

Тания дхэыцуа акраамта дтэан, лыла таа лапхьа икэгылаз Махаз ипатрет дахэапшуа. Ара Махаз, апстазаарафы дшыкатэкьоу еипш дычча-хэмаруа акэын ипатретгы тыхны ишыказ. Абар уажэы дааччоит ухэарын. Тания иаалгэалашэеит зны-зынла машэыршэа лажэа анхэанчалак иаразнак гэйткаала дышылхыччалоз. Акраамта икны дахэапшуан, нас ифблаггы аагэыдылкылан, иаалгэытцалхэхэеит, лылакэа

еикэыпса, дахьтэаз лышьтахь ала Махаз даафналаны, уажэымзар уажэы, – дааирчыхэчыхэрашэа бауа. Ус уи ахэыцра даманы афынанахеит ихааза. Ашьтыбжкэа аагеит. Шьоукы акэаскэа амардуан ишаакыдлаз мфашэа-хуа. Тания атхарцэхэа дфагылан, илкыз апатрет а стол иныкэтдан ашэ днылаххит. Наф-ааф лаб Кэакэана фыцэа итцагыланы дфаргон.

– Абра абартцаны сыкэшэыриа иаха ихышэашэароуп, апша асуеит, – ихэеит Кэакэана дрыманы абартца ианаахала.

Тания даагытцэыгытцэын, иааргоз лаб днеигэйд-хахалеит, – иухэеи, иухэеи саб? – лхэан.

– Акагы, ишэартоу акагы ыкам, гэабанки хчыки наизыкэтца! – ихэеит Кэакэана итцагылаз руазэы, Мац-ица Хапара. Кэакэана ицхэыс Тацьгэагэагы ама-туртафэ акрыура иафыз, арт рыбжы аазахаз лыхьурзы ашыла нтапсаны аура дызфыз лымхабыста уа ишалаз, акэаскэахь лфаалхеит дааццакны.

Шоуран. Аеынтэи амш еипштэфкэа акэын атцхгы шыфаз. Абаажэ ахэы амза игьагыаза ифавтытцуазгы ала тааза абартца иаатцапхон. Тынчроуп. Икам ааигэа-сигэа шытыбжы.

Кэакэана ихы ҳаракны инкыдитцан, инапкэа ихы ашьтахь инатцеитцан, амза ифеиуаз дазыпшуан, илакэа кыдхаланы. Ара дахьныкэиаз иаха ипсы ааигеит, хэычы-хэычла игэы фкааны изкуазгы иааунажыт.

– Иуасымхэаз угэы бзиам, афны уеаанкыл ҳэа. Зегь уара иуусуп, – лхэеит Тацьгэагэа лхатца иаха ипсы илалазшэа анылба.

– Ишцеиури, инапала ииаааз игэы рзыбылуеит, цэара ак рыхьыр ҳэа дшэоит, – ихэеит Хапара, абыркыл зыбга адтцаны, Кэакэана иахь иаапшуа итэаз.

– Ихы агэра игом – инацылтцеит Тания акаруат ахы лмашьхэылтцкэа ыкэргыланы лаб дифапшуа дахьгылаз.

– Иауазеи, зегъы шәисны дышәкит, акы ааилакыаказар дыбзиахап, ауафы моу абна илоу ашәарахгъы чмазафхоит, – ихәеит Маҳайд, Таниа дналҗацшуа.

– Нанхеит, Маҳайд, хәычык зхы гәазымто дубахьома? Имч пишәарц дафуп. Уара иагъа ухәаргъы иара икайтцац кайтцоит. Гәырфас зегъы иара имоуп, – лхәеит Тацъгәагәа, лгәы аанырханы.

– Бхатца даара бицәшәозаап Тацъгәагәа, бымшәан егъихьуам! – даалахәмарт Хапара.

– Сицәшәара акәым аха, ас убахьоума, – лхәеит Тацъгәагәа лажәа ааҗаны.

– Ех сабиц! Зегъ башоуп... башоуп... – даакәыпсычхаит Кәакәана игәы атцанза, ипсы хьанҗаха.

– Иауазеи Кәакәана, угәы каужьзеит, умшәан, акы ааулакыаказар убзиахап!

– Иаххәеит хәа, ус убахьоу, ибашоуп закәызеи?

– Иухъзеи?.. ушәазеит! – ихәеит Хапара Кәакәана иахь ихы нарханы.

– Башоуп... Башоуп Хапара! – ихәеит Кәакәана, дфәиханы ахчы дынкыдиалан икәшаны итәази игылази даарылацшуа – апсра бзиа уи қяфуп, ихәшоуп. Уи са сацәшәазом. Сзыцәшәо даеакуп. Сымпсыр хәа. Ишыухәара, уцсаанза угәаклар иухъыз ауафы изымдырзо уцсыри иаха еиғъузеи? Сгәы иаанагоит атдыхәтәаны исхәаз еиха еиғъуп хәа, иахыухәауазеи уара Маҳайд?

– Иахыухәауазеи-ба? Уагъымгәақуазар, уагъым-цсуазар убри иаха еиғъны исыпхьазоит, – даахыхәмарит Маҳайд.

– Агазәжә, «атцәгъы мблыр, акәацгъы зыр» хәоуп иухәо. Аха сара уамашәа избо, Кәакәана ус указамызт, угәы кыдзыргылазеи аскак? Иауазеи уара апсра уахәаратә ухы зубо? Анцәа ишихәара иухшаз алмасқәа урылатәоупеи. Егъырт зегъы ракәым, Хьымца, цьанат шыапыла уталахьазаргъы утгәыцәаа уааигап, уи зака ибаф ицәыласу ала. Иумахәзеи, жәаха ампыл ианасуаз Бардыгә ижрагъы игәарагъы еибаркны, дахыцаны

дышырыцэцаз? Уимоу абаз анышътартца ыла, ахышьеицш дышътасны ауп ишышьтихыз, егырт иеыжэлаз зегы затца ирзышьтымхрыз, рхы аныладыркэлакь рлаба- шыақәа рытөгэыбжъара ишыбжъакыз реқәа рытқканы ицон, дара уа еилаҳауан. Иара убри аены ауми ауарбажә халаны ишаауаз знык хысрала хыла иантеитцаз. Уи схәеит хәа гра змам дубахьоу, аусураґы хәчык дманшәаламзаргы, макъана дыцшқоуп, дышнеи- шнеиуа ихшыҫ ташәап, – ихәеит Хапара иньқәрцшшәа, уи итызшәа рацәак даламцәажәарц игәы итакны.

– Изухәогы здыруеит Хапара. Уакә сакәзаргы убас акәын ишысхәоз, ахыбґар срылатәоуп... Хы, – игәы даатаччеит – ухәдацәакынза ахы уалатәазаргы ґамас иамоузеи ибҫахар хәа уацәшәозар. Аґама змоу ґәырҫа зтцам ауп. Уара иудыруеит, сара исхысымґац хәа акы ықазам. Иугәалашәома еимаа хашьазамкәа Хабыгә хәы-шықәса ицьмақәа ханрыцыз, зынґы- цхынґы хуапхәылда хәққәа хызаси цәартәси ихаманы. Итцабыргуп уигы гәакроуп. Аха уи даеа гәакроуп. Угәыгуеит мышкымзар-мышкы еиха сышцеиґымхари хәа. Абар сара уажәшьта 55-шықәса срықәуп, сыцшқоума. Сеитачкәынхап хәа сыкоу! Схы аҫбабаа асырбеит исылшоз ала, атцыхәтәанґы схы сеигәырҫо сґалеит, ажәытәтәи сгәакрақәа зегы схаштын. Сгәы иаанакон уажәшьта сынасыц шкәакәоуп, исыбарґәызеи хәа. Аха аҫстаа дысхыччозаап, абыржәоуп ажәымтацәґаратцәкьа сантаґылоу. Сызшаз сыда еґуґамшәароуп, абри акара слахынтца цәґаны сумшар қамлазоз?!

Ех Хапара, анцәа, анцәа ххәоит, аха уара ишубо сыздырам акәымзар, уигы сгәы ицәцеит, башоуп...

– Кәакәана укоума! Кәакәана?! – Аладахьтәи агәашәахьтә иаагеит бжык ґацаза. Итәаз неихәапш- ааихәапшит, аха Тания дындәылқан – арахь ґутуама? – лхәан лыбжы налыргеит.

– Уатцә шыыжымтан шаанза Кәакәана Хымца диманы аизараҕы днеиааит – ибаҳама исхәаз?

– Изакәызеи нан Арсана, икалазеи? – наишытаҕылтеит Тацыгәагәа, лгәы адыц-дыцхәа еисуа, лцәа дытзызаауа.

– Икалаз иара изымдыруеи? Уа днеир ибап, уи ахәаха сывам уажәы, – ихәан, даахынхәын, ишытахька иҕынаихеит.

– Нан Арсана, сукәыхшоуп, уа уаангыл, уажә снейуеит, – лхәан Тацыгәагәа лҕыналхеит, лшыамхкәа аалытхытцәтцәазшәа илытцакәало.

– Аха сывам сара уажәы ара сыбыцшуа – иаафуан ибжы харантә.

– Уи акәын исыгыз, – ихәеит Кәакәана...

* * *

– Ишца, мап лкыма? Исахә ирласны... Изакәызеи, уҕы ахампал тахазшәа убз рбылгьо, иуалхәаз аитахәара улымшои? Сызшаз иныс ухы пыххаа ишухастцо! – ихәан Хымца дныгәхәасны акәыстха аагәхәипцааит. Пашькәа амҕыркәара атцыхәа илатәаз, итцәааны ифаткьан атаххәа атыц авара ианлас ачалт ладхәаны илдәылкьеит. Хыхь атамха икәызи ачафыр хәтеи лалыфрын, абақхәа Казахә ихытәкьа илақәхәит. Казахә днеилыууа дцеит. Ила амцабз ытцыддын, алашыцара еикәара даманы инталеит. Акраамта дтәан ус дууаза. Ашытахь, хәчык ицсы анааилала, ихы-иҕы ааирыцкьарцы инапы анааиҕишь ихааза икьышә акы аакәлеит.

– Хәи абаацсы, Хымца! Зынза сушьзома? – ихәеит Казахә, иааиҕишьыз ихтырца аҕацә шкәакәаза иказ дахәапшуа, ицсы еиргьхәа еизго.

– Ушьзоит акәым, зынза уцсы тысхуеит уара ала гызмал!

– Сзыхурҕьозеи абааҕсы?

– Ишпа, утаахуама сзыхурҕьозеи хэа? Исахэ уҕсы уҕэымҕымзар! – Хымца икэыстха рхханы иааникылт.

– Хымца!.. Газарак ухымзааит, газарак... иуас-хэоит... акы уҕэыззом... Казылбақ иханьыс, – ихэеит Казах дшэаны иереиҕыны ишьтахьҕа днаскьо, агылара дацэшэаны. Хымца иикыз икэыстха амҕырҕэара инылаиршэын дниасны днатэеит. Казахэҕы дшэаҕыр-хаҕуа иҕааихеит амцахь.

– Уара ухататцэҕа дубама, мамзар ухы итүхэаауоу Казах?

– Хаицэажэон...

– Нас илхэазеи?

– Илхэазеи? Илхэашаз узымдыруеи, уажэ дубама уи дзакэу? Уи лхы уара ухы ахькыдқэоу икыдзам. Узынцэажэалақэоу закэызеи лхэеит...

– Ишпа, уажэ уаахэыма?! Уара уами агэра сзыргоз?!

– Сара исхароузеи, усқан...

– Усқан, усқан, – дааицеикит, – усқан, зөацэҕа уақэсыршэоит иахьа.

– Хымца уара ухатқы сара сцааит, узыргэаауазеи? Исхароузеи сара, усқан исыздырзомызт, исахаз акэыз цыысымшьеи, изхароу Кадихан лоуп, бзиа дылбоит хэа ансалхэа, сарҕы ус акэыз цыысшьеит, агэра усыргеит. Аха иалыздыраауаз лгэы итаз, уажэы даҕазэы... Аа, абас, нас уи уара еилургоит уажэшьта, – ихэеит Казах даҕахо.

– Казах иухэо сзеилыргом?

– Нас ишпауасхэари?... Уи акара улақэа ырцэҕаны узсыхэацшуазеи абааҕсы, Хымца?.. нас иумузоуар...

– Изакэызеи исымуа?

– Исхэоит, исхэоит, аха угэы сызнуырхан. Аа, абар, уст! Ара ианызар акэхап, – ихэан Казах зцэыргара дацэшэоз ашэҕэы икэа цыба иааҕыхны иара иахь инаирххеит.

Хьымца Казахэ днеимкәтцасын, ашәкәы иикыз ааимкәытцицаан, амца алашара инеҳәеигәан, илацш нахигейт, анбан кәазқәа аки-аки еиргьхәа инеиццо:

«Хьымца! бзиа узбоит, аха уара угәы иаанаго азы уареи сареи хаймфалацәам. Уи еилургахып мышкызны, уажәы иузеилыргарым аха. Вера».

Хьымцеи Казахәи ари ашәкә хәчы акраамта амца иеҳәацаланы ирыман, ирдыруз ранбанқәа зегьы еид-цаланы иаҳа уафы игәы аанызкылаша акы хзаныхуазар хәа, аха иагьа иладырхаргьы иадырхаргьы иееиз, иртахыз еицш иказ егьырзанымхит акәымзар.

– Хьымца, – иҳәеит Казахэ, иеаарцшқазаны, – цшъ-класск рәы хантәаз халгар уажәы ари Вера илыфәа ас мчыла еилхарго хкалозма. Иугәаламшәои, усқан лара ф-класск рәы акәын дахьтәаз, уажәы атехникум далгейт, дыртцәуп, уареи сареи хзакәызеи? Хәцьмахьшьцәоуп. Абри ауп икалаз Хьымца, аиаша уасхәап.

Хьымца ақбаад иикыз неилаиртәиин амцахь ахы нарханы ағынаирхеит. Акыр аамта ила кыдхаланы еилыбзаауа акәаш цыргқәа ахәыштәара иеҳәаз дрыхәапшуан, иарагьы игәы убыстцәкьа акәын амца шакыз, убырт ацыргқәа руакы игәы ахы иалазшәатцәкьа, икалап Казахэ ииҳәаз акымзаракгьы имаҳазар. Амца лашара ианыубалоз ихы-иғьы уажәы-уажәы аеапсахуан, мартмза еицш. «Бзиа узбоит, аха хаймфалацәам... Иузеилыргарым» – иҳәеит ибжьы аатааны.

– Ишца, изакәызеи исзеилмырго Казахэ?! Шәыш-схыччо сзеилмыргазои? Уи аума исзеилмыргаз! Иҳәа Казахэ, иҳәа икоу аиаша, зегь дара роуп исызбеит... – днатрыст Казахэ иахь.

– Хьымца, Хьымца угазамхааит, угазамхааит. Казыл-бақь иханыс, усыламкьысуазар иуасхәоит, иуасхәоит уаангыл, убаашәит, ас убахьоу, уеааикәк? – иҳәеит Казахэ, атыц иадфрыз ачалт иеадыргәғәала, ицәгьаразахар Пашькәа амфа илнаххьаз шьтихразы, игәы итакны.

– Исоухәашазеи уаҳа?

– Утәа, мачхәума иуасхәаша – Хьымца иааигәа даагылот иерацсышәазаны – еигьуп сгәанала, Махаз адырра иахтар...

– Аеадахы!

– Казылбақь иханыс, ус ушцасацәхауеи? Сара...

– Уара акәабашьяа хьуп иухагылоу!

– Ибзиоуп нас, аха иузеилмыргеит...

– Иззеилмыргатцәкьаз уара уоуп. Сара еилсыргоит урт зегьы. Схыччара зеазызыкыз баша игәы дажьоит. Зегьы ирахәхьеит сара Вера сышлышьтоу, уара уами уи зегьы ирылазыртцәаз? Уажәшьта ишца! Хьымца длатәалымшьеит? Мап, ус икалом. Сгәы итаскыз нагзахароуп. Унеи, ара тәамфәхә уам, усапыза! – ихәеит Хьымца, игәы ицсы икылаханы, нактәирахышәа еимаакәа икацсаз ажәжәахәа иааишьатцо.

– Хара хцоит, аха арахә ирзынхода, Кәакәана даба-коу? – ихәеит Казахә, издыруада дысзаанкылозар хәа игәы иааноганы.

– Ирыхьуазеи, иагьараан ус инсыжхьеит. Ари амза лашара ду уаха игьыланы иагьацъара ицаргьы, ашамтазы исыцшаауеит. Мап Казахә, уахатәи атцх сыхтцара аныстцароуп. Дыкоума афны?

Хьымца Казахә диаццаны дахьцоз игәы иааногон, «Кәакәана игәыхь ихганы фәцхәа атыцахь дмаауандаз» хәа.

* * *

Тынчроуп. Еиргьхәа зыцсы таз ацәашьы иаха-иаха ала таауан. Ауатах акәакьтафьы акаруат игылаз уазыцшыр, иалубаауан ауафы сахьа мфәшьахуа. Цкьа ухы азышьтны уахәацшыр иубоит аблацьымшькәа еикәатцәаны, икыдфылоушәа. Иара убастцәкьа улапш иаатцашәон дара урт ацьымшькәа иркәыганы инагаз

ацынтцагы, ахыртэага итыхушэа иаазкыафны. Ацэашы алашара хэчы излалубаауала хафы шкэакэа цшзак ауп. Аамтала дныкэиашэа ауп аиарта аапхьаршэтны дшыкэиоу. Икалап ари даара иахыа иаапсахыоу уафызар. Апенцър иаартыз апшагы икэандашышырза акэын ари агэы ишаакэсуаз. Амзагы халазаны апенцър икылпшны акаруат ашыапахышэа цэарта ҕацэ хэчык илапшуан. Адэахыгы ахэача-мачакэа рбыжкэа инытф-аатцыф игоз рыда уаха егыахуамызт. Ари акаруат икэиашыгы цхыз хаак датэнатэразы аеиднакьалон.

– Уара ашкол адиректор дыказар?

– Дыказам, агака дыкоуп.

– Нас ацэашы аркушэа збоите?

– Уи ла луатах ауп, лхала даныкоу ацэашы лырцэа-зом.

– Итабыргны иудыруама?

– Казылбақ иханыс.

– Уааи, ухэда сыкэыргыл, сара асынтэи апенцър ала сыфналоит, уара унеины ашэ уадгыл.

– Абаапсы, убритцэкыа сыдумтцан!..

– Ғумтын! – ихэеит ибжы нытцакны, ихапыцкэа леихаргэҕэаны, – уцсы тысхуеит, акы уеаназук. Уааи арахь, – ихэан, ажэырқхэа ари зхапыцкэеи, зшыамхкэеи еитцамзо игылаз дааихан апенцър атцака днадигэалеит.

– Ибзиоуп, аха сыхэда, зынза итцукаазеит, хэычык иааужь абаапсы!

– Азэы имахароуп... иудыруама...

– Издыруеит.

– Нас ужэаа сыкэыргыл.

Апенцър знык инапы анаҕашэа, ауатах афналара ус алазма, секундкы дадымхалеит.

Акаруат атыхэаны астал икэгылаз асаанкэеи, атэцакэеи агыга ааилдыргеит. Цэыцакгы налшэан ахыафхэа агэра иныкэцыххаит.

– Узустада? Хьымца уоума? – лхэеит Вера, уажэраан-загы адэахьы ацэажэашьтыбжькэа захауаз, дөеиханы лиарта даалатэо.

– Бацэымфашьеит, ихататцэкьа иоуп! – ихэеит Хьымца, ибжьы ааргэгэаны.

– Аценцър укылымсыр ашэала уаасмышьтыр хэа ушэозма?

– Иазхоп ахыччара!..

– Изакутэ хыччароузеи? – лхэеит Вера, аха икал-таша хэа акы лхы азымцазо. Абар, Хьымца иаха-иаха дааигэахоит. Иатахыуп махэфала ацэпара, уи хьзла Вера дзалтышам акэымзар. Икалтарызеи? – ахаан лгэы иаанамгазоз дакэшэеит. Илымандаз ма тапанчак, аха абзарбзангы лыхэом уи уажэшьта. Минутк ала шака еидылхэыцлазеи Вера, зегьы бзиа дшырбоз, хатыр шлыкэыртцоз, ахьз бзиа шлымаз, уахак акы иалахэазамкэа ахэа ахэда еипш дныбжьахэаша дымцеи. Ишар зегьы ирахашт, лтаацэагы Вера хьымызг шылгаз рмахауа икоума. Абри ауми лан есымша дзыргьатцэыгьатцэуаз, тэым қытак афы уафы дбымазамкэа нан, ацэгьа ыкоуп, абзиа ыкоуп хэа. Мап, икамлароуп акымзаракы, илыц-сахит Вера лгэы. Аха иутахызар угэы цсахла, зегь дара роуп, агба иагоз амызгэыт кны «Қаыч иханыс сшымцо» зхэаз ихьыз ауп икало.

– Утэа, Хьымца, узгылозеи! – лхэан Вера, дааизошэа анылба ашышьыхэа дфагылан, акэардэ астал иадгылаз ахь лнапы налырхеит. Лханы, зла тааза ацэашьы икэ-гылаз афтил данфаха, ауатах алашара иаафначцоз ина-нылбааит ахьшблэкэа реипш Хьымца иуаркалеиуаз иблэкэа, ацэгьара ргэы иштэз мфашьахуа.

– Утэа мшэан, узгылоузеи? – лхэахит Вера, Хьымца иааира деилаханы, лгэы өтгэыргьаазшэа.

– Хатыр сықэыбцап хэа смааизеит.

– Ус ауп аха...

– Аха са исыздыруам. Сара издыруа акоуп. Схыччара
иақәызкуа дахьхәыроуп.

– О, ус зхәо бзиа дызбоит.

– Ишца, ус зхәо бзиа дыббондаз усгы быфрымызт!

– Мап, угәы нзырхарыз еипш егь узысмыфзеит!

– Изфыда нас ари бара ибымфызар? – Хьымца
ицъыбақәа ааимидеит, аха игәалашәеит ашәкәы амца
ишалаиршәхьаз.

– Изақәызеи? Исырбеи!

Хьымца иааицәымгхеит ашәкәы ахьиблыз, аха
иабақоу икалаша калахьейт.

– Зегь дара роуп, ианыбтцаз усгы ибдыруейт, баша
бымҗырцәажәан! Сара лафхәара смаазейт ара. «Бзиа
узбоит, аха ҳаймфалацәам»... Изақәытә җырқын-
тытпроузеи? ихәан, – Хьымца атаххәа лнапы нтарсны
иааникылт. Вера лнапы имхразы аеырххара даналамга
агәра игейт ишитаху еипш инапафы дшыкоу ала.

– Хьымца! – лхәейт Вера леыртынчзаны, – истахха-
истахымха уарей сарей мчыла ҳайкарам уи акнытә
акы уацәымшәан, иутаху зегы уоуейт сара скынтә.
Изахтахузеи амчылара, ианамух, уаргы ухәчым –
саргы. Уееилых, ҳашьталап. Иахынзаутаху аамта га.
Сара сыпсы ахынзатоу адунеи сықәзааит, ахазмоу
зегы нацәкысла сеибадырбо. Уа узы уи акымзаракгы,
ухатцоуп, иутахыз катцаны уцейт. Узгылоузеи утәа! Иааг
уеимсқәа ушысыхып! – лылақәа иоуразароу инейхылгейт.

Хьымца ицәеи-ижьи рыбжьара иаразнак амца
фыбжькьейт. Игәы нташәазшәа атцакынза интахьшәа-
шәейт арт ажәақәа дахьырзызырфуаз. Вера лнапы
аауижьын, астал иадгылаз акәардә днықәтәейт.

– Изақәызеи, сара амш сылабгарц башьтоума, зны ак
хәо, даеазны даеакы хәо? Издыруейт: Ибфыз иаанагоит,
уара уцьмахьчоуп... – ихәейт Хьымца иажәақәа хәычык
даарықәымчны, игәы иҗейкыз закуан цшрак айтарацы
иеазкны.

– Мап, иузеилмыргейт уи ашәкәы ианыз. Уи ианыз абзиабара атызшәа акәын – лхәеит Вера ашәкәы шпижәахъаз агәра анылга. Хьымца игәы аеырхәа амца фкыdleит. Абар ацсра аитацсра. Дырфәагъых ахыччара. Азгабтәкьа анкьа, иара итцкьыс аитцара класс акны итәаз уажәы иалхәозеи умхәои, ацсра цьанатымзи иара изы, – игәы иаанагон Хьымца дахьтәаз.

Хьымца! – лхәеит Вера иара иахь ләынастханы, – сара хымцада агәра згеит уара бзантзык бзиа сшумбоз. Избан акәзар, бзиа субозар усқан уашьталомызт абас уаха ахьымзг сыргара. Уи акы, фбагы – истахын суазтцаарц, дсымоуп саргы ешьак абри уара уеипш. Угәы ишцабарыз уаха уара абра ушыкоу афны днеины мчыла Тания ахьымзг лырганы дцар...

– Иазхоуп, Вера! – аґьейхәа Хьымца инапы астал илықәикшеит. Алампа аеыпцхәа алақәа фейқәнацсан ауатах аалашьцахеит...

* * *

– Цшьяала, цшьяала, зегь шәеицымцәажәан! Ика-лазеи уара, шәааизызырфруази, зегьы ашьхақәа реипш ауу шәхырга, – иаагеит аизара ахантәафы ибжы фәацаза, иацхьа иқәгылаз атәца аграфинка ианкьо.

– Цшьяала хәзтәом, дад, ианагь ари еипш убахьоу, – ихәеит ара ашьапы адаца иқәтәаз, астал иахатәаз рахь ихы нарханы.

– Иараби, хара иаххәо егьцнамкозар, нас арахь хзышьтоузеи?... Хапара зегьы рфы пижәоит...

– Ухшыф цагәит, убри ауп уажәа егьзыцнамко, – даахәмарт уажәраанза фымткәа зхы ларконы итәаз Махайд, иблақәа фейтдыхны атакс исахарызеи хәа днацшы-аацшуа.

– Уара ухшыф афрангь иафызазар акәхап, – инацитцейт даеазәы, уи иихәоз аазгәампхаз.

– Ижәуазеи уара, ара лафхәара ҳаама? – ауалыр дасуазшәа ауу ааихгеит агәтахьшәа итәаз аеазәых.

– Пшьшьала, шәаазырфы, минутк ҳаизызырфып... Икалазеи уара? – ахантәафы даакәмтцзакәа аграфинка асра дафын.

– Сара ак схәарц стахуп...

– Уара уакәым сара ажәа сымазааит.

– Аиаша схәоит, шәаангыл!...

– Апредседател, ухаткы – дҭагылеит дахьтәаз абригадир Арсана – сара рацәак салалом, избан акәзар, валартак аманы ҳәа избом. Икәнаганы исыпхьазоит Хьымца аколхоз далцазарцы. Иазхоуп аиҭы-хара. Иахатыр акыр иаабахьан, аха ианизымдыр, хара егьххарам. Иреигьыз хашьтәакәа хҭа иаха акы иала-хәазамкәа инкылархәаша ицеит. Нас ари уажәшьта узлаикәгәыгуазеи? Ус ами, ажәлар шәхаткы?

– Ус ауп, ус! – ағыу ааилдыргеит ирацәафны.

– Асуд, асуд! – итҭегь игон абыжькәа.

– Асуд акәым аштраф икәахтыр, уи иаха икәнаганы исыпхьазоит, – ихәеит Хапара дахьтәаз ибжы неитцыхны.

– Җажәыхәба цьамш имаххып...

– Хьымца жәаха цьамш затҭык роуп имоу, ҭажәыхәба цьамш абаимухуа – ихәеит аҳасабеилыргафы, астал атыхәахьшәа иҭуа итәаз.

– Икалозар шәаангыл уара, шәааизызырфы! – игахуан ахантәафы ибжы, аха аизара иаха-иаха ишыкьзахьан аҕнътә ибжы рацәак уафы иахауамызт.

– Хьымца асуд датәтәуп, – ихәахит дырҭагыых Арсана. Хьымца наҕ настха атҭәванкәа рабжьара ишь-тахьала имшьхәылтцкәа ыкәргыланы, дкыдиааланы дрылапшуан, ирхәоз цьара ажәак иаҭмыршәо. Арсана атцыхәтәантәи иажәакәа дынаарылга ауп, уажәраанза тынч ипшуаз ихаҭы ахәашьыра, ацәгьара ааныло ианалага. Иҭапхьа игылаз Казахә иаразанк игәеитеит Хьымца ҭыцха апшра даналага аускәа шыцәгьаз. Уажә дибазма ари, абар, ахәшә ицәааку амца ааигәара ишьтоу

ицшшаны аеыцхәа ишытцкьо еипштцкьоуп дшытцкьаша. Ускан ихәода уи, Казахә игәы нтыцсааит, аха иакәикит Хьымца иус далигарц.

– Ажәлар шәхатцкы! Икалозар ажәак сышәт, ажәа-затцәык, ажәазатцәык, – ихәан, Казахә иацхәа игылази итәази днарылс-аарылсна астал ааигәара даагылеит, Хьымца иган наитаны, диґамцшырц игәы итакны.

– Ижәуазеи уара, уаха хәтырк змам дыжәбахыоу?! Зегы Хьымца шәисны дышәкитеи. Уи ихароузеи уара, еицәоу егыараан иагыафы икартцахьейт. Дыхәмаруа жәаха Ламшьатцә ауардын азы ақәыргылары ианааигоз ашытахьала арыптцә аартны азы ауижьзар икалазеи нас, деитаалбаар иґеигарын. Хамида лыпхал лыхәда ишықәгылаз деихсны ициґейт хәа шәызлацәажәо – уи сара акы аمانы избом. Ус сызхысуазар цасхәа егыафы рыпхалкәа цысехьазаарын ахьзакынтә, ахьз!

– Ацхал иафкьаны лхы иакәшәаргыы калон, закәытә газароузеи иухәо, – иааилафшит быжькәак.

– Ацхал ихәда иқәргылары Хьымца даирхсындаз, ускан игәы шыкалоз аабарын – иааибарччейт шьоукы.

– Қазылбақь иханыс, шәааспырхагымхан, уара уакәзаргыы ипужәон, Арсана, «Жәаха Хьымца» хәа атзамц газет уаныртцар. Ари ашықәс иаххысыз азы жәаха цьамш рыда имамзаргыы, уи акара игәы дашәмыргар калон, цкәынак нас...

– Иара уаргыы жәохә цьамш затцәык роуп иумоу. Уацәшәазар акәхап, агазет уаныртцар хәа?

– Иузымхәейт, – даґын Казахә инапкәа рхаханы – сара зеижә цьамш сымоуп.

– Афырхатца, кыр улшейт, – ихәейт ахантәафы.

– Уи ибґа цтәазаап уара сынтәа дхамбазакәа – даахыхәмарт Махәид.

– Ашьашәыр дшытцаиаз – инацитцейт даґазәы.

– Шәипырхагамхан, дқадакьуейт, – иччон даґа шьоукы ахьтәаз.

– Казылбақы иханыс – хәычык иааицөымгхан, дна-рылапш- аарылапшуа – сара аиаша схәоит... сус акөым ара хазлацәажәо... – ибжы нтааны – ижәузеи уара, Хьымца ататын ахы ларханы еитеихауан шәхәеит, нас абригадир ус каумтцан хәа изиамхәазоз? Дааникыларауаз? Икайтцаша аныкайтца, нас иухәо зыцсоузеи?

– Ухата узеипшроу атызшәа ауп иухәо Казахә – дгәааит Арсана.

– Казылбақы иханыс! – ихәеит Казахә астол иахатәаз рахь ихы нарханы – акы ухәо уалагар уфы цыржәоит, исашәраза икалозар, сара аиаша схәоит.

– Ихәа, ихәа – рхәеит аладахька итәакәаз цытфок.

– Уара акы узхәондаз хара мап шахамхәарыз, – инацдыргызит Махаидгьы Хапарагьы.

– Аиаша шәасхәап, Хьымца ихароузеи иаха... изхароу лара Вера лоуп... аиаша уасхәап... Мцабзыда алфа калазом... Са издыруеит, уи иара бзиа дибо дыказам, бсыцца хәагьы леимхәазацызт. Лара лхататцәкьа илхароуп зегьы. Уимоу лнапалатцәкьагьы ашәкәы лыфит дихыччаны, уара егьузеилыргом хәа. Нас ихароузеи Хьымца. Уакәзаргьы еицәоу каутцон, игәы шны дыкан, иаха даннеи...

– Казахә! – дныфнытцәаашеит Хьымца, иоуразоуроу дтысуа.

Казахә дахьгылаз игәы адыцхәа интыцазшәа ибеит. Ашышьыхәа иганахь, данаахьяпш иоуразоуроу еицрашәаны игылаз Хьымца днеицәпшит.

– Абаапс Хьымца, узыргәааузеи, аиаша схәоит... Иухароузеи уара...

«Афырхатца Хьымца, афырхатца», – рхәеит итәакәаз инеихәапшы-ааихәапшуа.

– Икалаз зегьы уажәшьтоуп ианеилсырга – нацитцеит даеазәы.

– Убри акәын иугыз... Дад, Хьымца, иуасхәо удыруама? Икалон, узхылтцыз Кәакәана иахатыр убар –

иҳәеит аиҳабацәа руазәы дахьтәаз дҭагыланы иажәакәа аарымчны, – аха уи ицара узныкәымгеит...

– Ажәлар шәхатқы – иҳәеит Хьымца ибжьы аҳацшәа итахазшәа идардаруа – сара акымзарак...

– Ҷумтын! – аеыфхәа илаба лытцакшаны дҭагылеит Кәакәана. Уажәраанза зхы зықәыжьны ақьдсақәа иқәтәаз – Хәатәы умам, уалгеит иухәашаз. Уца, сыла уеаумырбан – итәаз даарылацшын, даатгыло, – сара сзыхәо акоюп... Акызатцәык... салышәца аколхоз. Уи сара исықәнагоит, абас атҭеи бзиа дахьысаазаз азы. Ишәасхәозеи уаха.

Кәакәана дцәажәо дышнеиуаз иажәакәа псыехо ианналага игәы инапы аадкыланы, атәара иеыназикит, илымшошәа аниба, Маҳайдгьы афырхәа атцәца азна азы иқьышә инықәикит. Цытрак ашьтахь Кәакәана иаха ицсы анааилала, шьоукы наитцагыланы дрыманы рҭынархеит, егырт иаанхазгьы дасу рыфныкақәа рахь еимпны ицеит, Хьымца иус анырзба ашьтахь. Хьымца дахьадгылаз агәара дадырсылуошәа икыт ыказамкәа уа иеадта ҕыцха дыцшуан. Казахә амақьа еипш дышәны, амыстхәага играгылоушәа, дышшаза акәын адәы агәта дшықәгылаз дшынханы, уажәымзар-уажәы инеимеитәап ухәаратәы, ила еихмырсыгьзакәа Хьымца иахь дыцшуа.

«Уаб Кәакәана иахатыргьы убар калон», «Сыла уеаумырбан», «Иаха даннеи»... – уажәы-уажәы ихшыф ааимдыркьон Хьымца дахьгылаз.

«Ақазара гьамас иамоузеи иахьарнахыс» иҳәан Хьымца, иеааириашан иахәызба ашырхәа иаатцаа илахь анааитцих, иацхьа игылаз Казахә дниҕацшит.

– Хьымца, Хьымца! – ишьамхы нарсны Казахә – сыцсы еикәырха, унапы сануп... сара суцхраарц акәын...

– Усыцхраарцы акәын?!

– Сатоумтқан, уара уалырцап хәа акәзамызт... аха уара... уара узы цәгьа стахзамызт.

Хьымца иахәызба кны акраамта дгылан дхәыцуа, Казахә илахь ацхьа дахәацшуа. Убри аамтаз Казахә

инаихэацшлакъ шака уафы игэы дрыцханашьаратэы дыказыз.

– Ари зтысхыз – ихэеит Хьымца иахэызба ирбо – сара схазы акэын. Аха абри уара сахьухэацшуа избоит уаратцэкагы уцсы ушеигзо. Ус анакэха, саангылап, саргы даеа пытраамтак. Иахэызба атра интеитдан, итацэны игылаз астал краамта дхэыцуа днахатэеит... «Афырхатца Хьымца, афырхатца – аха ас уфырхатцазар атцкыс уфырхатцазамзар еиха еигьуп. Мап! Ма сфырхатцазароуп, ма сшэаргэындахароуп» хэа, – игэы иаанакон Хьымца дахьтэаз.

* * *

Изкэа атаацэа иреирханы, адэахы ипшышыа злаказ ала, ифашьомызт Хьымца даара дгэааны дшыказ. Тацьгэагэа лнапкэа лгэытацса иара иааигэа ацэарта реыра дадиаланы, лылакэа кыдхалазаны дихэацшуан, абар уажэымзар-уажэы дамхатцэуап ухэаратэы. Тания ашэкэы апхьара дакэытцын, лаб Кэакэана дгэатеиуа афны дахьыфназ дзыпцуан. Азэгы җитуам, аха иаразнак акы пжэарашэа, дахьтэаз иаха-иаха дышьтыцаны атуан дазааигэахошэа акэын лгэы ишабоз. Знык җынтэ ракарагы инакэылкит ддэылтырц, аха лаб данихэацшлакъ, дааипхьхэцаауан акэымзар. Хьымца дахьтэаз, Тания лжы тжэаны имазар цэгьа ибомызт, избан акэзар лара лами иахьа Кэакэана афны дыказам хэа иазхэаз. Абар җымз реихагы тцеит цыра диҗамхацыт, нас иахьа ишпыкэу абас шихьыз, – игэы иалан цэгьаза. Иаб илацш изкэа арбызбызуашэа ибон, уажэы-уажэы ицэа аҗыпцхэа иҗеихьыцон. Ишҗеитахыз абыржэытцэка Кэакэана ила дахьамбоз цыра тымитышак акны акэзаргы дыказарцы. Абар дырҗегьых инызбара иалагашт.

О, шака ицэымгызуеи азэы, икаутцо хэартам хэа аниеихэо.

– Зэумтуазеи, упхашьома, мамзар акыруацэшэоума? Исахэ, зэумтуазеи? Иухъзеи ас усымбазацызте? – ихэеит Кэакэана дышнеиуаз даангылан, инапкэа ишьтахь икатца лактацэгъала дихэапшуа. Аха Хьымца атак камтакэа ихы кны дыштэац дтэан. Кэакэана Хьымца ижэоа кны даахан илактатцэка дынтапшуа ус ихэеит:

– Дубоума абри уан, знапкэа згэытцацсаны игылоу? Уара узын ауп дызгылоу, уара, уара узы. Нас егырт зегъы шыказаалакгы, азэымзар азэы хэгэхъаа укзамзарггы, икамлоз узыхшаз уан хэчзак даарыцхаушьар? – ижэоа ааужьны хэычык наф днаскъан, дырфегъых иара иахь дыпшуа, – иахъа хара хэоны икоу уара узы цъабароуп. Ари уан ашэы лшэым аха лгэы ашэеикэатцэа ашэылтахеит, сара сакэзарггы – сагъеицэоуп. Ишутаху сара уаха ак уасхэом, иутаху катцала. Икоутцахьоу иреицэоу уаха адунеи афы акы узыкатцашам. Хьымца икайтцаз рхэазом, Кэакэана-ица икайтцаз хэа ауп ишырхэо. Нас соумырси адамра хыла, сажэымтаеха. Иубаргэузеи уажэшьта, ухы кны умтэазан, угэыргъала, уччала, ухэмарла, уани уаби ргэы итоутцаз ашьакэакэа усума уара узы! Уара усгъы ухъз уалгахъан, аха иауазеи, дзыхуркьозеи даеазэы...

– Саб иуасхэоит... – ихэан, Хьымца иаб иахь даахъахэит, ихы аркъиара иеазкуа.

– Фумтын!.. Цэажэара укэым сара сфы. Ула амса хымлазазар, икэнагоуп уажэшьта хэычык упхашьозар.

Хьымца уаха ак схэоит хэа иеазимкит, ус дгылан, Кэакэана иихэашаз хэаны адэахъы дцаанза.

– Нан Хьымца, – лхэеит Тацъгэагэа лычкэын дахъгылаз днаидгылан, ихы-ифы аапхъашышьаауа – иубома шака даргэакэуа уаб, уара аколхоз уахъаларцаз, уахъыманшэалам азы.

– Иарбан маншэаламроу бызлацэажэо сан, ирта-хымзар сара мчыла аколхоз салалоума?

- Ишца, ажэлар ршьамхы арсны иухэап хэа укоума?
- Мап нас, сара сшьамхы арсны срыхэап, бакэытц сан, ибзымдыруа баламцэажэалан. Сара издыруеит икастцаша. Саб иитаху ихэалааит, бара цшышьала быказ.
- Избан, уаб уи акара угэы ззинурхозеи? Уара ари абжьарак уахыкам еихагы дырчмзафны дамоуп.
- Дарчмазфуандаз аизара агэта сыла уеоумырбан хэагы сеихэарымызт. Сызтахым, иаргы дыстахым.
- Иухэо уазхэыц, нан, Хьымца. Даеак акэым ари абжьарак уабакоу, круэазтцада, уматэақэа зызэзада? Иумбои ухарц ахэда, ахэагэатцэеипш еикэатцэаза ишы-коу. Есымша уаауа цшышаны ухэы тэахны ишсымоу уа ихышэашэаны ицакэиуеит. Амалагы итцасума, нан Хьымца.
- Баша бхы ацбабаа абырбоит. Сара мызкы егысым-фаргы егысыхуам.
- Ушьахитума мызкы акрымфазакэа. Икоутцаз каутцеит, аха уажэшьта хэычык харгы хэахатыр ба. Иацы ашкол аихабы дызбон, аха акагы имхэазеит, икалап ус инхар...
- Ишца, сан баргы сыгэрамгара ... – Хьымца ак ихэарц иеазикит, аха иан даныналэацшы, даапхашьан, ихы наиркэын, уаха егы имхэакэа акраамта дгылан дхэыцуа. Тацэгэагэа Хьымца иаха-иаха деилашэоушэа анылба, цшышьала акриэалтцаразы акэыфра дныкэа-леит. Ихэы лыманы данаахынхэы, Хьымца ихтырпа ахыкэыз иаакэпааны амардуан дналбаахьан
- Нан Хьымца, уабаци? Хьымца, Хьымца! – лхэан Тацэгэагэа абартца дныкэыххит, аха дхьамцшзакэа, агэашэ агыейхэа инкыджьылны, дынтытцит. Тацэгэагэа акраамта дишкыцшуа дгылан, ицааара лбонатцы. Илкыз ачанах агыгэхэа абаркыыл иныкэлыргылан, ларгы уа днатэеит. Наф-аак лылагырзқэа иналэыкэкааз акэац-сапхэа ачанах икэлыргылаз инаныпсалеит.
- Сыгэнаха узымгааит, нан Хьымца, – лхэеит Тацэгэагэа лгэи лылагырзи еилатцэо.

Иара убри аены, ишыкалахыз здыруада, Казах аколхоз аёы аус иуан. Икалап аизараёы иархәақәаз ицәа пытк иалсызар. Хьымца дышиашаз Казах ататын ахьёиухуаз дынталеит. Ааадахьы, акызгахьшәа пытфок еидгыланы ацъахәа аус зуаз днарылтдын, ацошьталион игазетқәеи ишәкәқәеи ыргъаауа, – Хьымца, Хьымца! Гәыргъаеҳәашас исутоузеи, гәыргъаеҳәашас? – ихәан, иара дызланеиуаз аганахь ала иёылеихеит.

– Агәыргъаеҳәаша усымтакәа сзыркәаташа соуҳәап агызмал – ихәеит Хьымца даатгылан, ацошьталион иааира дазцшуа.

– Абар, уст! Амала зынза имазоу шәкәуп, ара хыхь ишақәу ала, икалап аихабыра рахьынтәи иузаазаргьы, апечатқәа иақәқәу зеипцпроу ала. Уацхьаанза сзаангылом, сыццакуеит, амала агәыргъаеҳәаша анурхиалак адырра сыт, – ихәан ацошьталион, амхы апынтцаны аказармаё аус зуа рахь ихы рханы иёыёеихеит.

Хьымца даагәыргъан ашәкәы абгъаахәа иаахитын абри еипц днацхьеит:

«Хьымца! Уажәраанза ашәкәы зәуа сыкамызт азоуп абыскаамта егьызузызымфыцыз. Сышьтоуп абольницаёы. Цабыргуп уаргәакышт мыцхәы, аха сыхаара, сашьа уара адунеи аёы иуцәыззо исымоузеи, иуасхәоит са сзықәшәаз арыцхара: Ахәаа шахахьчоз хгәыхәанзамкәа асамураицәа ҳақәшәеит. Хара хыпхьазарала хмачын, аха шәара камтазакәа ирыжәахтцеит амца ихәқәлоз ауаа. Сфызцәагьы азәырфы сывыршьааит. Иаанхаз хататдас ҳаибашьуан. Аштаб акынтәи ҳфызцәа ҳахьзарц егьхагымкәа еипц сааигәатцәкьа абзарбзан ткәацт. Уи нахыс икалаз егьсгәалашәом, санаацш абольницаёы сшышьтыз збеит, иахьоуп афра сылшаратәгьы саныкала. Схы здыруа саныкала аены амедсестра данааи, баасыцхраа хәычык сфәгыланы сшьапы сықәгыларц стәхыуп хәа

анласхәа, ишызбоз лылеи лылагырзи аaikәтәиашеит. Сапхәа даакәтәан, схы аалгәйтәхәхәаны – сыхаара, узгыло укоума ушьапкәа хытәтәоупеи хәа, – салхәеит. Ус сахьылкыз акраамта стәыуон, сара сеиткьыс ларгыи. Ашьтахь скомандир данааи, «акы уацәымшәан, уныкәызго уаф думамзар, ара уаанха уцсы ахьынзатоу ахәынтқарра ахарцъала уныкәаагоит» хәа, – сеихәеит. Аха сақәшахатымхеит, дсымоуп сара сныкәызгаша аешья схәан. Угәы ишцаанагои Хьымца? Сани саби уажәшьта итаҳмадацәоуп, сарагыи зхы иамыхәо азә соуп. Хузныкәгару абарт зегьы? Ушцакоу аусуразы, анкьатәи утдаскәа коупсахьоума? Шака цьамш умоузеи аколхоз афы? Иулымшоушәа ухы убозар, исзаацха, сара ма схы цьабаас иустарым. Икалап субарц угәы иатаххар, аха сара сахьыкоу, атцара бзиа змам, азин змам дзауам, убри акнытә сдәықәлоит хәа уаламган. Сыхәрақәа анбзиазахалакь амфәа сықәлоит, усқан ателеграмма шәыстап астанциафы шәыспыларазы.

Аешьяра хәтыр акәутцозар ари ашәкәы атаацәа иреиуоу азәы иумырбан, еихарак сани саби. Изатахыузеи урт рыргәакра. Вера дубозар ус асалам сызлыт, исыхьыз лоумхәан.

Изыфәа Махаз».

Хьымца дахьыказ хәа егымбазеит. Зны адунеизегьы еишьылккараза ибон, нас иацхәа игылаз ашәацыцъап ашәеиқәара аархатәан илашьцакакараза иаакәлеит. Азныказы ахыпхәа ағьара днықәтәеит, аха насгыи дфәгылахан, ихы ааимыргәгәа иааникылеит. Афәдахьы игылан ихәапшуаз Казахә дыфны иара иахь ифынеихеит, ихьыз изымдырзт.

– Дырфегьых Вера ашәкәы узылфызар акәхап, – ихәеит Казахә, Хьымца шәкәык еилацгәашәа икны ианиба.

– Исзылфытәкьеит, – икаитцеит Хьымца атак нак днахьахәын, илагырзкәа иимырбарц игәы итакны...

АЖЭЛАР РҶАҶЫЦТӘ ХӘАМТАҚӘА РҶЫНТӘ

Хәәцәа Шьарадыни игәылеи ирзеибауаз

Аацынран. Зегы анхара-нтцыра иафын. Ёнак шы-
жымтанзак Шьарадын дфагылоны, уа шыжыбзиақәа
хәа ашә даахытцит, аамстара зеазыкыуаз, акрымукәа
акрырхара бзиа избоз игәыла.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит, аха аскак шы-
жымтанза угылазаломызтеи, узыргәакзеи? – ихәан,
Шьарадын игәыла иааишыа уамашәа ибаны днаизтцааит.

– Гәәкра хәа мыцхәы егысымазам, – ихәеит агәыла
днатәо, – аха, Шьарадын ишубо еипш, аацынра ааины
иаахадгылеит, хара анхара хәа акы хәазахамкыцт
акәымзар. Сыдгылқәа зегы кыысда ишытоуп. Уааи
Шьарадын, хайлалап сынтәтәи анхарафы.

Шьарадын дхәыцуа акыраамта дтәан, ашытахь
дакәшахатхан, еицәажәеит еилахәрацы.

Арт афыцъегы еидгыланы, ашықәсан амхы
еицылартцеит. Атагалараангы илеидгылан рымхқәа
таргалт. Аха ашарахыианнеи – еикәымшәеит. Шьарадын
игәыла, – адгыл сара истәын, еиха згароуп, – ихәан
дықәгылеит. Уи Шьарадын игәамцхеит, еимацәгыахеит.

Шьарадын арт реилгашәа шыцәгъаз аниба, ус
иеихәеит игәыла, – уааи хайсып, иахиааиуа ацықәреи
зегы иара игааит.

– Даара ибзиоуп, сақәшахатуп, аха уанатцахлакь
цәара хәычык сыт хәа уагьсмыхәан, ишусымто хымцада
иудыруазааит, – ихәеит агәыла дгәырғьатцәа.

– Ибзиоуп, макъана уара усыхәоу сара сухәоу уи
сыздыруам, амала ханейсых хжы-хцәа иадырратәы
хкалароуп, убри акнытә ихәцшаап алабақәа, – ихәеит
Шьарадын.

Шъарадын иихэаз игэылагы дақәшахатхан, ицан афыцъегы абнафы алабақәа дырхиет. Агэыла лаба дуззак иауны илыихт, Шъарадын – қәыц-лаба хәычык.

Шъарадын игэыла илба ду икәәкәа иаакәйтқан, – уааи уажәшьта арахь агэы умазар, – ихәан, днеин иеырхианы даагылт.

– Уаангыл, акы уасхәоит, уаамццакын. Иццакыз ипа ихьыз уахахьоума?.. Ишубо еипш, уареи сареи шыкәс дуззак, хайцынхон, цәгьа ханха, бзиа ханха. Уажәы ара адәагәта хәкәгыланы аеадақәа реипш айсра халагар даара ипшзам хазбо рзы. Убри ақынтә цъара фнык хныфналаны, хейтәахшәа хайсып, иахиааиуагы уа даабап, ихәеит Шъарадын иеаартынчзаны.

– Ус ауп, итабыргуп, – игэылагы дақәшахатхеит Шъарадын иихэаз. Арт афыцъегы фнык афы инеит. Иахьнеиз Шъарадын ашышьыхәа дныфналт, агэыла илаба ырнааны цәгьала иныфнеигалан, ирххауа даангылт, ашәгы ладырkit.

– Шъарадын, – абыржәоуп ахатцара анатаху, – ихәан, днеин илахэыла днеиґагылеит. Алахэыла, Шъарадын знык кьаразы дцырхсып ихәан, арыцхь ду иикыз анаамфанитца, ахәыблы иакәшәеит. Еитацсахны ианаамфанитца, ахыбра ифалашышы ицеит, ахынтә раангы еитаамфанитцеит, аха атзамц илаахеит.

Уи аамтазы, Шъарадын илаба хәычы ыркалауа, игэыла дивагъежны дисуа иґааихеит, ажьа амца иеҳәатцаны ацәа итыхны ианырзуа еипш, ижы зегы ицахә-цахәо икаитцеит.

Агэыла, Шъарадын илабақьашьа шыцәгьаз аниба, – ухатцазар Шъарадын зынзак сумшьын, сцъықәреи хәычы акәым, акырсымазар зегы уара иумаз, сыцсы зынза итумхын, – ихәан, дгьатцәыгьатцәуа, диҳәо далагеит.

– Аеазны ґумтын сара сфы, – ихәан Шъарадын, ашә аайртын, игэыла иварақәа амцабз рыхкьо дындәықәйтқан, ашықәстәи иаарыхрагы иара игеит.

Шъарадын ихысыбжь анцэгъаха, асасцѣа ицѣаз иаразнакала ацѣа иаалтѣт. Аха иабакоу рыматѣакѣа ишьтартѣаз, егъырбом, ркѣадыркѣагъы ыказам. Икалазеи рхѣан ахысыбжьы ахьгоз ианынапшы, рыекѣа аки-аки еишьтагыланы, рхы икѣгыланы акаѣара иаѣуп.

– Икоутцоузеи Шъарадын, азаара узаама? Иабакоу хаматѣакѣа, хкѣадыркѣа, хѣекѣа?

– Азаара ззааз шѣара шѣоуп, сара сакѣым, аха. Шѣара шѣами уатѣы акаамет калоит зхѣаз. Ирзыжѣуазеи нас шѣыматѣакѣа, шѣыекѣа, шѣкѣадыркѣа, зегъы дара роуп, уатѣы угъы каамет калоит, – ихѣеит Шъарадын дѣацха-ѣаччо.

Шъарадын икѣараан

– Зегъы рхы иахѣоит, акыр дырхѣауеит, исыхъзеи сара ахѣа сылоума, сгѣылацѣа зегъы ачакѣа ркуеит, саргъы убри салагап, иалоугъы пѣышѣап, – ихѣан, Шъарадын ачакра иеазикит. Аха Шъарадын ача злеикуаз хъшы имазамызт акъынтѣ, ѣнак хъшыыкра дѣеит. Хѣлаанза дтѣан, аха хъшы хѣа акгъы изымкит. Ахѣларахъы инеихоны, кѣраанк пшшаза ишнеиуаз икаѣа ианалаха, икын иманы аѣныка дааит. Шъарадын «ихъшь» ибжьѣит, цѣара имцо.

Шъарадын икѣараан ибзианы «ианибжьа», уажѣшьта сыздтѣалоузеи, исыбжьѣит, чакра сѣап ихѣан, ѣнак шъыжъымтанзак ихы иаакѣыртѣаны, азаза еимгѣхѣо арха атѣартакѣа дѣарталеит. Дышнеиуаз иапхъа ача анѣытѣпраа икѣараан ѣоуижът. Аха Шъарадын икѣараан чакра иѣо иказма, ишнеиуаз иаахынхѣын, изышыцылаз акѣымзи, камбашък абѣа иѣыкѣтѣеит.

– Раѣѣа скъѣтеит, зеипш камбашъузеи скѣараан исзакыз, – ихѣан, Шъарадын акамбашъ иманы аѣныка дгѣыргъатѣѣа дѣеит.

Ари акамбашь зтәыз уаф беиак, мычду змаз азәы иакәын, иаразанк ауаа ашьтәитцәит, дызустда игәагыны скамбашь згаз хәа. Акамбашь иашьтаз аимдацәа еимдо ишнеиуаз, Шьарадын итакны ишимаз инадгылеит.

Аимдацәа егъа рхәандазгыы акамбашь римтәит, шәусс иалоузеи, скәараан иакыз дызустада исцәызго, – ихәан, Шьарадын дрытцакьан нак идәықәитцәит.

Ари усхеит, акамбашь зтәыз аиҳабыра рфы дашшит.

Аус зызбуаз, акамбашь зтәызгыы Шьарадынгыы ирыпхьан аус афы инеит. Уи аамтазы Шьарадын дфагылан, «уааишь» ихәан, астаршын днаскъеипхьан, ус иеихәеит: – ишубо еипш, иахъа аус сымoup, ари аус афы усыцхрааны, акамбашь сара исоуратәы икоутцозар, нас есымша дыргылак-дыргылак ахыртцәы ртцәаны иузаазгалоит.

Астаршынгыы урт реипш икақәаз аускәа рзы акәымзи «дызфырхатцаз», агәра ииргеит Шьарадын дышицхраауаз ала.

Азбафцәа анаайдтәала иашшуази Шьарадыни рфәхәқәа рымырхырц, – шәааи арахъ, – рхәан иаарпхъеит. Иашшуаз дықәгыланы дцәажәеит икамбашь лабфәба итаҳәахаа Шьарадын игарцы дшафү.

– Нас Шьарадын, ашшыф иихәаз усгыы иуаҳауеит, иахухәауазеи, иихәаз уақәшахәту уақәшахәтму? – рхәан азбафцәа неизтцааит.

– Азбафцәа шәхатцкы! – ихәеит Шьарадын дахьтәаз дфагылан, агәтахьшәа дааскьаны, илаба ааитдыргәаны, – сара сфәхәы шәасхәаанза, исзымдыруа аказы сшәазтцаар калома?...

– Иауазеи икамлакәа, уазтцаа, иутахузеи? – ихәеит азбафцәа реихабы.

– Сара исзымдыруаны сзызтцаауа уи ауп: абри, ауаа рыхьшькәа рыла ачақәа иркуа дара иртәума, мамзар изтәыда?

– Изтэыда умбои, дара иртэыми, – рхэеит азбаоцэа зегы еицэакха.

– Нас ус акэзар, сара уаха хэатэ сымам, скэараан иакыз сара истэуп, – ихэан, Шыарадын дниасны, цыхьа дахтэаз итыцафы цшышьала днатэеит.

Аус рызбеит. Шыарадын иихэакэази, ацхыраацэа имақэази рыла аусзбаоцэа акамбашь лаиртан, иманы ифныка дцеит.

Убри аены инафеаиршэын Шыарадын есымша дыргылак- дыргылак ахыртэы ртэны астаршын изигон. Хымз ракара цит, ахыртэгара дафын, аха игэы цтэеит, – «исцбызшыода, исхазхауада, есымша азэы ихэы сатцоуп, уи атцкыс еигьми нақ хаилгар», – ихэан, енак Шыарадын адыргыла тцака ауац нтатцаны, хыхь ахыртэы нахатэаны изигеит «ихэыпцха» ду астаршын.

Астаршын дзышыцылаз акэымзи, – адунеи рахэгы ыкам шэахэгы ыкам, икоу камбашь хыртэуп, – ихэан, имхатэ ду аашьтыхны, днадтэалеит. Ахыртэы ыжэуа дышнеиуаз, ахыртэы агьама анааимхацэгьаха, адыргыла дынтацшызар, ахыртэы абакоу...

Астаршын дгэааит уафы ишимбац ала. Насгы иара уа дыштэаз инаизбеит Шыарадын ицсы таны адунеи дықэимыжыларц.

Астаршын дцан дашшит аихабыра рфы, абас ауп, уафы имыхьц сыхьит, Шыарадын иахьа ауац сфеитцеит хэа.

Астаршын ашшра аныкайтца, Шыарадын ипхьан дларган иазтцааит: Иахьа астаршын ауац зифеаутцазеи хэа.

– Уи, ауац иахьа акэзам ианифа, ифоижьтеи уажэшьта хымз ракара тцеит, шэхатцкы, – ихэеит Шыарадын иазтцааз иапхьа дахьгылаз латцыхэала днаихэацшын.

Ари еицш захаз ирхэахуааз, Шыарадын доурышьтын афныка дцеит.

Шъарадын амтцкэа дреихабуп

Шоура цэгъак аены Шъарадын имзырха икэгылаз атла ашөшьыра дытатэаны ахэыцра дафын, цъара акыр схазыршөалаша уск снапы зласкрызеи хэа, ус дышхэыцуаз игэы итеикт акасапра далагарц.

Шъарадын игэы итеикыз камтцкэа даангылозма, афырхэа доагылан, ижэфыс лкажъны ишыны, еиҕыккыа иыыкнеихан атира далагеит. Аха Шъарадын икэац иаразнак изымтиит, амтц асын акэац бжыырхуа иалагеит.

Шъарадын бгъынтцэк шытыхны дрылагъежыт, аха амтцкэа игэхъаа рымкит. Амтцкэа Шъарадын игэхъаа мкыкэа икэац иахаабыцуа, ицхастартэуа ианалага, «шөшьапкэа сымгыттроуп, шөарей сарей ҳақеибамкшозар» ихэан, иикыз абгъы лкажъны, икэац амтц ифарылажъ, ихтарца аашытыхны аусхэартахъ дцеит.

Шъарадын дахънеиз аусхэартаҕы ақыта еихабыра зегъы уск иалацэажэо итэан, данырба изакэызеи Шъарадын, уаазцеи, ажэлар рускэа уцэеилахазар акэхап рхэан, алаф ааилырхит.

– Ажэлар ирхылапшу аихабыра шөхатцкы, – ихэеит Шъарадын, апхзы иҕашыз ихтарца аҕацэ ала ирбо, илаба ааитцаргэаны, – зегъы акака ирызкуп, занаатк-занаатк рымоуп. Сара занаат хэа егысымамызт акынтэ акасапра сеазыскит. Аха изхэартөзеи, сеыззыскыз амтцкэа иргэацхом, скэац зегъы сцэыпхастартэит. Икалозар шөыхэоит, убарт амтцкэа цсыхэа сызрышөтаразы.

Ас заҳаз аччара иалагеит, изакэызеи Шъарадын, ухагахама, амтцкэа таҳамкуазар ирзааурызеи рхэан. Аха Шъарадын таха анримтаза, амтцкэа ахьубо ршьра азин уахтеит хэа иархэеит. – Ус акэзар шөкэыла икатцаны исышэт, – ихэеит Шъарадын. Иааибарччан, итэаз леилацэкэысны ашөкэы иртеит: «Шъарадын амтцкэа ахьубо ршьра дақэитуп» хэа.

– Нас амтцкәа ахьызбо уажәшьтарнахыс рышьра сақәйтү? – ихәан Шьарадын деитанатцаахт, ашәкәы идьркуаз аарымхуа, астаршын дихәапшуа.

– Аиеи, уакәитүп, – ихәоны еипш, астаршын иапцхьа ихы акъашраф мтцык ааины иаакәтәеит.

Уи аамтазы, Шьарадын арасатәы лабаза итдыргәаны иикыз ихы иаакәыхшаны апырхәа астаршын ихы дфасын, деизкәа дылкаижт.

– Уи акы... Уажәшьта уи збаз егырт амтцкәа, сааигәа шәааирым, – ихәан, Шьарадын астаршын дахькажьыз аимдара далагеит, амтц исшьыз збозар хәа.

– Икоутцаеи Шьарадын, иауазеи астаршын дзушьыз? – рхәан, адрухәа иааикәшеит.

– Иауазеи астаршын дзысшьуа, астаршын иаума сара исшь, амтц аупеи. Амтцкәа ахьызбо ршьра азин сышәымтеи? – ихәан, ашәкәы, иикыз ааитцихын инадирбеит.

Шьарадын шә-маатк игеит

Ажәлар зегьы аламаз ркуан «аллах» ихәон, Шьарадынгьы ацъаамафьы дцаны, зегьы аламаз ахьыркуаз, иаргьы «аллах» дихәон, шә-маатк капеик рыгымкәа, ирыцымкәа исыт, капеик рыцынгьы ирыгынгьы ишысымго хәа дыкәуа.

Ари иахьа акәымхеит, уатцәы акәымхеит, есымша «аллах» ихәара дакәымтцит. Шьарадын ас ибжьы нытцакны ацъаама акәакьтахь дгыланы аллах шә-маатк ирыгымкәа, ирыцымкәа, исыт хәа дышихәоз, ацъаама иахылапшыз ахәацъа иахаит.

Шьарадын есымша иихәоз данакәымтцза, ахәацъа игәыла беиа, ақытан хар змам хәа ирцхьазоз иеихәеит, Шьарадын есымша «аллах» дышихәоз. Ахәацъа игәылагь даара дазхәыцт, аха измааназ изымдырт.

Уи аамтазы, арт афыцъагы ааицэажэан, икаитцо аабар рхэан, енак Шьарадын дааанза «аллах» дахьихэоз атыцағы инаганы шэ-маатк абазк аагыжыны, ачабра инылахэаны инкадыршэын, дара рыгезаны изкылпшуа иаатэеит.

Шьарадын итыцағы данааи, апара еилахэаны икажызы аниба, иаашьтихын иманы ддэықәлеит.

Шьарадын апарақәа игошәа анырба, арт афыцъагы ифны инаихъзеит.

– Иууазеи Шьарадын, шэ-маатк капеик рыцынггы ирыгынггы изгазом хәа акәымзи «аллах» ушихэоз, нас арт апарақәа шэ-маатк рзы абазк рыгуп, изугозеи? – рхэан инаизтааит.

– Иауазеи изысымго. Аллах ари сызтаз, ачабрахә абазк дахымти, уи аластцом, – ихэан, Шьарадын уаха дрыламцэажэазакәа дфахынхэны ипарақәа иманы афныка дцеит.

Шьарадын игэыла ипарақәа игэы итцалан, иани-зымчха дцан аихабыра рғы дизашшит, спарақәа Шьарадын игеит хәа.

Аихабыра рғы ашшра аныкала Шьарадын уафы дизыршьтит абрыгь-абрыгь аус азы уатцэы аусхэартағы уааи хәа.

Шьарадын ауха ус дышьталт дхэыцуа, уатцэы иаашар икастцарызеи хәа. Адырфаены ианааша ифынеихан изашшуаз иғы днеит.

– Иахьа, ишубо еипш, – ихэеит Шьарадын, – уареи сареи аус хамоуп. Сара уаф гарк соуп. Абас сеихьыжә-еикәжә уареи сареи хайфагыланы аинызбара халагар, уара узы даара ипхашьароуп, дабатэи уаф баапсу зғы аус имоу хәа. Убри акнытә, аллах идышьоуп, иулшаратэы укоуп, сеилахэаны сдэықәтца.

Шьарадын изашшуаз диқәшахатхан, «сыматәакәа ааганы деилашәхәа» – ихэан, Шьарадын деилархэеит.

«Нас, иаажэга сыеқэа иреигъу акы», – ихэан, иеы бзиақэа акы длақэиртэан, Шырадын аусахъ дықэланы дцеит.

Аусхэартафы аус иахэацшуаз иаины итэахъан, иашшуази иззашшуази иаарыцхъан, зны иашшуаз иажэахэ ифырхт нас, Шырадын иазтцаара иалагеит.

– Исхэо шэахаума, шэхатцкы.. Ииашатцэкъаны абри исзашшуа ипарақэа згеит, абыржэы уара иушэу уматэакэа, ууапа, ухтарца, укама, укэымжэы, укаба – зегъы сара истэуп хэа дықэымгылозар, – ихэаны Шырадын иажэа далагаанза, «ишпыкэу, иушэу сара истэымкэа, уара иутэума, иушэу мацара акэым, узыкэтэоу аегъы сара истэуп» ихэан, ашырхэа дахьтэаз длатцкэит ашшфы, игэы иазымчхазт.

– Абар шэыла иабоит ари дшеилагоу, ишэтахызар иихэо хашэтца, сара уаха егысхэом, – ихэан Шырадын длатэеит.

Аус иахэацшуаз, – изакэызеи ари, уара гэагла уишьтазаап, – рхэан, иихэаз зынзагъы рхахы иаарымгеит. Шырадын даноурышьт ишэыз иматэакэа шишэыз дыфэыжэлан, дықэланы афныка дцеит.

Шырадыни агъычи ирзеибауаз

Шырадын игэылацэа азэы занаатс имаз агъычра акэын. Ёнак Шырадын ифы дааин ус иеихэеит: уаала гычра хцап хэа. Шырадынгы игэыла иихэаз дақэшахатхан, реааибытаны амфа икэлеит. Ишнеиуаз 3-дук ахықэ инавалеит.

– Уара, – ихэеит Шырадын, иацхэа инеиуаз днеихьзо, – абри агъычра захьзу закэызеи, насгъы ишца гыччуеи?

– Ишца гыччуеи умбои, уаха ацшэма данышьталалакь, зегъы аныцэалалакь, ункылсны мазала ирахэ

аатганы иугоит, убри ауп агъычра захъзу, – ихъеит Шъарадын ифыза. Аха Шъарадын аччара далагеит.

– Ухагахама, Шъарадын, узырччозеи?

– Сышпамыгчои... Ауафы даныцѣалакъ «дыцсуп», уи ицѣгычра хатцарас иалоузеи? Агъычра захъзу абри ауп, ила шаацшуа акыр ицѣугозар.

Арт ус ишнеиуаз дук хара имцацкѣа, ианыныпш – азѣы ѣыла цѣкы ивацаланы дшаауаз рбеит. Уи аамтазы, Шъарадын ашырхѣа изеимаак ааишьхны амѣа инаниршѣлан, иѣзыеи иареи нымѣахытцын, рѣйтѣахны инатѣеит. Ацѣ аазгоз дшааиуаз аймаа данаахагыла, дынѣыжѣтцын, ицѣ нѣахѣа аймаа аашѣтихын дыѣѣыжѣлан, иѣы дасын, дыѣны егъи аймаа аѣыза збозар хѣа амѣа дѣанылт.

Ацѣ аазгоз данца, Шъарадын иѣзыеи иареи ацѣ нымѣахганы, илкажъны иршѣит. Ацѣ иршѣыз ахы аахыртѣан, иршѣны азы ду илеиуаз иналарыжѣт.

Ацѣ згоз акыр дѣаскъеит, аха аймаа ахацлакы анимбаза, даахынхѣны ицѣ мазарах иааигоз аѣы данааи иабакоу, имбазеит. Хай, сыцѣ ашаха цтѣаны ашѣтрах ицама хѣа дыѣны азы ацан данынхыкѣгыла, ицѣ ахы азы иаманы ишцоз ибеит.

Сыцѣ азы иахѣталаз ихнатцазап, азы исцѣагоит умбои, – ихѣан, иѣы аѣѣара иныкѣргыла, иматѣақѣа уа инкапса, азы иеналаижъын, дызсо ииулакѣ днахъзан, ор – хѣа атѣыѣа кны данаах, ицѣ абакоу, ахы затѣык ѣтихѣеит.

– Хай, ари сзызуз сухъымзакѣа зуазар саб сицам, – ихѣан, ицѣ ахы азы илтажъны дыѣны иматѣақѣеи иѣеи ркны данааи, иабакоу, Шъарадын иманы дахѣцаша дцахѣеит, иара дкъантазза аѣѣара даақѣхеит.

«Азѣы итѣы ззо иара итѣгы ақѣитѣоит» – рхѣоит, абар уи сара иахъсыхъ, аха скъантазза жѣлар рѣы сызлацѣыртѣрызеи, – ихѣан, ацѣгыч дхѣыцуа иацхѣа икажъыз ахахѣ дныкѣтѣеит.

Излаидыри

Аапынран. Анхацэа зеггы ронкэа ркны аус руан. Хэацэа Шыарадын зеггы акака ирфызшэа ианиба, иарггы, иацхэа игылаз атцла дыкэлейт икеифарц. Амахэцэа иреихаз акы дныкэтэан иахыафакыз ашыапы ацкара далагеит. Уи аамтазы мфасфык дааитцагылт.

– Уа бзиа ууит Шыарадын, аха ирласны цэака улеирц укоуп, – ихэан амфасфы дитцсны ифынеихеит.

– Бзиара убааит, бзиара умшхааит, – атак аакаитцан Шыарадын амахэ зыцкара дафыз деитаналагахит. Дук мыртцыкэа Шыарадын ицикоз амахэгы иарггы цэака адыжэ аашытдыргеит. Шыарадын дахькахаз даараза ижыи ицеит, аха дахькажыыз ахэыцра дафын ихышаз амфасфы излеидырз еиликаарц.

«Мшэан, излеидырзеи абри амфасфы сара исыхышаз. Икалап уи дыцшы дузар. Ус анакэха сихьзаны сизцаап, икамлари санцсуагы идыруазар» ихэан, дфагылан дыфны ицоз амфасфы днаишьталеит.

Хэацэа Шыарадыни амзеи

Амза кахха икыдын. Хэацэа Шыарадын арха дыкэланы дышфеиуаз змахк дынхыкэгылт. Азмах данынзаапшыла артэаа хэа дыхэхэаны дыфны ицхэыс лыкны днеины ус ихэеит.

– Абаацсы бгыл, бгыл!

– Икалазеи, узыниазеи гэакрас?– лхэеит Шыарадын ицхэыс лиарта даалатэаны.

– Узыниазеи хэа бышца цэауеи. Акаамет калеит хамзатцэы хладахьтэи азмах итажбуп, бгыл бласны, бсыцхраа, итаагап, – ихэеит Шыарадын ицсы ихэлахан.

Шъарадын ипхэыс ашырхэа дфагылан, тцэахэ дук аарыпшаан, еиманы азмах аҕны инеит.

– Абар ибымбои хамза абла тшаша азмах иахътажбу, атцэахэ азмах интаижыит. Ипхэыси иареи атцэахэ кны ианфаха азмах атца итажьыз агэам-сам иларҕацан иамышьтит.

– Бах, абаацсы бах, амза цэгъала ихъантэаап бымбауеи, – ихэан, Шъарадын ипхэысгы иаргы рымч зегы еибытаны атцэахэ ианлаха, ац лыдкбана афыцъагы ргэы хаххала икахаит. Уи аамтазы Шъарадын афада данынапш хыхь амза шкыдыз ибеит.

– Аллах ицъашьоуп, итаагеит ббама. Аха издыруада амзақэа фба ыказтгы, бааишь азмах хтацшып, ихэан, Шъарадын ипхэыс дфаиргылан, амза «зтажьыз» азмах инхықэгылт, аха атцэахэ зтарыжьыз азмах атца ахэашьыра амза унарбомызт.

АРТИОМ АМҚӘАБ
ИЕИҒАГАМҒАҚӘА

ЦХЪАКА!

Шееитдышәхла иртбааны ақәпацәа,
Ацәгъахәара иатыцам иахъа,
ажәа
умоуп
афыза
Маузер.
Иазхоит жәытәла анхара,
Адами Евеи хәркәатцып уажәшьта,
Итцәхкып атоурых ҕабаа,
Арма!
Арма!!
Арма!!!
Еи, амшынуаа,
Шөнеила!
Амшынқәа, океанқәа шәырхыс!
Акәылзығба Абирак қапшь иатдакны,
Цсапықәла ишәрыцқъа адунеи.
Иғызлааит Британиатәи алым,
Иғызлааит Франциатәи алажә,
Коммуна рымиааикәа залшом,
Коммуна, коммуна нагза!
Арма!
Арма!!
Арма!!!
Ахәаақәа рынхытц нахъхъы игәәкроуп!
Игәәкроуп, ирыцхароуп иара уа!
Амлеи ахътеи иаргәәкуа,
Миллионла инеиуеит цәгъала.
Ихәхау алыцәхар ихәкәыршаны итәзааит,
Ихәкәыршаны итәзааит, игәамтлааит.
Ха хдыр-мәа азәымзарк изырхәом,

Иҫғәҙәуоп, еилачацоуп хғәың.
Арма!
Арма!!
Арма!!!
Ауарбажә абла еиқәнакышам,
Ажәытәрахь ихахауа рацәуоп,
Аха, хара урт хрызжышам,
Хшыҫлеи мчылеи ҳаиқәшәоп!
Адунеи зегьы уакәша Абирақ қаңшь!
Апролетарцәа ишьтышәх иара ахата!
Гәышпыла шәымшәакәа ағьейхәа
Шәнеила шәмаангылакәа, пхьақа!
Коммуна миааикәа залшом,
Коммуна, коммуна нагза!
Арма!
Арма!!
Арма пхьақа!!!

АИНИАРА

Апрофессор изыпшы. Асасааиртаҕы иара изы ауа-да рхианы иҕан. Астанциаҕы уи аколхоз ахантәаҕы аҕыза Тамбиа диҕылоит.

Апрофессор, Александр Нанба, 35 шықәса ракара ихытцуан. Илахь шкәакәа хараки, ихәхәрхәи еиқәеи, имсәтә бланарпшыга дуқәа ирытцаз ила тынчқәеи ракәын еихарак ихы-иҕы зырцшзоз. Иаразнак азы унаихәапшуазар, уаҕы гәааушәа дықан, аха иара уи асас иласышьеи, иҕынцәажәалашьеи иудырдыруан ус дшыҕамыз.

Иуада аҕенцъыр аулицахь ихан. Нанба аҕенцъыр аҕы днеин иааиртит. Ачандар тлақәа рееидыпсаланы, разныла ирхиоушәа игылан икалаза. Амжәабыҕы кьақьақәа реынеиларшәшәуа, рымахәқәа роуны, аҕнылақәкәа ирхагылан, Апрофессор деилаханы урт дырзызырфуан, дзышыцыламыз ашьтыбжьқәа, ақалақь атынчра еиха игәадырто. Илымхақәа абымба ртацьгәоушәа акәын ишықаз! Амала, уи аамтазы аусура амш ашыкымтазытцәкьа акәын, ақалақьгы есымша еицш иара абазарақәа аманы иҕан.

Шьыжь ураҕагалантәи ахьшәашәара хәычы-хәычла ашоурахь ииасуан, адгьыл ахылф-цсылыф ахылтцуан. Харатә апстхәа, апста гәаҕақәа рахьтә урт реыркәымпыл-рееизганы, ганла амра иапыло иҕеиуан. Иацхьа еицырхәхәа игылаз ашьхақәа рықәцәа иацрытцуа аз цәыкәбар еицш акәын ашьыжьтәи амш шыцқьаз.

– Ашьхақәа! – ихәеит иара, уаха имбазацызшәа – изакәтәи шьхақәоузеи!

– Аа, ашьхақәа, акыр иацсоу, – гәыразыла днақә-шахәтхәит аколхоз ахантәаҕы.

Аптақаагы – инацитцеит апрофессор, игэы тгэыргыааны – шака тгазеи ари еипш апта сымбеижьтеи!

Апрофессор ипсадгыл ахь, Апсныка, дшымгэыгзоз иаалыркыаны ауп дшааз. Жэамш рацхьа зынзак ихахьгы иааиуамызт, иахьа абра дгыланы ашьха хэашлацсақэа дрыхэапшуа, апта шкэакэақэа, ажэван цкьа датцапшуа дкалоит хэа.

Зны-зынла дара убарт данрызхэыцлоз, хьаатцас иааицэыласуан агэазыбылреи агэакреи, насгы ихэыцрақэа иаразнак иааипхьатэон.

Александр Нанба, изкэызкыз назыгзоз, мыцхэ ихэыцфыз, иара игэы иаанагоз аус иапырхагазар, ианакэзаалакгы уи анагзара принципла дзақэшақатхомызт. Аха иахьа ара дахьааиз агэра игеит ипринцип иара ахэаақэа шамаз.

Иара ицэазызара даиааин, ашьхақэа рахь апшра даакытцын, аколхоз аправление ахантэафы днаиацэа-жэеит, дыззааз аусқэа рзы.

– Ишсоухэара, шэара ашэкэы шыжэфыз еипштэкьа аума аусқэа шыкоу?

– Убастэкьа, апрофессор!

– Нас ус акэзар, шэара шэлимон жэаца градус ахьта ачхаит! – дцааит апрофессор, ахэычкэа реипш игэыргыара ааизымчхакэа. – Жэаца градус, – уи штцабыргыу агэра угоу уара? Аратэи аграномцэа адырра рышэтоу? Мап, мап уаангылшь – апрофессор илекциякэа рфэы атцаратэ еилкаарақэа шыкаитцоз еипш даатгыланы иажэакэа цьара-цьара еиха инакэыргэгэо ацэажэара далагеит – шэара шэлимон азынра ахнагеит!?

– @-зынрак, апрофессор

– @-зынракгы? Нас жэаца градус ахьта ахганы алимонгы фалану? Издыруада шэацэаашьазар?

Апрофессор дзацэажэоз ихы-ифы асахьа дахэапшуан ипышэо, аха уи иказшьақэа цьара уаф игэы арчыдартэы

иҕамызт. Аколхоз ахантэафы атак ҕаитцон, цъара дааҕамхакэа иажэақэа рыгэра ганы, иара ари акультура ҕыц иатцанакуа аусқэа зеггы бзианы идыруан.

– Җара хқыта ахауа баапсы атыцан иҕоуп, – ихэеит иара. – Ацитрусқэа раазара (еихарак алимон) уаҕ дахэо иҕамызт. Уи зхараз атцаацэгыа акэын. Ахыта ацэыхьчаразы ахыбрақэа рыҕатцара ахарць рацэа атахыуп. Җара хколхоз аҕы ахыта зычхауа алимон аазара иалагақэазгыы ыҕан. Уи даара ус хьантоуп, аха җара хтэы уеизгыы инахагзеит! Апрофессор, шэара шэусумта даара игэҕэаны ихацхрааит. Аха шэара шэҕынтэ җара итцеггыы ацхыраара хауп хэа хакэгэыҕуеит.

Тамбиа апрофессор инейтцыхны иеихэеит егыи иааиуаз ашықэс азы аколхоз планс иамаз, апышшэара иҕартцаз шыбзиахаз, ргэы иштоу даеа ҕ-гектарк ахыта зычхауа алимон аҕатцара. Араион ахынтэи аорганизацияқэа ацхыраара рыртаразы агэра шыддыргахыу.

Апрофессор акакала аихахашыа аметодқэа дрыз-тцауан, аколхоз ахантэафы иихэақэаз рахынтэ ирацэан ииашамыз, иамаикқэашазгыы ыҕақэан. Алимон зхархауа ақэыцқэа даара ибзиоуп рзухэаратэа иҕамызт. Хэарас иатахузеи, ари аус азы, апрофессор иажэа, акыр цызкэоз иазыпшуан.

Ғышықэса рацхыа апрофессор Нанба жэипшы градус ркынза ахыта зычхауа алимон аазара шыҕало ала тцарадула агэрагара ҕаитцеит. Уи аҕышықэса ишызны ихигеит. Убри ала хымпада иатахын ари аус аҕы иара ипырхагақэаз дыриааиразы. «Амҕа иашоуп – игэы иаанагон иара, – ус акэзар, атцыхэтэагыы бзиахоит». Аха уи атцыхэа ахыкылсуа аилкаара кыр аамта агон. Ага, амшын еиқэа аҕықэахь цъара-ҕыцъара асовхозқэа рҕы иара иметод гэартақэеит, аха иалцыз хэа ак ҕамлеит акэымзар. Иҕалап уи иметод иагыззалымтцыз ишатахыз

еипш аус хэычкэа зеггы цкба рыхшыф ахьазырзымшытыз азы акэзар. Иара апрофессор акалакь ахьаанижьюаз итахзамызт, избан акэзар, еиха еигьышъон ара, амшын хыкэан, ацитрус пхарала раазарта фнкэа ркны дыкэзар.

Иаразнак дызкэымгэыгуаз аиааира иоуз ауп апрофессор Апсны еихарак дзаргэыргъаз. Аколхоз аправление ахантэафы дихэеит ирласны ашэкэы изына-рышьтыз ишахэоз еипш, «ахьта цэгба зычхауа алимон аазара еифыркааз аус ду аринахысгы аиааира ирымоу ашьакэргэгэарафы» ацхыраара ритарц. Икалозма нас даангылар?

Апрофессор ирласны иеааибитеит, аха амфа да-ныкэла игэы фбахо, цкба агэра имго далагеит.

Икатэкэюушь абри еипш алимон? Цъара фыстаарак ыкэзар? Анкьатэи ицэалашэаракэа, ипсхьюушэа икакэаз, икэатхьаз, цъара итцаулаза иааилашит. О, ицама ашыкэскэа рышьтамта егынмыжыакэа?!

Ахантэафы иихэаз далган итцегь азтцааракэа дырзыпшуа дтэан. Аха апрофессор апенцъыр ахь ифэынеихеит. Ахауа цкба иааиуаз афнытцка индэыкэйтдан, даазхэцны ус ихэеит:

– Жэаба, жэохэ шыкэса уи ус шыардак ирацэам, аха сара абра бзантдык смааизацшэа ауп сшыкоу.

Ари игэы итаз ахьынтэи цыптэаха хэычык, ибжы аатганы иихэоз, иара затэкык иакэын еилзыргоз. Апрофессор игэы атцанза инеит, Тамбиа дырфагыых дахьцэажэоз иихэоз иаанагаз ахьизеилмыргаз. Апрофессор агэатеира далагеит.

– Ус икалоит – ихэеит ахантэафы. Изгар ыртэиуа рацэак иатэамбацэакэа, – уи сара ипысшэахьеит. Дук туам хымзтэи атцара курсахь сыкан. Уахьынтэи, аколхоз афы санааи, даеакала исымбакэацыз збеит. Сразтцааит: жэабжь фыцс икоузеи хэа? Азэы афны иргылеит, даеазэы афныматэа ааихэеит, ахэычкэа раазарта фны еифыркааит. – Уаха? – сразтцааит сара. – Уаха егыкэзам

жәабжьҕыцсхәа сархәеит. Мап, цъара акшысцәыртцәахыз акара сгәы азфон, аха изаку уи здыруада. Ари аус зны хкарул иасхәеит, – иудыруама уара уцсы аҕацсахуеит – хәа сеихәеит, ашәкәаҕы, ақбаад аҕы уи апшаара уашьтамлан – уцсы угәаҕы икыдтәалоуп. Убри азын ауп акы узымхошәа узыкоу. Ус анихәа, уи атахмада апсы хәа дызлацәжәоз анцәахатцарахы дкылнамгарц цкәа дышиашамыз агәра исыргарц салагеит.

– Сгәы иаанагоит уатцахеит хәа – дааицныфлеит апрофессор.

– Иашатцәканы! – ихәеит ахантәафы дааигәырҕаны иацәажәоз игәы иаамыхәаратәа. – Сара аҕырпшыгақәа икастцақәаз рыла убас дсыргәааит, атахмада агәра далагеит. Нас икәа итаз агазет аатихын, спынтца иаақәирххеит. – Иарбан шәкәу – ихәеит иара, – уара иахузану сара стцарадара иарзит хәа сеилкаара?

– Уара уакәшахатхама?

Ахантәафы дааччеит – сикәшахатхар акәым, иаразанк афакт аҕацхәа схы истар акәхеит.

Апрофессор иаразнак ижәоақәа ааириашеит.

– Баша уикәшахатхеит, – ихәеит апрофессор ихы хатыр аакәтцә, – иашоуп икатцоу даара ирацәоуп, даара ирацәоуп, жәохә шыкәса рыла икатцоу. Уи ус шакәу сара акабинетусуфгыизбоит. Ахауссхәеитхәа, харахафнытцка уи атахмада ишихәо еипш иаарласны реырыцсахуазар апстазаараҕы даҕакала ишьақәгылақәоз калон.

Апрофессор атдыхәтәантәи иажәақәа хәычык инеитдихит иаха урт дрыкәыгәғәарц игәы итакны.

– Уи иамаскуам, – дналагеит Тамбия ихы иимтарц игәы итакны, – ари аус саргыы даара сазхәыцхьеит. Уара хәарас иатахузеи, атцара ду змоу уафуп, зегы удыруеит, уацхәака хара икалаша еилургоит. Сара акы сызхәозар, исхәо уи сара иаасыкәыршаны избо, сара сцәала ицысшәахыоу ауп, иаагап абри еипш имариоу ҕырпшыгак. Рацәак тцуам хара апсуаа алашыцара хатццижьтеи,

тауади-аамыстеи реихырхэара хакэытцижътеи? Уи акара заххэозеи, акыр тцуама еилхаргеижътеи атцара иаанаго аускэа? Уажэы хара ихамоуп атцара дукэа змоу – уара уеипш. Мшэан иара уаргы хара хадс ыыц ишыакэгылаз иацыптэахоу, иакэрчахоу уоуми? Ус акэзами?

– Сара стызшэа хакэтцп, – ихэеит Нанба дазаапхашьашэа, – еиха еигъуп исакэ, ирласны хкалома шэара шэфы!

– Асаат аказы амашына хзаарышьтуеит.

– Уи бзиоуп, аа! – иааигэалашэеит апрофессор излацэажэоз аус, дырфегых алацэажэара далагеит. – Аус ыыц атызшэа ххэозар, уи зегы рапхьазагы – шэара шэколхозкэа, атцараду ишахэо еипш, ауснагзатэ дукэа арфеиара иашьтоу шэоуп. Уи анафсангы... ари аус дарбан анапхгара азто, исоумхэазеитеи? Ара шэара шэкынтэи аграномума, мамзар накынтэи дышэзаарышьту?...

– Зынзак ус акэзам. Уи аколхоз иалоу азэы иоуп. Абригадирцэа иреигъу уафуп. Уи хара алимон аазафы ихьзахтцеит, алимонкэа дырехагаахоит.

– Иара дызустада мшэан? – дницыфлеит апрофессор.

– Салуман Аран.

– Аран?

– Гэдым-ица, икалап, дудыруазар иаргы?

– Аран? Мап дсыздыруам, – ихэеит Нанба, насгы шафак ишытахька иаакаитцан, инапы игэы инадикылеит. Игэы уамашэа иубаратэы ирласны еисуан, иаргэтцыстафы игэгэаны иасуан.

– Сминауатуп, – ихэеит иара, – аневроз... убас, уи ус сыхьлоит санныкэалак ашытахь. Хэычык сыпсы аасшьар сыбзиахоит. Аиспалком ахь сара схала снейуеит, икалап, хычык сагхаргы...

– Сара иуасамхэази, еигъуп, уныкэиа, уцсы шыа хэа? – абас анихэа ашытахь Тамбиа даахырхэаны дындэылтт.

Апрофессор игэтаккэа еидикыларц дафын. Ихы уамашэа ихыантан. Аускэа уамашэа иубаратэи икан.

Иара мыцхэ иауз ибга нархэаны, инапкэа ишытахы икатцаны дни-оеиуа ауатах дахыоназ, агэра афеа ахгон. Аамта ашышыхэа ицон. Ари ауаф иажэу ацэымса мачхэал итакаакэоу ахэшэ еипш ажэйтэтэи атцаскэа рзы ихы дакэцон. Ахэшэ мачк ицэаакуп, аха, иткэацыр калоит, – ус игэы иаанагон апрофессор. Абас, иабацэа еитартцаз акы дамкэытцакны даман.

Апрофессор иара аргэыменткэа имакааз тцарала, дыррала, иидыркэоз зегы еизигеит, иара игэы иташэаз нак ипхаитцаразы. Аха, аихаршы азы зтоу иантоуклак азы табаны аиха еикэатцэаханы ишаанхо еипш ауп ишыкалаз.

Илахь апхзы аакэнатэеит, аха иара анеиоеира дафын.

Адэахы иаха-иаха ишоурахон. Ашыха дукэа алэатцэ рхыззуан. Иаазышкэакэаз аптакэагы унрылцшны иубон хара иказ апстхэакэагы. Апрофессор аценцьыр афы имашыхэылтцкэа ныкэргыланы ахэыцра дынтанагалеит...

Уи шоуран, нышэара зкэымыз шоуран, изыхкэаз-изынцаз азэгы издыруамызт, игэалашэомызт. О-таацэарак еидыкэлахьан азэи-азэи ыкэибахырц, апсабара зынза рышыхэа-мышыхэа анырхырц. Иаб иаб уи иабду рыкэракэа, рхэахьа нарыгзаразы ескы-нагы ирабжыаргон дара рычкэынцэа. Ананбакэа ишеижэланытэыз зегы ари ипшыоу хэахьаны ирыпхэазон. Аранаагы кэхьан цыара Нанбакы дыканатцы иаанымгыларацы. Абас даараза акыр цуан арт ауаа абнафы, абгакэа реипш, цыара маншэаларак шаарбалакь рыхэдацэакэа пибажэжэарц еишытазишытеи.

О-таацэарк ирыман оыцья атауадцэа, дара хаз-хазы ирыдгылоз. Агэакра, апсра, агэаара иаиааины еицацэаз атаацэара, аинышэарахь рхы андырхалак, ускан урт атауадцэа еибыхэаны икоушэа нак-аак ацэгьа

рыбжьархэон, ахэша амца арцэаразы иакэызтэо реипш. Уи аамтазы иалагахуан ғыц. Ашыа, алағырз, аидықалара. Ө-таацэарак дара-дара еицэымгын, амат быз шхамра, абгахэычы гызмалра, ауафытэыфса цэгьахэыцра зегьы рхы иадырхэон.

Шакантэ Ананбақэа ргэашэ ағы лағырзыла, хэхэа-рыла ауаа рхи рхэамци руапақэа ирылахэаны икажыны ишытырххыааз?! Урт шақа тоубыт мөапыргахыааз? Абна тынчрағы ацсыжырта азахэа ката еипш ирласны изхауан.

Аранаа рашта лағырзыла итэын. Дара рыдгьыл ацыка тцхырта асазан еипш итаан. Аранаа еитца-қызқызыны иагыараан итэыуахыан. Урт рыжэла ус иаауан. Урт ауаа хжэакэа, згэы итазкыз назмыгзар зымуаз, ишыоушы баапсны икалеит.

Уахык абгахэыцкэа гэытшыаала ианууаз, ажэфан ағы аетэакэа ианыкэеицеиуаз, Салуман иаб Аран Гэдым, Нанаа рашта дынталеит, алақэа абыста нарицеит ишытыбжь мыргазакэа. Атахмада Саат Нанба ичкэын иғапхыа амца дығэхэатэаны, ажэытэра, азызланцэа ртызшэа иахэара дағын.

– Хэлыбзиа! – ихэеит Гэдым ашэ даалагылан, – сара сыззааз суал азоуп...

Гэдым итапанча ашырхэа иаатицааит. Игеит ахысыбжь. Саат акы ихэарц иеыназикит, аха иажэа икырқы икылахан, хыла амца днақэаит. Ари зегьы амацэыс еипш иаразанк акэхеит.

Пшыаха-пшыымш атахмада Саатитаацэа дыкеатцаны дыртэыуон. Иара уи ацшыаха-пшыымш Александр ипсып млеифеиуа иааихмырсыгызакэа иаб дахыгғаз ипынтца ахэахэара дахэапшуан, зны-зынла иқышэ аакэацаны акы ахэозшэа игэы иаанаго.

– Сычкэын – ихэалон атахмада Саат Нанба, ичкэын Александр иахь ихы нарханы, – амра ашыақэа ирывтцытны игылоит, амшын ашытахь иташэоит. Асы

чаķәә амра аныцхо ицырцыруеит, амра анташәалак еикәарахоит. Ауафы ишәа иуеит, настғы дыпсуеит. Сара иуасхәоит: апстазаара акәым, ашьоуроуп. Иухоумыр-штан сара сажәакәа.

Ашьаффы гәгәоуп, ашьа – ада изалагылом. Убас иķан, ари нахысгы убас иķоуп. Сара сажәа ухоумырштын.

Апсабара афы аķазаара цымкрыда измоу, шәышықәсала апстазаара гәымбыльцбара иарфеиаз азақәанқәа иреиуаз акәын ари.

Шаķа ицъабаа дуз апрофессор иаб иажәакәа, игәахы иасуаз наķ ркажьра, рхаштра! Уахыла иаб пхыз дибон иапхъа дгылоушәа. Ицкәын еихәон, сшәа музакәа сшыķоу сбаауеит хәа.

1921 шықәсазы абазара амфасшәа аееитанакит. Абольшевикцәа ґыц аусқәа ртызшәа иалацәажәо иалагеит. Шьоукы бзиа ирбон, шьоукы шәон, ирцәымгын. Уи аамтазы зәызыпсахқәаз рацәан. Зегь ракәым, амратцәкыагы адунеи даґа цштәык ала иқәыпхон. Убри аамтаз ауп Александр Нанба ақалақь ағы рацхъаза ашкол-аинтернат данталаз, абгалац иркыз еснагь абнахь ишыпшуеипш, Александр ақалақь ағы дынхон, аха итацәыз ифны есқынагы дазхәыцуан. Амала дшәеит хәа рымхәандаз! Мап уи мышкымзар-мышкы дхынхәышт, диниахып иаґа. Ус иķан, аринахысгы ус иķалоит.

Ашықәсқәа цон Александр ақалақь ду ағы – ишырхәо еипш – дуаф духеит.

Апрофессор дырфегыыхь иуатах ағы анеи-әеира далагеит ахәыцра еикәара даманы.

«Ақәцара матәахә алам, – ихәеит гәаныла, хәычык иеааикәкуа, – аиашазы сара арахь иқәнамгакәа сааит, ишпасхашти ажәытәрақәа зегы?»

Иара апрофессор, хәарас иатахузеи, ихы инапағы иааигашан. Иагыччархәрахон акультура змоу, ауа-фы ажәытәтәи абнауафра ķазшьақәа, ашьаура ихы

иадикылар. Аха ирыцхараны иказ уи акэын, ари ажэйтэра казмышыцыз, итэахны измаз, макъана ахэымгарақэа ирызхэцуаз, убарт ргэатара атахын. Дызустада агэрагара казцо, амееира, ахэымгара зынза изхэит хэа? «Аха еилкаау акоуп, уии сареи хайқэшэара камлароуп. Аха ишца? Сцарыма?»

Азэ ашэ даст. Икалап акорридорхча иакэзар.

– Уонал! – ибжы геит апрофессор.

Ашэаатит. Ашэхымс даалагылеит азэы, анхафыматэа ишэтцаны. Иарма жэахыр хэчык даақэтэиааит, идоутэ жэахырқэа ашэ ибжыгаразы.

– Сатоумцан, – ихэеит иааоналаз.

– Сара исыдыз аус азы сааит. Схатэ ус азын мацараз акэзар, ускак гэырқа уаластомызт, – иаарласны угыи нацитцеит – алимон узаазгеит.

Апрофессор дышыхынцсыла дгылан, ионалаз ихыиқы асахыала иаразнак дидырит.

– Сара Аран Солуман соуп, – ихэан, анхафы даапышэырччан, инапы иара иахь ақынаирхеит.

Апрофессор инапы днахэапшит.

– Уздыруеит, – ихэеит апрофессор ашышыхэа. Насгы акэардэ наиитеит, иаразанк егыгэеитеит апхашыара цштэахэ изыцқэа шабылуаз...

ҲААМҲА АҒЫРХАҲА

Иарбанызаалакғы ашәкәы ағы ацхәажәа цхәазоуп лагартаны, насғы атцыхәтәанынзатәи алагарта акәын-гы; уи ыкоуп ма арғиамта атцакы аилкаара иазкны, ма акритика атакси хырқыагаси. Аха ацхәащәа ускак усс ирымазам агәтакы аилкаареи ажурналқәа атәылхрақәа икартауеи. Убри акнытә ауп урт ирну рацхәажәақәа изырмацхәауа. Ҳара ҳкынғы ус иахыыкоу даараза стәы иалоуп. Ҳара ҳуаа макъаназы убаскак иғоуп, зегғы рзеицшны икоуп, ажәамаана атцыхәтәаны атцакы иаахтны ихәамзар, изакәу рзеилымкаауа. Ауаа ирзеилкаауам ахәмаррақәа, рцәа ианыруам ахыччара; урт башаны иаазоуп. Ауаа макъана ирыздыруам хар змам агәыци, хар змам ашәкәи ркны иаахтны ацәҳара атыц аманы ишыкам; зынзас збара уадаф, ағәгәыбзыгра матәа зшәу, ауафы игәахы кылкааны, хымцада ипсырта иақәзыршәауа абцар тцары ахархәаразы иалырхит иахәтәи аамтазтәи атцара-дырра змоу ауаа.

Ари ашәкәы уажәы аабыкыа цхәащәақәаки, уи моу журналқәаки ргәаанагарақәа ирхәоз агәрагара иканатцаз азы алахынтцарадара аман. Шьоукы баша-машала ргәы иалмсзеит Ҳара Ҳаамта Афырхатца еицш икоу, гәацхара змам ауафы дара рзы дғырцшыганы дахыыкалаз азы; даеа шьоукых хшыф тцарыла иазгәартон ари ашәкәы зфыз иареи, иара изааигәаз ифызцәеи рпатретқәа тихит ҳәа... Ажәытәра иагаз ччархә рыцхароуп! Аха Урыстәыла убас ишоуп, иара акны зегғы ғыцхартә еицш, абарт реицш икоу агәымхарақәа рыда. Алацшхырцагатә лакәқәа зегғы иреигу алацшхырцагатә лакәгы, уи шамахамзар иаепнырымхәакәа залшом ҳара ҳғы ауафы ихатара ахымзг аргара аеазкразы.

Ҳара Ҳаамта Афырхатца, сара сыхаара саҳцәа, хымцада азәы имацара изы акәзам дпатретны дзыкоу:

уи, икалаша пхьака издыруа, уаха царта амамкэан зыфеиара аамта итагылаз хабицара зегы рпатрет иакэны дыкоуп. Шэара дырфегых исашэхэоит ауаф убыскак дгазаны дзыкалом хэа, аха сара сшэазтцауеит, атрагедии аромани ркны ацэгьакатцафы дшыкоу агэра жэгозар, нас Печорин иказаара агэра зышэымгауазеи? Шэара, еихагы еицэоу, еихагы ифеаастоу ргэаанагаракэа шэрыкэгэргьозар, нас уи иказшьа, баша гэаныла акэзаргы, рыцхашьарак зазышэымуазеи? Издыруада уи еиха диашазар, шэара шэгэы ишаанагауа ааста?..

Шэара ишэхэоит ахыбзиабаара уи ала икалом хэа. Саташэымтцан. Иазхоуп ауаа хаатэы мацарала рырчара; убри ала урт рыцакэа пхастахеит: иртахуп иашакакараза икоу ахэшэкэа, ауафы илакшаша аиаша. Аха, амалахазгы, шэара шэгэы иаанамгааит, абарткэа зегы рышьтахь, ари ашэкэы автор, ианакэзаалакгы знымзар зны игэы итеикуеит хэа ауаа рыгхакэа рыриашара. Анцэа икэиблааит убри еицш икоу ахэымгара! Уи азы игэырфыхаган хаамтазтэи ауаа, лассы-лассы иибауаз, иара ишидырузала, шэара шэынасыпцдаразы, рсахьа атыхра. Икалоит ачымазара зыхкьаз еилкаазар, аха ахэшэтэышьа – уи анцэа идыруеит!

Актэи ахэца

I

Бела

Сара Қартынтэи ыуардынла саауан. Матэас, еидарас сёуардын иакэын, Қыртэылазы амфан изыфкэоз зныстоз, ақьаадкэа рыла зыбжара акынза итэыз чамадан жыцэк. Урт ақьаадкэа реихарак шэынасып азы изит; ачамадани егырт аматэакэеи, сара сынасып азы иаанхеит егырмыхкэа.

Каишьаури апста агэафара санынтала, амрагы асыпса шьха аеавазара иалагахьан. Сызгоз ауапс

кучер аапсарак камтазакэа иекеа дрысны дцон, ахэлара хыхъаанза Кайшыаури ашыха хэхэнаразы, насггы ихэламшэы дамеигзазакэа иоужьны ашэахэара дафын. Дгьыл шыахэзак акэын ари апста! Зехьынцэара иахыкэыршан иара уафы ишыапы зкэимкыцыз, ашэшъ иатцэа зыхьныхэхэа, ашэтцлакэа еикэыцэашъ изыкэгылаз, зфыбгаракэа цэфежьза атхэаакэа зныфэа иказ ашыхакэа, иаапшуан ахра цэхапшыкэа, настгы тэоантэы ажэоан иаларсума ухэо абымбыл еипш асы зкэыжбыз ахэ хараккэа, цакэа акэзар, Арагва атцкэасо илеиуан, цста дуззак, атылашыцаара еикэатцэара итыфрны иаауаз, хъзы змам эа з-хэычыки иареи рееигэытцахэхэа, иразынтэы рахэыцха, амат-цэа еипш иоурыхэза, икэалыкэацэо.

Кайшыаури ашыха ашыапаны ханнеи адэкъан ааигэара хаангылеит. Ара фажэафык ракара акырткэеи ашыхауааи еилагылан агъгэа рхырга; ааигэа амахекеа ркараван цхъарацы иаангылеит. Сара ацэкэа сыцшаар акэын ари ашыха мыждахъ сэыуардын ахагаларазы, избан акэзар, аамта эафратагаларахъ инеихъан, атцаа цэагагы ныкэнатцахъан, – уи ашыха ф-верск ракара аура аман.

Икастцахуаз, х-угэк ацэкэеи ауапсцэа цытфыки кыыралэ иааныскылеит. Руазэы счамадан икэакэа иаакэитцан, егырт рыбжы мацаралэ ацэкэа ирыцхра-ауэ иалагеит.

Сара сыцэуардын ашытахъ, ашышыхэа цэабаада, цэуардынк ацэкэанза иртэны ф-угэк ацэкэа ирыманы ифеиуан. Ари сара даара саргачамкит. Уи дашытагылан дааиуан урт аматэакэа этэыз, разныла ифычаз кабардаа ртатынжэга еипшыз татыныжэга хэычык ифытцакны, ататын дахо. Ишэын афицартэ палтакэаф хэчык, ижэоачын ыкэзамкэа, настгы черкэезтэ хэбаба хылцарч дук ихан. Уахыихэапшуаз 50-ка шыкэса ихытцуама ухэаратэы дыкан; ихы-ифы еикэара ацэапштэахэ агэра унаргон, кавказтэи амра дашыцылоуижытэи акыр шаатцуаз, нас-

гъы ибагъаза иныкѣашъеи итамамшьеи, итеитцши рыла, ипатакѣа шышлаз агѣра удыргон. Сара иааигѣа снеин сааиеихырхѣеит; иара ҕымтзакѣа атак аакаитѣан, иҕы итаз алѣатѣ ихарчыланы иѣоуижыт.

– Уареи сареи хаймѣалацѣоуп хѣа сыкоуп? – Дырѣегъых ҕымтзакѣан даасеихырхѣеит.

– Икалап уара Ставрополька уцозар?

– Усоуп ииашатѣкѣаны... аказен матѣакѣа згоит.

– Ишсоухѣара ухатцкы, абри уара уцѣуардын аидара гѣгѣа зкѣу, цѣбаада ѣ-угѣк ацѣкѣа ирыманы иѣеиуеит; сара стѣы, егъзыкѣзамызгъы абарт ауапсцѣа шрыцхраа-уагъы х-угѣк ацѣкѣа ергъхѣа ирыманы ицоит, иказтѣзеи абри?

Уи иѣааргызмалшѣа даапышѣырччан, даатгълан акыр даасыхѣапшит.

– Уара Кавказка уааижътеи рацѣак мтѣуазар калап?

– Шыкѣсык акара, – схѣеит сара.

Дырѣегъ даапышѣырччеит иара.

– Иауазеи нас?

– Акгъы ухатцкы. Арт азиатцѣа цѣгъаза инамысѣакѣоуп! Уара угѣы иаанагома арт рыхѣхѣара ацѣкѣа акы ирыхѣоит хѣа? Цѣаны, ацѣкѣеи дарей бызшѣала еибакышт; иутахызар ѣажѣагъы цѣакы, дара рыбызшѣала ианынарыкѣаалак, ацѣкѣа ртыц иахытцзом... Даара иуаа гъангъашкѣоуп, аиашазы! Аха ирцѣѣугозеи?... Амѣасцѣа ацара мыцхѣ ахъырцѣыргаша иашътоуп... Урт ақъаафыркѣа рхы иаурыжъзеит? Иубап, дырѣегъых ауатка ахѣ уцѣырымгозар. Издыруеит, урт сара сѣы ус дсыркѣатцзом!

– Акыртѣуама уара ара аматц ууеижътеи?

– Сара Алексей Пиотр-ица ихаангъы аматц зуан, – ихѣеит иара уи ила-иҕы аатылашааны – уи ари афронт апхѣатѣи ахѣааҕы данаа, сара подпоручикс сыкан, – инацитѣеит дырѣегъых, – иара убри ихаан ачынкѣа ѣба соуит ашьхауаа рѣагылара аус азы.

– Уажѣы уара?..

– Уажэы ахцатэи ахэаахьчащэа рбаталион аёы сыпхьазоуп. Сатоумтцан, аха уара?..

Сара исхэеит сзакэыз.

Уиала халган, хцон пшьаала хайдгылан ґымтзакэа. Ашьха акэцэаны ханхала, асы аабейт. Агатэылан ишыкалало еипш, амра анынташэатцэка, зыпшрак камтцазакэа атцхгы амш иашьтагылан аёаанахейт, аха асы алашара иахнарбоз амчала, ускак ифадарамзаргы хыхь ихалоз амфа кказа иаабон хыхьтэаз. Сара ирыдыстейт счамадан ацэуардын иакэтцаны, ацэка рцынхэрас аёка тархэарацы, – насгы атдыхэтэанза алада ахцыста сынтапшит, аха апта еилачкэа ицэкэырцо апстака ирыбжька ифеиуаз ахцыстака зегы хырфон, уснтэи хара хлымхакынза цыара шьтыбжьыкгы за-аиуа хэа икамызт. Ауапсца агыга рхырга исыкэшаны ауатка ахэ хатуароуп хэа сыркит, аха аштабс-капитан убас бжыцэгьала днарыкэкааит, иаразнак зегы неимбгыжэаа ицейт.

– Мшэан, изакэытэ уааузеи! – ихэейт иара, – ача ахьзтэка урысбызшэала ирыздыруам, аха иртцейт... «офицер ауатка ахэ хат» ахэашьа. Сара сгэаныла ататарца иаха еицуп: урт ма арыжэтэ ржэуам...

Астанция аёынза верск акара бжэан. Зехынцыара тынчран, убас тынчран, акэыбры шыпыруа абжы уахаратэы. Армарахь еифаа тылашыцаазак ыкан, уи анафси хара хапхьакей ицэейкэаиатцаза ашь-ха акчыракэа убон асы шкэакэа рыкэшых. Ажэфан цэейкэара агэыштцаф аетцакэа акэеицейра иалагахьан, насгы сара уамашэа избеит урт, хара хёы афада аткыс ара иаха ихаракны икыдушэа иахьыказ. Наф-ааф хамфа зегы хажэейкэатца фычала ифашьтын; цыара-цыара асы атцака бна ыгэ хэычкэакгы аацэытцыпшуан, аха цыара хьарчхэа шьтыбжьык гомызт, убас ицэаз апсабара атынчрафы, адошья мфацызгоз ах-еык иаапсаха рпынтцашьтыбжькэеи, аурыс тэтцакэа рыбжь еикарамка игози мыцхэ иргэыргэган.

– Уатцэы амш бзиахоит, – сцэеит сара. Ускан аштабс-капитан ажэак мхэазакэа, хазиашатцэкэа ашьха қарак ду игылаз инапы нақэкны исирбеит.

– Уи закэзеи? – сиязцааит сара.

– Гэйд ишьха.

– Нас иауазеи?

– Уахэацшишь, ататын ишахо.

Иашатцэкэан Гэйд ишьха ататын иахон; нақ-аақ аганқэа рахынтэ апта шкэакэа цыпцэаха хэыцқэа фоиуан, ақэцэан убас апта еиқэатцэа ықэтэан, уи убас еиқэатцэан, ажэфан гэылашыцарафэы иара кылгагыан иубон.

Уажэшьта қара иаабо қалагеит ацошьтастанция, иара иакэыцғаа игылаз ацацха фынқэа, настгы ипхашья-пхатцошэа ицэырқэа-цэырасуа мцабз хэыцқэак аацэыртцит, апша зылач хьшэашэа аууы ахырга апста иаатыцтын ақэацсата ама ағыланахеит. Суапа ааитдыхны исшэыстцаанза ахэатахэа асы аура иалагеит. Уи аамтазы хатыр иқэтца аштабс-капитан снаихэапшит.

– Уаха ара қапхьароуп қара, – ихэеит уи иааицэы-мыцханы.

– Ари еипш афартын азы ашьха узхытцуам, – ихэеит ауацс-қэычер.

– Ишца? Крестовои ағы асыцса леима? – диазцааит аштабс-капитан.

– Мап, сақ – атак қайтцеит ауацс-қэычер, – аха ирацэазаны асы ықэжьуп.

Ари астанцияғы асасцэа иааиуаз рзы ауацах ахь-рымамыз ақнытэ алфа зыфначны иказ цацхак ағы атыц хзырыпшааит. Сара сымфалаф, тцэыцак азна ачеи сыцижэразы сипхьеит, избан акэзар сара атуцэтэ чай-ник сыман, Кавказтэыла снықэарағы сгэы аазырғыхоз иара уи акзатцэык акэын.

Ацацха аваракэа руакы ахра иадқатцалан, ахаларта амардуан баазажыраза, ицэыртцэыруа ашэахь уна-нагон. Снапыршышьуа сахыныфналаз ажэ сладхалеит

(урт ахәуцәа ртып, жәтрас ирымоуп). Схахьызгара сзым-дырит сара: ара ауасақәа каауеит, ана алақәа ғыгуеит. Насыпс исоуз, аганахьшәа мцабз хәычык аацәыркәан, ашә еипшыз җналартак ааснарбеит. Ара уамашәа ибуа-шаз асахьақәа аапшит: җ-шьақацәыббылқәак зтыргәаз ацацха тбаа уаала итәын. Агәтаны адгьыл аґы амца еикәыз аччақәа еилабылуан, ахылҗацарта акынтәи апша шытахька иҗнанацалоз алҗа убаскак иҗначны икан, саныныҗнала, акраамта сылақәа сызхымтит; җыцәа атакәажәцәеи арымзаҗ ахәычқәеи, қыртуа уаҗы абаа-ки – зегьы ихьыжә-кәыжә амца иеҳәатәан. Икаҳтцахуаз! Амца ҳнахатәан ҳтатынжәгақәа хрыхеит, нас дук мыртыкәа ҳчаиник игәыбзыгха ишуа иааилаҗеит.

– Уаа рыцхақәоуп! – иасҳәеит сара аштабс-капитан, ҳапшәмацәа гәамқәа еикәкьашьха уамашәа ҳбаны ҳара ихәхәапшуаз наисырбан.

– Уаарныгтәкьақәоуп! – икаитцеит иара атакс. – Ихауцару? Акымзарак рылам, баҗданқәоуп, изакәытә царазаалакгьы ак рызтдом! Ианамух, ҳара ҳкабардааи ачеченцәеи иаҳа еигьуп, урт абрагьцәоуп, уаакьантазқәоуп, аха рхы уамажә тоуп, арт абцаркрахь иурхаргьыегьыиапсам: дарбанызаалакгьы азәыхарзмам камак икәнны убашам. Хымцада урт уацсәатцәкьоуп!

– Акраамта указу Чечентәылан?

– Ааи, сара уа Ахаҳәтә баакны арота сыманы жәбака шықәса сыкан, – иуаҳахьоума?

– Исаҳахьеит.

– Абас ҳгәы аапыртәазеит урт ахы-хытәтәҗцәҗцәа! Уажәы иаазқәылаз, анцәа ицъшьаны хәычык реааикәыркит; цаса ус икан, унымҗахытцны шә-шьаґак архәара уаннавалалак, уа цъара җыстаа хәымсыск дцәытәтәаны уичапшьон: хәычзак угәеанра ааухаштыр, ма акәарағ ухаиршәуан, мамзаргьы ухашьтахь ахы лалаиркацон. Усами, ифырхацәоуп!..

– Урт реипш икоу уара акыр урықәшәахьоу? – сҳәеит сара ихәаз саазыканатцашәа.

– Сышпарықәымшәац! Срықәшәахьейт...

Уи аамтазы иармарахьтәи ипатца ааирееин, ихы наиркәын даахәцит. Иныкәо, изахауа ашәкәы ианызтцо ауаа зегьы кәзшыас ирымоу саргыы сахьалаказ акнытә – цәгьа истәххейт изакаразаалакгыы уафы ашәкәы ианитцаша тоурых хәычык ари ауаф исзиҕыхыр хәа, ус ачеиггыы хәхьзейт; счамадан иаатызгеит амқан иныкәырго атцәцакәа фба, насгьы ачеи нтастәан акы иара инаганы инаимтцасыргылейт. Уи ҕышьтихын, ихазы ихәозшәа, ус ихәейт: «ааи, сакәшәахьейт!» Ари еипш иихәаз сара агәыгра дуқәа снаҕейт. Сара издыруейт Кавказтәылан ауаа быргцәа бзиа ирбоит ацәажәара, акы аитахәара; урт ус еснагь ацәажәарта роуам акнытә. Даеазәых дгьыл кҕахак аҕы дыкоуп арота иманы, насгьы хәшықәсанақьак азәы «мшыбзиа» хәа, иеихәазом (избан акәзар, афельдфебель «агәабзиара умазааит» хәа, ауп енагь ишиархәо). Арака узлацәажәаша аусқәа мацмызт; иаакәыршаны инхо зегьы бнауаауп, зегьы ирзкылпшуейт; есымша ацәгьара калар калоит; уамашәа иубаша аусқәа калоит, усқан хымпада уафы игәы иацәымыҕхоит арт реипшкәа икоу ажәабжьқәа, хара хҕы уиакара ашәкәы иахьанырымтцо.

– Иутахзами аром итцегьы ахастәар? – снейазтцааит исацәажәоз: – сара ашкәакәа сымоуп Қартынтәи иаазгаз; уажәшьта хьтахеит.

– Мап, итабуп, изыжәзом.

– Уи избан?

– Убас баша. Схы тоуба адызулт. Сара санподпоручикыз зны цытҕык хара-хара хайдибагалан хәычык хамхажәит. Ауха адырра кәлейт: афронт ахьгылаз апхьа хафцәыртцит хқьафқәа катцаны, уи Алексеи Пиотр-ипа ишааидырыз еипштәкьа ахамштыхә хәкәиршәейт; анцәа хрыцхашьа, уи дышпагәааи! Хәычзак ааигхейт аус хайтарацы. Иашатцәкьаны, – зны шықәсынақьа дуззак унхоит, азәымзар азәы думбазо, усқан ауатка унашьтанагалар – изыз азәы уиҕызоуп.

Ари еипш анаасаха, сгэыграқаа зегы иаразнак
иаамачхазейт.

– Абарт, нас ачеркбезца, – дафын иара, – ачара ма
апсхэрафы амачар шааржэлак, нас аибакакара иа-
лагоит. Зны атауад Миронов ионы сыкан, аха цэгыала
сшыамхқаа сеыдсыргейт.

– Уи, шцакалеи?

– Абар – (итатынжэга еитатцаны дахо ахэара дна-
лагейт) – ускан иубома, Терек азнырца абаажэ афы
арота сыман сгылан, уи аахыс уажэшта хэ-шыкэсака
тцует. Зны аидара ныкэызгоз ауардын афатэ аманы
иааит; ари аидара аныкагара дацын фицер чкэынак,
абас фажэихэбака шыкэса иртагылаз. Иформамацаа
иагымкэа бзиа иееилахэа дааин исеихэейт, сара сфы
даангыларазы уалс ишидыз. Уи иара уаф пакы, шкэакэа
цкыак, имундир убаскак ифыцын, иаразнак издырит уи
хара х-Кавказтэылаф даанагеижытеи рацаак шымтцауз.
«Уара икалап, – сара сыниазцааит, – Урыстэылантэи
уаарыштызар?» «Устэкаюуп ухаткы штабс-капитан»,
– икайтцейт атак. Сара инапы ааныскылан ус иасхэейт:
«Даара сеигэыргейт, даара. Аха хэычык угэы фыгышт...
Икалап усгы, аха уареи сареи аифызцаа реипш хаказаап.
Ааи, уара ус баша Мақсим Мақсим-ипа хэа соухэаларгы
калоит, уи анафсангы изатахызуеи ари аформамацаа
иагзамкэа иушэу? Сара сфы есқыынагы ухылца маца-
ра шухоу уааиларгы калоит». Уа абаафы ауатах иахтан
дыфналейт.

– Ихызыз уи? – сиязцааит сара Мақсим Мақсим-ипа.

– Уи ихызын... Григори Александр-ипа Печорин. Иа-
шаны агэра усыргоит даара чкэына бзиан; амала хэычык
акалэшэакэа дыкан. Нас иаххэап, акаа анлеиуа, ахыта
аныкоу хэлаанза дшэарыцон; зегь кыцькыцьуа ахыта
иакуан, иаапсон, аха иара акымзаракгы. Даеазных иуа-
тах дшыфнатэоу цша хэычык наисыр, ахыта сылалейт
хэа агэра ургара далагон: аценцьыр аакыдкаар дшэа-
ны даатрысуан, ипштэахэы неихкэон, аха сара сыла

ишабоз имацара абынхәа акны днеиуан; зны-зынла саатк афныкта ажәакгы узиҕыхуамызт, аха ацәажәара даналагалак, ушыччоз укьатеиах птцәон... Аа, уи акалашәакәа зтаскәа ыказ уафын, икалап даара дбеиа-заргы: зака зыхә дууз аматәакәа имаз иара!..

– Иареи уареи акраамта цьарак шәеицыказу? – дырфегьых сиязтааит сара.

– Ааи, абас шықәсык акара. Аха уи аиашазы, хаштра зқәым шықәсоуп; уи ашықәс сара даара ауадафракәа срықәшәеит, аха иара уеизгы исхаштуам... Аиашазы, икоуп убас ауаа, зыпстазаараҕы еиуеитәым, узыргачамкша аускәа рықәшәара разкхәс измоу!

– Узыргачамкша? – иааимсцааит сазыхатцхатцаны, ачаи изтаәо.

– Абар сара иуасхәап. Уа сахьыказ абаа ф-верск набжяны тауад тынчк дынхон. Жәохәка шықәса зхытцуаз ичкән ҳара ҳахь ҕықәтәара даалон есымша, зны акы дақәтәон, зны даеакы. Григори Александр-иҕеи сареи уи цәҕаза дхарпаҕеит. Амала иарбан усзаалаказгы дзакәйтә хыхтәафызыз, ҕыла дыфны дышцо ахылпа шытыхра акәзааит, ахысраҕы акәзааит, – зегы рҕы. Аха ихәартамкәан илаз акы акәын: ацаразы ицсы цәҕан. Зны Григори Александр-ица цасхәа уаб ишьтәакәа иреигу акы заны иааугозар червонецк ацара устоит хәа иеихәеит. Угәы ицшаанагои? Адырфәухатцәкьа шытәак атәыфа ианкны иманы дааит, зны-зынла данаахаргәаалак илақәа ашыа нархшыланы иаразнак икама дахон.

Зны иара атауад атаҳмада ихататцәкьа даан ачарахь дхапхәеит: уи ицха аихабы хатца дитиуан. Иареи ҳареи бзиа ҳаибабон, ишцааурыз, ҳамцар пхашьяран, иара татар жәлан аха. Хдәықәлеит. Уи ақыта ҳанфалала, ала рацәа шуа иаахцылеит. Ахәса ҳанырбатцәкьа иаразнак рҕеиртәахит; амала зхы-зҕы еилхаргаратәы иаабақәаз зынзаҕы ицшзакәамызт. «Сара ачеркҕез тыпцацәа иаха еиҕыз цьысшьон», – ихәеит Григори Александр-ица.

аадкылан, дналеихырхэеит, насггы дсыхэеит икаитцаз
змааназ атак ласхэараз: сара урт рбызшэа здыруеит,
изеитазгеит иихэаз.

Лара наф данынахадтц, Григори Александр-ипа
снаиахэйтхэйтит «дзеипшроузеи?» хэа.

«Гэлымтэахыуп! – икаитцеит атак, – илыхьзузеи
уи?» – «Бела лыхьзуп», – схэеит сара.

Иашатцэбканы, лара цэгъа дыбзиан: ауки, паки,
лылагэ еикэатцэаны ашьхарцыхьшь еипш, убас иараз-
нак угэи дынтапшуан. Печорин даара дхэицуа илапш
налхмырпазакэа длыхэапшуан, ларггы лассы-лассы
лылахь апхъа дынхэтцыпшны ихэапшра дафын. Пе-
чорин имацара иакэзамызт ари ахкэажэ цхэызба
илеилахауаз. Ауатах акэакъахь имцаха ишанханы даеа
ф-блэк лыхэапшуан. Уахь чыдала сыпшуа саналага,
дгэастеит анкба издыруаз азэи, Казбич шиакэыз. Уи, иу-
дыруама, дуафлеишэа бзиаушэа, дуафлеишэа цэгъоушэа
убастцэбкба дыкан. Цэгъа гэрамгартыхэи дрымман, арга-
ма ус баапсык икэцэны дшыкамызггы, зны-зынла хара
хбаафы ауасацэа аацаны, мариала иахирхэхауан. Ама-
ла ианакэицаалакггы дхэхахэтцэомызт. Иихэоз иутар
акэын, – душырггы знык иихэаз дазылакэуамызт.
Ирхэон Кэбинака дцоит, абрагьцэа рыцныкэара бзиа
ибоит хэа, аиашазы, абрагь исакъа хата акэын имаз иара:
уафаса хэичык, кыакъак, ижэфахырцэа тбааны... цаны
алаапк дафызан! Икаба еснагь ицыжэжэа, икэыршэ-
тцаршэны акэын ишишэыз. Аха иабцъар матэа ауараза-
роу разныла ифычан. Кабарда зехынцъара иеи ззым-
дыруаз хэа уафы дыкамызт, – аиашазы, иара убри аеи
еицгыз чык узыпшауамызт. Егьирт ифызцэа аекацацэа
зеггы итцашыцуан, акырынтэггы иакэркхъан иеи
ицэырзарацы, аха иахэомызт. Абыржэи избошэа
ауп сшыкоу: алахэахзеипш еикэатцэаза, арахэц еипш
ашьапкэа парыхэтцэаза, алацэаггы Бела лылакэа иреи-
цэамкэаны акэын ишыпшаз; изакэтэ мчызи иамаз!
Утахызар уакэтэаны фынфажэеижаба верс уф: убас иб-

жъан, – ала ацшәма ифуа ишишьтоу еипш, иаргъы изтәыз еснагъ ишьтан, ибжыгътәкыагъы адыруан! Иара зынзагъы ифеихәазомызт. Аиашазы абрагъ җытәкыан...

Убри ауха Казбич ианакәзаалакы, зны еипшымкәа илахъ еикәын. Сара игәастеит икаба атқака акәалзы шишәыз. «Уи баша акәалзы ишәимтеит. Акы ихәшьадзар акәхап уаха» – сгәы иаанагеит сара.

Ацацхаҗы сыпсы аныҗнакәкы, цшак насҗасырсразы адәныка сындәылтцит. Ашьхақәа атцх рхатәара иаҗын, аптақәа кыала-цалаха ирхалон.

Ускан иаасгәаҗеит аатра саавагъежыны, ҳаеқәа ахҗахәаз снейны, рхәы рymoу ирымаму збарц, насгъы агәы аеанра ианакәзаалакы ицәгъам: сара сәы җы-шьахәзак акәын: дарбанзаалакы кабардаа иреиу-аз азәы гәыразыла дзавымсуа ус рхәон: иакши тхе, чек иакши!¹

Аанда савалан сышнеиуаз цәажәа шытыбжықәак аасахаит; азәк ицәажәашытыбжыла иаразнак дыздырт: хацшәма ица Азамат иакәын; егъи иаха даатгыло, ашышьыхәа дцәажәон. «Арт ирхәо закәызей?» – саазхәыцит сара: «Сәы атызшәа акәымзааит?» Иара уа аанда снаватәан, ражәақәа цыра акы аасаҗмыршәазо, сырзызырфуа салагеит. Зны-зынла ацацха иаадәылфуаз ашыкыбжы, ацәажәа шытыбжықәеи, ашәахәабжы гәцаракрыла сыззызырфуаз ажәақәа сцәеиларгон, исдырхауамызт.

«Ае бзиатцәкыа умоуп уара, – ихәеит Азамат сшызырфуаз, – сара хазы схала сынхауа, хышә еан ауахад сымазар, Казбич, уара уеыҗ азы суахад рыбжак устон!»

«Аа, Казбич» аасгәахәт сара, ишәыз акәалзгы аасгәалашәеит.

«Иашоуп, – ихәеит Казбич цытрак ашьтахъ, – Кабарда зегъы еимударгы уи еипш аеы узыцшаауам. Зны Те-

¹ Җы бзиоуп, җы бзиатцәкыоуп.

рек аз нырцә, – брагьцәақәак срыцны урысқәак руахьад
 цтәаны иаахцарц хдеит, аха ханасыц иамкызт, зегьы
 гәара-пара хаймпит. Сара цшьфык аказақцәа сышьталт,
 сышьтахь харамкәа урт агәаурқәа рыбжьы сахауа сала-
 геит, сапхьа бнаршәырак шытан. Алах схы ҫаимаданы,
 акәадырырта ҫәаниалан, сәы ақамчы ҫахысқьейт.
 Схәыцны ҫаагылейжәтеи убри аены затцәык ауп сәы
 ахьмызг анасыргахьоу, санасхьоу. Иара ацсаатә еипш иа-
 разнак атла махә рыбжьара, абнаршәыра инзаакәкәала
 ицеит. Афаса махә ҫақәа сәапыххауа амгыц цар
 сыматәа цнажәжәо, сама илеиуан. Сәы ахәығқәа
 ирхыцо, абнаеыгәыршәырақәа шпыла еимкәыжәжәаны
 ицон. Адәхәыпш ағьы иара ааныжьны сара шыапы-
 ла сәыстцәахыр иаха еигьын, аха сгәы ирыцханашьан,
 исзымгәагьит, – уи ақнытәгы хазшаз ахамта ситааит.
 Имачымкәа ахы шытыбжьқәа цахәцахәуа инасыхкьейт;
 исахауа салагеит аказақцәа исышьтеибатца иццакзаны
 иаауаз рышьтыбжь... Иаразнак иаацәыртцит тыша
 баапсык. Сәы азнык азы иаатгылан – нас ағьывхәа
 ицеит. Апаф ағьы ианнықәцала, ашьтахьтәи ашьапқәа
 адгьыл ларытцабган ацхьатәи ашьапқәа рыла ибгьатуа
 иаағәхеит. Сара агәра ноусышьтын, сахкьаны аты-
 ша сылтахаит; сәы уи ацсы иацшәмахеит: иаразнак
 ифыткьейт. Аказақцәа арт ихәхьыз зегьы рбон, аха
 дарбанзаалакгы азәы сара сыцшаара дашьтамлазеит:
 иқалап урт сыцсы таны сынхеит хәа ргәы иаанамга-
 зар, исахаун сәы акразы иахьашьтаз рышьтыбжь. Иа-
 разнак сгәы ахы ашьа ҫықәшит; атыша итиааны иқаз
 ахаскьын сәылакны атыша стьтцны снапшызар: абна
 аантцәейт, цьтфык аказақцәа уа иаалтцны адәы иаакәлаз
 ахы рықәкытцәкьаны инеиуан сара сәы Карагез; зегьы
 хәхәаны иашьтәлейт; акраамта иашьтан, иахарак азәы
 ҫынтәка-хынтәка, ацсык-ацсык ааигхеит ахәда ақәарағ
 ахаиршәразы; сара сқыцьқыцьуа ҫыцха сыцшуа аматане-
 ира салагеит. Абгәаахәа дырҫегьых схы санҫаха избейт:
 С-Карагез апшатлакә еипш атдыхәа кахәхәа, ицырны

ицоит, агъауркъаа еихъыс-еипысуа, рекъаа къыпчаха хара иашьтоуп. Алах иныс, иашоуп, иашатцѣкьоуп! Атцх агѣахъы инеиаанза уи атыша статѣан, ус сыпшызар, угѣы ишпаанагои, Азамат? Атцх лашьцара иаалфит ѣык атхыр бжъы, иѣуа аѣаф ахыкѣ икѣуп, ишзахѣо икыркыруеит, шъапхыцла анышѣ иасуеит; абжъала издырит сѣы Карагез шакѣыз, уи сѣы, сѣыза бзиа акѣын!.. Убри аахыс иареи сареи хѣаипырымшѣацт.

Казбич иѣы ахъз цшзакѣа атауа, бзиа ибаны, ахѣда акъакъара атах-атаххѣа дахъасуаз ашьтыбжъ уахауан.

«Сара зкъы ѣан уахъад сымазар, – ихѣеит Азамат, – зегъы уара у-Карагез азы иустѣон». «Иок,¹ истѣахым», – икѣаитѣеит Казбич гѣыкала атак.

«Усзызырѣ, Казбич, – ихѣеит Азамат Казбич дидгѣыбзыглазаны: – Уара ууаѣы халалуп, уара ѣыбгѣаказа хатѣа бзиоуп, сара саб аурыскѣа дрыцѣшѣоит азы ашьхака сдѣыкѣаитѣом; уѣы сыт сара иутахыгу аказы саангылом. Уара узы саб ишѣакъкѣа иреиѣгу акѣым, ма иахѣа, иарбан иутахызаалакгъы ицѣзаны иузаазгоит. – Уи ахѣа зынза франгъ цыптѣахоуп; иара ус аѣы унапы иадукылар, ахала ужъы иналашьшь ицоит. Ари уара укѣалз еипш икѣоу, иаразы акымзаракы.»

Казбич ѣитуамызт.

«Апхъаза уара уѣы сылапш аннакѣшѣа, – даѣын Азамат – иутагѣежъуа, аѣымшькѣа ирѣаханы, икыакъаза икаѣо, аихымѣа еипш ашьапхыц амѣабз ытѣыдды ианызба, сгѣы акы нтагѣежъит, изакѣу саргъы исзеилмырго, иара уи аахыс егъырт зегъы сгѣы нарыхшѣеит: иахѣа иреиѣгу саб иѣыѣкѣа лапшы хаала сызрыхѣапшуам, урт срыкѣтѣаны азѣы сибар сыпхашъѣо скѣаеит, агѣырѣара сышьтнахит. Иахъа хѣлаанза сгѣырѣо ахра ѣкыаракѣа сырѣатѣан. Уа сахътѣаз ес-минут исгѣалашѣоз, схы итѣаз иѣырѣа-ѣырѣо, икалаза уара уѣыѣ еикѣа цшза акѣын. Уи ажѣак санахѣар атахызшѣа ала тѣаѣакѣа рыла

¹ Мап.

сыла ихыпшылон. Сара сахтсаауеит, Казбич, убри аеы инсумырхәха!» – дцәажәон Азамат дгъатцәы-гъатцәуа.

Сара атцәыуара дафызшәа збеит; аиаша уасхәап, Азамат цкәын хамацагъак иакәын, уажәы данеитцазгъы цъара лагырзык узрфьтцыршәоомызт.

Уи итцәыуабжьи илагырзи ртакс ччабжътас акы аасахаит.

– Усзызырфьы! – ихәеит Азамат ибжьи ааргәгәаны: – Иубома, сара зегъы срыкәшахәтуп. Иутахума, сахәшьа дзаны дустап? Уи дышцакәашо! Ашәа шцалхәо! Цъышьатәшәа ауп дшыкәтцо! Атыркә цашъа уи леипш икәоу пхәыс диднамгалацт... Дутахыума? Уатцәыуха убра апста акәарафьы усзыцшы: сара дсыманы хгәыла кытахъ сышцо санфавалалакь – уара дума уца. Бела уеыф дацсазами?

Казбич акыраамта фымтзакәа дыпшуан атцыхәтәаны атак катцара ацынхәрас ибжьи нытцакны иаацәыригеит жәытә ашәак:

Хара хқытафьы апшзакәа рацәоуп,
Урт рыба еикәаракәа аетцә ртыччоит.
Ибзиоуп урт рыбзиабара ануцрал имцаха,
Аха ухы уакәитны указар игәырфьыхагоуп еиха.
Пшьфьык ахәса аанахәоит ахы,
Ахәшьара уадафуп аеы-лас:
Уи акаршәраф анаатә иазеитцархом,
Ахахаи уапсахуам, уи бзантцы иуеижьом.

Азамат баша Казбич диҳәон, – дтцәыуон, диґа-гәыбызгүан, дидкәылон, атцыхәтәаны изымычхакәа днечицфлан ус ихәеит:

– Уца нак ачкәын хыда! Излоулшозеи уара сара сөы акәтәара? Х-шьафәк унеианза уалырфьырны, ухы ахахә иаддыххаала иагап.

– Сароу! – даапкызшәа артцәаа аатирган Азамат, еихатә кама хәычы Казбич икәалзы ахъхъа аахнар-геит. Напы гәгәала нак данынеигәтас, уа ашышгәара

днадхалеит убас игәгәаны, агәара аатдысит. «Аччархәра каларц икоуп!» сгәы иаанаган, сыфны аетра сынталан, хәкәа аакәадырны ашьтахька индәлызгеит. Ө-минутк рыла ари апацхафы иаразнак иааилалеит. Икалаз абри ауп: Азаматикабапжәаныдыфныднеин, Казбич сишьырц итахын хәа реихәеит. Зеггы ршәакькәа аашьтырхын ифытибахәеит, иалагеит аилафынтра! Ахәхәара, акаара, ахысра; Казбич иеы абгафы дшыназатцәкьа, иаапкыз иеипш дрылагьежьюан иахәа мфанто. «Атәым чарафы акафкатцара хәартам, – иасхәеит сара Григори Александр-ица инапы саахан иааныскылан, – иаха иеигъзами иаарласны хәкәтцыр».

«Уаангыл, икало аабап».

«Икало убарггы, аускәа ееихом; арт азиатцәа ус ауп ишыкоу: амачар реадыргар, аибакәакәара иалагоит!» Хәара хәфәыжәлан, хәкәа хәарысны афныка хдәыкәлеит.

– Казбич, аштабс-капитан? – иаасзымычхазт сыццакны снаиазтцааит.

– Ажәлар икартахуазеи! – ихәеит ачаи иижәуаз аатарцәуа, – уи дрыцәеит:

– Дагьхәзамкәану? – сизтцааит сара.

– Анцәа идыруеит! Урт акрыхьзом, брагьцәоуп! Лабәабатцәкьа сара избахәеит абас: иоуразароу цсала дрыцганы, аха даанымгылазакәа иахәа акьара дафын.

Аштабс-капитан пытраамтак ашьтахь адгьыл ишьапы ныкәкшан дырфегьых деитаналагахит.

– Акы атдыхәала еснагь схы гәыбган астоит: афстаа сихәхартә, абаафы сахьаиз, Григори Александр-ица, агәара сахьадтәалаз исахаз зеггы аниасхәа, акыр-кырхәа дааччеит, – убас дыхцараны, аха нас даеакы ааихәыцит.

– Изакаызеи? Ишсоухәара ухатцкы, – стцааит сара.

Икаутцарызеи нас уаха! Ахәара саналагах инагзатәуп.

Пшьымшка рышьтахь Азамат абаафы дааит. Дагьнеит иара ескьынагь ишиулоз еипш афатә хаакәа ифазтцалоз Григори Александр-ица ифы. Уа сыкан сар-

гъы. Аекѣа ртызшѣа аацѣырырган Печорин, Казбич иеѣ арѣхѣара далагеит: уи ѣыццышѣуп, ицшзоуп, зынза ашыбыста еипшуп, – ажѣакала, адунеи аѣы уи аѣыза аѣы ыкам хѣа.

Ататар хѣыгы иаразнак илакѣа аацырцырит, аха Печорин уи гѣеимтазашѣа ус дтѣан; сара даѣакы салацѣажѣо салагон, аха Печорин иаразнак даасцыѣланы Казбич иеѣ атызшѣа ахѣара далагон. Абас акѣын ари аус Азамат данаалак ескѣынагъы ишыѣкалалоз. Хымчыбжѣа-ѣа инарыкѣло ианалага игѣастеит, ароманкѣа рѣы абзи-абара атыхѣала ауаа ишрыхло еипш, Азамат дтѣыкѣкѣа, дцѣышхо далагеит. Закѣытѣ аѣыстаароузеи?..

Иубома, урткѣа зегъы аныздыр ашытахѣ атѣыхѣтѣаны ауп: Григории Александр-иѣа убасѣак дазиргѣышыт, азы иѣтаимыжѣыр цсыхѣа имам. Зны уи ус иеихѣеит: «Азамат, избоит цѣгъала угѣы иахѣазеит уара уи аѣы, аха ухашѣтахѣ лала иубарахѣ уи уара иубашам! Ишухѣара, уара убри аѣы узтѣо ауаѣы изуурызеи бзиарас?»

– Иара иааитѣаххо зегъы, – иѣаитѣеит Азамат аѣак.

– Ус анакѣа, уи аѣы сара уара иуоуратѣы иѣастѣоит уск наугзозар... Укѣы уи аус шынаугзо ала.

– Истоубоуп ишынасыгзо, укѣы уаргъы!

– Ибзиоуп! Истоубоуп уи аѣы уара ишутѣахѣ; амала, уиазы уара уахѣшыѣ Бела сара дсутароуп. Карагез, уи Бела лаахѣага акѣахѣит (колым). Сгѣы иаанагоит ари еипш ахѣахѣтра уара узы ицѣгъам хѣа.

Азамат ѣитуамызт.

– Иутахѣыми? Нас ишыгутахѣу! Сара ухатѣаз цѣысшѣон, аха макъана уцшѣазаап: уара уѣыжѣлара макъана иаамѣам...

Азамат дааицралан: – Саб? – дтѣааит иара.

– Мшѣан, уи аѣны ддѣылымтѣзо дыѣкоума?

– Аиашатѣѣѣа...

– Уаѣѣшахѣатума?..

– Саѣѣшахѣатуп, – ихѣеит Азамат ергъхѣа апсы иеипш дцѣышѣкѣараза, – ианба нас?

– Рапхъаза Казбич абра дшааилак; уи 10-20-ка уасақәа ааицараны дыкоуп: нас уи сара исусуп. Уазхәыц, Азамат!

Абас урт уи аус еикәдыршәеит... Амала аиаша ами иухәаша ихәартамз аус! Ашьтахь сара уи Печорин иас-хәеит, аха такс икайтцаз уи ауп, ачерқъез бнауафы тыцқа сара сеипш икоу ахатца бзиа данлоу, уи лара лзы насыцуп хәа. Избан акәзар, – ихәеит иара, – дара ртәала Бела иаха сара хатцас слықәнагоит. Дызустада Казбич? – дабрагъуп, ацбабаахгара зықәтатәу уафуп хәа далацәажәеит. Нас уара хасаб азу, уи сара иахысхәаарызыз?... Аха усқан сара урт еибырхәақәахъаз сыздырзомызт. Зны Казбич даан ус дтцааит: ауасақәеи ацхеи шәтахума хәа. Уатцәы иааца хәа иасхәеит уи сара. «Азамат! – ихәеит Григори Александр-ица, – уатцәы Карагез снапафы икалоит, уаха хәылцазы Бела ара даныкамла уара уи аеы уақәымгәыгын...»

«Ибзиоуп!» – ихәан, Азамат иеы даасны ақытахь дыфны дцеит. Ахәылцазы Григори Александр-ица иеааибытан, иабцъар аашьтых, абаа дынтытцны дцеит. Урт уи аус шықартцаз – уи сара исыздыруам, – амала ауха дара афыцбагы хынхәны ианаауаз акарул игәеитеит, Азамат икәадыррыта дахшыны, лнапқәагы лшьапқәа-ггы еикәпах ифахәаны, лхы-лфы тахәхәа пхәыск дрыма ишаауаз.

– Аеы? – сиязтцааит сара аштабс-капитан.

– Уажәытцәкьа, уажәытцәкьа, адырфаены шыжъым-танза Казбич жәабака уаса итиразы иманы дааит. Иеы адәны агәара инадихәалан иара сара сахь даафналеит; ачаи неизтастәан исыржәуа салагеит. Итцабыргыуп уи дыбрагъын, аха иареи сареи хайбадыруан.

Иаахәашәоз хәо хайцәажәо хтәан... Сшыцшуаз Казбич иаразнак ихы-ифы асахъа аапсахны дфатцкьан аценцъыр дфадыххылеит. Рыцхарас икалаз, аценцъыр аркын. Иухъзеи, Казбич? – снаизтцааит сара.

Сәы!.. Сәы! – ихәеит иаразнак деикәтцәиаашо.

Саргыы ҕеы-шыапышытыбжык аасаҕаит: «Иашан казақк даазар акәһап аакәстҕеит...»

– Мап! Урус иаман, иаман!¹ – дныһнатҕаан, аа-шыышы еипш дытҕканы иаразнак дындәылҕеит. Өынтә дыпан ныттыт днеит; абаа аталарта агәашә ағы акарул шәақьла ағы згоз амҕа изикит, аха ишәақь длаһыпан амҕа ианыршәланы дыһны ддәықәлеит... Харантә иубон асаба харчыла дшәеиуаз – Азамат Карагез дасны дцон; Казбич дыһны дышһеиуаз, ишәақь атахәты иаатицаан дхысит. Минутк ус иеһыртцызакәа дыпшуан, ихы амц шахәоз агәра игаанза: уи агәра анига, дааһнытҕаашан ишәақь атаххәа ахахә иһаникһан, ипыххаа иныкәтца, адгһыл ғыцха иеныкәижһын, ахәычқәа реипш деитцакһызкһызһы атҕыуара далагеит... Абаағы иказ ажәлар идеизала игылан, аха иара азәгы дибазомызт; иааиз инеицәажәа-ааицәажәан инеимытцһы доусы рышһтаһкәа ицеит; ауасақәа рыхә ацара наганы иааигәа ишһташәтца хәа расхәан инаганы изышһтартҕеит, аха ацсы иеипш ус диан ацарақәа дрыламкһызакәа. Ихотцару, уи атцх агәы акһынза, ауха шаанза ус дышһтан... Амала адырҕаены шжжымтан абаағы дааин, дхәхәо далагеит иғы ззаз дызусту иаххәаразы. Азамат ағы ахһәхәаз иаапыртланы дҕақәтәан дыһны дышцоз збаз акарул ирзар қәнаганы ипхәзеит. Казбич уи ихһз анааиаха, илақәа иаразнак иаакамкаһын, Азамат иаб дыхһынхоз ақытаһ дцеит.

– Иеихәзеи нас иаб?

– Рыцхарас икалаз уи ауп, Казбич дахһнеиз ачкәын иаб димбеит; уи фымшкә цыара дцазаап, мамзар Азамат иахәшһа дзаны дизаагозма?

Иаб дхынхәны аһны данааи, ичкәынгы ипхагы уаҕ дыказамызт. Убаскак дгызмалын: дшәан, ипсы итҕәахит, дааипхыашәар, ихы хитцәон азы. Иара убри

¹ Урус иаман, – уамахеит аурыс, уамахеит.

нахыс Азамат дныбжъахэаша дцеит: икалап цъара абрагъцаақәак дрыцнагалазтгы ма Терек, ма Кубина азырцә их рыцха шытеитцазар; иагымџоуп иара убрахъ!..

Иззом, имачзам сара сыхәтаа иакәшәазгы. Уи ачеркъез тыцха Григори Александр-ица ифы дшыказ аныздыр сәаилахәаны, сшпага ааскәынтца иара ишка сцеит.

Иара апцха уахыныџналоз ауатах афы дықәиан, изнапык ихы иатцатаны, егы инапы ала итатыныжәга амца зёыцәаахъаз кны; егы ауатах ашә асапат ґан, аха ацацха ыказамызт. Уи сара иаразнак игәастеит... Сеимхәо абартцә сышхәа ашытыбжъ сырго салагеит, аха иара имахазозшә иеыкатцаны дықәиан.

– Апрапоршычик ухаткы! – схәеит, изласылшоз ала иааргәгәаны, – иумбазои мшәан сара сшааиз?

– Хәи, мшыбзиа Мақсим Мақсим-ица! Иутахзами ататыныжәга ала ататын уахар? – икаитцеит атак дахықәиаз дымџеихазакәа.

– Гәыбған сумтан! Сара Мақсим Мақсим-ица сакәзам: сара аштабс-капитан соуп.

– Зеггы дара роуп. Ачаи утахзами? Хәи иудыруандаз, изакәытә цъабаа гәакроу сызтагылоу!

– Сара зегъ здыруеит, – икастцеит атак икаруат снад-гылан.

– Ус акәзар иахаггы еигъуп. Уи ахәара сгәалакам сара.

– Ухаткы апрапоршычик, уара убри еипш аус мееи каутцеит, икалоит уи атак акатцара сарггы исықәшәар...

– Ишъахәуп! Уи рыцхароума? Мшәан уареи сареи зеггы хзеипшыми.

– Изакәытә хәмарроузеи? Иааг арахъ ушпага!

– Митка, ашпага!..

Митка дцан ашпага ааигеит. Сара исуалыз анынасыгза, иапцха акаруат сныкәтәан, ус иасхәеит:

– Усызырџы Григори Александр-ица, уакәшахатха ихәартам аус шыкоутцаз.

– Изакэызеи ихэартам?
– Бела дахьааугаз... Уи Азамат зынзак уирхагазеит!..
Уақәшахатха, – иара инаиасхәеит сара.

– Ааи, аха уи сара бзиа дызбозар?

Нас иахуҳәаарызеи ари еипш икоу?.. Исхәо сәамшәо саакәхеит. Аха цытраамтак ашьтахь ус иасхәеит, лаб дсымгар калом хәа данықәгыла, нақ диутароуп хәа.

– Ус зынзагы иатахым!

– Зеггы дара роуп, уи ара дшыкоу еилиргоит...

– Иазхәода ара дшыкоу?

Сара дырфегых исхәо сәамшәо саанхеит.

– Ушсзыырфара, Мақсим Мақсим-ипа! – ихәеит Печорин дфықәтәан, – уара иуасхәоит уи абнауафы ипха диахтар, ма дишьеит, мамзаргы дитиуеит. Икалаша калахьеит, нас иапсам азәы игәы иахәоит хәа уи апхастатәра; лара ара са сәы дааныжь, сышпага уахь уара ига...

– Дсырбеи лара, – схәеит сара.

– Абна ашә уахьыныфнало дыкоуп амала иахьа сара баша дызбарцы стаххеит, уи егылымтцит: акәыфарафы днеин ахыза лыкәыршаны, азәы димацәажәо, азәы ди-хәампшуа дықәтәоуп абғацма еипштәкьа дшәафуп. Ара хкрыфартафы аус зуа апхәыс қыралала дааныскы-леит; уи ататар бызшәа лдыруеит: дахьцалак длыцзаа-ит, сара дшыстәу агәра лырго, лыхшыф итагалло, избан акәзар, уи сара сыда даәазәы динасыпхоны залшом! – нацитцеит иара астал итачкәым нықәкшаны. Уи сара сақәшахатхеит... Икоутцарызеи? Икоуп убас шыоуки уе-изгы-уеизгы хымпада узықәшахатхаша.

– Ишпа? – схәан, снеиастцааит Мақсим Мақсим-ипа. – Уи иара инапафы дизаагоу, мамзар лыпсадгыл шылгәырфоз дахыпсаау?

– Анцәа хрыцхашьа, лыпсадгыл зылгәырфарызеи? Лара лқытан акнытә иубоз ашьхакәа уи абаа афынтәгы иубартәы икоуп, – урт абнауаа уаха егыртахзам. Уи анафсангы Григори Александр-ипа есымша хамтак-

хамтак лзааигон; рацхъа дазцагъаны ҫымтзакәа илза-
аигоз ахамтакәа наӀ дрыгәтасуан. Ускан урт ахамтакәа
акрыфартаҫы аус зуаз апцхәыс илзынхон, лажәақәагъы
арпцзо иалагон. Ах, ахамтакәа, апцхәыс, касыжә пшзак
азы иӀкалымтцаша иӀкоузеи!.. Аха уи иазаауазеи... Гри-
гори Александр-ица акыр ацъабаа лыдибалеит, иар-
гъы ататар бызшәа атцара даҫын, ларгъы дшнеи-шне-
иуаз хара хбызшәа лахауа далагеит. Хәычы-хәычла
ихәапшра леалыршыцылеит, зны латцыхәала лыцъымшъ
дцәытцыпшны ганла дихәапшуан, лылахъ цәгъа еикә-
тцаны, лыбжы нытцакшәа лгәақрашәақәа хәо, егъи ауа-
тах аӀынтәи сахьылзызырџуаз зны-зынла саргъы сгәы
лырпцаауан. Ианакәызаалакгъы исхаштуам сценак:
зны аоны сафсны сшнеиуаз, аценцъыр сынкылпшит.
Бела ацәардгәы дықәтәан лхы лықәыжъны, Григори
Александр-ица лацхъа дгылан. – Бысзызырџы, сыха-
ара Пери Пери¹ – ихәон дахьгылаз, – мшәан ибды-
руеит мшкымзар мшкы сара бшыстәхо, нас абаскак
сызбыргәаӀуазеи сара? Издыруада бара чеченк бзиа дыб-
бозар? Ус анакәха, абыржәытцәкъа боусыжъуеит аоныӀа.
Бела хәычыклцәа даатазызаан, лхы аалыртысит. – «Мам-
зар, – даҫын иара, – издыруада зынза сыбцәымгзар?»
– Лара даақәыпсычхаит. «Издыруада бдинхатцара сара
сыбзиабара азин бнамтозар?» Даацәышхеит лара, дтәан
ҫымтзакәа. «Сара сыгәра га, ажәларқәа зегъы рзы алахъ
азәы шиакәу, сара бара быбзиабара сақәитыбтәуазар,
нас бара са сыбзиабара азин збимтозеи?» – Бела даашан-
ханы илақтатцәкъа дынтапшит, арт ажәа ҫыцқәа иихәоз
уамашәа ибо; лылақәа ирхыубаалон игәра шылымгоз,
насгъы игәра лгарцы дшашьтаз. Изақәытә блақәоузеи уи
илхаз! Урт тыцъыбаауан, џ- рацәаххырак иреипшын.

– Баасзызырџы, сыхаара, сгәыблџы, Бела! –
даҫын Печорин, – иббоит сара шаӀа бзиа бызбо; бара

¹Пери – ацъамцәа рлакқәа рҫы апцхәызба бзиа.

бгәырғыхаразы исымоу зегъы акы сеигзом: са истахуп бара анасың бзиа боуразы; бара дырфегъых агәырфара балагар, усқан са сыңсуеит. Иаасахә уажәшьта, бақәйтцуама агәырфара? – Бела лыбла еикәатцәакәа иааиафмыршәазакәа дихәапшуа, даахәыцит, нас даапышәырччан лхы аалыртцисит дшақәшахәтхоз агәра унаргаратәы. Лнапқәа ааникылан, дигәзразы длыхәо да- лагеит; лара рацәак мап мкцәакәа, ус лхәон: «Ухатқы, ухатқы, иатахым, иатахым». Иара имуа даналага, Бела дамхатцәыуеит.

– Уара иткәаны иааугаз сара, – лхәон лара, – сара уара сухәуфуп; хәарас иатахузеи, мчыла иутаху сылур- шар калоит. – Дырфегъых лылағырзқәа аара иалагеит.

Григори Александр-ица илахь тацкәымла дласын, егъи ауатах дныфнапқа дцеит. Сара саныныфнашылаз, инапқәа ишьтахь икатцаны, илахь еикәышышьы длеи- фәиуа ауатах дыфнан. – Изақәызеи дад? – снейзтцааит уи сара. – «Дыпхәысзам, дафыстаауп! – икайтцеит атак: – аха сажәа иамафәоуп, иуасхәоит уи сара дыстәхоит...» Са сахъгылаз схы аасыртцисит. – Уааи иутахызар хаисап? – ихәеит иара: – Мчыбжьык ала! Ибзиоуп хәа, хнапқәа ааимаххын, хнеипыртцны хцеит.

Адырфәенытцәкәа Кизлиар ақалақь ашқа хәхәхәтра уафы ддәықәйтцеит: усынтәи ирацәазаны, еиуаеитәым ацъам матәа ааигеит, рхыпхьазара узеикәымпхьазо ирацәаны.

– Угәы ишцаанагои, Максим Максим-ица? – исеихәеит сара Бела ахамтақәа илзааихәаз сырбо: – азиатә тыпцха цшза абри еипш икоу абатареиа апхьа лееикәкны дызгылару?

Уара урт ачерқьезцәа ртыпцхацәа зеипшроу уздыру- ам, – схәеит сара, – урт ақырт хәсахәычқәеи, ма аахытц Кавказтәи ататар хәсахәычқәеи иреипшзам. Урт рхатә тасчыдарақәа рымоуп; даеакала иаазоуп.

Григори Александр-ица даапышәрччан ашәшәра да- лагеит.

Атдыбырг азы сара сиашахеит: ахамтақәа илзаа-
игаз инагзаны дрызхымхит; иаҳа дгәбзыцхеит, иаҳа
игәра лго дҕалеит акәымзар, – уаҳа акымзарақы;
ианамуза, зда цсыхәа амамыз ахәшә игәы иҕеикит. Ёнак
шыыжымтанк иеы аадиркәадырын, ачеркҕез матәа
ааишәтца, абцъарла иеааибитан, лара лахь дныоналеит.
«Бела! – ихәеит иара» – «ибдыруама бара шака бзиа
бызбо. Иагъа ус акәзаргъы, баасымгар акәын, аха сеи-
лагеит: – Абзиаразы! Бара ибымаз исымоу-исыхзу зе-
гъы, быказ ара бацшәыманы; ибтахызар бхынхәы, бца
баб иахь, бхы бақәитуп. Бара бҕы сара ахара ахьсымоу
акнýtә схы цъабаа асырбароуп; бымш аабзиахааит, са
сцоит. Икалап ахәак, ма хымҕаск исаахаша апшаара
рацәак садымхалар: ускан сыбгәалашәаны, исанажь арт
акәнамгақәа икастцаз аусқәа». – Иҕы нак инеирхәын,
лнапы лымихразы лара лахь инапы днахеит, аха инапы
аанымкылакәа дыцшуан ҕымтзакәа. Сара адәахы ашә
сахъаадгылаз акылхара акнýtәи лхы-лҕы саҕацшуан;
убри еипш ахаҕы гәкы цшца апсы исахъа ахышьтнахыз,
– сгәы цәгъаза даарыцханашъеит! Печорин атак хәа
егъанимахаза, ашәахь шыаҕақәак неихигеит: иоураза-
роу дқыцқыцъуан, аиаша ами иуасхәаша, сгәы иаа-
нагоит дыхәмаршәа иихәаз хымпада инеигзарын хәа.
Анцәа идыруеит, уи убас иказ уаҕын! Ашә аҕы дназарц
егъигымкәа, Бела ашырхәа дҕатцкәан, деитцакызкыз-
ны дтцәыуа ихәда днахатцәиит. Ихоутцару, сара адәны
ашә сахъадгылаз самхатцәыуеит, самхатцәыуатцәкәаны
акәым, аха ус баша агазаразы!..

Аштабс-капитан цытраамтак ацәажәара дакәытцит.

Аиашазы исыззом, – ихәеит уи ашьтахь ипатцақәа
дларыха-ҕарыханы, сара даараза исцәымыгхеит убри
леипш бзиа сызбоз цхәыск дахысымбацыз акнýtә.

– Акыр антцра амазма урт рынасыц? – сиязцааит
сара.

– Ааи, уи лара ихалхәеит, Печорин данылба аены на-
хыс, ескынгъы лыпхызқәа дышрылаз, уи иакара дарба-

нызаалакгы хатцак лгэы иақәшәо дшылымбацыз. Ааи, урт аразкы бзиа рыман!

– Шака игәырғеығгоузеи! – саатцкьеит иаразнак.
– Аиашазы, ари аус цъара рыцхара ала атцыхәа цтцәоз цъысшьон, аха ус акәымкәа сгәыгра сажъазаап!.. – Иашатцәкьану, – саёын сара. – Уи лаб изымдырзеи шәара шәбааёы дшыказ?

– Икалап гәфарас имазтгы. Пытк аабжысхъан лаб атахмада дшыршьыз ҳахаит. Уи шыкалаз абас ауп...

Дырфеггых саалахёыххеит.

– Аиаша ами иуасхәаша, сара сызлахәацшуала, Азамат иаб идырра аланы аёы игаз цъишьеит Казбич. Убас зны х-верск ракара иқыта иналганы иахьыказ тытк аёы Казбич дкылатәаны дыцшуан: атахмада ипха данимба, дхынхәны афныка даауан, даапса-қыпха. Ифызцәа инеицёыхараны ишьтан, хәылпазын. Дхәыцуа ашышьыхәа дшааиуаз, Казбич акыпхәа ацгәеипш абна даалкьан, атахмада днеиехьынцалан икама неилхәа иёы далырфырны дынкаижьын, агәра наимкәытцицааит – уи акәхеит; ифызцәа пытфок ахәадакынтә арт икалақәаз зегы рбон: урт ифны ишьталеит, аха ихьымзеит, дрыццеит.

– Уи аёы ахәгы ирхаит, ишьагы иуит, – наиасхәеит сзацәажәоз игәы иаанагоз еилсырғап хәа.

– Хәарас иатахыузеи, дара ртәала диашоуп, – ихәеит аштабс-капитан.

Уамашәа избеит сара ари аурыс зкны днаагаз ауаа ртцас абаскак лассы иахьышьтикааз; исыздыруам ирехәатәу ирехәатәыму ари еипш икоу ахшыф, амала агәра унаргоит уафы ишимбац ала ишыманшәалоу, насгы еилыкка ихшыф еилганы ишыкоу. Уи еипш ахшыф иатанатцом зехьынцъара иабо ақәнамга, уи ақәнамга камлар ахьамуа, мамзарггы адырхра ахьыккамло адгьыл аёы.

Ачаи ыжәны ҳалгахъан; аёқәа ғәхәаны адәны асы ицәгылеижьтеи акыр цуан; амраташәарахь амза

ацэышхара иафэын, ацарда аццжэаха еипш ихаразаны ахракэа рыкэцэан ирхатэаз аптакэа аерылартцэара аеазнауан. Хара ацацха хандэылтцит. Са сымфаныла ишихэаз акэымкэа амш ааихыккеит, ашыжь тынч бзиа шыкалашаз агэрагара хнатэ; ихаразаны ажэфан гэыштцафэ еилаарцыруа еикэагта иатцацсаз аетцэакэа аки-аки еишьтагыла икбатон, жэытэ-натэ аахыс сы-цсала ихфоу ахра еифыццэкэа ыкэрлашаауа амра-гыларахьтэи жэфан еитцэара еикэа иаха-иаха илах-фыххауан. Аргырахыи армарахыи иаапшуан змаза ытцхым атцаалашэы тикэатцэаакэа, аптакэаггы рееи-ларкэымпылуа, амат еипш илакьтон, амш ашара иацэшэозшэа, егырт ааигэа-сигэа иказгыи ахра еикэыц-царакэа ирталаны инеиуан.

Ашьжымтан аматанеира аамтазы ауафэ игэы штынчу еипш, адгьыл афгыи, ажэфан афгыи зеггы тынчын: амала иааларшэны азаза зыкэтцааны иказ аекэа рпырцэкэа шытыхуа, апша хьшэашэак амрагыларахьтэи иаакэсуан. – Амфа хакэлеит; инакэаратца-аакэаратцо Гэйд ишьхахь фэыуардын еиргьхэа хэ-еабаак ирыма инеиуан. Хара шыапыла хашьтан, хакэа анаапсалак аеуардын абарбалкэа ахахэкэа нарытцатцо. Амфа ажэфан агэы иалалазшэа акэын ишаабоз, избан акэзар, ула иахьынзазеилыргоз иаха-иаха афада ихэнон, атцыхэтэан ишнеиуаз иналазуан, хэылпазы аахыс афатцахэы иазыпшуашэа Гэйд ишьха акэцэ ашьауардын еипш ацсы шэо икэтэан апта; агыре-гырехэа хшьапкэа асы рытцацфееуан. Ахаир убаскак имачхон ацсы лага-фагара мыцхэы иахцэыуадафын; хшьа уажэы-уажэы ххэхыи еизыкэкэон, аха убас ишыказгыи, сара сдакэа зеггы рыфнытцка гэеитцыхрак нарталаны ирылсуан, уи адаггы сгэырғон, адунеи зеггы сахьахыхэхэоз. Уи еипш ифоу ацэалашэара хэычроуп, уи стэхым иама-скырц, аха ауаажэлар хакерыкэганы, адунеи цсабара хэаназааигэахтэлак, ускан хара хымпада ххэычкэахоит; ихархэхэо зеггы ацсы инакэыфруеит, уи калоит убас

иҫыцны, анкы зны ишыҕазеипш, таны дырҕегых
знымзар зны иара ус ишыҕаз еипш ишыаҕылахуеит.
Уи сара сеипш зыхыһоу, ашыа цэхырақәа рҕы
иныхахыоу, урт рсахыа гееитцыхгақәа акраамта злапш
рыкәшәахыоу, урт рыпстақәа иртатәоу ахауа цсхатцагақәа
ирзыхатцхатцаны изыхәлазгалахыоу, хәарас иатахузеи,
урт уамашәа еиҕкаау асахыақәа раарцшра, реитахәара,
рцәыргара, сара сгәы ишатаху усгыи урт рзы идыруп.
Абар атцыхәтәан Гәйд ишыа ханхалеит, хаатгылан
хаанапшы-аапшит: ашыа иахатәан апта хәапштәала,
иара апсы нага-ҕагара хышәашәаза излакалаз ала иаар-
ласны апша цәгыи штцысышаз ҕашыомызт; амрагыларыхь
убас ицқан, ихыпштәалан, хара, хара ззысхәо аштабс-
капитани сареи хзын ауп, урт иаабақәаз зегыи ххаштит...
Ааи, аштабс-капитангыи: уи еипш агәеизадақәа
апсабара апшзареи аҕацара ду иамоуи шәынтә рыла
игәҕәаны, илахыхны илатәоит, хара иазгәышыны
ажәала еиҕазхәақәои ақбаад ианызтақәои хәаста.

– Сгәы иаанагоит, ари еипш асахьаркыра бзиақәа
даара шәрышыцылоуп хәа! – наисхәеит уи сара.

– Ааи, ахыштыбжыгыи уашыцылар ҕалоит, даеа-
кала иаххәозар, иҕалоит угәеисра атәахрагыи уеаур-
шыцыларц.

– Сара исахахьеит ус акәымкәа шыоуки-шыоуки
ажәытә еибашыцәа рзыи иахагыи музыка бзиоуп хәа.

– Хәарас иатахузеи, аиаша утахытәкыазар, уи зыб-
зиоуи ауп: угәы иаха ҕышәала еисуеит азы. Уцшишь,
– инацитцеит амрагыларыхь инапы нархханы, – закәытә
тәылоу!

Атцабырг азыи аҕыза апанорама, иҕалап иана-
кәызаалакгыи цыара исымбаргыи: хатцаҕа Қайшыауртәи
апста иштәз, аразны рахәыцеипш Арагвии даеа зыки
ашәахәа цхаррақәа ирытцырҕоны, апста агәы италаны
иҕеиуан. Арҕарахыгыи армарахыгыи ахрақәа аки-
аки еихыхәхәа-еитцыхәхәо, еихыс-еипыс, аси абна
ҕыгәқәеи рыкәыхәхә иҕашытын. Инахараны иубон урт

ашьхақәа, аха аки-аки еипшзамызт, – урт ашьха сыпсақәа зегъы еилыпхон, ахаан уцсы ахьынзатоу убра аангы-лара угәадырпхаратәы; ашьха иатцәа аарла иаавтцтит амра. Аха амра ахыхь еишьылза цәахәак ахатәан, сөыза иаха уи чыдала ихшыф Naziшьтит. «Сара иуасымхәаз уара, – ибжы аатиркьеит иара, – иахьа амш цәгъахоит хәа; хаццакыроуп мамзар Крестовой ағы ихахьзоит. Шәеиханы шәцала!» ақәыгчерцәа днарықәкааит иара.

Аеыуардын абарбалқәа. Дачла инґархәан, аеқәа рғы ианкны ирыманы хлантцы инталейт. Арғыарахь бахәран, армарахь убас итцалашәын атцанза итанхоз ауацсцәа рқыта жәтцыс тыфрак еипш иубон; сцәа насыхзызааит, ф-еыуадынк цқба иахьзеивымсуаз абри еипш амфа мчымхағы, шықәсык ахь жәантә, атцх лашә баапсқәа раан, аекипаж кәареар дақәымтцзакәа имфасуаз акуриер данаасхәыц. Хара хқәыгчерцәа азәы доурысын, иарославтәи нхафын, егы дуацсын: уи ауацс игәы иеанны, иаацәгъарахар иаразнак аматәақәа шаақәихша ирхианы аеыуардын иманы дцон, – хара хаурыс иакәзар, уи игәы каршәны дахьақәтәаз дақәымтцзакәа дцон. Ца змазамыз ахра атцхы итахар, сзышьталарацы зынзакгы изыстахымыз счамадын, хәычык уахылапшырауазеи хәа аниасхәа, ус сеихәейт: «Сах ухатқы! Анцәа ихәтәеишьар, урт хрейцәамкәа хәхьнейша хнейп: хара иахьа мацара акәзам ас хан-ныкәахь». Уи дагыиашатцәкьан. Икалон хаибганы хзым-нейргы, аха акымзаракы хмыхьзакәа хнейт, ауаа мыцхәы ихәыцуазар, ускан – хымпада агәра уафы игарын, апстазаара уиакара еичахара шатахым...

Аха икалап Бела дзыкәшәаз атоурых нагзаны ишәахарацы шәтаххар? Акыс сара повестзам изыфуа, – изыфуа амфа сахьықәу ашәкәы ианыстцәкәоу роуп: ус анакәха, исылшарым сара аштабс-капитан заа ацәажәара идыстарацы иара ихала далагаанза. Нас шәаанғас, мамзар, ишәтахызар, дакьақәак аархәны шәрыпхь, аха сара уи еипш акатцара сызшәабжьгом, из-

бан акэзар, Крестовой ашьха (мамзаргы атцара ду змоу Гамба, Je mont st – christohe зыхъзитцаз) ашьха хытцра дара шэеилаханы шэыззызырфыша акы ауп. Гэйд ишьха халбааны (Афстаа Ицста) Чертова Долина ахь хцон... Аа, аромантикатэ хъзы! Уажэшьта шэара ижэбоит арт ахра еифыцэқэа рыбжьара ишыкоу ацсымцкъа тыфракэа, – аха ус акэымхеит шэымбои: уи ацста ахьыз «Афстаа» («Черт») акэымзаап изыхъяз, иара иахаршало ажэа «Ацэахэа» («Черта») иахъазаап. Избан акэзар, ара анкъа зны Қырттэылан ахэаа ыкан. Ари ацста итыртэаны асы тажын, иара уи иааугэаланаршэон Саратов, Тамбов убас итцегы хтэылацсадгьыл атыц гэлымтэахқэа.

– Абар Крестоваиагы! – ихэеит аштабс-капитан, Афстаа ицшахэафы ханналбаа, хыхь иқэжъыз асы сырбо; уи ақэцэ афы еергъхэа ицэытцеиқэараза иаапшуан ахахэтэ цъар сахъа, уи инавганы аарлахэа иубаратэи ифашьтын аварахьтэи амфа асы аннафеахалакъ изламфасуаз амфохэаста; хара хқэычерцэа ихархэеит амфафы макъана асы афеажны ишыказ, рыгэқэа иреичахаразы иахыкэшан идэықэлеит. Амфа атцэиртафы хэоык рақара ауапсцэа аахпылеит: урт ацхыраара хартэит, аеыуардын абарбалқэа кны еипхыхэхэан пхъа иргон, иацхрааны иагъааныркылон. Аиашазы, мфа баацсытцэкъан, аргъарахь ххахы икнахан асы накэа, цша хэычык шналслакъ, иаразнак инафеыфрны хлантцы инаталарызшэа; амфохэаста хэычы игаз цъара-цъара сыла ихъан, ушнеиуа ушьапы нташэо, дафеацъарах итцаацсаха икан, убри афкнытэ хара ххатақэатцэкъа еиргъхэа акэын хашцоз: аеқэа қахауан, армарахь зны – атцааршэ аеатцатэахуа, зны – ишэах мацараха ахахэ еиқэатцэақэа ирхыуа инеиуаз арфаш зтаефеоз итыкка гэафара дук аапшуан. Ф-саатк рыла еергъхэа хзахыкэшар акэын хара Крестоваиа ашьха, – ф-верск – ф-саатк! Уи адагы апстхэақэа реыладыркэзан, акырцхи аси рфылархеит; ацша агэафа итагыежыны убас итэаауан, аршэаа иасуан, афарматцыс-абрагы (Соловей

разбоиник) еипштѣкѣа, дук аамыртдыкѣа ак атцкыс ак жѣпаны, еилатѣахны амрагыларахѣтѣи зѣаазхаз апта ацѣкѣырпацѣа ахахѣтѣ цѣар аартѣахит... Уи ахахѣтѣ цѣар азы, иаацѣаушьаратѣы, аха зегѣы еицырдыруа жѣытѣ ажѣабжѣны ирхѣоит Пиотр I-тѣи Кавказ диасны данцоз икѣаиргылт хѣа; аха ус уахѣапшуазаргѣы Пиотр Дагѣыстан акѣын дахѣыкѣаз, уи акы, ѣбагѣы, ацѣар аѣы анбан дула ианын, агенерал Ермоллов иприказ ала 1824 шыкѣсазы икѣатцоуп хѣа. Уи ажѣытѣ ажѣабжѣны ирхѣоз убаскѣак иахытѣѣаны икѣан, уи акѣу егѣи акѣу ихоутѣаша уздыруамызт, иахѣаракгѣы ус икѣоу аѣырацѣа рыгѣрагара ускѣак хѣахѣашѣцылам азы.

Коби астанциѣѣы хѣнеиразы хѣара даѣа хѣбака верс хѣалбаар акѣын итѣааршѣыраха икѣаз ахрацѣа хѣарѣысны, асы кѣата хѣалагыланы. Хѣаѣкѣа кѣыпѣахѣит, хѣара хѣгѣакиит; афартын пѣша артѣѣаахѣа иахѣа-иахѣа игѣгѣѣаны иахѣахѣѣхѣѣон, хѣапсадгѣыл Урыстѣыла аѣадахѣы акѣушѣѣатѣѣкѣа; амала уи ашьхарцѣы шѣахѣѣабжѣы иахѣа илахѣеикѣѣтѣаган, игѣырцѣшааган. «Уаргѣы зыпсадгѣыл иалцоу, – сгѣы иаа-нагеит сара, – адѣысакарацѣа урыхѣтѣѣыуазар акѣѣап! Уа иуман умтѣѣыжѣѣа хѣшѣѣашѣацѣа ахѣеитѣухѣа атѣп, ара уара узы тѣшѣарроуп, цѣыкѣѣакырѣоуп, ашьхѣа уарб аихѣац иахѣтакты, итѣѣаауа ишѣсуа еипш».

– Аускѣа ѣеим! – ихѣеит аштабс-капитан: – Уцѣишь, ауразароу егѣшумбазо аси аптѣакѣеи ракѣымзар; хѣаш-неиуа цѣара хѣантѣахѣаша хѣцаргѣы кѣалоит, ана нахѣ-хѣи тѣака Баидар азы убас ихѣмаруеит, хѣазмырыргѣы кѣалап. Ишѣпоуури, ара Азиа ауп! Азиаскѣѣагѣы ауаа-гѣы еипшны узрыкѣгѣѣыцѣшам! – Акѣычѣерцѣа ицѣѣа-шѣауа, еитѣахѣѣауа, рѣкѣа рцѣа итѣырхуан, аха аѣкѣа тѣхырхѣа, рѣышьтарбагѣаны иахѣыглаз иахытѣысуамызт, акамчѣы еилапсѣацѣа ирыкѣшѣѣацѣѣозгѣы рцѣа итаркзон. «Ухѣатцѣы, – ихѣеит атѣыхѣтѣѣаны азѣы – уаха хѣара Коби астанциа акѣынза хѣазнеиуам. Икамлари армарахѣ хѣамѣахытѣрацы хѣадутѣар, хѣаѣсны хѣѣаанза? Абна ахѣѣаш аѣы акы еикѣѣатѣѣѣаза иахѣѣапшуа, – икѣалап цѣацѣазар;

уа амшцэгъақәа раан амфасцәа аангылоит; уаткак зларжәша нарутар умфәпыргоит», – нацитцеит иара ауапс дирбо.

– Иудыруеит, сыхаара, уара иумхэаргы, издыруеит! – ихәеит аштабс-капитан – урт ацәикқәа! – уаткак ахә азәы иабеицрахъари хәа ауп ишыкоу.

– Издыруазааит, – схәеит сара, – урт ракәымзар хусқәа даара акыр еицәахараны ишыказ.

– Усоуп ааи, усоуп, урт амфанызара шыруа, – даакәындкәындит иара, – урт ауафы цъара акы ахыицрыркәаша фыла иркуеит, дара рыда уафы амфә изымпшаазошәа.

Ус армарахъ хәатцәин, ишакәхалак акыр хынцәфын-тарақәа нахахганы еиргъхәа хнеит цъаргәаллеи чынлеи икатцаз, зытзамцқәагы убас ифәгаз ф-фык змаз пацха гарк акны. Еихыжә-еикәыжә иказ апшәмацәа гәаартыла хрыдыркылеит. Ашътахъ сара исахаит, афыртын цшацэгъақәа зыхъзо амфасцәа рыдыркыларазы, урт аихабыра ауалафахәы шрыртоз, акыр шырфартоз. «Аусқәа еигъхеит! – схәеит сара амца снахатәаны. – Уажәшьта инагзаны иаасахә сара, зхәара уафыз Бела лтоурых; сгәы иаанагоит исоухәахьоу ала атцыхәа цымтцәазеит» хәа.

– Угәы изаанагозеи уара ус? – икаитцеит аштабс-капитан атак, даалацәкәысын гызмалшәа даафәпхафаччан.

– Избан умбои, уи аус абжәапны иаабахьоу уск еипшым. Уамашәа зхы тдысыз аус, уамашәа иаантцәароуп.

– Иашатцәкәаны иудырит...

– Даара сеигәырғоит.

– Уара узамеигәырғозеи, аха сара сгәатцанза итнашъаауеит уи шаасгәалашәалакь. Уи азғаб Бела, даара зғаб бзиан! Сара атцыхәтәаны убас слышыцылеит, схатәы зғаб леипштцәкәа, ларгы мыцхә бзиа сылбон. Аиаша ауми иуасхәаша, сара таацәара сымазам: сани саби рха-бар хәа акы сзымдыруеижьтеи уажәшьта жәафә шықәса тцуеит. Пхәысаагара ианаамтаз исзымхәыцит, уажәшьта

исатэаны исыцхязом! Сара даара сеигэиргэит сызла-хэмаршаз ауафы дансоу зны-зынла уи Бела ашэа хзылхэон, ма лезгинка дкэашон... Дышпакэашоз ухэарауазеи! Хара хгэыберниатэ хэсахэыцкэа збахьан, зынгы шыкэсы фажэака рышьтахь Москва ауаа дукэа рызгабцэа реизара сақэшэахьан, аха урти лареи злеиду-кылозеи! Зынзаск иузеидкылазом!... Григори Алёксандр-ица Бела акьанцэа еипштэ́кэа деилеихэон, длыхзызауа инапы дыкэыргылань диман, настгы лара хара хэы даара цэгъаза дыбзиахеит... Лхы-лэи лнапкэеи ирыкэыз акан рнытцын, лзамфакэа кылтэрааны ицарызшэа икалеит... Уи убаскак дгэыргъахэа есқынагы дсахэмаруан... Анцэа датеимтцаит!..

– Лаб дыштахаз анлашэхэа илхэазеи лара?

– Уи дахы́каз атып цкэа дашыцылаанза лаб дышта-хаз лцэазон; ашьтахь ианлаххэа, фымышка даатцэуан, нас илхаштит.

Цшымыз ракара аускэа зегы цэгъа ибзиа-ны икан. Григори Алёксандр-ица, иуасхэахэит хэа сыкоуп, ашэарыцара мыцхэы деилахауан: зны-зынла шэарыцара данцалак абнахэакэа, ма абгабкэа цэгъа дхаргалон, – уажэы абаа зынзагы дтытцуамызт. Аха атыхэтэаны сыпшызар, ахэыцра деитаналагахт, ишь-тахь инапкэа катцаны афны афнутка длеифеиуан; зны азэгы иамхэазакэа шэарыцара дцеит. Уахык шаанза дыказамызт; убас зны, еазны – ирлас-ырласны икаитцо далагеит... «Ихэартам абри икаитцо: икалап урт ацгэеи-кэатцэа рыбжьысзар!» – сгэы иаанагеит сара.

Енак шыжымтан, иахэа еипш исгэалашэоит, дара рэы снеит: Бела абырфын ткы еикэатцэа лышэтцаны дцэышккараза, лылахь еикэшышы акаруат дыкэтэан, цэгъала саалыцэшэеит.

– Печорин дабакоу? – слазтцааит сара.

– Шэарыцара дыкоуп.

– Иахэа дцама? – ақэылымтит ацэажэара даара илзыхьантараха.

– Мап, иацы дцеит, – лхэеит лара ашьтахь, луанытэ даакэыпсычханы.

– Издыруада цыаракыр акыр ихызар?

Бела лылагырзкэа лфыкэкэа, – акыр амашэыркэа еидысхэыцлеит: зны абнахэа дахэзшэа сгэы иабон, зны ачеченцэа дрыма ашьха ихэназшэа збон... Саазкэылаз бзиа сибомхэаггы сгэы иаанаго сыкоуп.

–Атцабыргазы, бара сыхаара, уи аткыс еицэаз уаха ибхэыцрыз! – лара зназы даамхатцэыуан, аха нас лхы ышьытылхын, лылагырзкэа рыцкыаны ус лхэеит:

– Уи сара бзиа симбозар, сыфныка сыздэыкэимтцозеи, ипырхагада? Сара мчыла бзиа сба хэа иасхэазом. Ари-нахысггы абас анакэха, сара схала сцоит: сара уи ихэура стазам, сара атауад сицхауп!..

Сара дсыргэыбзыгуа салагеит: Бысзызырфы, Бела, мшэан уи ара ескыынаггы афны дызтэарызеи бипка дадфеахэалоушэа: уи дычкэыноуп, бзиа ибоит дшэарыцар, – игэазхара днеицеир даауеит; бара ус бгэырфо балагар, ирласны игэы быкэфеыгэуеит.

– Ииашоуп, ииашоуп! – лхэеит лара: – Сара иахаггы слахэыххоит. Иаразнак дааччан, лфырпын аашьтыхны дсывагьежыны ашэахэара, акэашара далагеит. Аха уи рацэак нтыра амоуит: дырфеггых лиарта фыцха дныкэхан, лнапкэа рыла лхы-лфы аахылцеит.

Илзыкастцарызеи уи сара? Иудыруама сара ианакэызаалакгы апхэыс лыгэшэа сымхэазацт, сеитахэыцит, аха дызласыргэыбзыгша акгы сзымхэыцит; цытраамтак хфыцэаггы фехтзомызт... Цэгэа иманшэаладароуп ас!

Атдыхэтэаны ус ласхэеит: «Ибтахызар баала хэычык хшыапы еитцэххып? Амш бзиоуп!» хэа. Уи сентиабр мзазы акэын. Аиашазы, амш ссирха еилыкка, мыцхэы ишоурамкэа акэын ишыказ. Ачанах иантцаны уацхэа икэгылоушэа акэын ашьхахэа зеггы шубоз. Хара абаа акэша-мыкэша, алада-афада акыр хлеицеикэеит, хаикэышышы, фымтзакэа. Атдыхэтэаны

хашнеиуаз хцыцк дныкэтэеит, саргы лааигэа снатэеит. Иашатцёкьаны иаастгэалашэар самхаччоит: ззеик леицш-тцёкьа акэын сара уи сышлышьтаз.

Хара хбаа ахыглаз дгыл харакыран, убри акнытэ афадахы ахэы атахаракынтэи цэгьаза ицшзаны иубон: азганкахь уахыцшуаз иубон адэеиужь, фба-хца тахаракэа рыла итыгёа иказ, атыхэахы иацрытцуаз абнара ироуны ашьха ркэакэакэа ркынза инаган; цъара-фыцъара инхақооз ақытақэа рылфатцёкэа хэхэаза ифеиуан, ауахьад аххэуаз убон. Егьырахька аганахь ахьхьахэа зиас хэычык леиуан, уи иалалон Кавказ ашь-ха хада еибаркыра иацыргаз ашьантаратэ хэада хызфоз абна ыгэра илсуаз аеа зиаск. Хара абастиион акэиндхэ аёы хэхьтэаз, зегьынцъара даара ибзианы иаабартан. Ус сшыцшуаз: азэы еларцк дакэтэаны абна даалтцит, иаха-иаха дааскьо, дааскьо аз нырцэ сацъан шёкы ракара данахзааигэаха даангылан, ахагара ззааз иеицш аёы акэыргьежъра далагеит. Ари закэы ссирузеи!.. «Быцшишь, Бела, – схэеит сара: – Бара былақэа тцаруп, ани дзакэытэ ыуафозеи: уи дзышьтоузеи арахь?..»

Бела днацшын, акэкэу аатлыргеит: «Ари Казбич иоуп!» – лхэеит.

– Хаи, абрагь! Даххыччарц даама уи арахь? – цкъа снаихэацшызар, абар Казбич иакэытцёкьоуп: ихы-иёы еикэатцэаза, деихьыжэ-еикэыжэ, есқыынагы дшыказ еицш дыкан.

– Ани дзыкэтэоу саб иёы ауп, – лхэеит Бела снапы днамтцасны, атцла иёоу абгьыц еицш лоуразароу дкыцъ-кыцъуа, лылақэа шакъ-шакъо икэеицеиуан. «Ыхы! – стёы иаанагеит сара, – бара сыхаара быбрагьтэ шыагы аеазеикёымкуа еилашуазаап».

«Уааишь рахь, – инаикёёыстит акарул: – Уабцъар ункылцшны, абни афырхатца аёы дысзахых, – маатк аразын цара уоурц утахызар». «Исахауеит ухатцкы; аха умбои, уи дтынчны цъара тыцк аёы дшаанымгылазо...» «Даангылартэ икатца», схэеит сара сыччо... «Еи сыхаара!

– ибжыы наиргеит акарул инапы иара иахь инакьяны: – Уаатгыл пытраамтак, изакэызеи абгалац еипш узыкэ-гьежыаауа?» Казбич иашатцэканы даатгылан дзырѳуа далагеит: икалап уи азэы дсацэажэоит хэа игэы иаана-газар, ишыказаалакгы!.. Скарул дылкылпшыш... агэакъ аатиргеит... Изиқэмыршэеит; ахэшэбыл-фѳы аеыпцэаггы иѳытцкеит; Казбич иеы даасын зымѳа днеитацеит. Ишыкыл дѳангылан иара ибызшэала ибжыы наирган, икамчы ырмакарны дындэыкэлеит.

– Уцхамшыазои уара! – схэеит сара.

– Ухатцы! Уи дыпсырц дцеит, – ихэан атак каитцеит, – урт убас уаа хэымгакэоуп, иаразнактэка иузышьзом.

Саатыбжакгы мтыцызт Печорин шэарыцарантэи дхынхэны дааит. Бела дыѳуа днеин ихэда дахынхалеит, аха аскаамта дахыикамыз азы цыара гэацэыхэажэакгы иалымхэазеит... Егьырт ракэым сара схатагы сизгэааит. «Мшэан, ак уасхэоит, – схэеит сара: абра абыржэы, аз нырцэ Казбич дыкан, хара уи хиеихсит: даара иуадаѳума уии уареи шэеиѳахара? Арт ашьха уаа шыоуцэоуп: уара угэы иаанагома Азамат хэычык акара ацхыраара шиутаз гэѳарас имазам хэа? Сара суеисоит иара иахыа Бела дим-дырзар. Сара издыруеит шыкэсык ашьтахь уи цэгыа бзиа дибон, – ихататцэкагы исеихэахьан, – лыхэпса амал изеизгар хымпада дихэон...» Уи Печорин даархэыцит. «Ааи, – ихэеит иара, – ахыхьчара атахыуп... Бела, бара иахьарнахыс ари абаа бтытцны акэша-мыкэша цыара бымцароуп».

Ауха Печорини сареи инароуны аицэажэара хаман; сара даараза сгэы иалан Печорин уи азгаб рыцха лэы иказшыакэа ахыпцсахыз; уи анаѳсгы иахыа амш иа-аиуаз иахарак шэарыцарала аамта игон, ла лэы иаха дыхышэашэахеит, уи акара диргэыбзыгуамызт, убри акнытэ иаразнак игэоутартэы икан, иаха-иаха ишлыг-хоз, лхы-лэы цшза иаха иабаахеит, лылакэа тааза акэын дшыказ. «Бзыркэыпсычхэзеи, Бела, гэалас ибымоузеи?» хэа, – улызтаар: – «Мап, акымзаракы!»

«Издыруада цъаракыр акыр бтахызар?» «Мап, акым-заракы!» «Издыруада бтаацэа гэхьаабгозар?» «Сара таацэара хэа уаф дсымазам». Икалон зны-зынла, убас, уызтцауаз иарбанызаалак азы, ма «мап» хэа, ма «аиеи» хэа ада акы анузылфымхуаз.

Абарткэа зегьы иара Печорин иасхэо салагеит. «Ушысзызырфэа, Мақсим Мақсим-ипа – ихэеит иара. – Сара аказшьа баапс сымоуп: саазашьа акэу сказтца, анцэа иакэу сыздыруам, аха издыруа уи ауп, сара азэы агэырфэа, арыцхара дакэсыршэар, саргьы уи снейтцамкэа снасыпдахоит. Хэарас иатахузеи, сара сзыкэшэо дара рзы ижжьагахом, аха ишпоуури, аус, ус ауп ишыкоу. Сшыхэычыз, сара стаацэара рылапш санытцшэа нахыс, къаф рылзуаауа салагеит, ацаразы уафы изыпшаауа икоу абзиаракэа, хэарас иатахузеи, урт ақыафуракэа зегьы сгэы рыхшэеит. Ашьтахь, апхьагылара змоу ауаажэлар ду снарылагылт, дук мыртыкэа уртгьы сгэы рыхшэеит; урт иреиуаз ахэса пшзакэа бзиа избакэон, даргьы бзиа сыр-бон, аха сара скны урт ирымаз абзиабара схэыцракэеи схемабзиареи ирылакьакьон, сгэы штацэыз иаанхон... Сара ашэкэы апхьара, атцара салагеит, – аха уи атцарагьы сгэы ахшэеит; сара избеит ахьзи анасыпци урт рыла уафы ишимоуаз, избан акэзар, зегьы ратцкыс анасып змаз – ауаа мдыркэа ракэын, ахьз кэзтцоз – аманшэалара акэын, уи аиураз иатахын ауафы еилыххара. Убаскан уигьы сгэы ахшэеит... Дук хара имгакэа, сара Кавказка сахыргеит. Сыпсы ахьынзатоу сара убри ауп насыпс сзыкэшэахьоу. Сара сгэы иаанакон ачеченцэа рхымфас атцака агэфыгьра каларым хэа, – аха уигьы башоуп: мызкала сара убырт рхымфасшьтыбжькэеи, сацьал азааигэахареи убаскак сашьыцлт, аиашами иаххэаша, акэыбыркэа иаха сыхшыф рзысышьтуа салагеит, – сыгэфыгьра паса ааста игэгахеит, избан акэзар, иаантцэеит атдыхэтэантэи агэыгьрта исымаз. Бела сыфны данызба, рапхьаза сшьамхы дыкэыртэаны лыбла еикэатцэакэа санрыгэзуаз, сара ауаф хыда, ус сгэы иаанагеит, атдыхэтэантэи сгэакра

дахәаразы паҳаимбарны сразкы дысзаанагазшәа... Сара дырфегых ашипка сыхыт: абнауафтыпқа лыбзиабараргы акырыздыруа ахкәажә лыбзиабараргы ак акөхейт; уи абнауафтыпқа лымдыррей, лгәартрей гәхыршәагоуп, акрыздыруа ахкәажә лчачатракәа реипштәкәа. Аиаша-зы, иутахызар сара макъана Бела бзиа дызбоит, даараза итабуп хәа ласхәоит фба-хца минут сгәы ахъаакалтцо, уи лзысарасыпсыстиуейт, ахауилфысгәыфыгъуейт... Сгазоу, мамзар суафыцәыгхәыцу – уи сыздыруам; аха хымпада икалап, лара латкысгы, сара иаха срыцхашәатәызар: сара исхоу сыпсы цхастоуп, схәыцра тынчим, сгәы тәым; сара акы сызхазом: ақыафура аипштәкәоуп агәәкраггы ирласны сшашыцло, есымшааира сыпстазаара иаха-иаха итацәхо ицоит. Сара исзынхаз акы затцәык ауп: аныкәара. Псыхәа шысзыкәтцалак сдәықәлоит, – ама-ла Европака акәзам, уахь анцәа искәихааит – сцоит: Америкака, Азияка, Индияка, – икалап амфәан цъара цсыртас исоурггы! Аиашатәкәа, сара сгәы иаанагоит, уи атыхәтәанзатәи сгәыгырта, апша урти амфәа баапсқәеи рымчала итцыкәкәара ласхар» хәа. Акраамта уи абас ихәон, убырт иажәакәа сыхшыф иаласоушәа иалахейт, избан акәзар, убри аеноуп сара иансаха, фажәихәба шыкәса зхытцуаз ачкәын икнәтә абарт реипш ажәакәа, анцәа ихәар уаха егьсахарым уи еипш... Изакәытә сси-рузеи! Ишсоухәара ухатцкы, – дафын аштабс-капитан сара ихы сықәкны, – уара ахтны қалақь акны унеихейт, уажәгы уахынәтә уааит, убратәи афәр зеггы абасоума ишыкоу?

Уи иасхәейт сара, убри еипш зхәакәо ауаа мачымкәа ишыкоу, настгы иказарцы шалшо, убас шыоуы, аиаша зымзақәоггы. Ахы агәыхшәара, амодакәа зеггы реипш, ауаажәлар дургәып акны ахы акын, еитцоу ауаажәлар рахь ифиасит, урт роуп иагныкәызго иара, уажәы цбаыргыла зеггы реиха, агәфыгъра зхызго ауаа, ари анасыпдара изықәшәаз рзытәахуазар хәа иафуп, гра дук еипш ипхәазаны. Аштабс-капитан урт исхәакәаз ирытцаркуаз

цкъа изеилмыргазт, ихы ааиртцысын, иеыргызмалны даапышшәырччеит:

– Афранцызцәа роума уи агәҫыҫра апызтцаз?

– Мап, анҫлызцәа роуп.

– Ыхы, абар ассир! – ихәеит иара, – мшәан, урт есқынагы афы зәазыршыуа уаауп!..

Уи аамтазы сара даасгәалашәеит Баирон афы аеаршырада акы дапсамызт зхәоз Москватә ахкәажә пхәыск. Аиашазы, аштабс-капитан иххәоз датоутцаратәа иҫамызт: хәарас иатахыузеи, уи ихы агәрагара аитарц дафын, адунеи афы рыцхарас иҫало зегы афыжәра иахкьоит хәа дахыцәажәоз.

Мақсим Мақсим-ица иажәабжә абасала анагзара дафын:

– Казбич уаха дмааит. Амала сара исыздыруамызт, Казбич ус баапсык анагзара игәы итеикит азы ааит хәа, хәыцраха исысны схы изтымтцаз.

Зны Печорин абнахәакәа ршыразы шәарыцара сиц-царц сиргәыбзыгуа далагеит. Сара акраамта мап ску-ан. Сара сзыхәан абнахәа закәызыз, исымбацыз ссирк акәызшәа? Аха ииулакь симаны дцеит. Хәфык ракара асолдатцәа аашытыхны, енак шыыжымтан, ифықәр-шәныхцеит. Асаатжәабарфынза апкызртақәа, абнажәырт хәлан, – егхамбеит. «Еи уара, еиҫзыми ххынхәыр? – схәеит сара. – Изатахыузеи ускак ахапышәара? Хымпада иахьатәи амш хәқәҫиуам!» Амала Григори Алесқсандр-ица убасқак ашоура дакны, даапсаны дықан, аха шәарахк имоукәа дгьежыр итахымызт... Уи убас акәын уафышыас имаз: игәы иаанагаз иоур акәын даныхәычыз убас даазазар акәхарын... Атдыхәтәаны, шыыбжьонрахь инеи-уан аамтазы, бынхәак хәпшааит. Ақәақ! Ақәақ!.. аатгеит, аха иабакоу: апкызра ифылашышы ицеит... Убри амш убас мшы-маншәаламызт!.. Нас хәычык хәпсы аахшыан, афныка хдәықәлеит.

ҫымтзакәа, хәеқәа рығәрақәа нарықәхәпсан хәидгыланы хәауан; абааҫы хәазарц егхәгымкәа хәаи-

хъан бна ыггә хәычык иатцәахуан акәымзар. Иараз-
нак хысыбжык геит... Хара хнейхәацшы-ааихәацшит:
хыыцъагы гәоарак хәаргачамкит... Хәекәа хәарысны
хашзахәоз ахысыбжъ ахьгаз хдәықәлеит, хәцшызар:
ахәаны асолдатқәа еизаны игылан, адәахы рнапқәа рххо
акы еибадырбон, уа ахәеипш ҕуафык дцырзаны дҕеиуан,
шкәакәак иеыхәдағы иқәкны, Григори Александр-ица
чеченк диеицәамкәа даағыжит, ишәақь атыхәты интцаа
апқафхәа иеы дасны иҕылеихеит, саргыы слаишъталеит.

Инасыцхаз уи ауп, ашәарыцарағы ханыманшәа-
ламха, хәекәа уи акара иаапсазамызт: хкәадырқәа
ирытцазаны акәын ишцоз, хзышътаз ес-минут иаха-
иаха хәизааигәахон... Атыхәтәан сара дыздырит Казбич
шиакәыз, аха иеыхәда иқәкны иикыз изакәыз сзымды-
рит. Убаскан Печорин сҕынаиакаратәны ус неикәғыстит:
«Ари Казбич иоуп!..» Печорин даасыхәацшыны ихы
нартцысны иеы атаххәа акамчы нахикҕеит.

Абар уажәшьта хара шәақь хысымтак ада
хәбжәамкәа хәизааигәахеит. Казбич иеы гәакны иказу,
мамзар хара хәекәа ратқыс еицәазу сыздыруам, аха
егъа иеикъандазгыы цхьака мыцхәы иазаццомызт.
Сгәы иаанагоит, убри аминут азы Казбич иеы Карагез
игәалашәеит хәа...

Сыцшызар: Печорин дыфны дахьцоз ишәақь
акылцшра дағын... «Умхысын!» – сикәкааит сара,
уреичаха ухи ухәшәи; уи усгыы хихьзоит». Урт аҕар
ианатахзамгыы итқьоит... Атцықь лытгеит, Казбич иеы
ашьтахьтәи ашыапы лацрахаит; зназы ахы иацтқьашәа
жәабака шыаға канатцан, аха нас ишыацәхныслан
инышыамхынгәыгәлеит. Казбич ақыцхәа иеы даахыцеит,
– ускан ауп хара ианааба, цхәыск дтахәхәаны диманы
дышцоз... Уи Бела лакәын... Бела рыцха! – Казбич хара
хахь даапшын, иара ибызшәала акы хәаны дахьылхагы-
лаз апырхәа икама ағынаирхеит... Цшрас иатахыз; сар-
гыы сманшәалахашәа схысит; схы иашан – ижәахыр
иақәшәеит, избан акәзар, иаразнак изнапык нхышь-

шьит... Ашәақь хылға анаахыт, адгьыл ағы ағы хәны ишьтан, дук инахарамкәа ааигәа – Белагы: Казбич иабцар кажны, ацгәы еипш ақәыцра дасны ахра даз-неит; уахынтәи далсырфырц иакәскын, аха иеитдаз хысга сымамызт! Хара иаразнак хәекәа хәареыжәпан Бела лахь хәфит. Рыцха, қәацарак хәа лылазамкәа дышьтан, азыхь еипш лыхәра ашьа ағытцкәса иаау-ан... Уи ахәымга ианамузах лгәытқәкәа иалеитцар – ус-гыи дишьуан усгыи, иаразнак длылгарын, иаха еигьмыз, аха лызқәа иалеитцеит... абрагыцәа шыкшо еипштқәкәа! Лара лхы лдыруа дыкамызт. Дызлатахәхәаз лкасы аацыжәжәаны ишхалшоз лыхәра гәгәаны иғәххәеит. Лқьышә хьшәашәақәа Печорин баша игәзуан, – акымза-ракы лхы лдыруа дырзыкамтцеит.

Печорин дөыжәлеит, сара лара даашьтысхын изулак днаганы икәадырыртакны дақәсыртәеит, иара инапы налыкәыршаны хашьтахька хнагыежыт. Минутқәак рышьтахь ғымтзакәа дышнеиуаз, Григори Александр-ица ус сеихәеит: «Усзызырфы Максим Максим-ица, ари лыцсы штоу аоныка дхазгазом». «Иашоуп!» – схәан сара, ишхалшоз хәекәа хрысны хдәықәлеит. Абаагәашә аталартағы хара ауаа рацәаны иахзыпшын; ахәы ашьшыхәа Печорин днығнаигалан, ахәышәтәғы иахь ауағы дхашьтит. Уи ағы ыжәны дыкан, аха усгыи дааит: ахә длыхәапшын, даара мышкада лыцсы лызнагом хәа хәихәеит, аха ашипқа ихыт...

– Дыбзиахама? – сиязтааит сара аштабс-капитан имахәар аанкыланы, иаразнак самхагәыргъаны.

– Мап, – ихәеит иара, – ахәышәтәғы ашипқа зихьыз-гыи убри ауп, даеа ғымш лыцсы тан.

– Ишаасоухәара, ишпыкәу дшигычыз уи Казбич?

– Ишыкалаз абасоуп: Печорин абаа дтытцрацы азин шлимтзгьы, дынтытцны азы ахықә акынза днеит. Иуды-руама цәгәа ишоуран; лара ахахә днықәтәан лшыапқәа азы инзаалкылт. Ускан Казбич иезаны дылхафозаарын, дналымтцасын лғы леихагәа дырхәазаны абна днылеи-

галт. Уа аеы длақәтца дымтцарсны дима ддәықәлеит! Лара илулакғы знык акара дицәыхәхәеит; акарулцәа иараз-нак иааилаффын иеихсит, аха иқәымшәеит, уи аамтазы харғы хрыхъзеит.

– Нас изитаххазеи Казбич Бела дигаразы?

– Анцәа срыцхашья! Мшәан, урт ачерқьезцәа ғыч-цәоуп; хылапш дызмам рымғычыр рузом; зынза акғы иапсамзарғы зегы дара роуп, ирғычуеит... Уи азыхәа урт урыхәартазам! Анафсгы акры аатцуан иара Бела бзиа дибозижътеи.

– Бела дыпсыма?

– Дыпсит; амала акыраамта дгәакуан, харғы баша хлыдгәаклеит. Ауха асаат жәаба рзы лара лхы лдыруа дкалеит; хара лиартафы ҳақәтәан, лылақәа аахылтын Печорин дипхьо далагеит. «Сара ара бааигәара сыкоуп с-джаночка» (еакала иаххәозар, хара хбызшәала, сыхаа-ра ауп изыхъзу), – ихәеит иара лнапы ааникылан. «Сара сыпсуеит!» – лхәеит лара. Хара лгәы хкажо ҳалагеит, ахәшәтәфы хымпада дысхәшәтәуеит ихәазшәа лахәо; лара лхы аалыртцысын, нақ акәакыхь лфы налырхәит, илтахымызт апсра!..

Атцхыбжьон ашоура дтаналагеит, лхы лхытцны ицон, зны-зынла лцәа-лжыы зегы арыхтшьра иалагон. Ашоура дахьалаз лаби лашьеи ртызшәа далацәажәон. Лажәакәа еимадамызт, дпатон. Илтахын лара дцарцы ашьхақәа рахь, афныка... Насгы Печорин итызшәаггы далацәажәон лара, зны ажәа хаакәа изылхәон, зны лгәы изнырханы дцәажәон, ухаара лыбзиабара уакәытцит хәа...

Печорин ихы инапы атцаргәан ғымтзакәа цшьала дылзызырфуан, аха сара ауразоуроу цъара исымбеит лабжышк уи ила ихыло: исыздыруам иашатцәкьаны уи дзымтцәыгуазу, ма ихы икажозу, амала сара сзы убри атцкыс ирыцхасшьаша уск сақәымшәацт.

Ашьжымтан ианааша, апатара дакәытцит; саатк акарақәацаракцъараилымазамкәаусдиандцәышккараза,

лыпсы шлалга-фалгоз еиргьхәа иудырратәы; пытрак ашьтахь иаха лхы лдыруа дкалеит, настгы ацәажәара далагеит, аха уара угәы ишцаанагои, илцәажәози? Убри афыза зхы иташәо ипсуа ауафы иоуп!.. Агәырфара далагеит сара скьырсианзам, нарцәы, сара сыпси Григори Александр-ипа ипси ианакәызаалакгы еикәшәашам, цъанат уи даҭа пхәыск ҟызас диаушт хәа. Сгәы иташәеит сара лыпсымтазы дахнатрацы: сгәы иаанагаз ласхәеит; уи акара дазытамамцәамкәа даасыхәацшы, акыраамта цъара ажәакгы лзымхәеит; атыхәтәаны илхәеит дыпсырц шылтаху даниуаз динс илымаз шлымоу. Аенытәи амш ус ицеит. Лыгешпалыпсахи лара абри амш азыхәан! Лызг цәышкәа нак иташәеит, лылакәа кәаз-кәазза идухеит, – лқышәкәа апырпырхәа амца рыцран. Лыфнутка убас ашоура лыман, лгәы аихаршы ыкәызшәа.

Иааит адырфәуха. Хара дахышытаз шыафак хналпырымшәазакәа халхагылан, ауразароу лацәеихышь хамазамкәа. Лара цәгьалатцәкьа дгәакуан, дыкьуан, лыхәра ахьаа хәычык ихеуашәа ианалага, Григори Александр-ипа агәра илыргарцы дафын иаха деигьхазшәа, диҳәон иара дцаны дыцәаразы, инапкәа дрыгәзуан, илымкәытцарцсны иоулышьтуамызт. Ашарцазы апсрахьы лхы лырхеит, дгәак-тәакуа лиарта дахылаз, лыхәра злафәхәаз ахлыршәеит, ашьаггы аеырхәа аҭаанахеит. Уи аамтазы минутк акара даатынчхан, Печорин дгәыдикиларазы диҳәо далагеит. Печорин лкаруат апхьаднышьамхышгылан, лхы ахчы иахылаз ифылихын икышә ахышәашәара иафыз лқышәкәа инарыдикилеит. Бела лнапкәа цыс-цысуа ихәда иаакәлыршеит, убра дахыгәыдикилоз лыпсы илтар лтахызшәа... Мап, уи дахыпсыз лхы иазеигьыз луит! Избан акәзар, ишпалыпсыхәаз лара, Григори Александр-ипа дкаи-жьыр? Уи хымпада мышкымзар-мышкы икамлар залшомызт...

Адырфәены ашьыбжь агәахы инеиуа иалагаанза, ашышьыхәа дтынчны, уафы дизызырфәуа дыкан,

ахэышэтэфы иматэахэкэеи, амиқстуреи иагъа ддыр-
гэамтцаргы. «Мшэан ак уасхэоит! – иасхэеит сара: –
Уара уами хымпада дыпсуеит зхэаз, нас ирзууазеи арт
уматэахэкэа рыххо?» «Усоуп, аха Мақсим Мақсим-ица,
– икаитцеит атак иара, – сынамыс артынчра акынтэ ауп
изызуа». Ибзиоуп уи еипш анамыс!

Ашыбжь анынхыхэхэа дзышуа далагеит лара.
Хара аценцьырқэа аахартит, аха адэахыи еихагыи шоу-
ран афнытцка аткыс: лкаруат ааигэара атцаа харгылеит,
аха уигыи акгыи илмышеит. Сара издыруан уи ашоура
злызхымгоз, дзырзышуаз лығхэара ахэааигэахаз азын
шакэыз уи иасхэеит сара Печорин. «Азы, азы!..» – лхэон
лара ергъхэа, лыбжьы тахэаены, лцэарта дахылаиаз
дыкэтэарц деихон.

Печорин анармапшқа еипш дцэышккараза даакалан,
атэца азна азы нтеитэан, инаганы иналитеит. Сара
снапқэа рыла сылақэа аахызфан, галабак апхэара са-
лагеит, аха исыздыруам изакэытэ галабаз... Ааи дад-
хеит, избахыан сара ирацэазаны агоспиталькэа рфы,
аибашырафы ауаа шыпсуаз, аха уи акы еипшым, акы
еипшым зынза!.. Аиашами иаххэаша, дырфегыых сара
сгэы иалоу абри ауп: даныпсышаз аламталазы сара
сызбахэ цыара иаалфамшэеит; амала абык еипштэкыа
бзиа дызбон... Аха уи анцэа датеитцарым!.. Аиашами
иаххэаша: лыпсымтазы сара сзылгэалашэарызеи ус-
гы!..

Азы иналитаз анылжэ, иаразнак иаха даатынчхеит,
нас х-минутк рышытахь лыпсы аалхытцит. Асаркыа на-
ганы лкышэ икэахтеит, аха ицкыаза икан!.. Сара Пе-
чорин дындэылызган нак абэа хантытцны хныкэлеит;
хнапқэа хашытахь икатцаны, уаха еицэажэара хэа акы
камтцазакэа, хаидгыланы акраамта хнеи-феиуан; иара
ифеыпшыларэ злаказ акымзарак уанахэазомызт, уи сара
сгэы иалан: уи ихатыцаны икаларын сара агэырфа сага-
ны сыпсыр. Атдыхэтэан ашэшырафы тцак днатэан, лаба
хэычык ала апслымзафы акы итэагэо далагеит. Сара,

иудыруама, ахатыр акынтә хәычык дзыжьжъарц стаххан
сиацәажәо салагеит, иара ихы дѳаханы дааччеит... Ус да-
хъааччаз акнытә, сара сцәеи-сжьи рыбжьара атцаа цсы
ныбжькьеит... Сара атоубыт дсыркатдарцы сцеит.

Аиашами иаххәаша, уи аус сзалагаз гәхарштгас ауп.
Сара исыман цытк абырфынтә қыафына, уи атоубыт
иахыскьеит, насгы Григори Александр-ица лара
илзааихәақәаз, ачерқбезцәа иныкәырго аразынтә лента
кьакьақәа рыла исырхиеит.

Адырѳаены шыжьымтан, абаа нтытц, дук на-
бжьамкәа, атыхәтәанза дахьтәаз атыц афьтқәа аз-
хықәафы даажит; уи лнышәынтра хәычы уажәы иаахы-
кәыршазаны абна ахытцәеит, алакациа шкәакәеи
ацъампазқәеи гылоуп. Сара лнышәынтра ацъар ахасыр-
гыларц стаххеит, аха иудыруама, хәычык ицшзам: избан
акәзар, уи дқырсианмызт...

– Печорин? – схәан сиязцааит сара.

– Печорин акыраамта игәы бзиамкәа дыкан, даараза
игхеит рыцха; амала убри нахыс хара ианакәзаалакгы
Бела лызбахә ҳфьтдахаршәазомызт. Сара избон лызбахә
ахәара шицәымгхоз, нас изхәатәыз?.. Хымыз ракара
аатцхьан Н-тәи аполкахь диарган, Қырттәылака дце-
ит. Убри нахыс иареи сареи хәикәымшәазацт... Ааи,
исгәалашәоит дук цуам азәы ихәон, иара Урыстәылака
дгъежьит хәа. Аха акорпус априказқәа рфь ихьз ыкамызт.
Итцабыргуп, ажәабжь фьцқәа хара хәицш икоу икынза ус
ирласны иааиѳуам.

Уи ашьтахь Мақсим Мақсим-ица ироуны ацәажәара
далагеит, шықәсык анахытцлак ажәабжь фьц агәалашәара
хәартам хәа, икалап иара ари зцәыригаз, игәы иасшаз
ажәабжь исеихәаз ала ихәәерацы итаххазтгы.

Сара иихәоз сагъапыѳломызт, сагъазызырѳуамызт.

Саатк акара антцы, хдәықәларатәы амш кәлеит:
аурт әеиқәнакит, ажәѳан цқъахеит, нас ҳаргы амѳа
хнықәлеит. Амѳан ҳахьцоз дырѳегьых Белеи Печорини
ртызшәа самхацәыргеит.

– Уара иумаҳазеи ашьтахь Казбич ихъыз? – сизтцааит иара.

– Казбичу? Аиашазы исыздыруам... Амала исаҳаит сара, ашапсыгцәа аргъарахътәи рыфланг аҕы, икаба қапшышьза, хара хшәақь хқәа ағыв-сывхәа инаивкьо, хатырла дреихырхәо, Казбич хәа уафы аапкык дыкоуп хәа, аха уи иара иакәымхаргыы калап!..

Гоби ханнеи, Мақсим Мақсим-иңеи сареи хаиц-рытцит; сара адошьта-еқәа рыла сцеит, иара иеидара ахырацәаз акнытә сара дсыцны дзымцеит. Иареи сареи хәпсы ахынзатоу уаха хаикәшәап хәа хақазамызт, аха хаикәшәахит. Иутахызар ишыкалаз уасхәап. Уи тоурых дук ыкоуп... Агәра га аиашазы, Мақсим Мақсим-иңа хатыр зкәутцаша уафуп!.. Уи ус шакәу уара агәра аруга, икалап акыр идуу ажәабжьзаргыы, уи сара сзы даара игәахәара духоит.

II

Мақсим Мақсим-иңа

Мақсим Мақсим-иңеи сареи ханеицрытц, Теректәи Дариалтәи апстақәа ирласны сыртысит, ашьыжь калк скит Казбек саннеи, ачаи жәит Ларс¹, аухатәи сыкрыфара Владикавказ иназгеит. Шәгәы ақәпыстәом ашьхақәа зеипшраз рыфара, акымзаракы уазымхәазо абжьқәа рыла, акымзарак узмырбазо асахьақәа рыла, еихаракгыы шәара уа имнеиц ауаа, урт рыла шәгәы сырғыгъуам, убастгыы уафы дызмышхәазоны икоу астатистикатә згәатарақәа рыла.

Сара саангылеит асасааиртаҕы, иаауа зегы ахьаан-гылоз. Уака ма абнакәты сзыжәз, ма аборш сзыкашәтцәхәа зоухәашаз уафы дықазамызт, избан акәзар хоык ахымхәацәа аинвалидцәа аматц зуаз убыскак игазақәан,

¹Казбеки Ларси – ақыртуа арратә мѡаҕы икоу станцияқәоуп.

мамзаргы убаскак афы иашьны икан, изакэызаалакгы акы узрылхуа хэа иказамызт.

Сара исархэеит даеа хымыш саанхараны сшыказ, избан акэзар Екаториноградынтэи «Оказиа» маацызт, ус анакэха, шытахька ацара каломзт. Изакэытэ оказиоузеи!.. Аха аколломбур газа аурыс уафы изы гэыжьжэагазам, убри акынтэ сара гэмырфэыггас Максим Максим-ица Бела лзы ажэабжэ иихэаз афра салагеит, аповест ду аиэфартэыртакэа ралагартэ апхэатэи азвено шакэыз сзымдырзакэа: ишэымбои, зныкымкэа рацэак атцакы змамгы агэакра цэгэа анахылтцуа шыкоу!.. Икалапшэара ишэзымдыруазар оказиа закэу? Уи – аршыака рота бжаки, бзарбзанкэаки ар ирышытагыланы Владикавказтэи Кабарда иалсны Екаториноградка ицауа аеыуардын ауп.

Рапхэатэи амш сара даараза гэыгырала имфапызгеит; адырфаены шыжымтанза агэарп иааталеит еыуардынк... Аа! Максим Максим-ица!.. Уии сареи хайпылеит жэытэ-натэ аахыс еизааигэазо аифызцэа реипш. Сара иасхэеит суатах акны даангыларц. Уи дымлак-факзеит, уи моу сыжэахыр длас-ласын, дпышэырччауашэа ифыркыара ааиреицакэеит. Дзакэытэ уафы цыашьатэузеи (кыачакыузеи).

Максим Максим-ица афатэ катцара аус афы адырра бзиа иман: абнакэты уамашэа ибзианы иахзит, анаша ртэы цэгэа дакэшэаны, иххны акэтыжэ иатцаипсеит, аиашами исхэаша, убри даасыкэымшэар кыакыа-макыакэак саарыдхалон. Кахьетиатэи цатликак афы иаажэыз акыр ихэцхрааит афатэ хкы рацэакэа ихамамыз ахарштра ус афы, ихамаз фатэызатцэык акэын, хтатынжэагакэа неитцатцаны хнарыхан хнеин хнатэеит. Сара аценцэыр ааигэара стэан, иара амца этаз ауацбак ааигэара, избан акэзар аены амш цэаакыран, хышэашэаран. Хайкэызырфуа хтэан. Еибакхэарыз?.. Уи уафы дыззызырфышаз, иара дызлакакэаз зегы сеихэахьан, сара иасхэоз егысымамызт. Аценцэыр скылпшны сыпшуан. Сахьпшуаз избон, Терек азы апшахэа икэыгга цфа змам

аоны хэычкэа рацэаны, наĳ иаха-иаха реыртбаауа, цъара-цъара атлакэа иаарцэытцыпшуа, урт рнаос ихапыц жэжэараха ашьха тзамцкэа аапшуан, урт рхыхь акардиналтэ хылца шкэакэа ахатцаны Казбек ашьха-гыы збон. Сара гэаныла бзиала хэа расхэон: урт сгэы иаарыцханашьеит.

Убас акраамта хтэан. Амра ашьха хышэашэакэа рыкэцэакэа аеавазара иалагахьан, аулицафы аеы-уардынкэа рытэтэабжыкэа го, акэычерцэа еикэфыртуа рышьтыбжыкэа анаагоз, апта шкэакэакэа рыешаны апстакэа рталара иафын. Еикэлымтха иĳаз аерманцэа рыцны асасааирта ашта иааталеит ыгуардынкэак, урт аеыгуардынкэа ирышьтан итацэыз ныĳэага ыгуардын хэычык, уи иласза аныĳэашьа, иманшэалаза аиѳартэышьа, убас ипшзаны излакатцаз ала, ахэаа нырцэ иĳартцаз акы акэушэа иĳан. Уи дашьталан дааиуан азэы, ипатцакэа дуны авенгерцэа рыматэа формала, матцуфык, иааиатэоумшьаратэы еипш деилахэаны; иара акы дшаз-кыз уафы дацэфашьаратэы иĳамызт, ататынжэга ахэа штиршэшэози, ауафеилĳьяшьаĳэа иааирпшызи, аи-амшьчик дышиĳэкаази рыла. Уи хымпада ах аашьафы – аурыстэ фиґаро еипш иĳаз, иркэынцыцу матцуфык иакэымкэа дыĳамызт. «Ишаасоухэара, сыхаара, – инаикэфыстит сара аценцэыр аĳнытэ, – ари закэызеишь, хазлацаша акраама?» Акыр илапш аарцэгэаны сара даасыхэапшит, нас игалстук ааиреин наĳ дынхэхэит; иара ишьтахь иааиуаз аерманы ддышэырччо, уи ихатыцаны исеихэеит, хымпада ацага шааз, уатцэы шьыжымтан ихынхэны шьтахьĳа ишцоз. «Анцэа ицьшьоуп!» – ихэеит Мақсим Мақсим-ипа уи аамтазы аценцэыр данаадгыла. «Хай, шаĳа ыгуардын бзиоузеи! – нацитцеит иара: иашаны уск аилыргаразы Қартĳа ицо чиновникк иакэхап. Уи хара хашьхаĳэа изымдыруазар ĳалап! Мап, ухэмаруеит, сыхаара: урт хатхэĳэа иреипшым, англиатэызаргыы еитцархэахэап! Дызустахарыда иара абри иааз – хнеины деилахэаап... Хара хдэылтцны

акаридор хныбжьалеит. Акаридор атыхэан аганахьтэи акэакъ афы ауатах иамаз ашэ аартын. Амаццуфи ақэычери ачамаданқэа рыфнагалара иафын.

– Усзызырфы, сашьа, – ихэан, штабс-капитан днаиазтцааит: – Изтэыда ари аеыуардын хэычы ссир?.. Аа?..

Амаццуфы дхьампцшзакэа ихазы даакэынд-кэындит ачамаданқэа ахьпиртлоз. Мақсим Мақсим-ица дгэааит; датэазымбаз ижэфа днас-насны ус ихэеит: «Сара суацэажэоит, сыхаара...»

– Аеыуардын хэычы зтэыда ба?.. Сара сах итэуп...

– Уара уах дазустада?

– Печорин...

– Ишца цыушьт? Ишца? Печорин ба?.. Хай, анцэа сызкэыхшоу!.. Уи ара Кавказ аматц имузоци?..

– Дыфнакааит Мақсим Мақсим-ица снапы ажэыркь-хэа длахан. Илақэа иаразнак агэыргъара аархылеит.

– Амацц иуан хэа сыкоуп, уи ифы аус зуреижьтеи рацэак цуам.

– Усоуп!.. Усоуп!.. Григори Александр-ица?.. Усами иара ишихьзу?.. Уара уахи сареи хайфызцэан, – нацитцеит иара, фызак иеипш аматцуфы ижэфахыр убас ирыгэгэан дагьнасит, аматцуфы дахьгылаз даагарыгаеит...

– Иаасашэраза шэхаткы; шэыспырхагоуп шэара, – ихэеит уи илахь ааймарцахэны.

– Еи сашьахеит!.. Иудыруама уара? Уара уахи сареи даара хайфызцэа бзиан, цыарак хайцықан. Мшэан, иара ихата дабакоу?..

Амаццуфы ихэеит, Печорин аполковник Н... ифы уах-хьа ифарц, настгы уаха уа даанфасрацы дшаагылаз.

– Ахэылбыхеа арахь дмааизари? – ихэеит Мақсим Мақсим-ица – мамзаргы, уара сыхаара, иара иахь акыр азы уцарацы указар?.. Издыруада уцараны указар, Мақсим Мақсим-ица абра дыкоуп хэа сызихэ; убас иахэа... Нас иара идыруеит... Уаткак злоужэша цшьбака абаз устап...

Аматцуфы цэымыгралашәа ибаны днаихәапшит ари еипш агәыцгра хәыгы иитаз азы, аха нас Мақсим Мақсим-ипа инапы ианитаз шынаигзо ала агәрагара ҕаитцеит.

– Уи уажәытқәа дыфны даауеит!.. – ихәеит Мақсим Мақсим-ипа дгәырғазаны: – Агәашә антытқа сцашт, уа сизыпшрацы... Хаи! Шака сгәы иалоузеи уи Н...и сареи хәхъеибамдыруа.

Мақсим Мақсим-ипа агәашә нтытц асқам игылаз дықәтәан дизыпшуан, сара суатах ахь сцеит. Аиашами иаххәаша саргыы акыр сахыццакуа сқалеит Печорин иаара; штабс-капитан уи избахәқәа злаихәаз ала, даара сгәы иакәшәаратәы иказ уафны дызбомызт, аха уи иказшыақәак здақазам акәушәа сгәы иабеит. Саатк акара аатцханы еипш хаматц зуаз ахымхәа асамовар ахәара-хәарахәа ишуази ачаиники ааигеит.

– Мақсим Мақсим-ипа, ачаи шәтахзами? – сыбжыы найқәсыргеит апенцъыр акнытәи.

– Даараза итабуп: изакәу сыздыруам, аха истахым.

– Ишпашәымжәуеи! Ишәымбои, аамта кыр цахъеит, ахьта ыкоуп.

– Егъаурым, даараза итабуп...

– Ишышәтаху! – сара сымацара ачаижәра салагеит. Жәа-минутк ракара цханы сытахмада даафналеит: «Уара уиашоуп: иаха еигъуп ачаи жжәыр, – ааи, акраамта сыпшын... Уи акыр тцеит уахь дцеижьтәи, аха дзымааит, икалап акы деитцанархазар».

Тцәыцак азна ачаи ырццакны иааижәын, еакы ажәра мап ацәкны, дцан дырфеггых агәашә талартафы дтәеит игәы измыртынчуа: хымцада иубартәы икан, атахмада илахь шеикәнатцаз Печорин игәцарамкра икаитцаз азы, еихаракгы уи саатк апхьа сара исеихәахьан, Печорини иареи шеифыццәа бзиаза, агәрагатцқәаны дыкан, иара ихьз шааихәалакь Печорин дыфны даауеит хәа.

Атцх акыр цахьан, иаггылашыцан, апенцъыр аасыр-тын Мақсим Мақсим-ипа сипцхьо салагеит, иаггыасхәеит

ашьталара аамта ааит хәа; иара ихапыцкәа еихаргәгәа акы аайкәынд-кәындит; сара дырөггыых сипхьеит даа-разы, аха атак каймтәзеит.

Сара сшинел аасыкәыршаны адиван сныкәеит, ацәашьы шакыз иааныжьны, сылацәа нтааит, стынчза сагыцәазаарын, атцх акыр цахьан еипш, Мақсим Мақсим-ипа сахьышьтаз ауада даафналан симырфыхар. Итатынжәга астал иныкәиршәын ауатах афы алада-афада длеифеиуа, ауацьяк дтыхо далагеит, атцыхәтәаны днеин днышьталеит, аха акраамта деимхәо, дкажьцәо, днахәы-аахәуа дзыцәомызт...

– Издыруада акатцакәа удыргәакуазар? – сиязтааит сара.

– Ааи, акатцакәа... – икайтцеит атак, игәатцанза даакәыпсичхан.

Адырфаены шыжымтанза саафыхеит; аха сара сапхьа иара дгылахьан, агәашә нтытц акәардә афы дыштәаз дызбеит Мақсим Мақсим-ипа. «Сара акомен-дант икынза сцароуп, – ихәеит иара, – издыруада Печорин даауазар сара сахь ауафы днашты...»

Сара ибзиоуп хәа иасхәеит. Уи аамтазы иара убас дыфны ифинеихеит, зынза дычкәынзоушәатцәкьа, цьара акала деитцамхазакәа.

Ашьыжь шара ихаазатцәкьа акәын ишыказ. Ахьтәы птакәа ашьхақәа ирхатәан, дара урт ашьхақәа рхыхь даеа шьхақәак ыказшәа; агәашә нтытц адәеиужь ду шьтан; уи атцыхәан иказ абазар афы ауаа еилашыкьуа еилан, избан акәзар, мөышан: ауапсцәа рхәычкәа ршьапкәа хыркьақьа, ацха саранць зтаз ыртмаккәа разкәынтца исықәтәиашо игылан; сара урт срытцакьеит. Урт раха сымамызт, ауафы халал штабс-капитан игәырфақәа саргьы исгәырфоушәа избо скалеит.

Абас жәабака минут аамтыцкәа, адә атцыхәан даацәыртцит хаззыпшыз ауаф. Уи аполковник Н-и иарей

еицааиуан... Ишааиуаз, асасаиртағы ианааи, уа даа-
ныжыны, бзиаала хәа иахәаны аполковник абаахы дгье-
жыит. Уи аминут азы сара хаматц зуаз ахымхәа иаразнак
Мақсим Мақсим-ица иахь ддәықәыстцеит.

Печорин иматцуфы дааипылан иеихәеит, адәықә-
ларазы аматәақәа ырыхиара уажәы ишалагоз; иашьчикк
ататын этаз Печорин инаитаны, уи икнытә адтцақәа иоуз
иманы иусахь дцеит. Уи иах ататын днахан, ыынтәка
даағырхасын, агәашә егырахьтәи аталартағы игылаз
акәардә днықәтәеит. Уажәшыта уи дзеипшраз ипатрет
тыхны дышәсырбароуп.

Иоура ишаанагара икан; иплан бзиан, изара тфа-
чеи ижәоахыр тбаакәеи уафы агәра ихадыртцон атып
цсахрақәа дзыкәдыршәози, ацәбаакәеи, ахауа еитак-
рақәеи злазоз, ахтнықалақь цстазаара бжыс акәзаргы,
ацшатлакә гәырәақәа ихысқәоз ракәзаргы, зегы зла-
зоз аиғартәышәа еихақацара шимаз; тқака ҫ-хәынтәрак
рыда еибаркымкәа иказ акьағ ишәыз иаатцыцшуаз,
ула хнакуа афнутцкатәи аматәа шкәакәақәа ауаф шьахә
иказшәа шимаз удырбон. Инаптарцақәа имғаз икьашь-
ны излаказ ала уаф игәы иаанагаратәы икан, урт цас-
хәа иара иаристократтә нап хәыцқәа рзы изахын хәа,
руакы анааимғих уамашәа избейт, инапқәа убасқак
ицәышккараза ырыгны иахьыказ азы. Усқак ицшзам-
кәа, даашьшәа акәын дышныкәоз, аха сара игәастейт
данныкәоз рацәак инапқәа шимкәуаз – уи иунарбон
змаза этәахуа ауафы иказшәақәа шимаз. Амала сара
агәатарақәа икастцоз рыла сгәы иаанаго ауп исхәо,
уи хымпада агәра умгар калом хәа азәгы иудысца-
лом. Асқам данныкәтәоз убас дейзкәғы днықәтәейт,
изейцшразаалакгы ибға бафык алазамызшәа; здақәа
мыч кәарак рылам ауаф иейцш акәын дшаапшуаз; абал
акынтә икара-цсараха иааз, ҫажәижәаба шықәса зхытцуа

Бальзак икокетка¹ лбамба кэардэ татакэа даапсаха дышрыкэтэаз еипштэкэа дтэан иарггы. Апхыаза саны-наихэапш, џажэеи хпа шыкэса реиха истартэ дыкэмызт, аха ашьтахэ иаха санихэапш, џажэи жэаба шыкэса истарггы стаххеит. Иара даныччоз ахэычы ччашыа акэын имаз. Ицэа акалэшэа апхэыс лцэа еипш ипшқан; зхала ихэны икэыз ихэхэы шкэакэа пштэала, шыа зкэымыз, тейтыпш змаз илахэ ибзарыбзаруа иарпшзон. Уи илахэ ибзиатэкэаны унахэапшыр, аки-аки еихданы акчырста шаныз убон, икалап урт акычыракэа иаха иубартэы ианыпшуазтггы ипсыпжэара аминуткэараан, мамзарггы игэы акы ианамыртынчуаз аамтаз. Ихэхэы шкэакэаны ишыказггы ипатцакэеи ицэымшь ахэкэеи еикэатцэан, – уи иунарбоит ауафыжэла шыкоу, зцырцэкэеи зтыхэеи еикэоу аеыхэа еипш. Уи ипатрет атыхра салгаразы ишэасхэоит ицынтца хэычык ихашэшэаланы, ихапыцкэа тэкэашааза илакэа апшыны ишыказ; илакэа рзыхэан даеа ажэакэак схэароуп.

Иара даныччоз урт илакэа ччомызт, уи акы! Шэара ишэымбазаци ус еипш ацэашыахэ иалакоу цэоукы-цэоукы ауаа?.. Ус икоу ауафы ма иказшыа баапцзоуп, мамзарггы инеипынкылан игэырџоу уаџуп. Илапыцэ лаэкэа ирытцыпшны иаапшуаз урт илакэа, атыџша еипш ицырцыруан, ус ххэар калозар. Аха уи ипсы иахылкэоз ашоура ихэмаруаз ихташэара акэмызт изыхкэоз: уи еипш ацырцырра, ула хызкуа, ихышэашэаза икоу ацыр еизада ацырцыршыа иафызоуп; илапш ускак анарха амамызт – аха итцарын, иаггыхэантан, зтцаара хатырдак ануахауа еипш, угэы иасшаз узааннажыуан, ипхамшыо лактак акэушэатэкэа иагжубарын, еизада цкэаны, итынчны иаапшуа иахыыказ акэымзар. Урт зеггы схэфы изааиз,

¹ џажэижэаба шыкэса зхытцуа Бальзак икокетка – «џажэижэаба шыкэса зхытцуа апхэыс» хэа, – хыс изманы Бальзак иифыз ароман акны фырпхэызбас дарбоуп. Оноре Бальзак (1799–1850) францыз шэкэыџы дууп, реалиступ.

иара ипстазаара атэы цытк ахыздыруаз азы акэзаргы калоит, икалоит даеазэы сара сеипш акэымкэа зынза даеакала дыкоушэа игэы иабаргы; аха уи итэы сара скнытэ мацара ада даеазэы ила иахышэмахауа акнытэ ишэтахха-ишэтахымха ихашэтцароуп, абасоуп дшыкоу хэа сара ишэсырбаз исахьакэа. Атцыхэтэанза ишэасхэо убри ауп, уи дуаф башаны дыкамызт, насгы, тауади аамстеи рыхэса мыцхэы изеилахауа ахафсахьа иман.

Аеқэа наганы итцаркхьан; рыхэда иахаз ахомутқэа ирыдхэалаз атцэтцэакэа рыбжыы зны-зынла акка аархгон. Амацуфы Печорин икны дааин, адэықэларада ус ыкамкэа зегы шыхиаз азы ынтэ адырра иитахьан, аха Мақсим Мақсим-ица макьаназгы дмаацыт. Насыпшэа Печорин хэыцпрак дтанагалан даман, Кавказ ашьха хапыц иатцэакэа дрыхэацшуан, амфа ақэлара ускак дахыццакуам ухэаратэы дыкан. Снеит сара иара ифы.

– Даеа цытраамтак шэзаапшуазар, – схэеит сара, – шэара шэгэы иахэаша анкьатэи шэфызак дыжэбарцы шэыкоуп...

– Хаи, ииашоуп! – ирласны атак каитцеит иара. – Иацы исархэеит, нас дабакоушь иара?

Сара санаахьахэ, сыпшызар, адэы атцыхэантэи Мақсим Мақсим-ица ишилшоз ала дыфны даауан... Минутқэак рыла дахзааигэазаны дааит: ипсы ихэлаханы еергьхэа илеифеигон; апхзбаа ифашы дыкан; ихахэышла ихылца иатцыхэхэоз, ибаазажжыраза илахь апхьа иадчаблан иакын; ишыамхқэа тцысуан... Уи итаххеит Печорин ихэда инапы акэиршарц, Печорин даазгэырғашэа, аха акыр даахышэашэаны, иара иахь инапы наирххеит. Штабс-капитан минутк акара даашанхеит, аха ашьтахь ашырхэа ифнапык рыла инапы ааникылт: уи макьана дызцаажэо дыкамызт.

– Шака суеигэырғазеи, Мақсим Мақсим-ица! Нас ушцакоу угэабзиара? – ихэеит Печорин.

– Аа... уара?... шәара?... – Даакәындшәындит атахма-
да, илагәы алагырз хытцәало... – Шака шықәса... Шака
мшы... Иабанза?

– Ацъамтәылака сцоит – нас нак...

– Абыржәытцәкьоу?... Шәаангыл цытраамтак, акырза
иапсоу!.. Абыржәытцәкья хаипыртцуану?... Шака цуазеи
хаибамбеижьтеи...

– Уажәшьта исаамтоуп, сдәықәлароуп, Максим
Максим-ица, – икаитцеит атак.

– Анцәа сызшаз, анцәа! Шәзырццакуазеи?
Сара убаскак шәасхәарцы стахын шәара... Убаскак
сшәызтцарацы...Изакәызеи? Аусура шәакәытма?..
Ишца? Шәызфүзеи?..

– Сгәы ғыгыуеит! – атак каитцеит Печорин
даапышәырччан.

– Ишәгәалашәома абаағы ханеицыказтәи
хабазара?... Ашәарыцаразы зака тыц бзиаз!..
Мшәан, шәара ашәарыцаразы цәгьала шәыкан...
Дышәгәалашәома Бела?

Печорин хәычык даацәышхан нак дынхәхәит...

– Ааи, дысгәалашәоит! – ихәеит, уи аминут азы мчы-
ла даафырхасуа...

Максим Максим-ица дицәо далагеит даеа җбака
саат даангыларцы. «Ибзиатцәкьяны акреицахфап, –
ихәеит иара: – Сара җ-бнакәтык сымоуп; кахьетиатә-
фы ара зынзаск изаманоуп... Қырттәылан еипш акәзам,
иаха еигьуп асорт. Хаицәажәап... Шәара исашәхәап
Петербургтәи шәыпцтазаара шымҗапыжәгоз... аа?..

– Аиашазы, сара иусхәо акымзаракгы сымазам,
Максим Максим-ица... Уеизгы абзиаразы, сара
уажәшьта исаамтоуп... Сыццакуеит... Даараза итабуп
сахьышәхамыштыз... хәа, – нацитдан Максим Максим-
ица инапы ааникылеит.

Атахмада ицъымшьқәа ааимаирцахәт... Уи илахь
еикәын, акыргы дгәаан дыкан, амала итцәахырц дафын

акәымзар. «Сахьыгухамыштыз! – даакәындшәындит иара, – сара акгы схамыштзеит... Ибзиоуп нас, анцәа дшәыцуп!.. Сара ус акәзамызт шәареи сареи хайкәшәарацы шыстахыз...»

– Иазхоуп, иазхоуп! – ихәан Печорин ыызатас дааигәытцәхәәны: – Сара анкәа иубахьаз сакәзам... Ишцааури?.. Зегы мѡақы-мѡақы рымоуп... Издыруада дырѡегьых хайбабахыр, аха уи анцәа идыруеит!.. – уи шихәоз аеыуардын дакәтәахьан, ақәычер аекәа рыгәрақәа ааирхеит ддәықәларцы.

– Уаангыл, уаангыл! – наикәфәитит уи, Максим Максим-ипа аеыуардын ашә аанкыланы: – Зынзаск исхамыштхьаз... Григори Александр-ипа, шәара шәкьаадқәак сара исыдхалан исымоуп... Сахьцалакгы исыманы сдәықәуп... Издыруада Қырттәылан цъара шәызбозар хәа сгәы иаанагон, аха абар анцәа хахьейкәиршәаз... Урт сара ирзыуазеи?..

– Иутаххалакгы рзыкатца! – икайтцеит Печорин атак. – Абзиаразы..

– Нас шәара Цьамтәылака шәцоит акәу?.. Шәанбахынхәуеи?.. – Печорин ишьтәфәитуан Максим Максим-ипа...

Аеыуардын хара ицахьан, аха Печорин инапқәа рыла адырга икайтцаз иаанагон: икалап сыхнымхәзаргьы! Схынхәрагьы затахьузеи!.. хәа.

Аеыуардын ицоз атцәтцәа шытыбжьгьы, ашьанцара мѡа изнылан инеиуаз агьежь шытыбжьгьы мгоижьтеи акраатцхьан, аха атахмада рыцха ицштәы ихыгга итып афы дгылан хәыцра дуззак дамҭехакны.

– Аиеи, – ихәеитиара атдыхәтәаны, уиакара игәыишалсыз иныпшырцы итахзамкәа, илацыцъқәа зны-зынла илагырз цәыкәбарқәа нархьыжжуа, – хәарас иатахьузеи, хара хайѡызцәан, аха уажәтәи аамтазы аѡызара закәызеи!.. Илихуазеи уи сара сеипш икоу? Сара сбеиам, чын сымам, насгьы қәрала зынзак хайкәәнагазам... Иубо-

ма дышфрантхаз дырфегь Петербург даннеи... Закэйтэ
еыуардынузеи!.. Шака амаѳа раѳа аѳэузеи!.. Иматцуфгы
убас дѳагыоуп!.. – арт ажэаѳа дахыччаны ауп ишихэаз. –
Ишсашэѳара, – даѳын иара сара сахь даапшны: – Убри
азы шэгэы ишѳаанагои шэара?.. Изаѳэйтэ аѳѳаароузеи
убри уажэы Ыамтэылаѳа дѳазѳо?.. Иччархэуп, анѳа
иныс, иччархэуп!.. Уи сара есѳынагыы издыруан, аѳша
иаѳэтэоу азэы иакэны, узыѳэгэыѳша иакэны дшыѳамыз...
Амала сгэы далоуп акгыы иалаѳэазамкэа иѳѳѳазаара да-
хьалго... Аха ѳаны уаѳа ѳалашьа амам!.. Сара есѳынагыы
исѳэон жжэйтэ ѳызѳаа зхазырштуа ауаѳы ѳар шилам!..
– Уи аамѳазы наѳ даахьаѳын, игэыпжэара иѳѳахразы
иѳеуардын ахьгылаз ашѳа иѳынеихеит, аѳеуардын
агьежьѳаа дрыхэаѳшуазшэа, аха уажэы-уажэы аѳырѳаа
илагэы алаѳырз ныхѳэалон.

– Маѳсим Маѳсим-иѳа, – сѳэеит сара иара снеидгы-
ланы, – изаѳэйтэ ѳаадѳэоузеи Печорин ишэзынижьѳээз
шэара?

– Анѳа идыруеит изаѳэу! Напѳымѳаѳэоуп...

– Ирылышэхраѳ шэгэы иѳоузеи урт шэара?

– Изаѳэызеи? Урт апатронаѳаа реитѳатѳага рылысху-
еит.

– Иаѳа еиѳуп сара исышэѳ.

Уамашэа ибаны даасыхэаѳшит, нас ихаѳыѳѳаа
ааихарѳэгэаны, ичамадан аѳы днеин аимдара далагеит;
тетрадѳ аатиган, дгэааны иршэны ѳаѳа инѳаиршэит;
нас даѳаѳы, ахѳатэи, ажэабатэи, убас апхьатэи атетрад
еиѳш зеггы нѳаиѳсеит: уи игэыпжэара ахэыѳы гэаашьа
асахьа акэын иамаз, сара ччархэысгыы искит, аха сгэы
даарыѳѳханашьеит...

– Абар урт зеггы, – ихэеит иара: – Иудысныхэалоит
акашэарах иубаз...

– Иѳалома нас сара урт истахыу рзыѳаѳѳарѳ?

– Ишэѳахызар агазетгыы ианышэѳа. Уи сара сусс
иалоузеи!.. Иареи сареи ѳаиѳызѳэоума, мамзар дсыуоу-

ма?.. Иашоуп, иареи сареи акраамта цъарак хайцыкан...
Аха уи иеипш егъафи сареи хайцынхaxeит...

Акъаадкэа абгъаахэа иаашьтыхны исыманы сцеит,
аштабс-капитан дахьхэырхэа сшэаны. Дук мыртцыкэа
иааин ихархэеит, саатк ала хазго амфа икэларан икоуп
хэа. Хаматэакэа еизыркацы ирыдысцеит. Схылпа
ахатцара сшафыз штбас-капитан ауатах даафналеит; уи
амфа акэлара иеазикуашэа дыказамызт; уахыхэацшуаз
мчымхарак дакэшэазшэа акэын дшыказ.

– Шэара, Максим Максим-ипа, шэымцазои мшэан?

– Мап.

– Избанузеи уи?

– Сара акомендант макъана дсымбацт, уи казен
матэакэак истараны сыкоуп...

– Мшэан, уи ифы шэыкамзи шэара?

– Сыкан ааи, – ихэеит ицсы игэы икылахо... – Аха
ускан афны дыкамызт... Сзизымцшит.

Уи деилыскааит сара: атахмада рыцха икалап ицсы
ахьынзатаз убри аены затцэык ада иматцура кажьны
ихатэы уск азы дымныкэацызтгы, шэкэы бызшэала
иаххэозар, – аха уи аеынгы зака лыпхала изныкэазеи!

– Даараза сгэы иалсит, – схэеит сара, – сгэы иалоуп,
Максим Максим-ипа, афхэара ааиаанза хыхеипырцуа азы.

– Хара атцара змам атахмадацэа шэара хазла-
шэацхныфозеи!.. Шэара афар хымкыхкэа, тауади
аамстеи, ацагъакэа: Ачеркъезцэа рхымфаскэа анаххоу,
ара шэыканатцы ус цэгъам-бзиам анахьгы-арахьгы...
Уашьтан зны ханеикэшэалакь, уи хара хашьа иеипш
икоу инапымхрагьы шэацэыпхашьо шэкалоит...

– Максим Максим-ипа, уи еипш соухэартэы вба сы-
мам сара.

– Иашоуп, издыруеит, аха уи ажэакынтэ исхэоит;
амала ишэыдысныхэалоит анасыц бзиаи амфа
гэыргъахэи.

Хара ҳаипыртцит акыр ҳаицэыхшәашәаны. Мақсим Мақсим-ица ауаф-қиа, иуафхжәоу, иағфәу штабс-капитанны дкалеит. Изыхкязеи уи? Изыхкяз уи ауп, Мақсим Мақсим-ица Печорин ихәда инапы аакәыршаны дгәыдикыларцы ианақәик, Печорин, игәнымыфрала иху, еакы изнауу здыруада, инапы имихразы инеирх-хеит! Лахъеикәтцагоуп, арпызба иреиғу игәыграқәеи ихәыцрақәеи шицәызыз анубалакь; аус-хәысқәеи ауа-фәтәыфсатә цәалашәареи дзылпышны иибоз агәил цштәалатә парда иблацхәа ишипыршәаз анубалакь, иара урт ажәытә дзыркыалақәоз цсахны, уеизгыи иаифихран икоу, аха иаха хаара зцоу афәтәрахь диасразы агәыграқәа шыкоутгыи урт лахъеикәтцарангыи ианызикалалакь... Нас Мақсим Мақсим-ица ишықәс итагаләу урт злеипсахрызеи? Ишигәампцхазо игәы иаха-иаха ихәхәхоит, ипсгыи амчра цоит...

Сара схала сцеит.

АПХЪАЖӘА

Печорин ижурнал

Аакыискәа сара исаҳаит, Печорин Цьамтәылантәи дхынхәны дшаауаз, дыцсит хәа. Исаҳаз сара даара саргәыргәеит: уи сара иснаҗоит арт анапфымтақәа ркыпцхәра азин, икалаз схы иагьархәаны сара сыхыз атәым усумта атцафра. Анцәа сихәоит апхъацәа гәыбған сырымтарацы абри еипш егьсахарамкәа аиакәым икастцаз азы!

Уажәшьта сара исуалуп исхәарц ианакәызаалакгыи исзымдырзоз ауафы игәы итәтцәахыз имазакаа ажәлар идсырдыррацы зыстаххаз. Ибзиан сара иара сифызан сыказар: афыза иаша игызмалратә тынчымра дызустзаалакь изы еилкаауп, аха сара сыпцстазаарафы

знызатцѣык акѣын иара данызбахъаз амѣаду акны;
убри акнытѣгы исылшом иара агѣтак цѣымгра
идсыпхъазаларц, айѣызара качча аѣатарзытны апсра
затцѣык, ма агѣахѣа матѣахѣы арыцхара ззыпшу, нас
агѣынамзарей, абжьарей, ахыччарей, арыцхашьарей
рыла итѣны икырцхха ихы иакѣпыххаахарц.

Арт ашѣкѣы антцаракѣа срыпхѣо сеитарыпхѣо сахъа-
ѣыз сара ихастѣеит, рыцхашьарада зхатѣ псыгѣракѣеи
зымѣеиракѣеи адѣахъы иаазырпшуаз ари ауаѣ игѣык-
псыкра. Ауаѣы ипсы атоурых, псы башак акѣзаргъы,
еиха уазѣлымханатѣуеит, иагъхѣартѣоуп, ажѣлар еизак
ртоурых атцкыс, еихаракгъы, иара ишѣхѣоу хшыѣны ахатѣ
хылапшра иахылѣиаауазар, аѣалархѣра, ма аѣыашьатѣра
гѣапхара атара иазкны иѣымзар. Руссо игѣтыхажѣа¹ иара
иѣызцѣа дахьырзапхъаз грас имѣоуп.

Убас машѣыршѣа ажурнал акнытѣи иаасым-
пыхъашѣаз аѣыптѣахакѣа хѣартарак рылоуп сѣѣан,
искъыпхыит. Ахатѣы хьызкѣа зегъы сыпсахит, аха
урт, зызбахѣ ара иахѣо, икалап дара шракѣу рдыыр,
икалап аѣгъьаракѣа ирукѣаз рзыхѣан ахыркѣиагакѣагъы
рыпшаар шыта араатѣи апсабараѣы ауаѣы уажѣраанза
ахаракѣа ззидырцѣоз рзы: харт енагъ зтѣы аадыруа
ианахажьуеит.

Сара ари ашѣкѣы аѣы ианыстѣаз, Печорин Кавказ
даныкѣаз атѣы затцѣык ауп; снапаѣы иаанхеит дырѣегъых
тетрад жѣпа дук, иара ипѣстазаара зегъы атѣы ахьихѣо
зну. Уигъы зны иѣѣырцышт азбарѣа лашара ашѣа, аха
даараза акрызтѣазкуа усѣкѣак ркнытѣ шыта сара исылшом
уи атѣапхыкѣра ахадѣара.

Икалап, пхъаѣѣаѣак иртаххар ирдыррацы, Пе-
чорин иказшыа азыхѣан сара сгѣы иаанаго? – сара такс
икастѣо, – абри ашѣкѣы ахы ауп «Мшѣан уи тѣамбашакѣ
хырччарѣоуп!» – рхѣоит дара. Исыздыруам.

¹ Жан-Жак Руссо (1712–1778) – афранцуз шѣкѣыѣѣы, афилософ
иажѣапшыа, иара ибиографиякны иѣоуп.

I

Таман

Таман – Урыстәылан агаҗатәи ақалаққәа иҫоу зегыи иреицәоу қалақ хәычуп. Сара уа ацсык аасыгхеит амла саганы сыцсырц, убри ахыхыгы азы садыршырц егъаарыгымхеит. Сара снеит аидара зқәыз аеыуардын ала, атцх акыр цахъан еипш. Аиамшьчик х-еык зтцакыз аеыуардын аапса ааникылт, уахъналало игылоу ахахәтә фны затә агәашә аҫны. Аҫарул, Амшын еикәатә казақ, атәтцәабжыи иахан, дцәамхъаха бжыи цәыршәагала ааҗитит: «Дызустада иаауа?» Идәылтцит ауриадники адесиатники. Сара урт ирасхәеит сышфицарыз, аказен ус азы еибашыуа аотриад ахь сышцоз, иагырыдыстцеит аказен уада сыртарц. Жәафык рхы хара ақалақ хәлеигалт. Хәхънеилакгыи – акгыи тацәымызт. Хьтан, сара хаха смыцәацызт, сгәаҫны сықан, агәарагыи салагеит. «Иахъакәзаалак цъара сга, абрагыи! Ацъныш иахъ акәзаргыи, атыц сықәтц!» – снеитцахәхеит сара. «Иҫоуп даеа уатахк, – жәафык рхы ихәда быгуа исатеикуан: – Ахашәара шәхатцкыи ишәгәацхарым акәымзар; уа ицқям!» – атцыхәтәаны ажәа иихәаз уиаҫара сазымхәыцкәа цхъаҫа дцаларц наидстцеит. Ихәынцәаха иҫаз амфә цәытцахақәа хәрнылан хәхьцоз аганқәа рахь снацшны избон, еилакәфыи ишьтаз аандажәкәа; акыр хныкәахъан еипш хнеит амшын ахықә аҗытцәкыи игылаз, усҫак идумыз цацхак аҗы.

Амзатәы рықәцхон сара сынхарта җыц аисыртә хыби адакыи шкәакәақәеи; аштаҗыи итцкыҗеза, хәхәла итахааны игылан иара атцкыи инеитцаз, еихагыи зхытцаз даеа қәацәкгыи. Ахықәтцәкыи иҗыбгараны илашътын амшын ахь, иара атзамц иладырххылан, тцәа амшын цәыиатцәа ааикәтәарақ амамкәан ицәқәырцон. Амзашышыхәа иахәацшуан итынчмыз, аха иара иатәнатәыз ацсабара, саргыи агаҗа акыр иацәыхараны нахъхыи цъара иара амза алашара иалызбаауан, зыпра еикәатцәақәа

мтысуа абызкатахара еипш иканы жәғангәевтцара иавтубаауаз ҫ-ҫбақы. «Аҫбақәа асқыалакны икоуп, – уатдәы Гьеленцыйка сдәықәлап» – насхәыцит сара.

Сара сәы аденшьчик иусқәа алинеитә казак инеигзон. Ачамадан ақәхны аеыуардынхча доушьт хәа уи инаиахәаны, сара апшәма сипхьеит – аха бжыы гом; ашә сасит – бжыы гом... изакәызеи ари? Атцыхәтәанза, жәипшька шықәса зхытцауаз хәчык ашә апхьа даацәытцытит.

«Дабакоу апшәма?» «Дыкам.» «Ишца? зынзак дыкам-кәану?» «Ааи, зынза.» «Апшәмапхәыс?» «Ақытахь дцеит.» Нас ашә сзаазыртуада?» – схәеит сара, ашә шыапыла сагынагәтасны. Ашә иара ахала иаатит; атзы ацәаак фәы аафнкъеит. Сара атыфшатә спычка аарлашаны ахәычы ипынцда инадыскылт: уи ҫ-бла шкәакәак иаархыччалт. Иара зынза длашәын аханатәгы. Иара сапхьа дгылан, иемиртысуа, саргы иxy-иҫы еиҫкаашьа ахәапшра салагеит. Иззом, алашәцәеи, ахәихәикцәеи, адагәакәеи, аҫахацәеи, ашыапыхтәакәеи, анапыхтәакәеи, ацыйкә-цәеи ухәа рзы агәнымаалара шсымоу. Сара игәастахьеит, ауафы адәахьтәи иахәапштәылареи игәтаки иаацьюу-шьартә еизыказаашьак шрымоу: апсы бзиа иабо азәы данаатәалакь ацәанырра аеапсахуашәа икалоит.

Убас, сара алашә иxy-иҫы ахәапшра салагеит, аха изеипшрахарызеи бла зхам ахы-аҫы иуанахәара?.. Акраамта сгәы иацәымгны дрыцхашьауа сышихәапшуаз, икышә тәақәа иаарықәзбаартә ачча нрықәжжит, исыхь сыздыруам, убри сара даара иаасцәымыгхеит. Гәфарас исоуит, абри ауаф сгәы ишаанагоз еипш дышлашәымыз; баша сара исхасыртцон, ала аш хымкәа иxyушәа акатцара залшом, иагзыкаитцарызеи хәа? Аха ишцазури? Сара енагь агәы хатцарахь схы кыдуп...

«Уара апшәма пхәыс улцоума?» – сиязцааит сара атцыхәтәаны. «Кай». «Нас узустда?» «Тынха дсымам, арыцха». «Апшәма пхәыс ахәычқәа лымоума?» «Кай,

згабк длыман, иара уигь мшын нырцэтə тəтарк дицце-ит.» «Дзакəйтə тəтарузеи?» «Аəстaa идьруеит. Крымтə татаруп, Керчтəуп, шхəарныкəəууп». –

Сара ацəцха сныəналеит: ə-кəардəки столки апечка азааигəара шəындыкəра дук игылази ракəын əныматəас иказаз. Атзы акны ныхак кыдмызт – уи аееира иазхəамыз усын! Асаркəа ицəыз икылкəон амшын цша. Сара ачама-дан ацəашьы тысхын, иаркны, аматəакəа ртыхра салаге-ит, акəакьтаф икфəасыргылт сахəа, сшəакь, стапанчакəа астол икəстцеит, суапа акəардə икəсыршəт, егьи акəардə афь аказақ иуапа иныкəиршəит, жəа-минутк рыла уи ахыр-хырхəа дыцəеит, аха сара сызмыцəеит: сацхьа алашыцраф, ахəычы бла шкəакəа далызбаауан.

Ус саатк акара бжьысит. Амза аценцьыр икылцчаны ацыпхькəа аəны анышəыргə икəыхəмаруан. Ус аəныргəы ианччалоз алашара ацəахəакəа гагак аарыркьеит. Сара сфыкəтəан аценцьыр скылцшит; азəы фəцхьа уи диакьан цьара иеитцəахит, иахьакəу анцəа идьрып. Сара сгəы иа-анамгеит абри ауаф дыəны амшын хькə такнахала дцеит хəа, аха ус акəмзар уаха царта имазамызт: сара сəагылан скаба сыжəфə интəсырцан, скама наскəынцаны ашышьыхəа аəны сныəныцтит; даасцылеит алашə хəчы. Сара аанда сəаваззеит, иара шыафə еикəшəала, аха ашышьыхəа днасеиəсит. Еилахəарак ифьтцра итцакны игон, асқала шыкəу днатцəины, хланцы итагалаз амфə тшəала албаара далагеит. «Убри аəны афəахəцəа рфь еихьтцуеит, алашəцəа рыла хтуеит» хəа, – сгəы иа-анaганы. Сылацш дытцмшəартə еипш сизааигəаны снаишьтəлеит.

Уи аамтазы амза ацтала аееилахəара иалагеит, ам-шынгьы ацстхəа хчылт, еергьхəа иара уналцшны иу-бон ааигəа игылаз агба акəцəантəи афонар алашара; ахькəафь еилаеəон ахахə дукəа ирыдчылоз ашəах, ес-минут иара заазыркəрыларц ишəартəз. Сара еергьхəа сылбаауа, лагьа ахтəрыра сталан сышнеиуаз, абар

иагъызбеит: алашә даагылт, нас днахынхәын, тәка арғарахь дындәыкәлеит; иара убри акара азы ахыкә дазааигәан дцон, абар уажәы ацәкәырца даамтцарсны дагап ухәаратәы. Аха уафы идырратә йкан, ари ара уажәы мацара шакәмыз даннйкәахьаз, агәыџбаракәа иеырцәыхьчо хахәык акынтә даеа хахәык дыкәцало, дымшәо инеишья злаказ ала. Атцыхәтәаны, акы дазызырџуазшәа, еилахәара иааигәара инышьтатцаны тәка днатәеит. Сара йкаитцәкәоз сырзыпшуан, амшын хыкә акынтә цакьак савпшны. Минуткәак аабжысуан еипш, иганахь ала, шкәакәа матәала еилахәаз азәы даацәыртцит; уи алашә ифы дааин, дизааигәаны днаидтәалт. Апша иасуаз зны-зынла сара исзаанагауан урт еибырхәоз ажәакәа.

«Ишца, алашә? – иаагеит апхәыс бжы, – апша гәгәоуп; Ианко дкалом.» «Ианко апша дацәшәазом», – ацынхәра неихәеит егы. «Апстхәа жәпахоит,» – еитааифалырхьит апхәыс, лгәы иаалырсны.

«Апстхәа анхыу аҗба карулкәа рывсра еихагы имариоуп», – атак аакаитцеит. «Иара заакәрылар?» «Йкалап зыбгәахәуазеи! Амәышаены лента җыцла ауахәамахь бцап.»

Пытрак иаатынчрахеит, аха сара акы цьасшьоит: алашә сара маларосс бызшәала дсацәажәон, уажәы ацәажәара даҗын урыс бызшәа цқала.

«Иббома, сара сиашоуп, – ихәеит фацхья алашә инапсыргәытцәкәа ааиникъан: – Ианко мшыныз, цшаз, пстхәаз, гаҗахыкәтә карулыз – акгы дацәшәом, баазырџишь; ана азы акәзам еилаҗеа, сара сбызжьарым, – еилаҗеа ажәа ауқәа роуп».

Апхәыс дџатқъан, хара апшра далагеит, акы дшаргәатәиуаз мџашьяхуа.

«Уара апхыз уалоуп, алашә, – лхәеит лара, – сара акгы збазом.»

Изом, ашхәа еипшны харантә акыр збозар хәа иагъа сәысшәандазгы, ибашахеит, егьсымбеит. Убас жәабака

минут бжысит; абар ацэкэырпа шытызакэа рыбжъа-
ра иагъаацэыртцит кэац еикэатэак: уи зны иазхауан,
зны иагхон. Ацэкэырпа хараккэа ашышыхэа инарха-
ло, ирласны урт рыкнытэ инылбаакъо агафе иазааигэан
иааиуан ашхэа. Дхатца гэгэан азсаф, абри еипш атх
азы верс фажэа азыбжъахала ахылара згэагъыз, акыр
этцазкуаггы усхарын иара убри изыргэагъызггы! Абас
схэыцуа, сгэы адыц-дыцхэа еисуа, сахэапшуан сара
ари ашхэа рыцха; аха иара акэата еипш инзаакэкэало,
нас мтэыжэфашэа ажэфақэа къо изхатэрылон, ашэах
еилаеэақэа ифарбыжъкыаны; сара сгэы иаанагон, ари
игъны ишааиуа агафе ифанкыаны ицкъа-шэкъа ицап
хэа, аха иманшэаланы варала иаатэины машэыр
амыхкэа абагэаза хэычы италт. Иара даатытцит уафы
назаазак, ататартэ уасцэа хылца иханы; инапы аайкэит,
ахфыкгы ашхэа акнытэ акы атгара иалагеит; аида-
ра убаскак ирацэан, сара абыржэггы исыздыруам иара
злазаамкэрылаз. Еилахэарак-еилахэарак рыжэфақэа
инрыкэтцаны идэыкэлеит амшын хыкэ иаваланы,
сылапш рхымзо ирласынггы ицеит. Афныка хынхэтэын,
аха иззом абарт избаз ассиркэа зеггы сызцашыбатэхеит,
шыбыжынза цэггала ичханы сагыпшит.

Сара сказак даара ицэеишыеит, данаафыха зынза
сеилахэаны саниба; аха – уггы изыхкыаз иасымхэеит.
Аценцъыр акынтэи цытраамтак, ахэыхэ пштэала
жэфангэы апта цжэахақэа кыаны изтапсаз, Крым агафе
наскыатэи ацэахэа еитэара, ишфеиуа ихра-фкыараны
иаантэоз, зызкэакны алашарбагатэ баа шкэакэаза
иаапшуаз цытрак санахэапш сцеит Фанагориатэи аба-
ахы, иарбан саату Геленцъыка санцо акомендант икны
еилыскаарцы.

Аха, мап! Акомендант иаахтэаны акымзаракгы
изсамхэеит. Асқалафэы игылаз агбақэа, ма карулра зуаз
ракэын, ма ахэхахэтгатэ гбақэан, урт макыана аидара
рыкэтцара иагъаламгацызт. «Икалап, хымш, цшыымш
рыкнытэ, адошыта мфапгага агба аар, усқан иаабап», –

иҳәеит акомендант. Сара сылахь еиқәршышы сгәааны афныка схынхәит. Ашәафы дааспылт сказақ дгәткба-цсыткбаха, дшәаны.

«Бзиара ыкам, шәхаткы!» насеихәеит уи сара.

«Ааи, сашьа, анцәа идырп хара ара ханзықәтцуа!» – иара даазызаны, иахагы сара сахь иеыларкәны днасәахәйтхәйтны ус иҳәеит:

«Ара ицқам! Сара иахьа дызбеит амшын еиқәатә уриадникк; уии сареи хайбадыруеит, – тпых аот-риад акны дыкан, хара хәхьаангылаз аниасхәа, ус сеи-хәеит: «Ара, сашьа, ицқам, ауаа халалым!..» Иагь-табыргытқәкьаны, дзакәу лашәузеи абри? Зегьынцъара ихала дныкәоит, абазарахь ачазы дцоит, азы ааигоит... Иубоит ара ари иашьцыланы ишыкоу.»

«Ишцааури? Дцәырымтцзеи уи апшәма пхәыс?»

«Иахьа шәара шәыказамкәа атакәажә дааит, лыпқа длыцны».

«Дарбан пхәу? Уи пқа длымазамеи».

«Анцәа идырп, уи дызусту, лыпқа лакәымзар; абан атакәажә уажәы лыфны дахьыфнатәоу».

Сара ақәацә сныфналт. Апечка цәгьаза ишын, убра ағарцәа иааратәоумшәартә еипш икоу афатә бзиа акатцара иафын. Атакәажә сара сызлазтаақәоз зегьы ртакс илхәон, сдагәоуп, акгы сахазом хәа. Ишцалзызурыз? Сара снахьахәит апечка иадтәаланы амца афархь ақәзыпсоз алашә иахь. «Ыхы, алашә гызмал хәычы, – схәеит сара, илымха аанкыланы, – ихәа, уабацоз уара атхыбжьон аилахәара уатцакы, аа?» – сылашә иа-разнак атцәыуара, ахәхәара, ағызра далагеит: «Иабыкәыз сара сахьыказ?.. Цьаргы сыказамызт... Аилахәара сы-ману?.. Закәытә еилахәароузеи?» – атакәажә уажәы исхәаз лахан, ақәлеицәлеира далагеит: «Иабаарго абас ахытхәаакәа, настгы абри еипш икоу арыцха изы! Имоукәзеи уара ари? Цәгьарас иузиузеи?» Ари сара сгәы цнатцәеит, сагьдәылтцит избаны, абри алакә ус амаза атцхра цапхас иамоу хымпада исыпшаарцы сгәы итакны.

Соупа аасыкэыршаны аанда акны ахахэ сыкэтэеит, харасыпшуа; сара сапхэа еитцхэа илашьтын атцпшацэгъа иарцэкэырпоз амшын, иара ашьтыбжь инеипцынкыла ацэамта иалалоз акалакъ агэрым-шэрымра еипшын. Иггэаланаршэеит сжэйтэтэи шыкэскэа, схэыцра афада, хара хадтнықалакъ хьшэашэа ашқа иианагеит. Сара схэыцыртақэа снеймдырххан, сахықаз схаштит... Убас ицеит саатк акара, иқалап еихазаргы... Ус шэахэарак еипш акы слымха интасит. Иашатцэкъаны, ари иагышэан, цхэыс бжығыцын, – аха иабантэаафоеи?... сазызырфоеит – абжы зеиуоу узымдыруа акалэшэа икоуп, зны ине-иужьны игэырцшааганы, зны инарццакны еилқъа-еилгэыцэны иуахауан. Снацшы-аацшит – уаф дықам сыкэша-мыкэша; – еитазырфызар исахауеит фацхэа абжы ажэфан акнытэ иаауашэа. Сылақэа фоеитдысхит: атзы ахыб акны дыкэгылан згабк цэахэа-цэахэа изыл-даз аматэа лышэны, лыхцэы лықэцсаны, – зызлан лхата. Лылақэа амра хымыгччаларацы лнапы рцыракны еихмырсыгкэа хара дыцшуан, зны дыгчо лхала акы лызбауан, зны фацхэа ашэа лхэон.

Сара иггэалашэоит уи ашэа, апхэатэи ажэа инаркны атыхэтэанзатэи ажэа акынза:

Зых иакэитны икоу реипш –
Амшын еикэарафэ,
Иныкэоит агба хэыцқэа
Ацра шкэакэақэа.
Агба хэыцқэа ирыбжьоуп
Сара сышхэа хэыг.
Дук еикэшэам ашхэа,
Ф-жэоак змоу.
Ацша аеарцэгъазар –
Крызхытцуа агбақэа
Рымтэыжэоақэа нышьтыхны,
Инхылоит амшын.

Сара амшын сеихырхэоит,
Ашышьыҥхэа ихэауа:
«Амшын гэыцьбара уаламкысын,
Сара сышхэа хэыч:
Имѡацнагоит сышхэа хэыч
Аматэа акыр иацсоу,
Иарныкэоит уи атцхыбжьон
Игьеиѡны икоу ахы».

Сара акапыҥхэа сгэы иааташэеит, иаха, абри аб-
жыы ахата шакэыз исахауаз; минутк акара саахэыщын,
ѡацхэа аѡынхыбахь санынапш, азгаб уа дыкамызт.
Ускан лара даеа ашэак хэо дыѡны даасывкэан,
лнацэкьарақэа атрышэ иарсуа атакэажэ дналыдых-
хылт, арака арт рыбжьара еимақык аакалт. Атакэажэ
дгэааны, аха лара лыбжыы рдуны дыччон. Абар из-
боит, ѡацхэа дышьтыца-шьтыцо дыѡны даауеит сара
с-Ундин¹, сызиаша данааи даангылт. Ашырхэа сылақэа
днархыпшылт, уа сахыыказ цьалшьеит ухэаратэы; нас
ажэырқьхэа дынхыахэын цшыаала асқала шыыказ дце-
ит. Уи ала инымтэеит. Аенынтэарак дыкэтцэиаашуан
сара сыквартира азааигэара: ашэахэареи ацареи
минуткгы иааикэмыртэакэан дафын. Дзакэытэ цстэы
цъашыахэызеи! Изеипшразаалак хшыѡдарак лхы-лэы
ианыцшуамызт; усмоу, лыла цдарқэа тытцэраа ицо
сара иаасыдхалон, арт алақэа, мхылдыз мчык рыма-
ны енагь дара этцаарак иазыпшуашэа акэын ишыыказ.
Аха сара ацэажэара санналагалак, лара днаспыркэон,
леыргызмалны дыччо.

Иашатцэкьаны, сара ианакэызаалакь абри илеипшу
пхэыс дсымбац. Лара апцшара акыр днацэыхараны
дыкан, аха уи апцшара атдыхэалагь сара схатэ гэаанагара
сымоуп. Ари илыдубалон ажэла змоу ахкы рацэақэа...

¹ Ундина – латынбызшэоуп, изахьзу ацэкэырцоуп, Азызлан.

Ажәла бзиа змоу ахәса, аеыжәла бзиа еипш, – иус дуззаны икоуп; ари аарцшра Франция акәым изыбзоуроу, иара ажәла хкырацәакәа еихарак иахьгәоуто аныкәашьей, анапкәей, ашьапкәей ркны ауп; еихаракгы ацынтца даара кратцанакуеит. Ацынтца иаша Урыстәылан ашьапхәычы атцкыс имачуп. Сара сашәахәаф 18 шыкәса реиха лхытцрым ухәаратәы дыкан. Лышьхын-гылара уафы ишимбац атцәи-тцәира, леиҕартәышья еиҕкаа, еихаракгы лара илнаало лхы арнаашья, аурыс хцәоу цәхапшь, хәычык амра иашәны иказ лыхәдеи лыжәоахыри ркны лцәа хыпцшшәала аилыпхашья, нас-гыы лцынтца иаша, – абарткәа зеггы сара сзы уамашәа игәарцхаган икалеит. Лара лҕапшыларәы абнакреи агәрамгареи шызбозгы, лцышәарччараҕ еилгамрак ыканы ишыкәзгы, сара сгәаанагара убри акара имчхе-ит: лцынтца иаша сыхшыф еиланагеит; сара сгәы иаа-нагеит, Гетева Минона¹ дызбаткәкыит хәа, уи анемецтә гәташәара иканатцаз ахазына. – Цабыргыткәкыаны урт злеипшыз даара ирацәан: иара убасткәкы ацәа-тазызара гәгәаза акынтә аемыртцысзарахь иаарлас-ны аиасра, убасткәкы амаана цәажәаракәа, убасткәкы ашьтыпаракәа, ашәа цыашьахәкәа...

Хәылцазшәа, лара ашәаҕы даанкыланы, абасала слацәажәеит сара:

«Ишаасабхәара сара, аупшәыл, – слазцааит сара: – Икабтцоз бара иахья афны ахыб аҕы?» «Игәастон, апша ахынтә асуаз». «Иазыбуаз бара уи?» «Апша ахынтәаауа ала ауп анасыцгы ахьяауа». «Ишца? Бара шәахәарыла анасыц бапхьозма?» «Ашәа ахьырхәо уа инасыцыртахойт». «Анасыц шыбхәо бышәахәара гәакрахар?» «Ишцазыури ус акәхаргы? Иахьейгым усгы еицәахойт, ацәгъара акнытә абзиара акынза

¹ Гетева Минона (1749–1837) – анемец поет ду Минона ифымта «Вильгельм Меистер атцара ашыкәсқәа» хәа, ашәкәы акны фырхатцас дыкоуп.

џаџхџа ихарахом». «Ибзыртџада бара ари ашџа?» Азџгы исимыртџаџеит; схџ иааташџоит – исхџоит; изахараны иџоу, уи иаџаџеит; изахараны изыхџтам уи изеилыргом». «Ибыхџзуџеи бара, сашџаџаџ?» «Уи сџзнатџыз идџруџеит». «Дџзуџтада бџзнатџыз?» «Дџзуџтоу иалџздыраауџеи.» «Закџйтџ маџа тџахџџуџеи! Абар сара бара бхџ-бџыхџа џџт-џџтџаџ еилсыргџеит (лыџштџџы лымпџсахит, лџкџышџ лмырџаџеит, ари лара лус алаџамџшџа). Сара еилыска-аит бара иаџа тџхџбџџон аџаџакнџы бышнџџџоџ» ара сара лырџхашџара сџазкнџы даара хџтыр аџтџаны иласхџеит избаџаџ зџгы. Акџмзаракџ! Лара аџырџырхџа ишлыл-шоз дџџџеит. «Аума жџбахџеит, аџа маџк ауп ижџдыруа; ижџдыруа аџаџа аџатџаны ишџкџыз». «Иахџџап, уажџы, убри аџомендант иџынџа анаџара сџџы итџаскџр?» – Ара сара даара сџааикџџыршџышнџы, сыџштџџы аасырџџџеит. Лара иаразнак днџышџџџан, ашџа аахџаны лџылтџахит, акџыкџџмдра илџраауа атџыс еиџш. Атџыхџтџантџи сара сажџаџа зынџак ирџџџнџы иџамџызт; сара усџкан урт ирџџаркуаз хџа акџы сџымдырит, аџа атџыхџтџаны, сџыџџџџаџаџ зџыла, исхџаџаџ сџыхџхџеит.

Аџџылашџџамџтаџ акџын, аџаџаџ аџаиршџыџа ар рымџџанџџџараџы еиџш, иршџаџы инаидџџаны, џџашџыла иаасырлашан, аџтол снадџџалт, амџатџ тџтынжџџала атџтын сахон. Аџаи аџџара саалгон еиџш сышџџахџџа аџны ашџ абџџы геит, ашџышџыхџа акџ инахџџаџаз атџкџ ашџџџбџџи ашџапышџџџџи сахџит; сара сџџы џџрысын сынхџахџеит, – ари лара лакџын, сара с-Унџина! Ашџышџыхџа џымџ сџаџџхџа днџатџан, лылаџаџ насыдхџалеит, изыџкалаџ сџздыруам, аџа усџгы иааџџоушџџаратџы еиџш ллакџа хаазшџа зџеит; ари сара исгџаланаршџџеит исхџызџахџаз ашџџџсџџа раантџи сџымџџџџџахаланы сыџџџаџаара иалахџмарџџоџ, алаџш хааџаџ рахџтџ акџ. Иџкаларын лара, сара зџџаарак џаџџџџџџ хџа даџыџшџызар, аџа сара џыџџуамџызт, џхашџара џџџџак самџџанакнџы стџан. Лхџ-лџы еихџатџан, лыџџнџџџџџи леилашџа аазырџшџуаз аџштџџџџа еиџџџа; лнџпы хџк

амазамкѐа астал икѐныкѐон, иагѐгѐастѐит уи хѐычык ишыкыцѐыкыуаз; лѐѐы зны иѐышьтыцларын, зны лыпсыц алага-ѐагара аанылкылозшѐа убон. Ари акомедиа сѐѐы пнатѐѐо иалагеит, сара саѐѐазыхиан ажѐа неиужыла аѐымтра атцыхѐа аапыстѐарц, илыстарц атѐѐыцак ачаи, аха уи аамтѐазы ашырхѐа дѐатцкѐан, сыхѐда лнапкѐа аакѐыршаны ицѐаакза, агѐыдкылара мѐабз скѐышѐкѐа нарѐахѐахѐит. Сылакѐа иаархалашѐеит, слахатц ааѐѐежыт, сара ишсылшоз даасѐѐытцасыхѐхѐеит чкѐынтѐ гѐазыхатц-хатцарыла, аха лара амат еипш снапкѐа дынрымпытцтѐраан, слымхѐа дынтѐхѐтхѐытит: «Уаха тѐхыбжѐон зѐѐы аныцѐалак, агаѐахѐ унеи», ахѐа еипш ауатах даѐѐындѐылкѐеит. Ачаиники ацѐашѐи аѐны ашѐ апхѐа ахыѐѐра икѐгылаз хлыршѐтит. «Бзакѐ зѐаб хыткѐѐузеи!» – дныѐнакѐаит атѐа иалаиаз, инхаз ачаи ыжѐны зыѐзырцхарц зѐѐы итѐаз аказаѐ. Убаскѐан затѐѐык ауп сара схы аныздырыз.

ѐ-саатк рышьѐахѐ, аскѐала акѐны зѐѐы антынчѐа, сара дсырѐѐыхѐит сказаѐ. «Сара тапанчѐала схысуазар, – инаиасѐѐеит иара, – агаѐахѐ унеи». Иара илакѐа аатиркѐазаан, акапыхѐа атѐак ааихѐеит: «Исахауеит, шѐхатцкы». Сара смакѐа, стапанѐа иавтѐатцаны сындѐылтѐит. Лара дысзыпшын сара, албаарѐа ахыкѐа аѐы; илшѐѐыз лымаѐѐа инамѐхѐынѐы иѐаѐан, кас хѐычык лѐара еихытар иакѐыршан.

«Сара шѐсышьѐаланы шѐаала!» – лхѐеит лара снапы аакны, ѐѐа албаараѐы хѐалагеит. Исыздыруам, сара сыхѐда злахысымжѐаз хѐа; ѐѐа хѐанылбаа, арыѐѐарахѐ хѐатѐѐин хѐаѐѐеит алашѐ сызлаишьѐѐаз амѐала. Амза макѐана имгылаѐызт, амала ѐ-ѐѐѐазатѐѐык, ѐ-ѐиѐѐырхагак алашарбагажѐа реипш ажѐѐан ѐѐиатѐѐара иалапхон. Аѐѐѐѐырѐа хѐантакѐа рѐеизшѐа, рѐеиѐаратѐ аки-аки еишьѐагыла, изхгылаз ашхѐа еирѐхѐа иѐышьѐыхуа иаауан агаѐахѐы. «Ашхѐа хѐталап», – лхѐеит сара сыцныкѐаѐ. Сара изура сыздыруамызт. Сара абзиѐиѐабара атѐыхѐала амшын хныкѐалара зѐаху среиуамызт; аха ари

ацэхьатра иаамтамызт. Лара ашхэа дынтацалейт. Саргъы иналышьтаррх сынталеит, ахьацшхагъы аасоуаанза, хшызысоз збейт. «Ари зызхэоузеи?» – схэейт сара сгэааны. «Ари зызхэоу, – атак лхэон лара, асқам сықэыртэо, сзара лнапқэа акэыршо; – уи иаанаго «Сара уара бзиа узбойт...» Лзамфэа сара сзамфэа инадлыргэгэалт, лыпсып лагафэаган мцабзк цахэ-цахэуа сфы ианыруа. Ус акы ақылц хэа ашьтыбжь цэгъаны азы интахаит: сара смака снамтасызар, иабакоу – стапанча ыказам... Ара сара уафы ишимбац агэфара соуйт, схы ашьа неязыкэкэейт! Сынхьахэзар – хара амшын хықэ ақынтэ фынфэажэижэаба сацъан ракара хацэыхараны хакоуп, арахь сара азсашьа сыздырзом! Истахыуп сналыгэтасны саралара дыскэыскъар, – аха ацгэы еипшлара сыматэақэа лыгерыларпаны илkit, ус гэгэала инасыгэтасыз лнапы егъаасыгнамырхейт амшын саланажыырц. Ашхэа аатцыс-тысит, аха сара сыгэтасмыжът, ха хабжъара икалейт акэпара гэгэа; ацсыпжэара амч гэгэа снатон сара, аха ирласны игэастейт, баф царрыла сага сышлытцахоз... «Ибтахыузеи бара?» хэа, – сналықэыхэхэейт сара, лнап хэычкэа фырхэцааны икны; лнацэкъарақэа афэа аарыхгейт, аха дмыхэхэейт: лымат казшьа илнарычхаит ари агэакра.

«Уара иубейт, – лхэейт лара, – уара ацэгъа ухэойт!» – уафы илымшаша мчылагъы ашхэа ахыхь снықэлыжът; хфыцъагъы ашхэа мақфахэаранза хахыфрит; лара лхахы азы изаакыслон; ари аминут азы акы халеибаршар акэын. Сара шьамхыла ашхэа атца сеынтаргэгэаны, сызнапык ала лыхцэы фырхэыцаа искит, егъи снапала – лыхэдацэа, сыматэақэа ааулышьтит, саргъы иаразнак дсыршэит ацэкэырпахы.

Шьта акыр иааилалашьцахъан; лхы фынтэ ракара амшын иаазаахэхэейт, уи ада уаха акгъы сымбейт...

Ашхэа афнутқа пыхьатэи ажэфа азыбжак збейт, ишакэхалакгъы, ацъабаа акры анызба ашьтахь, асқбалахы сызхытцит. Мшын хықэла сытзахы сахьцоз,

сназхьацшуан, уи аламтала алашә уахынлатәи азысыѳ дахьызыцшыз аганахь. Амза ажәѳан агәыштҭа итҭаланы иѳеиуан; сара иагьызбеит шкәакәа матәала деилахәаны азәы аҕәара дықәтәазшәа; сара сығезаны, иҕоу еилсыр-гарц амшын хықә аҕыбгара ахыхь аҳаскьын сылаиеит; хәыҕык схы нықәсырхәхәар, аҕыбгара атҭака икарцоз зегьы ибзианы избартә иҕан, иагьцъамшьацәакәан саагәырғеит сара аҕәара иқәтәаз сзызлан шлакәыз аныздыр. Ари лыхцәоу амшын шәах алыркәкәара даҕын; лхарц бааза, леихытарра шьхангылареи лгәыпцхәы шьтыхқәеи ирықәтәиашо иунарбон. Хара ашхәа цәыртцит, иаарласны иагьааигәахеит иара; уи аҕынтә, абри аламталаз еипш, ататар хылца иханы, казак хасабла ихы цырқәдааны азәы даатытцит, уи имака иадхәалан хәызба дук. «Ианко, – лхәеит лара, – зегьы ытҭабгеит!» Нас дара убас рыбжьы ытҭакны ицәажәон, сара акгьы сзеил-мыргеит. «Дабаҕоу мшәан алашә?» – ихәеит атдыхәтәан Ианко ибжьы нытҭганы. «Уи сара ддәыкәыстҭеит», – инаиаталкит лара. Минутқәак рышьтахь дааит алашә аатқәак датҭаланы, уи ашхәа иақәыртҭеит.

«Узырѳы, алашә! – ихәеит Ианко: – Уара ихьчала абни атыц... Иумдыруеи? Уа аматәа рацәазаны иҕоуп... Иара иахә (зыхьз ихәаз смахәит) сара иара уаҳа сшиматцүѳым. Аусқәа баапсхеит, уи сара уаҳа сибом; шыта ишәартоуп; сцоит сара еацъара аусуртҭа цшаара, иара са сеипш ауаѳы еилкьа шыта дизыпшаарым. Исызиахә, сцъабаа еиҕны ахә ишәозар, Ианко иара дкажьны дшицырымтцуаз; сара зехьынцъара сымѳа аартуп, апша ахьасуа, амшын ахьеисуа!» Цытрак ацәажәара дакәытцны дшыҕаз Ианко ѳапхьа иажәа нагзо: «Ари сара дсыццоит; уи уаҳа ара да-ангылар калом; атакәажә, адунеи хыбфааит, шыта апсра иаамтоуп, хатырк бдырузарцгьы иахәтоуп хәа сызлахә. Хара шыта уаҳа халбом».

«Сара?» – ихәеит алашә ибжьы аарыцхаушьартә.

«Уара иузызуазеи сара?» – атак кәитҭеит егыи.

Уи аамтазы сара с-Ундина дыпан ашхәа дынтацалан, уааи арахь хәа лөыза иахь лнапы лкьеит: иара алашә инапы акы нантаны, ус иеихәеит: «Ахы, иаахә априаниккәа». – «Абри затәыку?» – ихәеит алашә. «Ахы нас, уст дырөгь.» – Импытцшәаз аразын цара абжы аагеит ахахә иахьнақәшәаз. Алашә уи шьтимхит. Ианко ашхәа дынталеит; агаҕантә апша асуан: дара апра хәычы ҕышьтырхын, ирласнгы рҕынархеит. Акраамта амза лашара иалубаауан апра шкәакәа, ацәкәырца еикәатцәакәа рыбжьара иахьцоз; алашә акәара дыкәтәан, абар сара иагәаасахәит деитцакы-еитцакы итцәыуаз азәы ибжы: алашә хәычы деитцакы акраамта дтцәыуан... Сара сылахь еикәанатцеит. Сразкы сагьзақәнаршәарыз сара, абарт реипш аконтрабандист халалкәа ргәыц тынч аҕы ананагара, цшәаала итатәоу азыхь иршәны итадыршәыз ахахә еипш, сара урт ртынчра еиласырҕынтит, ахахә еипштцәкыагы атцәхь сынзаакәкәаларц егәаасыгымхеит схатагы!

Сара схынхәит аҕныка. Аҕнашә апхәа амәтәы саан ианблылоз ацәашы аццахәа абылра иаҕын, сказақ ишиасхәаз акәымкәа, дыцәан дтахәахаа ишәакь иҕнапык рыла икны. Сара уи дмырҕыхакәа ацәашы аашьтыхны ауада сныҕналт. Ассир! Счықмацәа, разынла ичацоу сахәа, сҕыза бзиақ иситаз адагьстантә кама, – акгы ыказам. Убаскан сара издырит, алашә шәипхьыз иарбан матәакәаз дызтцакы иигоз. Акыр инархаамкәа аказақснеигәтасны, ацәа даалхны, сияцәхәит, сидгәаалт, аха изхәартахыз! Ицхашьарамхарыз аихабыра ркны сашшыр, алашә хәыц сыматәакәа изеит, 18 шықәса зхытцуаз атыцха азы салыршьрацы акаалыгымхеит хәа схәар? Анцәа ицъшьоуп, ашьыжь сыкәтцратә сахыкалаз, сагәапыртцит Таман. Атакәажәи алашә рыцхаи ирыхьыз сыздыруам. Сагьзашьтоузеи ауаа ргәырҕареи, ррыцхареи, сара аофицер ныкәаҕ, насгы аказен ус азы амҕа еидара змоу!..

II Ахкәажә цхәызба Мери

Маи 11.

Иацы Пиатигорск сааит, зегъы рейха иахышьтыхраз Машук ашьха ашьапафы ауада ааныскылт, ианымацөы-суаз ацстхәакәа сыфны ақәцәа а́кынза илбаауама ухәауа и́кан. Иахьа ашьжьымтан асаат хәба рзы, аценцъыр анаа-сырты, абахча хәычы а́кнытә ашәтқәа рыффы лаха-лахауа суада иаафналт. Аца махәкәа шәтыла ихыбны и́каз суадахь ицшуан, зны-зынла ацша, урт р́кнытә ашәтқәа быбышза сызқәыффуаз сыстол иаақәнапсалон. Ианакөызаалакгы сахьыцшлакгы омашәа ицшзан. Амраташәарахь хә-хык зхагылоу Бештау еитцәкакараза атыхәтәанзатәи ацта ацшатлакә еихарбгъар иқәнатқаз еипш и́коу унахәацшуеит; афадантәи инашьтуп ацъам хылпа еипш ихәымбабиза Машук, иара ахыгылоу аганахьала уавцшны ажәфәан атцкар хәа акы умбазо аеетцхәаны иапырагылан; амрагыларахь уцшуазар, игәазырхагоуп: сәацхьа цәка уахылацшуа икәеи-кәеиуа, ицқьакәакәараза ақалақь фыц убоит, рыбжы гоит хәышәтәра злоу азыхькәа, азырцхәкәа, рыбжы уахауеит аууы зыхго еилоу, милат бызшәа хкыла еицәажәо ауаа, – нахьхьы акыр инаскьа-ганы уанынацшуа амфитеатр еипш еилағаа еилагылоуп ашьха иатцәакәа ацтақәа рхарцаны, урт рнафсан акыр наскьа Казбек иаркны ф-хык зхагылоу Ельбрус а́кнынза инагзаны еицырхәхәа инашьтуп аразнеипш еилаарцы-руа, сыла ихыгчааны и́коу ахра ф́кьарақәа... Ари еипш и́коу адгьыл а́кны анхара гәырғьахәуп! Изакәу сызды-руам, ихаакәакәараза сдақәа акы рталаны ины́кәошәа збоит. Асаби дышгәыдукыло еипш, ахауа цқьоуп, изыфдоуп, амра каххаа ицхоит, ажәфәан иатцәоуп, – уаха уафы иитәххарызеи, изатәхыгузеи агәахәара, аилашәара, арыцхашьара... Аха уажәшьта иахәтоуп. Сцап Елизаве-

тынтәи азыхь ашқа, шыжымтанла уақа азағы цсшыара
иааз зеггы рееидыргалоит рхәоит.

Ақалақь агәтаны слеиуан еипш, саатәиин абуль-
вар сықәланы сышнеиуаз, иааспылеит рылахь
еикәышышыы амарда иағаланы ифеиуаз гәыцфок; урт
рыбжеихарафок асакаратәи апомешычикцәа ртаацәара
ишреиуаз мфашьартәи акәын ишыказ. Уи гара канатцон
ахацәа иршәыз, ицәыххаа иказ ажәйтә мода иагахьаз
рыматәакәеи, здакам матәахкыла еилахәаз рыхәсақәеи
рыпцәцәеи рыла: икалап урт азәы цсшыара иааны
икоу ағар зеггы гәтаны иалгахьазтгы, убри акнытә
рызынтәыкгы лахаала дызустоу еилахқаандаз хәа
иаасыхәацшит: Петербург ипқаны ирзахыз апалта кьағ
исшәыз иарфашьеит урт, аха иаарласны сыжәфохырқәа
ирықәыз ишарратә чыныз анааилыркаа, урт иаразнак
схәымгашьаны нақ рәы надырхеит.

Атыцантәи аихабыра рыхәсақәа, аеакала иухәозар,
азыхьқәа зтәыз рыхәсақәа еиха бла хаала исыхәацшуан;
урт ирыман алорнетқәа, мыцхәы хырфәас иркуамызт
ачын, урт ашыцылан, ирбахьан Кавказ акны аномер
заархоу ахәынтәра агәатцәеилгара шатцоуи, ахылца
шкәакәа атқака атцара змоу ахшыф шатцоуи. Урт хәса
бзиоуп, акырзаггы ихәауп! Есышықәсаaira урт хәтыр
рықәызтцо ауаа еитнырцсахлоит. Убри азын акәзарггы
калап урт рыхаара аапсара зақәзам. Елизаветынтәи
азыхь ашқа сцоит хәа амфәхәастә хәычы санылан сыш-
неиуаз еибашьцәакәаки ус баша штатла еилахәаз шыоу-
ки сфарапысит, ашытахь излеилыскааз ала, урт уа зыцсы
зшыо рыкны ичыда уааны иқан. Урт иржәуан – аха зымызт
иржәуаз, урт хәмаруан, аха агәғығьра иахашшауан. Урт
уаа ееилахәацәан: иташшны иказ ратцәцақәа азтәытцәы
атгаразы атцеицыхь ағаныладырхауа даара цара дук
змоу рыґереипшыртәуан; аштат матәа зшәыз хәыхә
цштәтцас иказ агалстукқәа рыхәда иаман, аибашьцәа
рыцламхәы цәкатәи абжа атцәахуа ишкәакәаза ашлых

хәдатаршәкәа рыхәда итыхәхәон. Урт уафцсы ишим-бац ала апровинциатә хәса рцәымгын, ргәатцанынза ихәымгашьаны ирыхәацшуан, иқәыпсычхауан ахтны-қалақ ақнытәи асасаиртақәа рзы, аха дара уахь зынзаск инарышьтзомызт.

Абар атцецьгы... Адәхәычы ағы атцець ааигәара абаниа иахагылан җнхәычык ахыб қапшьшьза, уи анафсан игылан саркыала икатцаз җнык, ақәа анлеиуа иахьы-неиааиуаз... Цытҗык ихәыз аофицерцәа атәартақәа ирықәтәан – рлабақәа рыдыпсаланы, ицәыш-цәышза рылахькәа еикәтцаны. Хәсақәак адәахьы ашыр-шырхәа алада-аҗада алеиҗеира иағын азталара иазыпшны. Урт ирылан җыцьа-хҗык рақара ахәсақәа зхы-зғы цшзаза иказ. Машук ағкыара умбаратәы ихызҗоз азахәа еибаркыра инашьтыз атқаа зны-зынла иалубаауан җыцьа затҗык зымацара итәаз рхылца чыграқәа, избан акәзар, уи еипш икоу ахәылцақәа рааигәара сара избалон, аибашьцәа ирхартцо хылцакы, ма итаҳәтагарза хылца хыгъежъаа дук. Ахра ғкыарағ Еолова арфа хәа иахьашь-таз ағы апавилион ахьыкатцаз ақны апсабара бзиабаҗцәа еизаны телескопла Ельбрус иахәацшуан; урт ирылан җыцьа аззеи хәсақәа, ираазоз ахәычкәа аҗежыра чыма-зара ралыргаразы иаазгаз.

Сара сыпсы сгәы икылаханы аҗадара сағаланы сышҗеиуаз, ашьха аназарағ аҗны игылаз акәакь сыҗенадтцаны уаатәи апцшзарақәа срыхәацшуа сышгылаз, издыруаз бжык аасахәит.

– Печорин ара уқоижьтеи акыр тјаума?

Саакәгъежызар: Грушницки! Хәагәыдибакылт, уии сареи хәхъеибадырыз еибашьуаз аотриад ақны ауп. Ишьапы ахы ақәшәеит, иеихәышәтәырц азахьы дааит сацхъа мчыбжык шыбжъаз.

Грушницки – диункеруп. Уи аматтура далоижьтеи шықәсы затҗык ауп итјау, аха казшьа чыдала иеыкатцаны дыкоуп, иныкәигоит асолдаттә шинель. Иара имоуп

Гьаргытə цьар. Уи даара ибзианы деиҕкаауп, аиқэара ааихыџло, ихахэы еиқэатцəоуп, аарлаҳэа 21 шықэса роуп ихытцуа, аха уахьихэапшуа, 25 шықэса иутартэы дықоуп. Иара данцэажэауа ихы ишытахька ихиршəтүеит, иаргьа напы ала алабашьа итцаргəоу ахьiku ақынтə иарма на- пала уажэы-уажэы ицатцəқэа ирхəүеит. Уи дцэажэоит ирласны, иажэақэа хырк-хыркны; акы иузағамкуа, есқьынагьы иаархəалак ажэапқа пшзала атак кəзтцауа, иб- зиоу иара хьаас имазам, акрызтцəзкуа аус цəанырра дуз- зас икатцаны ауафы иимбац акакəушəа далацэажэоит; уи ргəапхоит аромантикатə провинциалкацəа аҕахахаара ақынза, урт ажэра ианалагалакь, ма ипомешчикцəа тынчны, ма џы-ҕаршыыџцəаны икалоит, – мамзаргьы аџбагьы ирылақаны. Урт абзиарақэа рацəаны иахьры- лоу ықоуп, аха кəрышык иацсоу апоезиа рылазам. Груш- ницки ажэеинраалақэа рхəара дхагаланы дрыман; уи уафы дирцэажэомызт иара изеилымкаауа ажэабжьык уалацэажэауа уалагар, сара ианакəзаалак уи ажэа сы- зимакзомызт. Уара имоукуа азы атак каитцəзом, уи уара дузызырџзом. Уара ацэажэара ушақəытцлак еипш, иажэа роуны уара иухəаз атак уицауашəа, ацэажэара дала- гон, аха ҕеишəа уазхəыцыр, иара ацаса дызлацэажэауаз акəын иихəауаз. Уи акырза иажэақэа тцарын, иара иихəоз ажэапқақэа мыцхəы иччархəын, аха ианакəзаалак иахьахəтəз изақəыршəомызт: уи ажэакала уафы дизшыу- амызт; ауаа издыруамызт, рказшьа чыдақэа изгəаҕомызт, избан акəзар, ианакəзаалак ихада даҕакы дашьтамызт. Иара дзышьтаз ароман аҕы фырхатцас дкаларц акəын. Уи есқьынагьы дзышьтаз адунеи азы дшаны дшыкамыз, цьара мазала изакəызаалак гəхьаак змоу азəы иакəны дшыкам ауаа агəра дхаиртцарц акəын, иаргьы уи акырза агəраганы дықан. Убри азакəын асолдат шнел жəпа ҕырцагьарала ишəтцаны дыздəықəыз. Сара иара деилка- аны дсыман, убри ақынтə бзиа сибомызт, амала адəахьы даара бзиа еибабоз айџызцəа реипш хəқан. Грушницки

даара дхатца гэгэашәа, ахъз иманы ауаа дыпхъазаны дры-
ман, сара уи аус ағы дызбеит: иахәа кьо, дыхәхәо пхъака
дцоит илақәа хәаны. Уи аурыс хатцара еипшны хәа иказам!

Саргы иара убастәкыа бзиа дызбом; сара сцәа
иалашәон уии сареи знымзар-зны мөа тшәак акны
хшеинкыоз, хуазәкгы хаир дшақәымшәоз.

Уи Кавказка иаара иромантә фантастика иахкыит.
Сара усгы агәра азхатцаны сыкоуп иаб икыта далтцны да-
наауаз уи иеапшылара рыцәгыаны, илахь еикәыршышы,
игылацәа иреиуаз пхәыс бзиақ ишлеихәоз уи баша
аматцуразы дшымцо, апсра дшашытоу, избан акәзар...
иара убаскәнтәкыа инапкәа рыла илақәа хәаны ахәара
дағын абас: «Мап, шәара (ма уара) уи шәзымдыруазар
ауп! Шәара шәыпсыцкыара атып икәкыоит! Мамзар-
гы изатахызуеи? Сызустда сара шәара шәзы? Шәара
сышәзеилкаауама сара?..» Убас итцегы.

Ихала исеихәахьан иара Н-тәи аполк иалалара
зыхкыаз жәфани иареи рыбжыара уафцсык изымдырзо
назагагы имазаны ишаанхо.

Аха ус егы иказаргы, Грушницки трагедиятә уск
далтцырц аниахыз дуафы хаан, дгәазырхаган. Сара
цәгы истахын избарц уи ахәсақәа данрыцыз: усқан ари
ауаф егы идыруазаргы еизиркәкәозар акәхарын!

Ари, иареи сареи ара хаикәшәаанзагы хаибадыруан.
Сара сиязцаауа салагеит ара цсшыара икоу цстазаарас
ирымоузеи, насгы уаф илапш заахаратәы ирылада хәа.

– Хара апрозатә цстазаара мөацаагоит, – ихәеит уи
даакәыпсычхан: – шыжымтанла азы зжәуа ачымазцәа
зегь реипш иканзаны икоуп, уахынла афы зжәуа – згәы
бзиоу ауаа реипш иузымычхартә икоуп. Арака ахәса
рацәафны икоуп; аха урт рыкнытә рацәак угәы зыжыжы-
ша хәа азәгы дыкам: урт амаца иасуеит, ихәартамкәан
рееилархәоит, зынзаск иееимкәан ирхәоит афранцыз
бызшәа. Сынтәа Москвантәи ахкәажә пхәыс Лиговска-
иа лыпхаи лареи рымацара затцык роуп иааны икоу,

аха урти сареи ҳаибадыруам. Сара ссолдаттә шинел – агәакцәа рымхәыр еипшуп. Уи ушәны цъара ацәыртцра, ауаа унапы нарымтцакны рыхәара иафызоуп.

Убри аминут азы ҳара инхәфсын ҫыцъа аҳәса атцецъахь рҫынархеит: руазәы лыкәрахь днeihьан, егъи лоура, лытбаара наза-аазаны акырза дҫан. Урт ашлиапақәа ирхаз рхырҫсахъа зеипшраз цқъа иснамыр-беит, аха урт агъама бзиа змоу апқарра ала ибзиазаны еилахәан: имыцхәыз акгъы иалақамызт. Апхәызба қәыпш зыхәда тыхмыз атқы лшәын, ақаруа пштәы змаз, лбарфын кас тҫаға лыхәда тартары иахагъежъуа иахан. Аикәара-цәфежь пшшәахә зманы ашьатцатәқәа рацәак ажъы зкымыз лшьапқәа ирышьаз убасқак ихаан, апшзара амаза иамоу ззымдыруатцәкыагъы хымцәда дшанханы уамашәатцәкыа ибарын. Уи зныкәашәа ссаз, аха ахаара мыцхә зтҫаз дшызгабу агәра унаргаратәы иқан лқазшьа. Уи ҳара дхавсны лҫаныналха, убас илаҳа-лаҳауа фы хаак ааҳаҳаит, апхәыс бзиа лнапфымтә ашәкәы аффы иаху еипш.

– Абар ахкәажә Лиговскаиа, – ихәеит Грушницки, – уи длыцуп лызгаб, англыз манератцас лара дышлышьтоу еипш, Мери. Урт ара иааижьтәи хымш затцәык роуп итҫуа.

– Аха уеизгъы уи уара лыхъз иаразнак еилукаама?

– Ааи, уи сара имашәырхашәа еилыскааит, – атак каитцеит Грушницки дааицрашәаны. – Аиашами исхәаша, сара истахзам урти сареи ҳаибадырыц. Урт ауаа пагъақәа ҳара ар иреиуоу ауаа бнауафцас ихәхәапшуеит. Русс иалоузеи урт, аномер заархоу ахылпа атқака ахшыф ықоуи ашинел жәпа атқака агәы иатцоуи реилкаара?

– Ашинел рыцҳа! – схәеит сара саапышәырччан. – Дызустада ани ахатца урт рқны инеины ҳатырқәтцарала атцәца рызто?

– О, уи Москвантәи афрант Раевич иоуп! Уи мацасфуп: дышмацасфу иаразнак уафы инарбоит ишәу акъаф жәфәанпштәыла апхъа ахьтәы дач ду иадхәалоу ала.

Изакеытэ лаба шэпоузеи иику, – Робинзон Крузо илаба ахата еипшуп! Уи ижакъеи ихахэықхэашъеи анхафы ихахэы еипшуп.

– Уара уафы икаитцо зегъы уазгэааны укоуп.

– Сызгэааша ыкоуп азы...

– О! Прауа?

Уи аамтазы ахэсақэа атцець акынтэи рфеархан, хара хыхыглаз рфеаамадыриашит. Грушницки илабақэа ицхыраагзаны адрамаатэ поза акатцара иеаахыгзаны францыз бызшэала ибжыи рдуны исеихэон:

– Mon cher, je hais les hommes pour ne pas les mepriser, car autrement ils serait une farct frop degoutante¹.

Ахкэажэ цхэызба бзиахэ даахыацшны аоратор акраамта лылацш хаа хамтас инаилтеит. Уи лылацш хара иаанагоз адырра уадафын, аха ахыччара иазкымызт, сара гэаныла гэык-цсыкала Грушницки идысныхэалейт.

– Ахкэажэ бзиа Мери бзиацэак лоуп, – наиасхэейт сара уи. – Лыблақэа кадифоуп, хымцада икадифоуп. Сара иуабжыызгойт уи лыблақэа ртызшэа ианалацэажэо абарт реипш икоу ажэақэа гэнукуыларц, цкатэи хыхытэи лылахэыцкэа убаскак иаууп, амра ашэахэа лыла агэы ихнамырцшыларатэы. Сара бзиа избойт урт аблақэа – ианымцырцыруа. Урт убаскак ихаауп, дара уара иухэацшуашэа... Аиашазы, уи лхы-лфсахыафы абзиа мацара ауп иубауа... Ишца, уи лхапыцкэа шкэакэоума? Уи даара кратцанакуейт! Уара ажэа цшца иухэаз дахыамыргэырғаз даараза сгэы иалоуп.

– Уара апхэыс бзиа лызбахэ уалацэажэойт англыз хэы бзиа азбахэ уалацэажэауашэа, – ихэейт Грушницки цэымгра дула.

¹ Сыхаара, сара ауаа бзиа избазом, урт сырцэымымғхаразы, избан акэзар даеакала уахэацшыр апстазаара зынзаск ибашоуп.

– Mon cher, – атак истеит сара, иара ицэажэашыа атон сафыпшыны. – je meprise les femmes pour ne pas les aimer, car autrement la vie serait un melodrame trop ridicule¹.

Сара сықәтәианы снейпытңны нақ сөйт. Саатбжак акара сара азахәатра аллеиен абначыққәа зәашышы иказ акыртә храқәеи срыбжбаланы слеиөеиуан, еихә-еихә ишоурахо ианалага, сыццакны аоныка сдәықәлеит. Азтәытцәы ахытцытуа азыхь акны саннеи, ахыб змаз агалереиә ағы саатгылеит, ашәшыра саатгагыланы сыпсы аазгарц, уи сара даараза омашә иубаша асцена сашахатны сқанатцеит. Ари ақәгылара иалахәыз ауаа абас акәын ишыказ: Ахыб змаз агалереиә акны акәардә игылаз иқәтәән ақкәажә цхәыси москвантәи фронт-ки. Урт рөыцъеггы ус гәгәак иалацәажәозар қаларын. Ақкәажә цхәызба, иқалап атцыхәтәәнтәи атцәца анылжә ашытахь акәзар, атцәцә ааигәара длеиөеиуан, Грушниц-ки атцәцә акнытцәкыа дгылан; уақа уаха азәымзар-азәы дықазамызт.

Сара ааигәә снейны агалереиә акәакь сәаавазаны саагылт. Убри аминут азы Грушницки иатцәца лаимкәытцкәән ацслымз инылашәеит. Уи ихы ларкәны иатцәца шытихырц иеадишәалеит, аха ишыапы иху-аз аеыларкәра ауамызт. Рыцқа! Шақа итахыз, шақа иеадишәалазеи илаба иеантцаны иатцәца шытихырц, аха иауамызт акәымзар. Уи ихафсахыа иунарбауан, хымпада агәырфа змаз азәы шиакәыз.

Уртқәа зеггы сара сатцкыс еиггыны илбауан ақкәажә цхәызба Мери.

Уи афырхәә иара днаидыххылан, атцыс еипш днышытасны, атцәца аашытхны инаилыркит, уафы ишимбац ала ипшзаза иказ лзара еихытаруа; уи

¹ Уара сыхаара, сара ахәса зысцәымгу бзиа исымбарц азы ауп, избан акәзар ахәса рыбзиабара ацстазаара арччархәеит, имелодраманатәеит.

ашьтахь дааицрашэит джацшышьза, агалереиа ашкагьы даахьацшит, аха лан дышгэалымтаз анеилылкаа, иара убаскантэка лэааикэылкит хэа сыкоуп. Грушницки итабуп хэа ласхэоит хэа ифы анааихихуаз лара хара дцахьан. Минутк ашьтахь уи лани лареи, ирыцыз афранти еиманы агалереиа индэылтцны рёфынархеит, аха Грушницки ианивсуаз ахкэажэ пхэызба Мери лэырцагыаны, х-хатыркэтцарадуладнеиуан, уимоуиараиахь зынзаскгы даахьамцшзакэа, абутьвар атцыхэан атэтцлакэа игылаз дидмырбо далагаанза иблахааракэа рыла дшымфанигоз гэалымтазакэа... Ус уи лхылца ацаара егы аулица нырцэ иаацэыркеит; уи Пиатигорск икоу афынкэа руакы агэарц агэшэ аартны дынталеит дыфны. Уи длышьталаны лёфыналхеит ахкэажэ пхэысгы, агэшэ акны Раевичи лареи апсшэа ааибыхэаны ианынеипырц.

Убаскан ауп аиункер рыцха, абзиабабара цэанырра иагэылахалан иамаз сара саниба.

– Уара иубама? – ихэеит уи снапы рыцэгэаны иааникылауа, – ари дцеихамбаруп!

– Избан? – снаиазцааит зынзак гэыразыла.

– Мшэан уара иумбазеи?

– Мап, избейт: уи уатэца шытыхны иулырkit. Аха убри аамтазы ачацшыаф убра дыкайтгы еихагы дыццакны акэын уи икалтэз шыкайтгоз, фырцбанк ауатка ахэ иутоз цышэ. Амала даараза еилкаауп, уи уара шака урыцхалшыаз: уара ушыапы ихэыз уаныныкэгыла убаскак ухафсахэа упсахит, омашэатэка уафы ибаратэы...

– Уи аминут азы ахкэажэ пхэызба Мери уанлыхэапшуаз лыцсы лхафакны ианылашоз уара цэанырра хэа акгы умоузеи?..

– Мап.

Сара амц схэон, аха истахын уи игэахы цызжэарц. Сара сказшыа, сцэалашэара аипшымра, наф-ааф аифагыларакэа ирымоу исыцины ауп ишыкоу. Сара сыпстазаара зегы, сгэы, мамзаргы сыхшыа игэыптэагоу,

икәҗиарадоу еиҗагылараны иҗоуп. Аинтузиазм ду злоу, агәацпыхәара ду змоу данызбалак, сцәа сказызауа ахьта сакуеит, насгьы сгәы иаанагоит афлегматик уаф рыцхаи сареи лассы-лассы хайкәшәауа халагар ацәанырра ду злоу хәыцыфны сҗалозшәа. Дырфегьых исхәоит имзакәа ихәартам даҗа цәаныррак исылоу, убри аминут азы сгәы ифны ифкыдлаз; сара сцәанырра иалан – ашьыцра; сара җапыц гәгәала исхәоит «ашьыцра», избан акәзар сара сашьыцлоуп сгәы итоу зегьы ахәара; дҗалап хәа сыҗкам убри еипш иҗоу арцыс, апхәыс бзиа илпылаз, игәы-ипсы зегьы злахаз, убри аамтазы иара ишибо, лара илзымды-руа даҗазы данаалпылалак иара ишҗа алапш хаа җалтҗар (хәарас иатахузеи, апсабара ду аҗы инхоз, зхатабзиабара архәмарра иашьыцлаз), згәы иахәаша.

Грушници сареи җымтзакәа ашьыбыхәа ахәы аҗынтәи хналбаан, **агәлеиреи** (абульвар) хныкәсны, хәгәлымтҗах цшза хәычы леахьылтҗахыз афны аценцьырқәа хнарывсны хҗынаххеит. Уи аценцьыр дадтәалан. Грушници аҗәырқьхәа снапы длахан, ихәашьза-ихааза иҗаз илапшхаарақәа руақы, ахәсақәа рацәак гәхәас иркымыз, ахқәажә цхәызба Мери лышҗа инаирхеит. Сара ланарцшыгала лара лахь санынапш избеит Грушници дахьлыхәапшуаз азы дшаапшшәырччаз, аха сара сланарцшыга уи баша-машала дамыргәаазеит. Аиашазы, ишпцкәу Кавказтәи ар уафы Москватәи ахқәажә цхәызба ланарцшыгала лыхәапшра шигәыҗыз?..

Маи 13.

Иахьа шьыжымтан аҳақым сара сҗы дааит. Уи ихьзуп Вернер, аха доурысуп. Изақәызеи оумашәа иубаратәы иҗоу? Сара Иванов хәа азы дыздыруан, уи днемецын.

Вернер уаҳа зтахым ауафы хәа злаизухәақәаша акыр далақан. Уи амедикцәа зегьы реипш дскептикын, апсабаратә цәанырра иман, иара убас даҗьпоетын,

баша-машала акэымкэа – аус афы есқыынагы дпое-
тын, еихарак ажэала, аха ицсы танатцы ѿ-ажэеинраала
затцэыкгы имыѿзацизт. Уи ауафы игэы ахы иалдоу,
зыцсы тоу адац хэыцкэа зегы итцон, ицсу идакэа шырццо
еипш, аха уи идырра ихы изархэауа хэа дыказамызт:
уаха зтахым анатомик – зны-зынла ашыз чмазара зыху-
аз дизалыргомызт. Вернер мазала иара ичымазцэа дыр-
хыччон, аха сара уи зны дызбахьан ицсуаз асалдат изы
дыштцэыуаз... Уи дгарын, амиллионкэа дрызхэыцуан,
аха апаразы шыафа мыцхэык кайтауа дыкамызт. Сара
арымзаантэ исеихэахьан ифыза изы абзиа кайтаанза
иага изы апхьа абзиа шыкайтцоз, избан акэзар абзиа-
ра акатцара ага игэаара, игэашра еикэнартэоит. Уи ибз
баапсын. Аепиграммакэа икайтцоз рыла ирацэафын
ауаа гэыразкэа, игазацэоушэа иахэтамыз ахьзкэа зхыз;
уи дызцэымгыз, итцашьыцуаз ахақьымцэа игэарартцеит
иара иххэшэтэуа ачымазцэа ркарикатуракэа тхуазшэа,
– ачымазцэа зегы ргэы ѿбахан, ихэшэтэра мап
ацэыркит. Вернер бзиа дызбоз ифызцэа, хар змам ауаа,
Кавказ аус зуаз зегы иртахын уи ихьз иладыркэыз
шьтырхырц, аха икартцоз зегы башан.

Уи адэахьтэи ифныцшылара азнык азы ауафы иа-
разнак игэы дацэымгнатэуан, аха ипышэоу апсы, ахаф-
сахьа иаша змам ахэапшра аблакэа анрышьцылалакь
атцыхэтэаны абзиабара асахьа азыннажьуан. Икоуп
афырпшыгакэа: ахэса зыфныцшылара фаастоу, ахацэа,
анцэахша еипш икоу ауаапшзакэа ратцкыс бзиа иа-
нырбауа; иахэтоуп ахэса шиашоу ххэарц; урт Вернери
убри еипш икоу ауааи бзиа изырбо, изырфынтцэауа
рыпсыпшзарафы ацэалашэара, ацэанырра бзиа рымоуп.

Вернер аурыла дкьяфын, уафасак иакэын, асаби еипш
имч мацын; изшыапык еиха икьяфын Баирон ишыапы
еипш; ихэамц ааста ихы омашэа идуюшэа акэын ишыказ;
ихахэы аххэа атцакны иркэыдуан. Уи ихы аниркэыдлакь
ахыбаѿ атакэатафаракэа, аифартэышыа ухэа дафазэы

иакэым амц цшфытдэҕыагы даргачамкратэы иҕан. Еса-
aira ртыц изықэымгылауашэа иҕоу ибла шаҕь-шаҕьа
еикэатцэа хэыцқэа ирҕахын хара хҕэы иҕаз еилыркаарц.
Ишэыз аматэакэа рыла уафы ибон ахаареи аҕазшыа бзи-
еи шимоу: адақэа зынпыҕҕала иҕаз, изгыз инап хэыцқэа
ицэышкэакэа-өеижыыз анаптырцақэа ицшзакэакэараза
иаартыпшуан. Уи икаба кьаҕи, игалстуки, ижилети ес-
наҕь еикэатцэан. Аҕар Вернер ихьзыртцеит Мефистофель¹.
Уи абри еипш ахьз ахьихыртцаз дазгэауашэа ҕаитцоит,
аха аиашазы, ари ахьз иара еихагы дарехэозшэа,
ихьз шытнахуазшэа ибон. Уи иареи сареи ирласны
хаилибакааит, хайфызцэангы хҕалеит, избан акэзар сара
афызара сылшауа хэа сыҕазам. Өыцья анеифызцэаха,
урт руазэы дхэуөуп, амала урт иреиуоу дарбанызаалак-
гы азэгы схэуөуп хэа ихы ицхьазазом; сара ахэура
сылшом. Ус анакэха, сызлаҕам ала аеыҕатцара сара сзы
иус цьабаауп, избан акэзар уи иаанагауа амцхэара ауп;
анафсангы сара аматцуфы, алакеи дсымоуп, ацарагы
сымоуп! Абас ала ауп уии сареи хайфызцэаны хшыҕалаз;
сара Вернер С... аҕны, аҕар хыцхьазара рацэафыла
агэырҕара ахьрымаз аҕы дызбеит; атцыхэтэаны афи-
лософия аганахьала ацэажэарақэа хрылагеит; дасу рҕэы
иаанагоз зыгэра ганы иҕоу атэы рхэон: дарбанызаалак-
гы агэрагара имази даеазэы игэаанাগареи еипшымызт.

– Сара стэышэашьтазар ишэасхэоит, сара акызатцэык
агэра ганы сыҕоуп... – ихэеит ахақым.

– Уи закэызей? – сизтцааит сара, уажэраанза
фымтзакэа итэаз ауафы игэы иаанагоз аилкаара
стахханы.

– Изакеу убри ауп, – иҕаитцеит уи аҕак, – сара
зеипшыҕам алатцэҕа издыруеит мышкымзар-мышкы,
шыыжь ссирк аены сшыцсуа.

¹ Мефистофель – Гете ифымта адрамаҕа поэма аҕны ацсымыцкья
иакэны дыҕоуп.

– Сара шәара шәатцкыс сбеиазаап, – иатаскит иара, – уртқәа рнафсангы сара агәра ганы сыкоуп тхыбаапсык азы сышиз, уи насыпдаран ишсоуз.

Зегы ирбеит хара җемиршыагала хашцәажәоз. Аха ара иказ иреиуоу дарбанызаалакгы хара иаххәаз атцкыс еигъу, ахшыф зцоу хәа азәгы акгы имхәазеит. Убри аминут нахыс арака Вернери сареи еиха алкаара хауит. Хара лассы-лассы хайқәшәуан, хыцъа хамачара акы иазхәазам азы, наф-ааф хыцъагы хгәы шпибатцыз гәахтаанза даара гәгәалатцәкы хайфыхалон. Ускан, Цицерон ишихәоз ала римтә авгурцәа, апсаатә рыцыршыала икалаша зхәауаз реипш, наф-ааф хаблақәа гәрамгарыла хнырхыцшыланы, хара афырқырхәа аччара халагон. Хазхара ханыччалакы хыхеиқәшәаз хгәы иахәаны хайпыртчуан.

Вернер сара суатах данаафнала, адиван афны сықәианы, снапқәа схы иатцатцаны, сылақәа кыдхаланы атуан ашка сыпшуан. Илабчашы хыгы иикыз акәак афы инкыдиргылан, наф-ааф амаакәа змаз афәардә днықәтәан, даафырхаст, настгы ихәеит еиха-еиха ашоура кало ишалагаз. Сара уи иасхәеит амтцқәа шыспырхагаз. Хыцъегы җымтзакәа хаатәеит.

– Шәазхыцишь, сыхаара ахақым, – схәеит сара, – адунеи афны агаза дыкамзар даараза игәфыцграхоит... Шәахәапш, абар хара, хыцъа ахшыф змоу ауаа; хара заанатцы иаадыруеит тыхәапцәарада азәи-азәи еисаларц, ажәа еимарктарц шрылшауа. Убри афнытә хара ажәа еимахкзом; хара зеипшыкам ала иаадыруеит дасу хгәы ицоу; ажәа затцәкы – хара хзы ицоурыхны икоуп; хара ихайуоу дарбанызаалакгы ицәанырра хцәак акәыршазаргы иаразнак еилахқаауеит. Агәырфә хара хзы иччархәуп, аччархә – гәафроуп. Аиаша ами иаххәаша, хара ххы аамчыдарахаз егырт икало зегы рзгы гәхәаак хаманы хәа хаказам. Ус анакәха, хара хабжәара ацәанырракәеи агәаанагарақәеи наф-ааф реимдара из-

алшауа хәа иҗазам: хара азәы итәы иаадырырц иахтау
зегы ибзиатҗәканы иаадыруеит, уахагы аадырырц
хтаым; амала иаанхоит акызатҗәк: ажәабжә җыцкәа
рхәара. Ишсоухәара изакәызаалакгы ажәабжә җыцк.

Акраамта ажәахәара иараапсаз сара сылаҗәәкәа
неиҗәсыпсан сааҗырҗасит.

Уи даахәыцны атак җаитҗон:

– Уара убарбарраҗы ахшыҗтҗак ыҗоуп.

– Өба! – иааиатаскит сара.

– Урт руакы уара исахә, егы сара схата иуасхәоит.

– Ибзиоуп, уалага! – схәеит сара, атуан сшахәапшыц
сахәапшуа, гәаныла сыччауа.

– Иҗалап уара иутахызар азтәытҗәахы иааз шыоукы
рзы ажәабжәк еилукаарц. Сара уажәы сгәы азҗоит, уара
еилукаарц иутаху. Избан акәзар уаҗа уара узбахә рхәауан.

– Ахәкым! Хымпада уареи сареи хәиҗәажәр җалом;
азәы хгәы итоу, хәпсы иатаху егы идыруеит.

– Уажәшыта егы ахшыҗтҗак...

– Егы ахшыҗтҗак закәу убри ауп: сара истахын
уара изакәызаалакгы акы усырхәарц; избан акәзар,
акы, сара сзызырҗара даараза ираапсагоуп; җбагы,
иҗалом акы амхахәара; хҗагы, иҗалоит азәы имаза еи-
лукаар; цшыбагы, уара уеипш иҗоу, ахшыҗ змоу ауаҗ
ажәабжә зхәо изызырҗыр атҗкыс дара ирхәо иазызырҗуа
еигъаршыоит. Уажәшыта аус ах хәиасып: ахкәажә Лигов-
скаиа иуалхәазеи уара сара сзыхәан?

– Уара агәра ганы уҗоума иузтҗаауаз ахкәажә лоуп
хәа... Издыруада ахкәажә цхәызба лакәзар?..

– Ахкәажә шлакәу зынзаск агәра ганы сыҗоуп.

– Избан?

– Избан акәзар ахкәажә цхәызба дзызтҗаауаз Груш-
ницки иакәын.

– Уара агәыртҗкәыл бзиа змоу азәы уоуп. Ахкәажә
цхәызба илхәеит, сара агәра ганы сыҗоуп, уи асалдат иш-
нел зшәу адуель азы асалдатрахь дладырҗәит хәа...

– Сгэы иаанагоит уара лгэаанагара, бзиабарала дызлацэажэаз, шиашамыз лумырдырит хэа...

– Хэарас иатахузеи.

– Аикэхэалага ыкоуп! – ҕаастит сара сыбжыы рдуны: ари акомедиа апыртларазы хара аус аауп. Хымпада сара слахынтца ацабааа сыднабалоит сгэымҕыҕразы.

– Сара сцэа иалашэоит, – ихэеит ахақым, – Груш-ницки рыцха уара уцсы дшатцоуто...

– Нас, ахақым...

– Ахкэажэ илхэеит уара узы «уи дыздыруеит» хэа. Сара ахкэажэ иласхэеит «икалап Петроград цыара шэеикэшэахыазар» хэа. Уара ухыз ласхэеит сара... Аха ухыз лара илдыруазаарын. Уара утоурых уака атызшэа дуқэа канатцахэеит хэа сыкоуп... Ахкэажэ илхэеит уара икоутқақоз зегы, насгы ауаадыркэа, (светское обшество) ишыкарто еипш ацэгьахэарақэа илахаз лара лтэкаагы наццаны... Лызгаб лыхшыф лзышьтны дылзызырфуан. Уи лхы иаатхэааны илхэоз ароман зегы ағгы уара хадара злоу фырхатцаны акэын ушыказ. Сара ахкэажэ пхэыс сылғамцеит, илхэаз зегы шбашаз шыздыруазгы.

– Уара иапсоу ыызоуп! – схэан, сара снапы иара ишка ағынасырхеит. Ахақым снапы хатыр қатцарыла иааникылан, дағын ахэара:

– Уара иутахызар сара урсырдырып...

– Анцэа срыцхашья! – схэеит сара снапқэа сфарыханы: – Афырхатца ус изуур калома? Урт афырхатца дара бзиа ирбауа, изцэнымхауа, хымпада апсра зпеипшу, рыцсы анеикэдырхалакь ауп бзиа ирбои дарей анеибадыруа...

– Уара хымпада иутахума нас ахкэажэ пхэызба улеиеырбарц?

– Мап, уи зынзаск истахзам!.. Ахақым, уажэшьята сара зынзаск сгэырғоит: уара сузеилкаауам! Аха аиашазы ари сара сгэы канажьеит, ахақым, – сағын ахэара

фымткәа, минутк санаатгыла ашьтахь: – Сара сымаза азэы ианакәзаалакгы изаасыртзом. Мыцхәы бзиа избоит урт сымазақәа дара рхала ауаа еилыркаауазар, избан акәзар урт сымазақәа еилыркаар, усқан сара исылшоит еихагы сыссыргәгәарц. Аха уара ибзиатцәкьаны исоухәароуп уи лани лареи зеипшроу. Урт изакәытә уаау?

– Ахкәажә 45 шықәса ракара зхытцау цхәысуп, – исатеикит Вернер. – Уи зеипшыкам ала илфо лхахауеит, аха лшыа бжысуп: лхы-лҕы икапшь-капшьза абахткәа антәалоуп. Атцыхәтәантәи лыпстазаара абжеихарак зеггы Москва илхылгеит. Уака апстазаара тынч ацәеи-ажьи лнаркит. Уи бзиа илбауеит уафы дзеилахақәаша реипш икоу анекдоткәа, лызгаб ауатах акны даныкам лара лхатагы илхәоит ипшзам анекдоткәа. Уи сара исалхәеит лызгаб, ахәыхә еипш дшыкоу, лцәа уафы дшамбац. Изыстахузеи уи сара?.. Сара истахын иласхәарц агәырәа беабмырган, бара исабхәаз сара азәгы иасхәазом хәа! Ахкәажә апша лылоуп акнытә ләылхәышәтәуеит, аха лызгаблыгезылхәышәтәуа, хәаас илымоуанцәа идыруеит: сара урт афыцәеггы ирыдыстәит есымшааира әба-әба тәыца рыжәларц, настгы мчыбжык ахәтә фынтә-хынтә азеилазәала абанаҕы рәыркәабаларц. Ахкәажә дашыцыламзар калап амцхә ахәара: уи лызгаб Баирон ифымтақәа ирыцхәауа, алгебра здыруа, лыхшыфеи лдырреи хатыр рықәылтәоит: уафы ибоит Москва ахәсахәыцкәа атцара ишалагаз. Уи ибзианы икартәоит, – браво. Хара ххацәа абзиабара, апсшәахәара рылам. Убри азы ауп ахшыә змоу апхәыс илеиеырбо иалагар зылтахым. Ахкәажә даараза бзиа илбоит ачкәынцәа; ахкәажә цхәызба урт дрыхәапшуеит рацәазак илгәамырпхацәакәа: уи москватәи кәзшыәоуп! Урт Москва ианыкоу фынәажәа шықәса зхытцау ажәапқақәа рыла ичоит.

– Уара Москва унеихьоума, ахақым?

– Ааи, сара уа практика хәычык сыман.

– Ихәала.

– Ааи, сара зеггы схэеит хэа сыкоуп... Аха мап! Абар исгэалашэаз: сгэы иаанагоит ахкэажэ пхэызба абзиа-бареи ацэанырреи ртызшэа алацэажэара бзиа илбом хэа... Уи зынак Петербург дыкан, аха уи ақалақ лгэы иамыхэеит, еихаразагы уақа инхауа ауаа. Икалап лара ихьшэашэаны дрыдыркылазар.

– Уара иахьа урт рёы азэггы думбазеи?

– Дышпасымбеи, уақа икан адиутантки гварде-ец ауки, ахкэажэ лхатца иахьтэ илыуаз пхэыск, ғыц иааз, даараза пхэыс бзиа, аха сгэы иаанагоит даараза дычмазаоуп хэа... Уи лара атцең ақны думбазаци? – лорейи лытбаарейи ишаанagara икоуп, лхы-лғы пшзаны, шкэакэак, уахьлыхэацшуа ачахотка зыхьуа лыцшра лы-маны, ларгыарахьтэйи лыцламхэа ақны ашьана еикэатцэа лымоуп, уи лхағсахьа пшза сара саргачамкит.

– Ашьана! – схэеит сара, схапыцқэа ааихаргэгэаны. – Аиашатцэқьа ухэома?

Ахақым даагыргьаны сышқа даацшын, инапы сгэы иаадкыланы ус сеихэеит:

– Уии уарейи шэеибадыруама!..

Сара сгэы даеаамтаньк еипшымкэа, адыц-дыцхэа аисра иағын.

– Уажэшьта агэыргьара аамта уара иутэуп! – схэеит сара. – Аха сара сукэгыгыгеит уара: уара сара супсахуам. Уи сара макьана дсымбац, аха агэра ганы сыкоуп, уара апатрет итұхыз ала анкьа зны бзиа сызбоз азэы шлакэу... Уи сара стызшэа зынзаскгы илоумхэан; амала лара дсызтаауазар, усқан ихэартам ала усыхцэажэа.

– Ибзиоуп! – ихэеит Вернер ижэахыр даатасын.

Уи данца, агэырға сгэы ахы еидрыгэгэаланы иа-кит. Лахьынтоума хара дырғегьых Кавказ хайқэ-зыршэаз, мамзаргы цасхэа арахь даама, арақа сшылбоз агэра ганы?.. Хара хашцеицыло?.. Аха из-дыруада уи лара лакэымзар?.. Сара сцэалашэара ианакэызаалакгы самжэац. Адунеи ақны азэы дыкам

ицахъоу аамта убаскак изцэыхъантароу сара сеипш. Ицахъоу, ииасхъоу агэакра, мамзарггы агэыргъара еитанаастгэаладыршэалакъ чмазара дук еипшны исхызгоит, исхэац реипш йкоу еитасхэоит... Сара газарыла сшоуп: изакэызаалакггы акы схаштуам, – акы схаштуам!

Шьыбжьхъафан шьтахъ, асаат фба рзы еипш, сара гэлеира абульвар ашка сёынасхеит: уака ауаа рацэафны йкан, ахкэажэи апцхэызбеи асқам акны итэан. Урт ирыкэыршаны, азэи-азэи ацэажэаха рибамто афар рацэафны игылан. Урт рацэак ирцэыхарамкэа, рнафшэа игылаз асқам акны снейны снатэан, издыруаз ыцъа Д... афицерцэа аанкылан срацэажэо салагеит; урт аччархэкэа расхэо салагазаап, ахагацэа реипш аччара иалагеит. Ахкэажэ илыкэшаны игылаз сара сышка апшра иалагеит, урт азэазэала ахкэажэ иаалпыртцны, иааины сара исыкэшаны иаагылеит. Сара феихак камта-закэа ацэажэара сафын: исхэаз анекдоткэа ахшыф шрытаз еипш игажажэабжьны, ихэфсны ицоз ауаа рзы аччархэ ажэакэа исхэоз акафыхэа ицхауан уафы иааизымычхаратэы... Амра акэапахэа инташэаанза исыкэшаны игылаз ауаа рырччара сафын. Ахкэажэ пцхэызба лан лмахэар кны, тахмада цыркык дрыцны, ыынтэ-хынтэ ракара сапхъа ииасит; уи дансывсуаз лылапш сара сышка илыршэуанлхы-лгэы ақэмачны, лара лзы зеггы акы акэушэа, илнылрыпшырц лтахымызт...

– Уи ишэеихэоз закэызеи? – диазтааит ахкэажэ пцхэызба пыхъа лара илыдгылаз, апату азы сара инасыдтцны иналыдгылаз ачкэын: – Йкалап уи данеибашьуазтэи атоурых акынтэ уафы игэы иахэаша ажэабжькэа шэеихэозтгы?.. – урт ажэакэа лхэеит лыбжьы нтганы. Йкалап уи ала илтахызтгы сара атцэы сылалттарц. «Ахы! – аастгэахэт сара, – бара башала бгэааны быкамзаап, сыхаара ахкэажэ пцхэызба; баангылшь, ус акэым аускэа шыкалаша!»

Грушницки ахкэажэ пхэызба дахьцалакгы лапшхырцарак хэа камтазакэа длышкклапшуан ақэыцма еипш: сара изтаху сиеисоит, уатцэйтцэка Грушницки ахкэажэ дсырдыр хэа азэы дышихэо. Ахкэажэ уи даараза лгэы иаахэараны икоуп, избан акэзар лгэы ғыгьуеит азы.

Маи 16.

Ғымш рыла сускэа даараза цхьака ицеит. Ахкэажэ пхэызба зынзаск днасыхэапшны даанхом; сара исархэахьан исххэаны итцэылатцагоу аепиграммакэа ирхэакэоз ҕбака-хцака, аха ус ишыказгы сара сзы игэрхаагакэаз. Лара уамашэа илбон сара ауаа бзиақэа ирышыцыланы иказ, насгы сара Петербургтэи лан лахэшыцэеи лаб иахэшыцэеи рацэак ахьрхысмхэауази лара лдырра сахьашьтамзи. Лареи сареи есымша хайқэшэоит атцец ағы, абульвар акны; сара сымч-лшара зеггы азыскуан адиутантцэа ссиркэеи москваа пшшэыдакэеи убас егыртгы лара пату лыкэтцо илышьятакэаз лцыркыара. Ус еипш икоу аус – сара сгэы иаатасклакь, шамахамзар, ескыынагы исыкэфеоит. Сара ианакэызаалакгы сыфны асасцэа рбара стахзамызт: уажэы есымшааирагы сыфны асасцэа рыла итэуп, шыбыжьхьа рфоит, уаххьа рфоит, ихэмаруеит, сара шампански лара лыбла мхалдызкэа ратцкыс игэгэоуп!

Иацы лареи сареи хайқэшэеит Челахов имага-зин ағы; уи здаказам ацьам уархал аахэаразы атиҕ дилахэхахэтуан. Ахкэажэ пхэызба лан длыхэон дкач-беимхаразы: ари ауархал шака иарцшзарыз лкабинет!.. 40 маат ахэ амцхэ ахшэаны уи ауархал сара иаасхэеит: уи азы сара исоуит ишатцэы-шатцэуа ала-апк абла цырцыркэа реипш иказ рыла сыхэапшра хамтас. Шыбыжьхьафара аламталазы сара ирыдыстцеит цасхэа луатах апенцьыркэа рацхьа иаасхэаз ауархал нақэршэны сөы нарга-ҕаргарц. Уи аамтазы Вер-

нер дара ркны дыказаарын, исеихеит ари икастцаз адраматэ псеифафара гэгэа шахылтцыз. Ахкэажэ пхэызба илтахуп сара сцэымгкразы ауаа азыкалтарц; уи моу сара игэастеит ыцэа адиутантцэа лара ианылбо ихышэашэаза ишсеихырхэауа, аха урт есымшааираггы сара сёы шыбжхьа рфоит.

Грушници маза цакык иманы дкалеит: ишытахь инапкэа катцаны дныкэоит, ианакэызаалакгы уимбазацшэа дуафсует; уи ишыапы иаразнак ибзиахейт: уажэы хэычык ауп дахыцыркыа. Иманшэалашэа ахкэажэ лацэажэарта аницшаа, ахкэажэ пхэызба ажэа хаакэа леихеит; уи икалап рацэак дымлацшцэозар. Избан акэзар убри аахыс Грушници данлеихырхэалакь иаразнак даацышэырччаны атак илтоит.

– Уара хымцада иутахым акэу Лиговскаиеи уарей шэеибадырыц? – дсатцааит Грушници сара иацы.

– Зынзаскгы.

– Уара иныхэахаша! Азтэытцэафэи икоу аонкэа зеггы реихаггы ибзиоу онатоуп! Ара икоу ауаа зеггы раткыс еигьуп...

– Сыхаара сёыза, ара икам ауааггы сгэахы цыртцэахейт. Уара урт рёы унеилоума?

– Макьана сымнеизац; ахкэажэ пхэызбеи сарей знык-фынтэ рыда хмеицэажэазац. Иудыруама, аоныка снажэг хэа сара исхэар ипцзам, итабыргыуп ара ус акатцара апыуп, аха... Амала сара ачынкэа ныкэызгозар ускан даеакын...

– Анцэа срыцхашьа! Уара ас ушыкоу ала еихаггы упцзоуп! Уара узлакоу апыжэара шумоу баша ухы иузархэо хэа указам... Асолдаттэ шинел, дарбанзаалакгы ацэанырра бзиа змоу апхэызба лыблакэа рёы уканатцоит уфырхатцаны, насггы убзиабаф гёакны.

Грушници ихы бзиа ибаны даацышэырччейт.

– Изакейтэ хамакэачроузеи! – ихеит уи.

– Сара агэра ганы сыкоуп, – сафын сара, – ахкэажэ пхэызба уара бзиа убаны дшыкоу.

Грушницки илымхақаа ркынза дқацшы-уаркалеиуа дааицрашәан, дпахәза даачит.

– О, ахыбзиабара! Уара Архимед адунеи зеггы шытихырц злеитахыз алахтым уафызоуп!..

– Уара узы есқынгы хәмарроуп! – ихәеит Грушницки дгәаазшәа иеыкатцаны. – Сара уи макъана рацәак слыздырзом.

– Ахәса бзиа ирбауа дара ирзымдыруа роуп.

– Сара уи бзиа сзылымбозеи хәа гәыбған лыстазом: сара ус баша истахуп атацәа бзиа дарей сарей хаибадырыц. Амала сара уақа акы сақәгәыгуа сыкоуп схәар ччархәс испхьазоит... Иаххәап абри уара, уи даеакуп! Уара петербургаа зеггы ириааихьоу: ахәса ушынарыхәапшлакь изытны ицо иалагоит... Иудыруама уара Печорин, ахкәажә цхәызба уара узыхәан илхәаз?..

– Ишца? Уи уара дузтцаама сара сзы?..

– Убаскак умгәыргъазан, сылашара. Машәыршәа атцець акны хәхьааиқәшәаз уи ларей сарей хаицәажәон: хажәак рышьтахь ус дтцаит: «Дызустда убри ауаф убаскак зығеыпшылара цәгъаны икоу? Уи иарей уарей шәеицын ускан...» Ахкәажә цхәызба дқацшышьза дааицрашәеит, лара лхабзиара акнытә иарбан мшыз лымхәазеит. «Бара ибтахзами исабхәарц иарбан мшу убас ианыкалаз,» – схәан слазтцаит сара. «Уи сара сзы хаштра зкәым мшны икалоит...» Сыхаара, сфыза Печорин! Сара иудысныхәалом; ахкәажә цхәызба ләы уара хатыркәтцара умам... Аиашазы даараза сгәы иалоуп! Избан акәзар Мери даараза ихаау цхәызбоуп!..

Иазгәататәуп Грушницки еергьхәа иидыруаз цхәыск лтызшәа далацәажәозарггы, иара игәы дахәаны, бзиа дибаны дыказар уи сара с-Мери, сара Sophie¹ хәа шлеихәоз.

Сара ауафы тақыатас исәхьа сымазамкәа сәаакатцаны ус иасхәеит:

– Итцабыргуп, уи дыбзиоуп... Амала уеыхьча, Груш-

¹ Sophie – София

ницки! Аурыс хәсахәычкәа реихарафык ахатцаара зынзаскгы рхахы иаамгакәа, баша сзашьтоузеи хәа аб-зиабара рымоушәа анаадырпшуа ыкоуп; сзашьтоузеи хәа баша абзиабара зеггы раткыс еицәоу гәырфәоуп. Икоуп хәсақәак дара ргәы умырфәыгуазар бзиа избоуа. Сгәы иа-анагоит ахкәажә пхәызбагы убас икоу азәы лоуп хәа; уи уара уанлыдтәалоу минутк иадамхаргы лгәы хәычзак ианаафәыгъ, нас уалгеит, зызаск фәахәырада утахеит: уара умцәажәара лара дарцыхцыхуазароуп, уара уцәажәара – уи ианакәызаалакгы лгәы ртәны хәа дқанатом; уи уара есминут дурцыхцыхлароуп; лара хәтыр лықәларазы зеггы ишрахауа жәантә духыччоит, сара дсыхәхеит хәа лхәоит, ургәакра, уцстыхра далагоит, нас имырхәаазакәа сара уаазбаны сзычхазом хәа уалхәоит. Уара уи латкыс амчра анузышьтымх, рацхәтәи лгәйдкылара иунатом азин даеазнык лгәйдкылара; уи лыпсы иахынзатаху ақынза аамта улалгоит, думтәеырбоит, нас шықәсык-фәышықәса рышьтахъ лан лахәтыр азы фәастак хатцас диццоит, усқан лхы агәра алыргауа далагоит лара насып шлымамыз, адунеи афәы азәы-затқәык шиакәыз бзиа илбауаз, – уи уара, аха ажәфәан иагәампхеит уи разкыс илоурц, избан акәзар бзиа илбоз асалдаттә шинел цәыш жәпа атқака здаказам агәы бзиа еисуан, аха...

Грушницки ағъеифәхәа астал итычкәым лықәикшан, ауатах ақны алеифеира далагеит.

Сара гәаныла апжәара салагеит, знык-фәынтә ракарагы саапышәырччеит, аха насыпс икалаз, уи изгәамтеит. Хымпада Грушницки абзиабара датәнәтәит, избан акәзар цыхәа аткыс уажәы зеггы рыгәра иго далагеит, уи мою, Грушницки иднагәлеит атыцәнтәи ақатцәмта, абла еиқәатцәа тасаны разын мацәазк, уи сара сзы игәрамгартаны икалеит... сылапш адхаланы сахәапшуа салагеит. Избан нас сара?.. Амацәаз афәнутқа нбан ссала итапқаны ианын Мери лыхъзи хаштра зқәым атцәа анышьтылхыз арыцхәи. Амаза иаасырпшыз стдәахит; сара истәхым уи мчыла ифәы иқәсыршахәтырц;

сара истахыгуп иара ихала сара гөрагафыс салихырц – ускан сара сыпсата кыдыстатп...

Иахьа сара лассы сзымгылеит; атцецъ акны сан-
неи, азэымзарак-азэы дыказамызт. Ашоурахара иафын;
адыд-мацэыс шыкалауаз агөрагара катцауа апта шкэакэа
еиладжэа еилажэжэа иказ, асыпса зкэыжыыз ашыхажэа
ирхытцны еибарфны ицон; Машук акэцэа алфа ахылбб
ицон идырцэаз амцаеипш, уи ашыха амат еипш илакьто
иакэтэиашо апта шкэакэакэа, акэцра иажэжэазшэа,
еытха-еытха ипыххааса ашышыхэа афада ахэнара
иафын. Атдыр-тырхэа амацэысра иалагап ухэаратэы
икан. Сара азахэатра сталаны сдэыкэлеит ахапахыы схи
рханы; даара сылахь еикэын. Сара ахакым изсеихэаз
апцхэыс-фазызгафы ашыана змазслызхэцуан... Икалтцзеи
уи ара? Мамзаргы лара лоума? Избан, стэы изаанаго-
зеи уи лара лоуп хэа? Настгы агөра ганы сзыкоузеи сара
хымпада иашоуп хэа? Имацфума ахэса зызгафы ашыана
змоу? – Абас сышхэыцуаз ахапы снадгылеит. Сыпшызар:
уи ахапы ашэшыра хышэашэафы, ахахэ кэардэ
дыкэтэоуп пхэыск ачаз хылца лхатцаны, касы еикэатцэак
лыкэршэны, лыхэда лыкэафы; илхаз ахылца лхы-
лфы атцэахуан. Уи апцхэыс лхэыцра сапырхагамхаразы
шытахька схынхэразы стэы ианаатаскуаз аамтазы, лхы
фөйтцыхны фөасфөапшит.

– Вера! – фөастит сара иаразнак.

Вера даатрысит, дцэышзагы даакэаеит. «Сара из-
дыруан шэара ара шэшыказ» – лхэеит лара. Снеины
сналыдтэалан, лнапы ааныскылеит. Ари акыр исзапсаз
абжыы хаа исхаштхэаз, ифыцны иаасахэаз, сдеи сшыеи
ихьу-хьыууа акы нарыланатцеит; лыла-гэытбаа тынч
дукэа рыла сара сыблажэа даархыпшылеит: урт лылажэа
ирхубаалартэы икан агөрамгареи, настгы аецынкыла
акатцареи шыртахыз акара.

– Хара хаибамбеижьтеи акраатцуеит, – схэеит сара.

– Акрыртцуеит, насгъы хъыцъегъы даараза хеа-
хацсахит!

– Икалап уажэшьта бара сара бзиа сбымбауазар?..

– Сара ахатца дсымоуп!.. – лхэеит лара.

– Дырфегъыху? Аха шықэсқәак уажэы ацхъагъы абас
еипш икоу аеытцакәа шыказгъы хара...

Вера лнапы искиз ашырхәа иаасымкәытцылжәан,
лзыгкәа аакәац-кәацан, дкапшышьза дааицрашәеит.

– Издыруада бара уажәтәи бхатца бзиа дыббауазар?..

Лара атак камтцазакәа нак днахәит.

– Мамзаргъы бхатца мыцхәы дхыбаафызар?

Фылтуамызт.

– Ишцакахцари нас? Икалап бхатца дычкәыназар,
бзиаиакәзар, еихаракгъы дбеиазар, уи азын акәхап
бызицәшәауа... – Сара Вера санынылфәапшы, даараза
саашәеит: лхаф-сахъа иунарбон агәалацәгъа, лылагә
цыр-цыруа лылагырз ақәтәиашон.

– Ишсоухәара, – лхэеит лара атцыхәтәаны, – уара узы
даараза игәрфыхагоума сара сыргәәкра?.. Сара исыхәтоуп
уара убаны саанымхозар. Уареи сареи хәнеибадырыз аа-
хыс уара иарбанызаалакгъы акымзарак сумтеит агәәкра
аамчыдарахаз... – Лыбжы лгәы илызтымкаауа Вера сара
сышка леаахъырнааны лхы сгәы иаадылтеит.

«Икалап, – сгәы иаанагеит сара, – бара убаскак
бзиа сзыббауа: агәырғара уафы иахыхаштуа, агәәкра,
алахъеикәтцара уафы иахыхамыштүа азы акәзар...»

Сара лара даасгәыдсыхәхәалан, ус акраамта
хтәан. Атцыхәтәаны хқъышәкәа неизааигәахан, ицахә-
цахәо аибагәзра халагеит; лара лнапкәа атцаа еипш
ихъшәашәаза икан, лхы апыркхәа амца ахкьаны ицон.
Арака хара хабжьара убас еипш икоу ацәажәарақәа
хрылагеит ақъаад акны зынтцара иапсам, зеитахәарагъы
камлауа, уафы игәаламшәауа: абжы атцакы, ажәа атцакы
ханартәауеит Италиатәи аопера акныеипш.

Аиаша ами иаххэаша, сара хымцада бзиа избом аказшыа гэгэа змоу ахэса: уи дара ирусым!..

Атцабырг азы, уажэы сара исгэалашэеит: знык, знызатцэык мацара сакэшэахьеит, пхэыск бзиа дызбон, аказшыа гэгэа змаз. Уи ианакэызаалакгы лхазшыа сазы-миааит... хара хайпыртцит хайгацэаны, – аха хэышыкэса уи ашытахь сара слыкэшэар икаларын хара аеакала хайпыртцыр...

Вера дычмазафуп, даараза дычмазафуп, аха уи ус дшыкоу лхэазом, илтэахуеит; сара сацэшэоит ачакотка лыхьуазар хэа, мамзаргы убри еипш икоу ачымазара «Амаза шыз» хэа изышытоу лыхьуазар – иурыстэ чымы-зарам, хара хбызшэалагы ахьз змам.

Хара ахацафы хаштэаз, адыд-мацэыс хэхьзан, имцхэны саатбжак ханнакылт. Вера сара слыркэуамызт лара лзы сгэы акны сыкоу-сыкаму азы хэа, лареи сареи хайпыртцижьтеи даеазэы бзиа дызбахьоу дзымбахьоу хэа азтцаара сылтомызт... Уи дырфегьых пыхьа еипш рацэак дазымхэыццэазакэа сыгэра еиталгахит, сара уи уажэшьта дызжьом: адунеи акны икоу ахэсакэа зегьы рахьтэ уи лымацара затцэык лоуп сара зжьара сылым-шауаны сыкоу. Сара издыруеит дук хара имгакэа хара хайпыртцраны хшыкоу, икалап наунагза хайпыртцыргы: хфыцьегы адамра ашка хцашт, дасу хаз-хазы хамфакэа рыла. Аха уи лхафсахьа сара сыпсы афы иаанхауеит хаштра акэзамкэа; ус шакэу сара уи ескынагы иласхэауеит, ларгы сыгэра лгауеит, агэра шылго мап шацэылкуагы.

Атдыхэтэаны хара хайпыртцит; сара акраамта сгыланы сылзыпшуан лхылца атцла чыкькэеи ацакьаракэеи иртэахаанза. Сара сгэы ахы чмазарак ахьызшэа акы иаафенакааит, рапхьазатэи хайпыртцра аипш аан. О, шака сеигэыргъазеи сара уи ацэанырра исоуз! Издыруада сычкэынра пыхьатэи ацша цэкэырца дырфегьых сара сышка ихынхэрацы агэы итанакызар, мамзаргы уи атдыхэтэантэи лылапш хаара сара исыхэапшыз

гәалашәагас – атыхәтәанзатәи ахамта акәны исоузар?.. Иччархәуп, сара уафы дахьсыхәацшуа дычкәыноуп хәа сзихәар; схәфы цәышза икоуп; смахәфа иалоуп, сплан бзиоуп; сахәы еикәахәуеит, сыблақәа амцабз апырққәа ирхкәа ицоит, сшәа еилашуеит.

Афныка саныхынхәы, сшәеыжәлан сыфны асака-ра сныкәлеит; сара бзиа избоит асакара цшагы сфасуа, ахаскын ду сылаланы, аеы ццышә сақәтәаны саныфуа; усқан мыцхәы сеилаханы илбааздоит ахауа цқәа, сыпшуеит адәы иатцәара ду аназара ашкәа, истахуп ибзи-аны еилыскаарц ахәлпазтәи аптәкәа италаханы ирымоу, есминут еихә-еихә икказа иаахтуа асахәкәа закәу. Агәы, егәа агәала амазаргы, ахшыф егәа акы иарцых-цыху-азаргы, минутк ала инаухкәаны ианцо ыкоуп; уцсы тынчхоит, аапсара аткыс иаиаиуеит ахшыф ашәара иамоу. Амра каххаа изкәыпхауа, ажәван гәы иатцәара иатцагылоу, храфкәарак акынтәи даеа храфкәарак акны инеины азырфашкәа зфасуа, ашхәа хахәрхәкәа аныз-балакь, дарбанызаалакгы апхәыс егәа лылапш хааны дсыхәапшуазаргы, исхамыштыкәа сзыкаломызт.

Сара сгәы иаанагоит, аказакцәа апшыхәртәкәа ркны ифырхасуа итәаны ипшыхәуаз санырбалакь, иатәхзамкәа, сызустоу рзымдырзакәа ифны ицауаз сыматәала счеркьез цьыршьозтгы аиашазы сара исархәауан ачеркьез матәа сышәтцаны аеы санақәтәоу шыоукы-шыоукы кабардинеццәкәак рааста, акабардинец иаша уиеипшуп хәа. Уи иашатцәкәоуп... Ари афырхатцәматәа сара салаеырбоит, имцхәу чын хәа акы амазамкәа; ахәы ду змаз сабцъар рацәак ихыркны икатцазамызт, схылцарч ахәы рацәак иагьоумызт, иагькәафмызт; семси сшәамхтарцеи сшәапы таркацаны иркын; сыхтарпа шкәакәан, счеркьезка ицәикәара-хапшьны икан. Сара акраамта истцон ашхәауаа реыжәлашәа: кавказаа реыжәлашәа ала сара аказара бзиа исымаз атәы ансархәалакь схамацагәа бзиабарафы зеггы реихагы саргәыргәауан. Сара цшь-еык

сымоуп: акы, сара сзы, х-еык – сфызцэа рзы, аныкэарақэа раан сгэы мфыгъразы; урт еигэыргъаны сыгеқэа рыманы ицон, аха урт сара ианакэызаалакгы иеыжэланы исыцныкэазомызт. Хэылбыгеа асаат фба калахъан сара акрыфара ансгэалашэаз; сеы уаха атыхимкэа иаапсахъан; сара Пиатигорскнтэи анемсатэ колониахъ ицоз амфа сна-нылан сфынасхеит. Амфалакыта абардрақэеи ачыкырақэеи инарывс-аарывсуа ицон, зны ихаланы, даеазных ахафара илалбааны, азырфаш ласкэа илеиуаз ифарырни, ахаскын кэацэ дукэа ифарылсны. Иааикэршаны уахыпцшлакгы Бешьту, Змеинои, Железної, Лысои ашыхақэа амфитеатр тас рыхра еитцэара дукэа урфэпшуан. Аракатэи абызшэа ала ишырхэо еипцш балка хэа изышьтоу гэафара дук акны сахылбааз, сеы азы асыржэырц саатгылт; уи аамтазы цытрак набжъаны избеит рыбжы рдуны ицэажэо, хар змам шьюкы шаауаз: ахэсақэа ажэоангэпцшшэалеи еикэатцэалеи иказ амосонкақэа ршэын, ахацэа кастиум-ла еилахэаны, ачеркыезцэеи нижгородскаи еи рформақэа рыла еилацсаны; апхъа инеиуан Грушницкии ахкэажэ цхэызба Мери.

Азтэытцэы акны зыцсы зшыо ахэса, икалап макъа-нагы агэра ганы иказар, ачеркыезцэа аены шыбжыон акэыла ра картцит хэа; убри азы акэхап Грушницки ишинел ишэыз ахыхъ ахэеи ф-тапанчаки зикэнитцаз: уи адэахъала уафы дахыихэапшуаз афырхатца матэақэа ишэыз рыла уамашэа дубартэы дыччархэын. Абард ду ихабжъаз сыднарбомызт, аха сара абгъқэа срылцшны урт збон, насгы дара рфыпшыла ала еилыскаауан урт хатэ уск атызшэа ишалацэажэоз.

Ус ишааиуаз, азы ахықэ иаахыкэгылт; Грушницки ахкэажэ цхэызба лэы агэра ааникылан, ифанынеиха, ускан атыхэтэаны ирхэоз ажэақэа сахайт.

– Шэара шэыцсы ахынзатоу Кавказ шэыказарц шэтэхума? – дтцаайт ахкэажэ цхэызба.

– Изакеызеи сара сзы Урыстэыла? – атак кайтцеит уи лыцныкэаф: – зыкфыла ауаа ахырацэоу, избан

акэзар урт сара сатцкыс ибеиоуп, цэгъахэыцшақә исы-
хэацшлап. Аха арақа, абри ашинел цъацъа жәпа исшәу
спырхагамхазеит шәареи сареи хаибадыррафы...

– Зынзаскгы... – лхәеит ахкәажә цхәызба дааиц-
рашәаны.

Грушницки ихы-ифы агәахәара аақәыжжит. Уи
дафын ацәажәара:

– Арақа сара сыцстазаара рацәак уафы илапш
итамшәакәа ирласны, абнауаа рхы иафәгыланы,
ицәқәырцо имфәапысраны икоуп. Амала, есышықәса
знык иадамхаргы, сара анцәа исатәеишьозтгы цхәыс
бзиақ лылапш хаара, абри еипш икоу...

Убри аамтазы сара сахьгылаз иамариашаны ианааи,
сөы ақымчы аахыскъан, ашырхәа абард сфавкьейт...

– Mon Dieu, nu circassien!¹ – лхәеит ахкәажә
цхәызба дшәаны.

Уи лгәаанагара шиашамыз леилсыркаарцазы мацк
саахырхәан, француз бызшәала ус схәеит:

– Ne craignez rien, madame, je ne suis pas plus
dangereux que voture cavalier².

Ахкәажә цхәызба даапхашьейт, аха избан? Уи лара
дахьфашьаз азы акәу, сара атак иаажжәацәаны иахьысхәаз
азы акәу? Сара хымпада истахын атыхәтәаны сгәы иаа-
нагаз цабыргхар. Грушницки сышка илақәа ырцәгыаны
даапшит.

Атых акыр цахьан, асаат жәеиза азы сцеит сара
атәатцлақәа зхашьшыы иказ абульвар ашка гәлеира.
Ақалақь ыцәан, цъара-цъара пенцъырқәак рыкны цәымза
лашарақәак аацәйтцлашон акәымзар. Ашьха Машук иа-
цырганы илашьтыз ахрақәа ацта еиқәарақәа зфачны иказ
ркәакәа цәыффа еиқәатцәақәа убон: амрагылара акнытә

¹ Анцәа сызкәыхшоу, черкьезуп! (Француз бызшәоуп.)

² Шәымшәан сахкәажә, сара шәара шәыцныкәаф иақара сшәар-
таны сыказам. (Француз бызшәоуп).

амза кыдланы иѡеиуан; хара уахьыцшуаз иразынпсаха
икѡеицеиуа асыпса шкѡакѡакѡа зкѡыз ашьхақѡа уба-
уан. Аракатѡи акарулцѡа реикѡѡытыбжъкѡеи азырцха
зыхъқѡа уахыла ирхылтцуаз рышьтыбжьи илеилазѡаны
ицон: зны-зынла ататарцѡа рматив ашѡакѡа ирылыѡны
ауардын ѡыж бжьи иуахауаз иаалыѡуан апыккақѡа
аулицақѡа рѡы аешьяпы шытыбжъкѡа игоз. Сара снейны
игылаз кѡардѡык снықѡтѡан ахѡыцра салагеит... Истахын
сгѡы итоу зегъы аартны, тынчла азѡы иасхѡарц... Аха
дызуस्ताда исазхѡара?.. «Уажѡы икалтцозеишь Вера?»
Сазхѡыцуан сара... Убри аамтазы, уи лнапы аанкылар-
зы ахѡ ду сшѡар каларын.

Уи аамтазы, ашыр-шырхәа иааиуаз азәы ишьтыбжь
аасахит... икалап Грушниcki иакәзар... Ихататәкыа иоуп...

– Уабантэаауеи?

– Ахкәажә Лиговскаиа лыкнытә, – ихәеит уи мыцхәы хатыр ақәцаны, – Мери ашәа шпалхәоуа!..

– Иудыруама уара? – схәеит сара, – иутахызар суеисоит уара ушиункеру шылзымдыруа ала; ахкәажә пхәызба хымпада лгәы иаанагоит уара чынла уладыркәит хәа...

– Икалап ус лгэы иаанагозаргы! Аха сусс иалоузеи!..
– ихэеит уи ихээз акэзамкэа даеакы дазхэыцуа.

– Мап, сара хымпада агэрагара кастоит уи үс шакәү...

– Уара иудыруама иахъа шака гэгэала ахкөажө цхэызба дургэааз? Уара икоутцаз даараза ихэартамкөа дахэапшуеит; сара мчылатцэкъа агэра лсыргеит уара аб-зиа аазара шумаз, адунеи акны акыр шубахъаз, уи уара ахьмызглургарц зынзаск ишутахзамыз; ахкөажө цхэызба илхэеит уара узы зёыпшылара цэгёу пхамшьафок, зыхзымхакөачраны, зхы мцхэы бзиа избо азёы иауп хэа.

– Уи ашипка лыхъзом... Издыруада уара уи улыдгыларц утахызар?

– Сара даараза сгэы иалоуп макъана уи азин ахьсы-
мам аҥнытө...

«Охо! – аасгәахәт сара: – иҕалап уи акы дақә-
гәыгуазар...»

– Аиашазы, уара узыхәан еихагы еицәоуп, – дафын
Грушницки, – уажәшьта урти уареи шәеибадырра
уадафашт, – даараза сгәы иалоуп! Уи атаацәара сара из-
дыруа, ара иҕоу, атаацәарақәа зегы ратцкыс еиҕуп...

Сара гәаныла саапышәырччеит.

– Уажәы сара зегы ратцкыс еиҕысшыауа афнаҕа,
уи сара сыфнаҕа ауп, – схәеит сара сәырхасуа, сцараны
саныфагылоз.

– Аха исцәыумзан, уара иҕоутцаз уаххәны уҕазами?..

– Изакейтә газароузеи! Сара истаххар уатцәухатцәкә
ахкәажә лкны сҕалоит...

– Иаабахп...

– Уи моу, уара угәы иахәо аҕатцаразы ахкәажә
пхәызба слеиҕырбо салагоит...

– Уи уара уацәажәара зынзаскгы илтаххарым...

– Амала сара сазыцшуеит убри аминут – уара
уацәажәара лгәы анырҕыҕуа аамта... Абзиаразы!..

– Сара гьалдызра сцоит, – уажәшьта сара зынзаск
сзыцәо хәа сыҕазам... Усзызырф, еиҕуп, уаала хцап
аресторан ахь, уа ихәмаруеит... Сара истахуп уажәы
ацәанырра гәгәа соурацы...

– Иузеиҕысшыоит атцахара.

Сара афныҕа сцеит.

Маи 21.

Абар уажәшьта мчыбжык цахьеит, аха макәа-
на Лиговскаиеи сареи аибадырра хәа акагы хәамазам.
Сазыцшуеит аамта маншәала. Грушницки ага-
га еицш ахкәажә пхәызба дахьцалак длышьтоуп;
урт реицәажәара тыхәаптцәарак амазам: Мери лгәы
анбеиқәҕыҕри уи?.. Лан ари хшыфзышьтра азылузом,
избан акәзар, Грушницки пхәысхәафны дыҕазам. Абар
ан ллогика! Сара фынтә-хынтә рақара игәастеит Мери
лацшаала Грушницки ишҕа ахәацшрақәа иҕалтцоз, – уи
атыхәа цтцәатәуп.

Иацы Вера рацхъаза акэны азтэытцэыжэырта атцэцъ а́кны дааит... Уи лареи сареи ахацафэы ханеипылаз аахыс афны ддэылымтэзацызт. Хэыцъеггы хатцэақәа атцэцъ аш́ка еицындэықәахтэит. Вера лхы наркэны азы то, хэыт-хэытла исалхэеит:

– Уара иутахзами Лиговскаиеи уареи шэеи-бадырыц!.. Убра́ка ада уареи сареи даеацъара хэеикэшэазом...

Ахарадтара!.. Агэ́ыгыра! Аха уи сара исыкэнагоуп.

Аиашазы, уатцэы аресторан а́кны сиала инацхэоу абал рымоуп. Сара ахкэажэ цхэызба амазурка слыцкэашоит.

Маи 22.

Аресторан азал ауаа дукэа реизара иазалны и́калеит. Асаат 9 рзы зеггы еизахъан. Ахкэажэ цхэыс лыпцхаи лареи атцыхэтэаны иааит; ара́ка и́каз ахэсақәа рахьтэ ирацэафны ахкэажэ цхэызба блатцархэыла, цэымгла илыхэацшит, избан акэзар Мери ицшзаны гьамала лееилалхэон азы. Ара́каггы аристократкақәа ракэны зхы зыцхэазоз, ахэса ршыыцра рыцсы иатцатцэахны лара ина-лыдгылеит. Ишца́катцатэу? Ахэсаргэыцэахы́коу, хымцада ицэыртдышт еихауи еитцоуи ауаа. Грушницки а́пенцъыр атца́ка а́кны ихы-и́фы асаркыа иадыргэ́гэаланы илапш лыхмырпазакэа инцэа длыхэацшуан; Мери дивсны данцоз уафы еергъхэа иаагэеитартэ иш́ка даахырхэеит. Грушницки амра еицш даалашеит... Акэашарақәа иры-лагеит полиак кэашарала: уи ашьтахь иахэеит вальс. Амахмызқәа ахъхъа-ахъхъа аарыхгеит, ахэса рытцкоуқәа ышьытытцын ихагыежъаауа р́фыфархеит.

Сара цхэыс шэпа дук лышьтахь сгылан, урата-галантэи-агэилтэ цштэы змаз акэытцыхэақәа зхар-гылаз; уи илшэыз атцкы абабашыа XVIII-тэи XIX-тэи ашэышықәса алагамтазтэи аамтақәа угэаладыршэон, лхы-лэ́ы ацэа еикарамра, аграра иунарбон XVIII-

тәи ашәышықәса раан аамстцәа рҕазшә, лыхәда акантцытыра ду иқәгылаз афермуар¹ ихнаффон. Уи лара лыцныкәаф адрагәынтә капитан ус иалхәеит:

– Ари ахкәажә цхәызба Лиговскаиа ишаанагара икоу згабуп! Уамашә иубаша, дсыгәтасит, аха сминауатуп лымхәазеит, уимоу даахьахәын, лорнетла сара даасыхәапшит... Cest impayadle!..² Уи убаскак дзырцагьахаша илымоузеи? Хымпада уи лхы лырдыртәын...

– Уи азы аус еитцахарым! – атак аакаитцан, зыпхәыс лматтура иазхиаз акапитан, егы ауатахашка ифәынеихеит.

Иузымдыруа апхәыс лыцкәашара азин узтауа аракатәи азакәан схы иархәаны, убри аминут азытқәба, ахкәажә цхәызба сналыдгылан, вальск дсыркәашарц слыпхәеит.

Ахкәажә цхәызба агәыгъара илоуыз азы аччапшә лқышә иаакәыжжыз илулакь, еергьхәа, мчыла илтәахит; аха иаразнак леаапсахны, лара лзы зегьы дара ракәушәа, уи моу, лхы еихагьы хатыр лақәтцаны леықалцартә еипш лылшеит. Лнапқәа рацәак агәхьаа мкцәакәа сыхәда инықәтцашәа, хәычык лхы аганахь инахырнааны леанаақалца, хара акәашара хналагеит. Сара исыздыруам уаха дачәа зарак убаскак еихытаруази ихаацкәакәараны икази! Уи ицқьакәакәараза илалгафалгоз лыпсыц схы-сфәы иандон; авыр-вырхәа ххатцәиаауа авальс хахьыкәашоз зны-зынла зфызцәа ифарылкьоз шыытцәрак лыхцәы, амца зыцраз сфәы ифәхьысны ицон... Сара х-турк кастеит. (Уи уамашәатқәба ибзианы вальс дкәашоит). Ахкәажә цхәызба лыпсы лыхәламзо даапсеит, лыблақәа алашара рцәмачхеит, лқышә хәычкәа еергьхәа ус рхәеит: «merci, monsieur»³.

¹ Афермуар – ахә ду змоу абырлаштә хәдахатца.

² (Француз бызшәоуп). Ари рччага ссируп.

³ (Француз бызшәоуп). Итабуп ах.

Ғымтзакәә җашгылаз минутқәак рышьтахь, зынзаск ауаџтата исахъа аашьтыхны ус сҳәеит:

– Аҳкәажә пҳәызба, сара исахәит шәара зынзаск сшшәзымдыруазгы, сара сынасыпдаразы, шәара шәгәы иамахәоз кәстәеит хәа... Шәара сыжәбеит схыңараны... Итцабыргытқәкьоума нас ари?

– Шәара ишәтахума нас убас сгәы ишаанагаз дырәегьых агәра шәсыргарцы? – икалтәеит атак, дахыхәмаршәа, лхаҗсахъа аччапшь нықәтцаны. Уи аччапшь лхы-лҕы ианаакәлауа лара даараза илнаалоит.

– Сара, издыруада, шәара ңара иакәымк шәзыкас-тцазар, шәгәы нсырхазар, сақәитышәтә дырәегьых еихагы аиакәым кәстцарц, саташәымтцан хәа шәасхәаразы... Амала сара даараза истахын агәра шәсыргарц шәара сара сзы ашьыпка шшәымоу...

– Уи шәара шәзы даараза иус уадаџуп...

– Избан?..

– Ибзан акәзар, шәара хара җашка шәнеизом. Арт абалкәа лассы-лассы икамлозар акәхап.

Ари иаанагауа абри ауп, сазхәцит сара, урт рышә сара сзы наунагза иаркыуп хәа.

– Ижәдыруама, аҳкәажә пҳәызба, – сҳәеит сара акырза сгәы иаахъны, – аиакәым кәстцаз, икаитцаз шхәартам иара ихала данакәзба, дахьырхәтәым: уи убаскак игәахы еихагы ипжәаны, икаитцо ацәгъа даҗа убри акара ацитцар алшоит... ускан...

Иаахакәыршаны игылаз рыччабжы, нак-аак реикәкәынд-кәындбжы, сызҗыз ажәа саакәнахын саахъапшит. Ыба-хца шыаҗа снаџс гәыпџык ахацәа еилагylan. Урт дрылагылан аҳкәажә пҳәызбеи сареи ацәгъа хзыкатцара згәы итакыз адрагәынтә капитан. Уи даараза акы даргәырҗаны даман, инапы еихышыа, акыркырхәа дыччауа, иџызцәа дралацәкәысуан. Уи аамтаз, еидгылаз ргәып акнәтә аҳак (патынк) афрак ишәтцаны, ипццоу

дукәа иҕарчны, зхаҕы былдыз уаркалеиуа иҕаз ахкәажә
цхәызбалышкә ишьяҕақәа гарыгаеауа иҕааихеит: уи афы
дашьны дықан. Ари ауаф дышнеиуаз, ицхашьоз ахкәажә
цхәызба лацхья, инапкәа ишьтахь иаакатцаны даангы-
лан, ибла гәыграқәа ихәашьхахьаз еихмырсыгьзакәа
лара иналықәкны, ибжыы тахәаеа ус ихәеит:

– Пермете...¹ акрамоума нас уи!.. Баша амазурка
кәашарахь сшәыпцхәеит...

– Ишәтахузеи шәара? – атак калтцеит лыбжы
лызтымкаауа, илыкәшаны игылаз лыцхраарц шылтахыз
мәашьхуаз, зегьы днарыхәацшуа, о, рыцха! Лан хара
дықан, лааигәара лара илдыруази лыцныкәафцәеи хәа
уафы дыказамызт; ддиутантуп хәа сыкоуп азәы, ара
иҕалақәаз зегьы збаз, ауаа рыжәпара дналашьшь дцаны
иеитцәахит, ахтысқәа иҕалаз ртоурых иеалеимырхәразы.

– Ишца? – ихәеит афы иашьны иҕаз апатын, иара
ифызцәа игәы рхатцо игылаз адрагуынтә капитан
ишкә даалацәкәысын: – Ишәтахзами нас шәара?.. Сара
дырфегьых сшәыпцхәоит акәашарахь pour mazure...²
Шәара иҕалап шәгәы иаанагозар сара афы сашьуп хәа?
Уи акымзарак амазам!.. Еихагьы еиҕьны сшыкәашо ала
агәра шәсыргоит...

Сара игәастеит ахкәажә цхәызба лгәахыпжәареи
ашәареи рыкнытә лыцсы мацханы дкахарцы егьшлыг-
мыз.

Афы иашьны иҕаз апатын снеины снаидгылан,
имахәар интарсны иҕәгәацаза иаанкыланы, еихмыр-
сыгьзакәа иблахахақәа снархыпшыланы, уажәытдәкья
удәылтц хәа иасхәеит, – ашьтахь дырфегьых сара ус

¹ (Француз бызшәоуп). Сақәитызааит.

² Pour mazure, француз бызшәоуп, афы иашьны иҕоу апатын
итахуп француз бызшәала ихәарц «амазурка», аха амцхәрас ихәеит
«мацура».

нацыстцеит, – ахкэажэ пхэызба акыртцеит сара ажэа
сылтахыоуижьтэи амазурка дсыцкэашарц.

– Ишцакахтари нас!.. Даеазны! – ихэан, уи даачча-
ны, ипхашьаны игылаз ифызцэа рышка ифынеихеит. Урт
уи аминут азы дрыманы даеа уатахк ахь ицауеит.

Сара уаха зтахымыз алацш хаакэакэараза
иаасыхэацшит.

Ахкэажэ пхэызба лан лышка днеины икалакэаз зе-
ггы лалхэеит: ахкэажэ сара сахыйказ аалыцшаан, хатыр
дула итабуп хэа салхэеит. Уи исалхэеит сани лареи ше-
ибадыруз, насггы саб иахэшыцэа рыбжеихарафыки ла-
реи еифызцэаны ишыказ.

– Сара исыздыруам изыхкыаз абыржэраанза шэареи
хареи хаибамдырра, – нацылтцеит лара, – аха аиаша
ами, уи зхароу шэара азэзатцэык шэоуп; уафы ишим-
бац ала шэара ауаа шэырцэтэымуеит. Сара сгэы иаана-
гоит сысасаирта ахауа цкыа шэара шэылахь-еикэтцара
ицкыа-шэкыа икэнатцап хэа... Итцабыргыми?

Ахкэажэ исалхэаз атакс иласхэеит
дарбаны-заа-лакггы абри еипш данакэшэо азы итцэахны
имоу ажэа еипш икоу акы.

Акадрильтэ кэашара игэыптцэагаха, тыхэаптцэарак
амазамызт.

Атдыхэтэаны, иаразнак амазурка архэара иалагеит;
ахкэажэ пхэызбеи сареи хнеины хазы хнатэеит.

Афыжэны иказ апатын итэы акэзааит, анкыатэи
сказшыакэа ртэы акэзааит, Грушницки итэы акэзааит,
ахкэажэ пхэызба сара акымзаракы лгэаласмыршэа-
зеит. Уажэраанза дзыкэшэакэаз рзы згэахы пдыжэжэоз
ахкэажэ пхэызба хэычы-хэычла лгэы лхаштуан; лха-
фы цшза хэычы ааихаччеит; уи ихаакэакэараза дыхэ-
маруан; лцэажэара имачзамкэан абзцхафырра алан,
ицкыакэакэараза, еилыхха икан; уи агэабгантара икалтцоз
даараза итцаулан... Сара, даараза зеилкаара цэгьоу

ажәәкәа рыла уи илеилсыркааит бзиа дызбоижьтәи акыр шаатцуаз. Ахкәажә пхәызба лхы лалыркәын хәычык даақапшьхейт.

– Шәара уамашәа икоу уафуп, – лхәейт ашьтахь лара, лхы дфаханы, лыбла қаруа хаакәа сара сышка иаарханы, мчыла дааччауа.

– Сара истахымызт шәарей сарей хаибадырыц, – сафын ахәара, – избан акәзар шәыцныкәара зтаху ауаа рхыпхьазара даараза ирацәафуп. Убри акнытә сара сацәшәейт урт срылазыр хәа.

– Шәара амала баша шәшәон! Урт зегьы гәырфәыгыфәоуп...

– Зегьу! Зегьы гәырфәыгыфәәну?

Уи лыблакәа еихмырсыгъзакәа сара инткааны даасыхәапшит, акы лгәалалыршәарацы лтахызшәа. Уи ашьтахь дырфегьых хәычык дқапшьза дааицрашәан, атыхәтәаны инакәыргәгәаны ус лхәейт: – Зегьы!

– Сара сфыз Грушницкигы дгәырфәыгыгоума?

– Уи шәара дышәфызгоума? – лхәейт ахкәажә пхәызба рацәак агәра лзымгауа.

– Аиеи.

– Уи агәырфәыгыфәә рышка дыпхьазам...

– Аха анасыпдакәа дырхыпхьазалоуп, – схәейт сара сааччаны.

– Ииашоуп! Уи шәара шәзы иччархәми? Сара истахын убри итыцафы шәара шәыкәзаарцы...

– Ишцасхәари? Зны сара иункераны сыкан, аиашами исхәаша, уи сара исхызгахьоу аамтакәа зегьы ирейгьны икоу, сыцстазаара аамтакәа ируакны икан!

– Уи мшәан диункерума?.. – лхәейт лара иаарццакны, настгы инацылтейт: – Сара сгәы иаанагон...

– Шәгәы иаанагозеи шәара?..

– Акымзарак!.. Дызустада ари апхәыс?

Хазлацәажәоз даеаганкахь иниасын, уаха уи атызшәа иацхәмтейт.

Абар амазурка архэара иалгеит, бзиала хэа еибыхэаны хааипыртцит. Ахэса дасу рыфныкакэа ицеит... Сара уаххэафара сышцоз Вернери сареи хайкэшэеит.

– Ахы! – ихэеит уи: – абас ауп уара ушыкоу! Ахкэажэ пхэызба хымпада лцсра аамта дахшэырцаанза шэеибадырыц шэтахзамызт.

– Сара еигъыз кастеит, – атак истеит уи сара: ахкэажэ пхэызба абал акны лыцсмачхара дацэысыхъчеит!..

– Ишцакалеи уи? Исахэишь!..

– Мап, шэхала еилышэкаа, – о, шэара адунеи акны зегъы еилызкаауа!

Маи 23.

Хэылбыхэа асаат бжбба ирылгарц егырыгымкэа сара абуйвар афы сыгэлеиуан. Грушницки харантэ саниба, сара сышка дааит: уи ифныцшылара ала иубон гэыргыарак даманы дшыказ. Грушницки снапы рыгэгэаны иааникылан, гэак бжбыла ус ихэеит:

– Даараза итабуп хэа уасхэоит, уара Печорин... Уара сеилукаауама сара?..

– Мап, сгэы иаанагауеит табуп хэа сахэара иапсазам хэа, атак наистеит сара, хымпада табуп хэа сахэара сынамыс зынзаск иатахзамкэа.

– Ишца? Иацы икалаз? Уи уара иухаштыма?.. Мери сара икалаз зегъы салхэеит...

– Ишца? Уажэшьта шэара шэускэа зегъы нак-аак ишэзеицеипшны икалама? Табуп хэагъы еицышэхэома?..

– Усызырф, – ихэеит Грушницки ихы даараза хатыр ақэтданы: – акы еипшымкэа сухэоит сыбзиаба-ра уахымхэмарырц, усфызаны уанхарацы утахызар... Икоу уасхэап, сара сыпсеипш бзиа дызбоит. Сгэы иаанагоит, сагьақэгэыгуеит, ларгъы сара бзиа сылбауеит хэа... сара аказы сухэоит уара: иахъа уара урт ркны укалоит; агэра сырга, зегъы шгэоутауа ала: уи еипш аус икоу афы сара саткыс уара еиха апышэа умоуп, сара сеиха уара ахэса еигъны иудыруеит... Ахэса! Ахэса! Дызууста урт

еирызкаауа? Хаґсахьала рыччара иунарбауа, рґэы иа-анагауа зынзаск еипшзам, ианцәажәо ирхәауа ауафы настха даргылоит... Зны-зынла урт иаразнак ирдыруе-ит, еилыркаауеит хґэы итатцәахны ихамоу амаза, зны-зынлах, иаахтытцәкьаны ироухәогыи рзеилкаауам... Абар, иаххәап, ахкәажә цхәызба: иацы лыбла хаарақәа абзиабара рыманы иґан, сара сахь ихан, аха иахьа урт аблахаарақәа итааза, ихьшәашәаза ауп ишыґоу...

– Иґалап уи азәы ихкьазар, – атак истеит сара,

– Уара иарбанызаалакгыи зеггы рґэы ихәартам ауп иубауа... Уматериалиступ! – иацитцеит Грушницки цәымыґхарыла. – Аха сґэы иаанагоит ацсабара атызшәа алацәажәарахь хәиасыр еиха еиґуп хәа, – нас уи ихы игәы дақәгәырґьаны, самырґкәыл ажәа бзиаак ихәаз цышья даалахґыххеит.

Асаат жәба рзы хыиґьеггыи хәиманы ахкәажә лышґка хцеит.

Вера лыфны хәфсны ханнеиуаз, лара дызбеит аґенцьыр ааигәара. Лареи сареи наґ-ааґ хәлацшқәа не-имаадеит. Хара хашьтахь дук мыртцкәа Вера Лиговскаиараа рысасааирта азал даафналеит. Ахкәажә сара слыуоушәа Вера сыллырдырит. Ачаи аажәуан; асасцәа рацәафын; зеггы иахзеипшыз акы хәлацәажәон. Сара истахын ахкәажә лґэы сахәарц, алаф схәон, фынтә-хынтә раґара гәык-цсык алатцәкьа ахкәажә дсырччахьан; ахкәажә цхәызбагыи шаґантә илтаххахьаз аґырґырхәа дааччарц, аха уи азеипш роль арамка атымтцразы илу-лакгыи мчыла лееиқәылкуан: уи лґэы иаанакон атынчра, рацәак ґымтра лара еиха илнаалозшәа, – иґалап уи ашыиґка лмыхьуазтгыи. Сґэы иаанагоит Грушницки даараза даргәырґьауан хәа сара сыччара, сыхәмарра ахкәажә цхәызба аґкы ахьылнамтоз.

Ачаи анаажә ашьтахь зеггы азал ахь хцеит.

– Бґэы иахәама бара бахьсзызырґуаз, Вера? – схәеит сара, саныналывсуаз аамтазы.

Сара иаасыхәәпшит табуп зхәәуаз, абзиабара этдз уи лыблахаарақәа, урт аблахаарақәеи сареи хаибадыруеит; анкьа зны урт сара сзы игәазырхага дуззаны икан. Ахкәажә лызтаб днаганы афортепиано днадлыртәалеит; зегьы лыхәо иалагеит ашәак лхәаразы, – сара ґыстзомызт, ааилаффра икалаз схы иархәаны, ґымтзакәа, Вера дсы-маны аценцьыр ашка снеит. Истахын уи иласхәарц лареи сареи иахзеипшыз ус гәгәак. Аха ибашахеит...

Амала ахкәажә пхәызба даараза лгәы иалан сара рацәак хырфәа ахьылзыкасымтдоз, зегьы сзеипшушәа сахьыказ азы. Уи еилыскааит лыбла цырцырқәа, игәааны иказ, знызатцәык иаасыхәәпшыз рыла... О, сара уамашәа ибзианы еилыскаауеит, икьаґены, аха ахґа еипш апкацахәа инаулкауа, ґахатдас ґымтзакәа, ицәажәуа, ирхәауа!..

Ахкәажә пхәызба ашәахәара далагеит: лыбжыи цәгьазам, аха лара лашәа-хәашьа хәартам... Аиашазы, сара сазызырфзомызт. Аха Грушницки лґапхьа аро-иаль имашьхәылтцқәа нықәыргыланы, ихаґы инатцыргәа, дахьлыхәәпшуаз илақәа рыла дифон, насгьы есминут ибжыи нытцакны ихәон: «charmant! délicieux!»¹

– Усзызырф, – лхәеит Вера: – сара истахым схатцеи уареи шәеибадырырц, аха уара хымпада ахкәажә уелгәаурпхароуп; уи уара узы иус мариоуп: уара иулшоит иутаху зегьы каутдарц. Уареи сареи абрака мацара ауп хахьеикәшәалаша...

– Абрака мацароуп?..

Вера даакапшьхан, даґын ацәажәара:

– Иудыруама сара уара сшухәуф; ианакәызаалакгьы уара иутахым хәа акы касымтцаызт... уи азы сара анаказаниа соуеит: уара угәы сыхшәашт! Аха уеизгьы, сара истахыуп сахатыр сыхьчарц... Уи зыстаху схазы акәзам: исхәо штцабыргу уара зеипшыкам алатцкьа иудыруеит!..

¹ (Француз бызшәоуп) charmant! délicieux! – Ихазыноуп, исси-руп!

О, сара сухэоит уара: пыха еипш итацэу агэыграқеи, уара узы зеггы дара ракэушэа ухышэашэареи рыла сыумыргэакрацы: икалап сара дук хара имгакэа сыпсыр, избоит есымшааираггы еиха-еиха сыштцыкэкэауа... Убас шакэуггы, сара пхыакатэи ацстазаара сазхэыцуа хэа сыказам, сара уара затэык уоуп сзызхэыцуа... Шэара ахацэа ацстазаара бзиа, гэык-псыкала шэнапы аанызкылауа дшэыздырзом... Сара, скэуеит уара ула, санузызырфуа убаскак уамашэа икоу агэеизхара, агэахэара дузза соуеит, амцабз еипш ицахэцахэуа икоу агэыдкылара алаггы исхазмырштүа, сгэы зымпсахуа.

Уи аамтазы ахкэажэ пхэызба Мери ашэахэара да-кэытхьан. Иаалыкэыршаны бжы рацэала аехэапхыыз-кэа аагеит; зеггы рышытахь сара лара лэы снеин ашэа шылхэоз азы, исыздырам ишысхэаз, аха инеилажэжэашэа акы наласхэеит.

Ахкэажэ пхэызба лхы-лэы аалырхэмарын, цакатэи лкышэ хыхьтэи ифацырхэхэаны, рацэак иаапшзацэамкэа днеин днатэеит.

– Сара сзы уи еихаггы иехэапхьзуп, – лхэеит лара, – шэара сара зынзаскгы шэахьсзымзырфуаз; издыруада шэара амузыка бзиа ишэымбозар?..

– Бзиа ишпэсымбои... еихаразак крыфаншьтахь.

– Грушницки диашазаап, шэара шэзы апрозатэ гьа-ма ауп имоу хэа анихэоз... Сарггы избеит шэара амузыка агостроном, аганахьала бзиа ишыжэбо...

– Дырфеггых шэара ашыпца шэымоуп: сара зынзаскгы гострономс аус зузом, – сара сызфыдоуп, аха амузыка, крыфаншьтахь уафы дарцэоит, крыфаншьтахь ацэара даара ибзиоуп: ус анакэха, сара амузыка бзиа избоит ахақымра аганахьалаггы. Уахынла акэзар, амузыка сара зынзаскгы исзычхазом, сдакэа ирпырхагоушэа избоит: амузыка абжы сахар ма мыцхэы сгэы канажбу-еит, мамзаргь саргэыргьацэоит. Урт афбаггы гэфыгыгоуп,

агэыргъареи ма алахъеикэтцареи урымтозар. Аха ауаа рыгэта алахъеикэтцара даараза иччархэп, иара убас мыцхэы агэыргъарагы рацэак иееим...

Ахкэажэ пхэызба исхэоз атыхэанынза дазым-зырфзакэа наӀ днасыпыртцны, днеины Грушницки иааигэара днатэеит. Урт рацэак цакы змамыз акы иала-цэажэон: ахкэажэ пхэызба еилгацэамкэа, наsgы илхэоз агэра мгацэакэа атак илтон Грушницки. Амала лара илтахын лыхшыф кыдтцаны дизызырфуашэа илырбарц, избан акэзар уи зны-зынла лказшыа уамашэа ибаны дылфэапшуан. Итахын лара итынчмыз лказшыа, фнутцкала дыргэатеиуа дызмаз еиликаарц...

Аха сара беилыскааит, сыхаара ахкэажэ пхэызба, уажэшьта бейхьча! Бара ибтахуп убри аманат алатцэкыа бшыа бурц, сара схамабзиара атэы алабтцарц, – уи ак-гы бзалхуам! Аибашыра хабжызаааит аныбхэа, сара рыцхашыарак сымазамкэа скалоит.

Убри ауха, ара хаканатцы, сара фынтэ-хынтэ ракара Грушницкии лареи реицэажэара счалазгалеит, аха ах-кэажэ пхэызба сара исхэаз ажэакэа ихышэашэаза дыр-пылеит. Атыхэтэаны даараза агэала шсымаз наӀ сна-рыдтцны сцеит. Ахкэажэ пхэызба лгэы тыпрааны ицон; убастцэкыа акэын Грушницкигы дшыказ. Шэгэыргъала, сфызцэа, шэгэыргъала!.. Шэара шэгэыргъара рацэак антцыра аиуам!.. Ишпкаастцари? Сара исымоуп ацэалашэара... апхэызбеи сареи рацхыаза ханеибадыруа иаразнак шыпцкада еилыскаауеит уи бзиа сылбараны дыкоу дыкаму...

Убри ауха егырт саамтакэа схызгеит Вера лааигэара, хазхаратцэкыагы ажэытэ ажэабжыкэа хрылацэажэеит... Абаскак сара Вера бзиа сзылбауа, аиашазын исызды-руам! Амала уамашэа иубаша, сара агазара казшыа баапцскаа исымоу, сыгха хэыцкэа зегы Вера леипш дафа пхэыск илыздырзом... Ихэартам ацэгыа абаскак ауафы датэнатэуама?..

Грушницкии сареи хайманы хдэылтцны хёынаххейт, аулицаёы смахээр ааникылан, акраамта ёымтзакёа хашнеиуаз ус ихёейт:

– Нас изакёызей?

«Уара угазоуп» хёа иасхээрц стаххейт сара, аха иаасыгчхан, сыжёоахыркёа саартасит.

Маи 29.

Абарт амшкёа зегъы рзы сара ссистема цъара саацёхъгыланы хёа скамлейт. Ахкёажё пхёызба сара сцёажёашъа лгёы иахёо далагейт, уи сара иласхёейт сыпстазаара аёынтёи интересны иказ хтыскёак. Урткёа рыштахъ ахкёажё пхёызба сара хырзаманк злоу азёы сакёушёа лбо далагейт. Сара адунеи икёу ауаа зегъы, ейхаразак ауаёы ицёанырра, сахыччон; уи лара даршёауа далагейт. Лара даныкоу, баша цёажёарак азы Грушницкии сареи хайулыжъом. Уи иказшьакёа икалтцакёоу рзы ёынтё-хынтё ракара хыччара-цышёырччарала атак илтахёейт. Аха Грушницки днеины даныналыд-гылалакъ сара иаразнак аёыцъегъы иааизныжъны нак снарпыртцны сцауан; икалап цёала икалтцазар, аха рапхъа ус аныкаста, лара акырза даргёыргёейт; аёынтё раан сара дсызгёааит; ахынтё раан – Грушницки.

– Шёара рацёак шёхы хатыр акёшётцазом, – хёа салхёейт уи сара иацы, – шёгёы изаанагозеи шёара Грушницки икны сара ейха агёымёыгъра сымоуп хёа?

Сара исхёейт схатёгёацхаразы сёыза инасып сшаеигзоз...

– Сара сынасыпгъы, – иацылтцейт лара.

Сыблакёа ейхмырсыгъзакёа инткааны ахкёажё пхёызба сналыхёацшны, нас сара ейха схы хатыр аакётцаны сёаакастцейт. Уи ашьтахъ аёны хёлаанза ахкёажё пхёызба ажёазатцёыйкгъы ласымхёазейт... Ахёылбыгёха хёыцрак дтаганаланы даман, иахъа шыжъымтан атцёцъ акны зынзаск лылахъ ейхагъы ейкёын. Сара снейны саныналыдгыла, ахкёажё пхёызба

рацэак лхшыџ азымшытзакэа, ацсабара атызшэа ауп хэа сыкоуп Грушницки иеадцаланы илеихэоз дазызырџуан. Сара сшаагэалтаз еипштџкэа лара акыркархэа аччара далагеит, (уи лыччашы даараза иманшэаламызт), сара сгэалымтазашэа катцаны. Уи аамтазы сара нак снаскыан, мазала слызкылыпшуа салагеит; ахкэажэ пхэызба илацэажэоз икынтэ нак лџы налырхэын, џынтэ дааџархаси Хымпада Грушницки лгэахы питџеит. Дырџегых даџа џымш слацэажэарым.

Ииун 3.

Сара лассы-лассы схи сазтаауеит, избан, убаскак џышэалатџкэа сзашыџоузеи, ианакэызаалакгы ихысхырц истахым, пхэысс иаазгарацы икам азгаб-џа бзиа сылбаразы? Иазнауази апхэыс џырбара? Вера сара еиха бзиа сылбоит, Мери зны бзиа сылбо дкалаанза; уи латцкыс еигу, ипшзоу азэы дыкам хэа сгэы иаанагозар, икаларын ускан ари уаџы дызмышэо аус сеалазгалар...

Аха уи зынзаск ус иказам! Ус анакэха, хара џара апхыатэи ашыкэскэа раан абзиабара иамоу акэзам хзыргэакуа, пхэыск лахытэи даџа пхэыск лышка хаiazгауа, хбаны иаанымхауа апхэыс даабаанза; убаскан хашыталоит хара апхэыс лымпсахра – гыткалаа, хэашыак амамкэа абзиабара... уи тыхэаптџара змам агэакра мазас иамоу – уаџы илымшауа акны агэтакы анагзара, даџакала иухэозар, уи аус атыхэтэанынза анагара ауп.

Изакэызеи сара абаскак сзыргэатеиуа? Грушницки ситцашыыцуама? Рыцха, уитцашыыцыртэ еипш акгы каимтцазеит. Мамзаргы, издыруада, акы иапцазам, аха еитцахара зыкэзам ацэанырра иахнаркатцозар иахзааигэоу аџыза ибзиабара апырхагахара ххазы гэахэа хэычык акатцаразы, уи уаха атахымкэа дгэааны даныкоу, зыгэра згарызеи хэа дануазтаауа абас еипш иахэаразы:

– Сыхаара сыкэла, саргы, уара уеипштџкэа сыхыхэит! Аха ус егы иказаргы, иумбои шыыбжыхыа сџоит,

уахъхъа сфоит, стынчза сыцѐоит, настгы сгѐы иаанагоит кык-фыкда, лагырзда тынч ацсыха соуп хѐа!

Аха дыкоуп зыцстазаара иазгѐыкуа, ыцц иѐагылаз аѐѐыпш, хѐашъак амазамкѐа агѐацхара дузза змоу. Уи ашѐтеипш икоу, рацхъазатѐи амрашѐахѐа аннаѐѐшѐалакъ афѐы хаара бзиа зегъы ахнахуеит; убри аминут азы уи ашѐт ааѐыхны, узхара унафыѐны, нас иршѐны амѐа иануршѐлароуп: издыруада, избо азѐы ишьтихыр! Сара схатѐ цѐаныррала избоит сымѐа ацыхъа иаасыѐѐшѐауа зегъылбааздарацытѐра зѐѐымапсыцѐгъарашсымоу: сара ауаѐы игѐаѐкреи игѐыргъареи срыхѐацшуеит сара стѐала мацара, сыпсы амч айѐѐырхаразы истаху фатѐык еипш. Уажѐшьта сара абзиабара сѐырхагаханы, ахагара сылшауа хѐа сыказам; намысла абзиабара исымаз изыхъыалакгы ишьтаркъацуп, аха уи даѐеаѐъара ахы цѐырнагеит. Избан акѐзар намысла абзиабара, амчра агара азхъра иаѐызоуп. Сара зегъы реиха сгѐы иахѐауа – сыкѐша-мыкѐша икоу зегъы снапаѐы аагара; уѐѐанырраѐы абзиабарей, ампсахрей, ашѐарей раарпшра – уи амчра агаразы зегъы реихаггы иргѐыргъаганы иказами? Иарбанызаалакгы зинк хѐа акы умазамкѐа азѐы изы ма ургѐаѐѐызар, ма ургѐыргъагазар – убри акѐзами мшѐан хара хѐагъара фатѐы хаас иамоу? Изаѐѐызей нас анасып? Итамаму аѐагъара. Сара адунеи аѐкны зегъы среигъны, зегъы ратцкыс амч сыманы схы сыпхъазауазар, ускан сара насып ду сыманы сѐалоит: зегъы сара бзиа сырбауазар, ускан тѐыхѐапцѐара змам абзиабара сыманы схы иадыз-бало сѐалон. Аѐѐгъа аѐѐгъа ахылѐеиаауеит: аѐхъазатѐи агѐаѐкра аилкаара унаѐоит даѐеазѐы иргѐаѐкра шаѐа иргѐыргъагоу; ауаѐы акы иахмыркъакѐа, акы алихырц итахымкѐа аѐѐгъа ихы иташѐарц залшом: агѐѐакы (аидеиа) аѐсабара иахылтѐуеит, ихѐеит азѐы; урт агѐѐакѐа (аидеиаѐѐа) анилакъ, аѐсабара аформа, асахъа анаѐоит. Уи аформа аусура иалагоит; аидеиа дукѐа зхаѐы ииуа ауаѐы зегъы реихаггы аѐышѐараѐѐа мѐаѐигоит; убри

аќынтәи ауафы агени, ачиновник истол иадырќацылоу, ма дыпсыроуп, ма дхагахароуп, алеишәа бзиа змоу, итәаны зыпстазаара зхызгауа, адау еипш амаха-шъаха змоу, зхы ашъа азлеины ипсуа иеипш.

Абзиабара аидеиа апхъазатәи иара иҕиара аипш ауп ишыкоу; уи агәы аҕара, агәычкәынра иатәуп. Убри ала зыпстазаара зегъы зхызгарцы зтаху, убри ала еснагъ къаф зуларц згәы иаанагауа уаха зтахым агаза иоуп: тынч еиқәышышъы инеиуа азиаскәа рахътә ирацәоуп рхытцхыртаҕы зырфашла еилтәраа иқәпақәсуа, цъара итаҕео, цъара ихыҕео, илбаакъаны, иццакы-ццакуа илеиуа, аха урт рахътә зиас затцәыкгъы ыказам амшын агәакынза ашәах ргыланы ифны ицауа. Аха уи атынчра еихарак итәаху амч ду иазкыуп; ахшыф, ацәанырреи, атәулареи ирымоу иаалыркъаны азаара змоу еипш акалара атахым; апсы гәакузааит, апсы къаф ауазааит, есқынгъы иара ахатәы қасабра канатдоит убас иказарц ахәтоуп хәа; иара иадыруеит гәакрада есқынагъы амра шоура ыказаргъы апсы шарфәуа; иара ахатәы пстазаара иалпхоит – иаргәыбзыгуеит, насгъы ахы ахьнархәуеит, ахәычы бзиа ирбауа еипш. Абри еипш икоу ахдырра ду акны ауп ауафы анцәа аиаша шыкайтдо анеиликаауа.

Абарт изфыз абгъыцқәа срыпхьо саналага, сара игәастеит сызлагаз схәыцра аќынтәи сшымфәхкәаз. Аха гәакрас икоузеи?.. Мшәан, ари изыфәуа ажурнал схазыхәан изыфәуеит. Ус анакәха, уи ажурнал ианыстдо зегъы, мышкы зны сара сзыхәан икалоит акырза иапсоу гәалашәараны.

Грушницки дааин, сыхәда иеаахаиҗыт, – уи афидерра иртеит. Хара иаажәит ашампанфы. Грушницки дишьтаххы ахақым Вернер даафналоит.

– Сара иудысныхәалом, – иеихәеит уи Грушницки.

– Избан?

– Избан акәзар, асалдат ишинел уара даараза иунаалоит. Иумдыруеи, ашъака арматәа аратәи азтәы-

тэы аёы изаху уара изакэызаалакгы ибзиоу хэа акгы шунамтауа... Иубома, уара уажэраанза азэы уиеипшзамкэа укэ, уажэшьтарнахыс азеипш пкара уатцанакуа укалоит.

– Ихэала, ихэала ахақым! Уара сара стэыргара узапырхагахом. Уи издыруам, – инацитцеит Грушницик слымха даатахэытхэытны, – шака агэыгра ду сыртаз абарт ачынкэа... О, ачынкэа, ачынкэа! Шэара ишэықэгылоу аетцэакэа, сара сымца аетцэакэа ракэны икоуп... Мап! Сара уажэшьта зынзаск насып сыманы схы сыпхэазоит.

– Уара ухэццома хара атабгарахь хэхьцауа гэлеира? – сиязцааит уи сара.

– Сароу? Сыматэакэа рзахаанза сара зынзаск схы лсырбом ахкэажэ пхэызба.

– Уара агэыргара шумоу ласхэарц сыдутцома?..

– Мап, сухэоит илоумхэарц... Сара истэхуп дсыргачамкыр...

– Аха уеизгы ишсоухэара, Мери уареи шэускэа зеипшроу?

Грушницик даапхашьан, хэыцрак дынтанагалеит: иара итахын дыгхэарц, амц ихэарц, – аха инамыс иатцанамкит, настгы дацэыпхашьон аиаша ахэара.

– Угэы ишцаанаго, бзиа улбома уара?

– Бзиа улбома ба? Анцэа срыцхашьа, Печорин, изакэқэоузеи уара угэы иаанагақэоу!.. Иаразнак ус ирласны икалома?.. Уи хымпада абзиабара лымазаргы, хар змам апхэыс бзиа узбоит хэа лхэома...

– Ибзиоуп! Нас уара утэала хар змам ауафы абзиабара азбахэ атэы ихэара калома?..

– Еех, сашьа! Зегы кэзшьак-кэзшьак рымоуп: еихарак ажэала имхэазакэа, гэаныла, цэала еилыркаауеит...

– Уи иашоуп... Аблақэа рёы хзыпхэауа абзиабара мацара, апхэыс акымзarak лыднатцэом, убарт ажэакэа

реипш... Уеыхъча, Грушници, ахкэажэ цхэызба уара ул-
жьоит...

– Лароу?.. – ихэеит Грушници ажэѡан датцапшуа,
настгы хамхацагъарала даапышэырччаны. – Сара
даараза сгэы уалоуп, Печорин!..

Уи дцеит.

Ахэылбыха ауаа рацэѡны шыапыла ицеит
атабгарахъ...

Атцара ду змоу ргэы излаанаго ала, ари атабгара
еикэтэахыоу авулкан еипшны ауп ишыкоу; уи ыкоуп
Машук ашьха афынаарафы, акалакъ верск иналганы.
Уи атабгарахы унанагоит амѡахэаста па хэычы, ахра
ѣкъарақеи ақэыцрақеи ирыбжысны инеиуа; ахэы
ханхалоз слыцхрааразы ахкэажэ цхэызба снапы налсыр-
кит. Уи агэлеира ҳафнатцы снапы цъара иааулмыжзеит.

Хара ҳаицэажэара ацэгъа злоу ажэақэа рыла
ҳалагеит: сара салагеит ҳара иаадыруз агэлеирафы
ихацзи ихацмызи ртэы ахэара. Рацхъа салацэажэон
урт рхыччарақэа ртэы, нас исхэо салагеит урт ргазара
атызшэа. Сара ѡнутқала абылра салагеит. Апхъа
хэмаррыла салагеит, аха салгеит гэыкалатцэкъа
ацэгъазықатцарала. Апхъа уртқэа лгэы арфыхон, аха нас
даршэо иалагеит.

– Шэара ишэартоу уаѡуп! – лхэеит лара: – Сара
еиха еигъысшыоит абна агэтаны ауаѡшьѡы иахэызба
сықэшэар, шэара шэыбз схысыр атқкыс... Сара
хэмаррада шэыхэоит: сара сзы екэымк шэхэарацы
шэгэы ианаанагауа, ахэызба аашытыхны сара сышэ-
шыы, – сгэы иаанагоит уи шэара шэзы рацэак иус
уадаѡзам хэа.

– Сара ауаѡы дызшыуа сиеипшума?..

– Шэара шэеицэоуп...

Сара минутк саахэыцын, нас сгэы атцанынза
инеизшэа сѡаақастцан, убас схэеит:

– Ааи, абас акэын саныхэычыз аахысгы лахынтас
исымаз!

Зегы сара схы-сёы ианырбаалон агазара, ускан
исымамыз; аха урт исыдыркылақоз иашахейт. Сара
стынчын – аха дыхцароуп хёа авба сыртон: ускан
сгёы итоу сзымхёо скалейт. Сгэатцанынза сцёа ианы-
руан абзиабарей ацёгъарей; дызустзаалакгы азёы
сиргёыбзыгуамызт, зегы ахымзг сдыргон: сара скалейт
сыцёгъахэыцыфны; сылахъ тацшылара цёгъаны, – егъырт
ахёыцкёа иччо-ихёмаруа ирбалакь рхёон; сара урт рейха
схы ейханы исыцхъазон, аха сара дара раткыс сларкёны
сдыргылон. Ускан сара стцашыцыфны скалейт. Сара аду-
ней зегы бзиа абара сазхиан – аха сара азёгы сизей-
лымкаайт; нас сара истейт ауафы ибзиамбара. Цштёык
змазамыз сара сёара ииасит схи ацсабарей рейкёпарала;
ахыччара сацёшёаны, ейха ейгъыз сара сцёаныррақёа
стцёахуан сгэатцан: урт уака ицсуан. Сара исхёон аиаша,
аха сыгёра ргомызт: ускан салагейт амцхёара: ацсабарей
адуней аёы инхо еизырхагас ирымоу анеилыскаа, сара
анаукеи аказарей ркны сдырфны скалейт, настгы из-
бон, шёоуки, имгёакзакёа, казарада анасыц шрымаз.
Убас ейцш икоу анасыц аапсарак агёхъаа мкзакёа
сазыкёцон. Убри аамтазы, сара сгёаёы иит амшёара,
аха атапанча ахы ала ирхёышётёуа амшёара акёым
сгёаёы ииз. Сгёаёы иит ихёшёашёоу, мчы змазам, гу-
зианрала ихёоу аёапышёарччара змоу амшёара. Сара
скалейт зхада хы бзиа изымбауа хымхёаны: сара сыцсы
абжак цсны икан, уи фейт, изыттит, ацсы ахыттит, нас
сгёы иаамсцаан иршёны нак икасыжыт, – уи аамтазы,
егыи сгёы абжа ацсы ахёага тан, зегы иргёапхоз азы,
ус ишыказ азёгы изгёамтейт, избан акёзар сгёы ицсны
иказ абжа ацсы штаз азёгы издыруамызт: аха уажёы
сара сгёаёы ишёырёыхейт исцёыцсхъаз сгёы абжа
агёалашёара, убри азоуп сара исцёыцсыз сгёы ахтцара
ианыстцаз сзышёзапхъаз. Ирацёафуп, анышёынтрақёа

рыкны афырақәа ианыртцауа ччархәыс измоу, аха сара сзы уи ччархәзам, еихарак урт афымтақәа атцакы ирымоу анысгәалашәалакь. Ус егьа иказаргьы, сара сшәыхәазом, сгәы иаанаго шәара шәақәшахатхарц: сара сказшьа шәара шәзы иччархәшәа иказар – ишышәтаху, шәахыччала: заанатцы агәра шәсыргоит уи сара зынзаскгьы сгәы шыс-намырхьуа.

Убри аминут азы лыблақәа снархыпшылеит: урт алағырз хакәкәала ирхын; снапы ахьылкыз, лнапы ақыць-қыцьра иафын; лзыгқәа қапшь-қапшьза амцабз рыхкьон; уи сара даараза срыцхалшьеит! Агәакра – ацәанырра, ахәса зегьы, иаразнак иаармарианы ири-ааиуа анапхыцқәа, усқан апышәа змамыз, лгәы цшқа иаланатцеит. Ханаиааиуанатцы, илхәо лғамшәо дыкан, азәгьы диахәмарзомызт, – уи уафы дзызхәыцша акы акәны икан!

Хара атабгарафәы хнеит; ахәса рыцныкәащәа аан-рыжьит, аха лара сара снапы аулыжьуамызт. Аратәи ауаа алаф ирхәоз лара дарччомызт; дызхыкәгылаз ахрафкьара лара даршәомызт, уи аамтазы егырт ахәсахыцқәа аку-сыухәа еибартцәаны рылақәа хырфон.

Ххынхәны ханаауаз, сара ицәырсымгеит ханцоз алахьейкәтцага ажәабжь иаххәоз атызшәа; аха цак змамыз сара азтцарақәа икастцози алаф ажәақәа исхәози ртак калтцон иааркьафәны, илхәо лғамшәауа.

– Шәара азәыр бзиа дыжәбахьазма? – слазтцааит сара атыхәтәаны.

Ахқәажә цхәызба лыблақәа еихмырсыгьзакәа даасыхәапшын, лхы аалыртдысит, – насгьы дырщегьых хәыцрак дынтаналагеит: иаразнак иубартәы икан акы лхәарацы шылтахыз, аха илздырамызт дызлалагашаз; лгәы тагыломызт... Ишцакауцари! Лмагра тцага иазым-хьчакәа афымца аццхь снапы акынтәи лнапы ашқа ифны афьнанахеит; абзиабарақәа зегьы абасала иалагоит. Хара

лассы-лассы ххы аажьоит, ахәса бзиа хзырбауа хсахъеи, хаплани, хапшзареи рзы акәушәа; хәарас иатахузеи, урт ипшьоу амцабз адкылара иаздырхиоит, аха уеизгъы, апхъазатәи абзиабара, – убри ауп аус злоу.

– Ииашами нас, иахъа сара даараза схгәарпханы сыкамзи? – дсатцааит мчыла даапышәырччаны ахкәажә пхәызба агәлеира акынтәи аоныка ххынхәны ханааи.

Хара хаипыртцит.

Уи лхы дыкәгәырғом; лара лхы аара алтоит, дахыхышәашәоу акнытә... О, уи зегъы рапхъазагъы хадара злоу гәырғароуп! Уатцәы уи илтаххашт ахамта сылтартц. Сара урткәа зегъы ҫырхәала издыруеит – абри ауп иргәырҫыгъоу!

Ииун 4.

Иахъа сара Вера дызбеит. Уи лхыбаара ала сара слыргәакит. Ахкәажә пхәызба лгәамаза лара илалхәеит хәа сыкоуп: аиаша ами иухәаша, иахәтатцәкыаны илзбеит!

– Сара еилыскаауа салагеит урткәа зегъы рхы ахъхоу, – исалхәеит сара Вера: – Еиха еигъуп имзакәа исахә уи уара бзиа дшубо.

– Аха уи сара бзиа дсымбозар?

– Нас избан, уи узлышьтоузеи, дзургәакузеи, лгәы зурцыхцыхуазеи?... О, сара уара ибзиатцәкыаны уздыруеит! Усызырҫы, уара угәра згарцы утахызар, мчыбжьык ашьтахъ Кисловодскка унеи; уатцәашьтахъ хара уахъ хцоит. Ахкәажә арака даеа пытраамтак дынхоит. Хара хааигәара ауатах аанкыла; хара ауатах аанахкылоит абартца дукәа змоу аоны ду акны, азтцәытцәы ааигәара; тцака ауатах нылкылоит ахкәажә Лиговскаиа, уи аоны авараҫы игылоуп даеа онык, хара хзыоноу аоны зтәу. Уи макъана азәгъы дыомамлац... Унеиуама?..

Сара ибзиоуп хәа ласхәан, убри аенытцәкыа ауафы ддәықәстцеит ауатах сзааникыларц.

Грушницки хэылбыҕа асаат 6 рзы сара скны даа-ин исеихэеит уатцэы абал калаанза, иматэакэа рызахра ишалгоз.

– Уатцэуха абал иалагаанза, сара схала слыцкэашап ахкэажэ пхэызба... Слацэажэап сызхара! – нацитцеит Грушницки.

– Абал анбакалои?

– Мшэан уатцэами! Уара иузымдырзои? Ныхэа дууп, абратэи аихабыра роуп иказтауа...

– Уаала абулуар ашка...

– Абри ашинел цэыршэага шысшэу сцом егба каларгы...

– Ишца, уара угэы ахшэама?..

Сара схала сцеит. Сышнеиуаз, ахкэажэ пхэызба Мери даныспыла, амазурка хайцыкэашап хэа ласхэеит. Уи уамашэа илбеит, дагьяаргэыргэеит.

– Сара сгэы иаанагон, жэаха еипш, шэара акы ианшэйднаталакь акэызшэа шэаныкэашоз, – лхэеит лара даараза лгэы иахэаны дцышэырччауа...

Уи Грушницки дахыкам гэалтауа хэа дыказамшэа ауп дшыкоу.

– Уатцэы даараза уамашэа ижэбаша акы жэбараны шэыкоуп, – схэеит сара.

– Изакэызеи?..

– Уи мазоуп... абал акны шэара шэхала еилышэ-каауеит.

Сара атцх схызгеит ахкэажэ лкны; Вереи тахмада хачачаки рыда сасцэа хэа уафы дыкамызт. Сара сгэалаканы сыкан, еиуеипшымыз атоурыхкэа инархэы-аархэны ирасхэон; ахкэажэ пхэызба сара сҕапхба дтэаны исхэоз убаскак дазхэыцны, бзиабарала дахыазызырҕуаз сара даара саацэыпхашьеит. Иабацеи ллах-ҕыхра, лыҕырбара, лара лыкынцыцракэа, лажэа цхафыркэа, лыгччара хэапшракэа, зегы ззеипшыз лылапш хааракэа?..

Уртқәа зегъы Вера игәалтеит: лхаҕы чмазаф иану-баалон агәала ду; аҗенҕыыр ашәшьыра аҕны игылаз аҕәардә тата ду дантәаланы... Сара уи даарыҕхасшьеит...

Уи аамтазы сара исхәеит Вереи сареи ҳаибадырра адраматә тоурых, ҳара ҳабзиабаара атәы, – даҕаа шыоуку рыхъзқәа атаны.

Сара абзиабаара хаа, агәыргъара аҗсы ахатцаны ирасхәеит; Вера лҕазшьа, иҕалтцоз ихъзыргаганы ид-сырбеит, убри аҕынтә аҕхәажә цхәызба сахылыцныҕәоз саналмыжъыр ада цсыхәа лымамкәа дҕалеит. Җааигәара даатәеит, еиҕа даалах-ҕыххеит... Җара тхыбжъон асаат фба рзы ауп ианахгәалашәа аҕақымцәа асаат 11 рзы ашьталара атахуп ҳаа шҕабжъыргоз.

Ииун 5.

Абал саатбжак шагыз Грушницки ашьаҕа ар рмундир ала, иагымкәан, деиқәныхла деилахәаны сара сҕы дааит. Ахпатәи ихәынтәраҕы иадҕахәалан аҕыз даҕ хәыҕ, уи наҕ-ааҕ аларнетқәа ахынхалан; еполетқәа уамашәа идун, насгъы рхы аҕада хыхъ ихъарены, Амур имтцәыжәа еипш; имагәкәа ачыжъ-чыжъ рыхгауан; иарма напала икын ахылҗеи акаҳуа цштәы змаз инаптырцақәеи, иаргъа напала ихагылаз ахәахә рхәы уажәы-уажәы инапы аалишьуан. Ихы-иҕы ианубаалауан иара ихы дубеиа ишибоз, насгъы рацәак азытамамра шимамыз: иара аныхәа аҗшра имази, иныҕәара пагъашьақәеи хымцәада сдырччауан, амала сара сгәы итаз аус даҕаакала иҕамзар.

Ихылҗеи инаптырцақәеи астал ахъ инаиршәын, асаркьаҕ днеины иеирҕеиуа далагеит; акасы еиқәатцәа дузза галстук ҳасабла иҕатцан, ихәда иамаз ахәыц дуқәа иалыхәхәоз, ицламхәа атцаҕа иатцагылаз икьаҕ ахәда-хыреы иахыхәхәон; уи хәычызшәа ибеит: илымхәқәа рҕынза дҕаханы ифцәыттирхәхәеит: ари аус цьабаа,

– избан акэзар, икьае ахэдахыреы ицэтшэан акынтэ даргэамтцуан, ихы-иёы ашыа ыықэнатцеит.

– Уара, ирхэоит, ари абжыарак цэгъалаза сара сахкэажэ пхэызба улеиеырбауан хэа? – ихэеит иара иааилажэжэшэа, сара дсыхэамцшзакэа.

– Хара хайцш икоу агазақэа ачаи абаржэуа! – атак истеит уи сара, ажэйтэтэ тоурых бзиаи аёы азэы бзиа иибоз ажэапқа, Пушкингы ашэа зхихэаахъаз акы.

– Ишсоухэара, ари амундир сара ибзианы иснаала-уоу?.. Хай, уи ауриа гэымха!.. Сэыттра шцатцнакаауеи!.. Иумазами уара адухъ?

– Анцэа срыцхашыа, изутахузеи уара уаха? Иара ус-гыы уара уажэы убас апомада фёы ухышэшэауеит...

– Иапырхагазам, иааг арахъ...

Шьюшыа бжак акара игалстук атцакеи, ичавреи, имаграқеи адухъ нарықэйтэеит.

– Уара уаха укэашауоу? – дсатцааит сара.

– Сгэы итазам.

– Сара ахкэажэ пхэызба амазурка кэашараан лыцкэашара сықэшэар хэа сацэшэоит, – сара иарбанзаа-лакь фигура хэа акы сыздырам...

– Уара амазурка кэашараан хкэашап хэа лоухэама?

– Макъана мап...

– Заанатц хасаб азу, уашьтан уара акы уарымхэааит...

– Иашатцэкъану? – ихэеит иара илахъ апхъа апкаф аа-хирган, – абзиаразы... Сцаны лара ашэаёы сылзыпшуеит. – Ихылца аакэипаан дыфны дцеит.

Саатыбжак ашытахъ саргы уахъ сёынасхеит. Аулицаёы лашьцан, уафгы дыказамызт; аизара ахы-каз атрактир ажэлар акэшаны еилатыруа еилан; аценцъыр алашара дэылыцхауан; ахэылцаттэи ац-ша аполктэ музыка абжыы иаанагоз сахауан. Сара ашышыхэа снейуан, сылахъ еикэтцаны... Мшэан абри сара затёык адунеи сықэзаара, схэыцуан сара, шьюук-

гыы ргәдырта иацырхаганы икоума? Сара схы здыруа адунеи саакәлеижътеи сразкы азәы идраматә гәәкра сатыхәтәанны саакәнаргылоит, сара сыда азәы апсрей агәпжәареи дакәшәар кәмлауа! Сара ахәбатәи акт акны сыкәмзар кәмлауа акәын сшыказ; истахзамкәа ма ауафшьфы ма ахәшәадхәафы ироль сыхәмаруан. Абри акны сразкы гәтакыс иамаз?.. Издыруада амешъчантә трагедиакәеи атаацәаратә романкәеи рхәыцразы адунеи сыкәзар, мамзаргыы аповесткәа рацәаны иеизызго сырфызаны, иаххәап «Апхъаразы абиблиотекакәа»¹ рзы аповесткәа еизызго сакәны сыказар?.. Уи здырхуада?.. Имацәума ауаа зыпстазаара ианнаалагалакы иалагарцы згәы итазкуа Александр Дузза², мамзаргыы Лорд Баиرونни реипш икоу, аиашазы шәышыкәса накыак урт еицырдыруа ахьз-апша змоу бжәагафцәаны³ иаанхауеит.

Азал саныныфнала, ахацәа еилаффы игылаз ргәыпсәаалазаны, икоузбарцы снапшы-аапшуа салагеит. Грушницки ахкәажә пхәызба лааигәара дгыланы акы леихәон даараза амца апратцаны: уи илахауашәа илмахауашәа дизызырфуан, нак-нак днапшы-аапшуан, лыпшандага лкышә иадкыланы; лхафала уафы ибон акы дшахыццакуаз, лыблакәа шакы-шакыауа азәы дрыпшаауан; сара ашышьыхәа рышьтахь ала снейны снарыдгылеит ирхәо сазызырфырц...

– Бара сбыргәакуеит сара, ахкәажә тыпца, – ихәон Грушницки: – Бара сара бсымбеижътеи уамашәа бейыпсахит...

– Иара уаргыы убас уеупсахит, – атак илтеит иара, лылапш ирласны инихкыауа, лажәа хцара иатцанакуаз ихыччара шакәу уи иара изеилмыргеит.

¹ «Апхъаразы абиблиотека – 1834 ш. иаркны 1865 ш. азынза итытцуаз ажурнал.

² Александр Дузза – Александр Македониатә.

³ Ахьз-апша змоу абжягаф – Ажәытә Урыстәылан ауфытәфсаратә чынкәа 14 классны ишан.

– Сароу? Сара сөйсүңсахну?... О, уи ианакәызаалакгы изалшом! Бара ибдыруеит, уи залшауам! Знык бызбахьоу, уи бара бынцәапшра ибымоу, иманы наунагза ддоит...

– Ушаķәытра...

– Изыбтахымзеи бара уажәы уи азызырфара, ан-
кыа урт реипш иҕақәаз анбаҳалакь бзиа ибаны
ибыдыбкылақәоз!...

– Изыстахымзеи умбои, акы ахәара, аитахәара бзиа
избом, – атак калтеит лара дааччауа...

– О, сара цэгъаза сеилагеит!.. Сара хшыѳда, сгѳы
иаанагон, ма абарт еполеткѳа агѳыгра азин сырѳап
хѳа... Мап, еиѳын цсраенынза абри асалдат ишинел
цѳыршѳага ала сыѳазар, издыруада бара былаѳш сара
сахъ ибырхар...

– Аиаша зыҥған уи ашинел уара иаҥа иунаалон...

Уи аамтазы сара снейн ахкәажә цхъызба
сналеихырхәеит; хәычык даақацшьхан, ирласны ус
лхәеит:

– Иашазами нас, мисие Печорин, асалдат шинел
иаха инымаалазо мисие Грушницки?..

– Шәара сшәықәшахатым – схәеит сара, – ари амун-
дир аҕы үи иара еиха дычкәынахеит.

Грушницки ари ажәа иаахаз изымычҕаит, ахәыгҕәа зегы таҕмадацәазар шыртаху еипш, уи ихы дубеиа иб-ит: уи игәы иаанагоит ихы-иҕы абзиаеибабара ду ахяну еиха акрихытца дҕанатцозшәа. Сара убас лапшы баапсык насхикьеит, насгы ишыапы нкыдикьян наҕ днахпыртцит.

– Аиаша ами, – схәеит сара, – ахкәажә пхәызба, –
уи есқынагы цәгала дыччархәын, аха пыхьа шәара
дыбзиазшәа дызжәбон... ашинел цәыш аҫы.

Лылақәа сара сахь иаакыдлырхалейт, аха аҭак
лымхәазейт.

Убри аухантэарак Грушницки ақкәажә пхәызба дахь-
цалакгы длыштан, длыцкәашауан, ма лара длыдгылан,

ма vis-a-via;¹ иара илақәа рыла дифон, дқәыпсычхауан, нас дышлыхәауаз, ажәа ҫырпақәа шылҕеикуаз лгәы питцәахьан. Ахпатәи акадриль ашытахь дылзымычхазауа, лгәахы питцәазеит.

– Уи еипш ала суқәгәыгуамызт уара, – ихәеит иара, дааины даасыдгыланы, снапы ааникылауа.

– Изақәызеи?

– Уара амазурка улыцкәашама? – дсатцааит сара гәахәа бжыла. – Уи лара исалхәеит...

– Нас иауазеи? Уи мазоума иара?

– Хәарас иатахузеи... Уи азҕаб цаҕа... аеырбафы лкынтә уи еипш сазыпшызар акәын сара... Сшәа сара изуп?

– Ушинел, мамзар уеполетқәа ахара рыдтца, иауазеи, уи лара ахара злыдутцауа? Илхароузеи лара нас, уи, уара уаха лгәы уамыхәауазар?..

– Нас агәыгра зсылтауазеи?

– Избан, узгәыгуаз нас уара? Акы бзиа иубауазар, икоутарц уашьтазар, уи саҳаит, аха дызустада ус баша игәыгуа?

– Уара аисараҕы уаиааит, – аха зынзак акәым, – ихәеит иара дгәааны даапышшәырччауа.

Амазурка кәашара иалагеит. Грушницки ақкәажә пхәызба лымацара затцәык далихит, аха егьырт акавалерцәа есминут лара далырхуан: уи сара сзы цасхәа зегьы исзеицырхәазшәа икалеит; иахагьы еиғьуп: уи лара сара дсацәажәарцы лтахуп, аха лара илпырхагоуп, – лара ҫынтә рыла еихагьы илтаххоит.

Сара лнапы аасыргәгәеит; аҫынтә раан лнапы ажәырқхәа иаасымкәытдылжәааит уаха ажәак мхәазакәа.

– Сара уаха сыцәа тынчхауам, – салхәеит лара, амазурка атыхәа анааптцәа.

¹ vis-a-via – (француз бызшәоуп), иаанагоит «лапхәа лгылан».

– Уи зхароу Грушницки иоуп.

– О, мап! – лхы-лфы убас хэыцрак афықәлан, лылахь еиқәылтцеит, сара хымпада убри ауха лнапы сагәзрацы сгәы итаскит.

Зегъы еимпны ицо иалагеит. Ахқәажә пхәызба аеыуардын дынтартәауа, лнап хэыцқәа ақыпқәа ирлас-ны скъышә иадсыргәгәалеит. Атцх лашьцан, уи азәымзар азәы изгәамтцит.

Даараза схы сгәы сеигәырғәауа азалахь саахынхәит.

Астол ду игылаз иахатәан афар, Грушницки днары-латцаны уаххьафара иафын. Сара саныныфнала, зегъы фымтзакәа иаатәеит: икаларын сара стызшәа иала-цәажәозтгъы. Абал ақынтә иааз ирацәафны исызгәааны иқан, еиҳарак адрагунтә капитан. Уажәшьта хымпада сара исагацәаны Грушницки икоманда ашаика еиҕыскааит хәа сықоуп. Уи ацагъара-хатцара сахьа иманы дтәан...

Даара сеигәырғәоит; сара агацәа бзиа избоит, аха қьырсиантас акәым. Урт сара сгәы иахәо картцоит, сшыа аус адыруеит. Еснагъ ухианы уқазар, дарбанызаалакгъы игәы итоу удыруазар, иарбанызаалакгъы иажәа иаанаго удыруазар, шыоукы избаны ирымоу хурбгалозар, ужьоушәа ухы қатцаны нас иаразнак, знык қьарала афын дузза ицқьа-шәқьа иқәтцозар, – абри ауп сара абзазара хәа сзышьтоу.

Уаххьафара атдыхәа ааптәаанза Грушницки адрагунтә капитан диалацәкәысуа иахәыт-хәытра дафын.

Ииун 6.

Иахьа ашыжь Вера лхатцеи лареи Кисловодскка ицеит. Ахқәажә пхәыс Лиговскаиа лахь сышцауаз урт реыуардын спылеит. Вера сара сахь лхы аалкьеит: уи лфыцшыларафы ецныхәак шсылтауаз фашьауамызт.

Изхарада нас уи? Нас уи лареи сареи ҳамацара цъара ҳаикәшәаратәи аус зылмырәеиуазеи? Абзиабара амцабз еипш, фатәида ипсуеит. Икалап сара аҳәара икастцаз егъызлымшаз, уи, ахыбаара иқанатцар.

Сара аҳкәажә лҕы саатк ус баша стәан. Мери ддәылымтцзеит, – дычмазафын. Хәылбыгәхагъы лара абульвар ағгъы дыказамызт. Ашаика ҕыц, лорнет бцъарла зееикәзыршәаз, аиашазы уафы даацәшәаратәи аеықанатцеит. Даараза сгәи иахәеит аҳкәажә цхәызба дахыгмазафу: уи цъара хәымгарак лзыкартцарын! Грушницки ихахәи еилажәжәа акалашәақәа дыкоуп; уи иашатцәкьаны дгәааит, еихарак ихабзиабара ахмызг ахьаргоу азы; аха мшәан икоуп убас шьюукы, агәааратцәкьагъы дара рзыхәа игәеитцыхганы!..

Сара афныка саныхынхәи, игәастеит цъара акы шысзымхоз. Сара лара дсымбазеит! Уи дычмазафуп! Мшәан издыруада, ииашатцәкьаны уи лара бзиа дызбазар?.. Закәытә цәыршәагароузеи!

Ииун 7.

Шыжкымтан асаат 11 азы аҳкәажә Лиговскаиа, Ер-моллов ибанаҕы апхзы анлылылхуаз аамтазы, – сара сав-сны сцауан. Аҳкәажә цхәызба дхәицуа аценцъыр акны дтәан; сара санылба, афырхәа дфатцкьеит.

Сара афны апхьатәи ауатах аҕы сныфналеит; азәгъы дыказамызт. Сара аратәи аказшьақәа азин ахьсыртоз акынтә, уртсхы иархәаны сыбжы мыргазакәа асасаирта сныфналеит.

Аҳкәажә цхәызба лхы-лҕы пшза, илашамыз ацәышра ихнафәуан. Лара афортепиано ааигәара, лызнапык ала акәардә тата абга лытцыргәаны дгылан: уи лнапы хәычык икыцъ-кыцъуан; сара цшъаала сналыдгылан ус ласхәеит:

– Шәара шәсызгәааны шәыкоума?..

Лылапш еикәара ду сара сахь ифышьтылхын, лхы аалыртцысит; лкышәқәа акы аархәарц ртаххеит, аха

ирылымшеит; лылақәа лағырзыла ифыхтәааит: ақәардә тата днықәтәаны, лнапқәа рыла лхы-лҕы аахылҕеит.

– Ишәыхъеи? – схәеит сара, лара лнапы аанкыло.

– Шәара сара хатыр сықәышәтәазом!.. О, сааншәыжә сара!..

Сҕынасхеит сара нақ, шыаҕа пытк.. Лара ақәардә тата дахықәтәаз лҕаалыриаашан лылақәа аацырцырит...

Сара ашәаҕы саангылан, амаа аанкыло ус схәеит:

– Ахкәажә пхәызба, саташәымтқан сара! Сара хшыҕдак иеипш сныкәеит... Уи еипш даеазны икалашам: уи сара стәала атың икәстәп... Изышәтахузеи шәара ижәдыррацы уажәраанза сара сгәы итаз аус? Уи шәара ианакәызаалакгы ишәыздыруам, настгы уи ахышәзымдыруа, иаха ишәзеигьуп шәара. Абзиаразы.

Сдәылтңны санцоз, сгәы иаанагоит исахаит хәа лара лтҕәыуабжы. Сара ауха хәылбыханза, шыапыла Машук ашхә акәша-мыкәша сеимдауан, цәгъаза саапсеит, настгы аоны сшааитцәкьаз, уаха насылымшауатцәкьа сиарта сығеныласыжыт.

Ус Вернер дааит.

– Иашаны, – дсәзтәаит сара, – уара ахкәажә пхәызба Лиговскаиа дугома?

– Иауазеи нас?

– Ақалақ аҕы зеггы ирхәоит, сара счымазцәа зеггы ари аус ҕың ду ада уаха ус рымам, урт ачымазцәа убас икоу уаауп: зеггы рдыруеит!

«Уи Грушницки цасхәа икаитқаз хыччароуп!» – сгәы иаанагеит сара.

– Уара ахақым, ари шымцу агәра угаразы, иуасхәоит мазала, сара уатцәы Кисловодска сышцауа...

– Ахкәажә пхәызбаггы дцауама?

– Мап, уи лара даеа мчыбжык акара даанхауеит...

– Нас уара уи думгазои?..

– Ахақым, ахақым! Усыхаәпш сара: сиеипшума нас сара апхәыс даазгауа, ауафы, ма убри иеипш икоу?

– Сара уи акәым исхәауа... Аха уара иудыруа-
ма, икалоит убас... – нацитцеит иара иеыргызмалны
даапышәырччо, – ауаф қыа пхәыс дааимгар псыхәа
аныкамло, насгьиикоупубартреипшикоуанлычкәынцәа,
имхәазакәа пхәыс данааргауа... Нас ус анакәха, сара
фызак иахасаб ала иуасхәоит, указ уеыхчаны. Аратәи
азқәа рҕеы ахауа цәгьоуп: шакаф збахьада сара абра
ачкәынцәа хазынакәа анасып дуззақәа зықәнагауаз,
аха абасынтәи агәыргын рхатцаны ицауаз. Уаха даеакы
акәым, агәра угару, саргьи пхәыс дысзааргарц ртахын!
Ауезд акнытәи иааз пхәыск лызгаб, пштәыдак. Сара
сынасыпдаразы ус схәеит: ачара ашытахь лыпштәы бзи-
ахоит хәа; уи аамтазы, уи апхәыс длагырзышаха, итабуп
хәа сахәаны, лызгаб лнапы ааныскыларц сыдылтцеит,
насгьи лмазара зегьи, – ҕынҕажәаҕык ракарагьи ауаа
ацылтцеит хәа сыкоуп, уара иумаз хәа сахәаны. Аха сара
уртқәа реипш икоу сахәом хәа ласхәеит.

Вернер дцеит сара сшихьчоз ала агәра сырғаны.

Уи иажәакәа рыла сара еилсыргеит, ақалақь аҕы
ахәкәажә пхәызбеи сареи хзы иахәтақәам ажәакәа
гәаратцаны ишрымаз: уи Грушницки баша изынхарым!

Ииун 10.

Абар уажәшьта хымш тцеит сара Кисловодск
сыкоуижьтеи. Есымша атцеҕаҕи агәлааиртаҕи Вера
дызбоит сара. Есышьжымтан саныҕагылалакь
апенҕыр снадтәаланы лара лбартцахь слернет насыр-
хауеит; уи акыр тцеит лееилахәаны адырга катцара
дазыпшуеижьтеи; хәонқәа рладахьи абахча акны икоу
атцеҕь аҕы хәикәшәуеит, машәыршәа хәикәшәөзшәа.
Ауаҕы ипсы тазтауа ашьха хауа, ара лара лхы-лҕы
апшшәахы аанагеит, лымч лыланатцеит. Адауцәа рзыхь
хәа баша иашьтазам Нарзан. Аратәи ауаа ус рхәоит,

Грушницки есымшааирагъы атрактир аҕны амшгацәа иманы дтәоуп ишьтыбжъ ырцәгъаны. Сара апсшәа сахәара, зынзаск даҕәытцзарц егыгым.

Ецы ауп данаа уи, аха иара убри аамтала хөык атахмадацәа иапхъа абана италарц зтаххази иареи еицәхәеит: хымпада аисразы агәаццыхәарақәа имоу анасыцдара дырҕиараны икоуп.

Ииун 11.

Атыхәтәаны уртгъы ааит. Сара аценцъыр садтәалан дара реууардын ашьтыбжъ ансаха: аҕапыхәа сгәы инташәеит... Ари закәызеи мшәан? Иашаны, уи сара бзиа дызбатәкьама?.. Сара убыс газа ҳасабла сшоуп, икалоит уи еипш сыхъыргъы.

Сара урт рҕы акрысфеит шыыбжьон. Ахкәажә пхәыс даара бла халатәкьа дсыхәапшуан, лызгаб дналпырымшәазакәа... ихәартам! Вера сара ахкәажә пхәызба сылхылбаауеит: икасымтҕеи нас сара ари аус бзиа! Апхәыс лвартәа лгәы аргаразы икалымтцауа икоузеи? Сара исгәалашәоит, пхәыск бзиа сылбеит, даеазы бзиа дахыызбоз аҕынтә. Апхәыс лыхшыф затҕык ада уаха ицьоушьаша акымзаракы ыказам: Апхәыс акы агәра лыргара даара иуадафуп, убри аҕнытә урт убри аҕынза инагалатәуп – рхала рхы агәра адыргаларатәы; урт цыхъа ргәы зызцаны иказ азы ргәы аитацсахшьа уамашәа иубаратәы икоуп; рыдиалектика атцаразы аш-кол аҕы иутцахъоу алогикақәа ухшыф интыхны икаужь-роуп. Иаххәап, зегъы ирзеипшу аказшьа:

Убри ауаф сара бзиа сибейт, аха сара ахатца дсымоуп: ус анакәха, уи сара бзиа дсымбароуп.

Ахәса рказшьа:

Уи сара бзиа дсымбароуп, избан акәзар, сара ахатца дсымоуп, аха иара бзиа сибоит сара, – ус анакәха...

Ара акәацқәа рацәоуп, избан акәзар, ара ахшыф

егъахэазом, еихарак акры зхэауа: абыз, абла, нас урт рнафыс агэы, амала уи агэы ыказар.

Ишпакалари нас знымзар зны абарт афымтакэа апцхэыс лылацш иаатцашээр? – Имцуп! – Акэыкэу аатлыргап лара гэацэымыг дула.

Ашэкэыѿѿцэа ашэкэы афра иалагеижьтеи, нас ахэсагы урт ирыпхэауа иалагеижьтеи (уи азы урт итабуп хэа рахэатэуп), ашэкэыѿѿцэа убаскак ахэса инцэахшоуп хэа рзырхэахьейт, иашатцэкьаны урт акомплементкэа гэыразылатцэкьа ихартцейт, амала дара урт апоетцэа апаразы Нерон нцэабжас дшырыпхэазахьаз рхаштны...

Сара исыхэтамызт убарт рзы убаскак сгэааны сцэажэарц, избан акэзар адунеи акны урт ракара сара азэы бзиа дызбазом, сара ианакэызаалакгы сазыхиоуп урт рыбзиабара... Аха сара сыбзиабара ахьмызг анаргоу, сыпсы еибафо, салацсны саныкоу акэым урт анцэа ихы-за ирыкэыршоу рыкэысхырц аныстаху. Мап, сара урт рзы исхэо зегы икамлац акгы ыказам.

Хшыѿ хьшэашэала са иазгэастаз

Сгэафы игэақраны итахеит¹.

Ахэса ирыкэнаган еилахауазар, сара сеипш ахацэа зегы дара урт еилкааны ирымазарцы, избан акэзар урт сырцэымшэауа, насгы рказшьа хэыцкэа ибзианы ианеилсырга, сара урт шэынтэ рыла еихангы бзиа избауа сахьыкоу азы.

Аиашазы: Вернер, Тасс² «Зхы иакэиту Иерусалим» хэа хыс измоу ифымтафэы ишихэауа еипш, апцхэыси изыкэшэихьоу абнеи еипхнишьалеит. «Амала уи абна ушьапы ныларгыла, – ихэон уи, – иаразнак зегынцэарантэи убас ашэартаракэа рызцэыркъап,

¹ А. С. Пушкин ифымта «Евгени Онегин» атдыхэтэантэи ажэакэа.

² Тасс – Торквато Тассо (1544–1595), италиатэи апоет, «Зхы иакэиту Иерусалим» хэа хыс измоу апоема зфыз.

анцәа җахьча: ауал, ацагъара, абзиара зегъы иртаху, ахыччара, ацәымгра... Иатахуп цшрак җамтазакәа цхьаҗа ацара: хәычы-хәычла уамашәа иҗоу нытцаба ицоит, насгъы уара уҗацхьа иаацәырцуеит итынчза, илашаҗаҗараза иҗоу адәы, зыгәтаны еитҗаҗараза иҗоу атциаақәа ахышәтуа, аха ацхьатәи ашьаҗақәа раан угәы трысны шытахьҗа ухьацшыр уағеимшхароуп». Урт дарбанзаалак азәы амра ахәацшра акәзамызт дзызхәыцуаз.

Ииун 12.

Иахатәи атдых азы иҗалақәаз рацәоуп. Кисловодск 3-верск инацәыхараны Подкумок азиас аҗы иҗоуп ахра җҗара Кольцо захьзу; уи – җауала иҗатцоу агәашә еипшуп: амацәаз еипшу агәашә ахәы җаракы аҗны иҗоу, амра анташәауа амацәаз гәашә инкылцшны атдыхәтәантәи амра амцабзлашара адунеи инахнагоит. Ауаа рацәафзаны ахәылбьҗеҗа уи ахахә ценцъыр икылцшны амра шташәо гәартарц ицоит. Аиашазы, урт азәымзар-азәык амра дахәацшзом. Сара ахқәажә цхәызба слывагыланы снейуан; афныҗа фацхьа ххынхәны җанаауаз дырфегьых Подкумок азы җарыр акәын. Ашьҗа рфашқәа еиҗарак рлеишәа зыцәгьоу рытца еилаарцыруа ахахә сса шкәакәа ирытцацсоу, уахьықәдмыргылауа азы ауп. Есымшааира азымч гәҗәа ацаф иахьасуа аҗынтә лассы-лассы рцанқәа рыпсахуеит: иацы ахахә ахьыҗаз иахьа тышоуп. Ахқәажә цхәызба ләы агәра ааҗаскын, дсыманы азы сынталеит. Уи азы аҗы ашьамхы иахьысуамызт, ашьшьыхәа иаарнааны азы злаауаз ала еихтәаны наҗ нырцәҗа җәынаххейт. Ишудыруа еипш, азгъы мфас уаныруа утамцшыроуп акәымзар ублахатц иаразнак игьежьюеит. Ахқәажә цхәызба Мери уи заанатц лахәара схаштит.

Азы агъыра агәтаҗнытәҗыа хнейуаны аипш, лкәадырырта дахьантәалаз аҗынтә даахынааит. «Схы акалашәа избоит!» – лхәейт лара лыбжьы тааза... Сара

ақыпхәа сөы нхырнааны лыбғазара лакьта снапы аакәыршаны дааныскылеит.

– Асада шәыпшы! – саалахәытхәытит сара: – Уи акымзаракы, амала шөымшәан; сара ара сыкоуп.

Уи лара еиха хәычык иаалзеиғхейт: Снапы да-хьакыз лыгесымылхрацы иакәылкит, аха лзара еихы-тыр цшқа еихагы ирығәғәаны искит... Сызгы лызгы инадкьыслауама ухәаратәы икан; амцабз апырқхәа илыхкьаны ицауан.

– Изакәызеи мшәан икашәтцауа?.. Анцаа срыц-хашьа!..

Уи илхәози дызцәыпхашьози сара ргәырфа сымк-зеит, настгы скьышә лызгы цшқа инадкьыслеит; иа-разнак даатрысит, аха акымзаракгы лымхәазеит; хара рышьтахь хцауан: уи азәгы имбазеит, аз нырцә ханныр, зеггы рыгеқәа ирысны ихып-хыцуа идәықәлеит. Ахқәажә цхәызба леағәра аағакны иаанылкылеит; саргы лара лааигәара сыкан; хымцада иубауан сара ахьёысымтуаз лара дшаргәакуаз, аха сара сгәаныла схы санықәит иарбанзаалакгы цъара ажәак сымхәарц цасхәа. Сара истахын, абри аус хьанта ду лара дшалтцуаз збарцы.

– Шәара ма схөымгашәшьоит, ма зынза бзиа сыжәбоит! – илхәеит атцыхәтәаны лағырзы бжыла, – из-дыруада ма шәара ишәтахызар сара шөысхыччаразы, сыцсы еилашәхәарацы, нас сыншәыжьрацы... Ус анакәха, уи убаскак ихөымгоуп, убаскак ицәыршәагоуп, ауаф игәы изаанагауа... – О, мап! Иашами, – нацылтцеит лара ихааза гәрага бжыла: – Иашами мшәан, сара уаф хәтыр зласықәимтцаша кыр салакоума? Шәара ахөымгара исзыкашәтцаз... Уи сара шәатасымтцароуп, избан акәзар сара азин шөыстеит... Атак кәшәтца, шәцәажәа мшәан, сара истахуп шәара шөыбжы сахарц!.. Атцыхәтәантәи лажәақәа убаскак апхәыс ццакра рыман, сара саапышәырччейт; инасыпхаз, ахәлара иалагахьан... Сара атак хәа акымзаракгы кәсымтцазеит.

– Шәәра егышәымхәәзoi? – даҕын лара: – Икалап шәәра ишәтахызар апхъа сара исхәарцы, сара шәәра бзиа шәызбоит хәа?

Сара ҕыстзомызт...

– Усоума ишышәтаху? – даҕын лара сара сахъ лассы-ласс даахъапшуа... Уи лылапши лыбжьи ирылаз агәыҕра уацәшәаратәы иҕан...

– Избан? – иҕастеит атак сара сыжәахыр саатасны.

Ахкәажә пхәызба апкафхәа аеы лҕамчы аахылкһан, ишлылшоз дыфны амфәхәаста баапсы дфанылеит; уи убаскак иласхеит, насгъы еиргххәа слыхъзеит лара егырт хәпхъа ицауаз ауаа ркны даннеиуаз аамтазы. Афны хнеиаанза тдыхәаптәара амазамкәа дцәажәуан, дычча-уа акәын дышцауаз. Сара цъара зныкгъы даасыхәампшит, зегъы игәартеит уи уамашәа иҕаз лгәыргъашьақәа. Ахкәажә пхәыс лызгаб дахылыхәапшуаз гәаныла длеигәыргъауан, аха лызгаб лыпсы лылышәшәашт: уи дмыцәазакәа атдых лхылгашт, насгъы атцәыуара да-лагашт. Абри еипш сахъазхәыцуа уамашәа иубаратәы агәахәара ду сзыканатцойт: иҕоуп убас минутк сара да-неилыскаауа Вампир¹...

Ианааеыжәтцкәа, ахәса ахкәажә лахъ инеит; сара сеилашәашәа сыкан аҕнытә сыфны ашьха сфәфалеит ахәыпрақәа схәҕы еизаз схасырштразы. Ахәылпазтәи азаза ихааза уархышәашәуан. Амза ахәы харак еиқәа-тәа ду аеавтцнахуеит. Зшьапы чапамыз сҕы, ашьа-пышьтыбжхкәа идагәаза апста итафуан; аз таеҕеаҕы сҕы азы насыржәын, псыцәгъала фынтә-хынтә ракара ахауа цкәа нылбааздан, нас сышьтахъкәа саахынхәит. Сара ахабла салсны саауан. Апенцъырқәа рҕы ацәашькәа рылақәа таауан; акарулцәа абаа ааигәара, нас аказақцәа дара рпикетқәа рҕы иахыгылаз, наҕ-ааҕ еиқәҕыртуан...

¹ Вампир – англызтә повестк аҕны афырхатца ескынагъы злахъеиқәу, 1819 шықәсазы урысбызшәала еитаганы итрыжъыз.

Уи ахабла сахьаалалауаз атыша атдыхан игылаз
онык афы алашара гэгэаны ишыкыз збеит; зны-зынла
ағалпал бжыкэа, еиҕеаамкэа ацэажэаштыбжыкэа гон.
Уи иунардыруан ар иреиуоу ауаа чара хэычык шры-
маз. Сара сааеыжэтцын, сығезаны аценцыыр афы сне-
ит. Аонуткатэи аценцыыр цкэа ибзианы иаркымызт,
сынкылпшын избеит ачара иахатэаз, насгы ирхэоз
ражэакэагы сахаит. Урт злацэажэауаз сара стызшэа
акэын.

Адрагунтэ капитан, афы иархатцахыаз, иара
изызырфразы тацкэымла астал инапы лыкэикшеит.

– Шэхаткы! – ихэеит иара, – уи уафы иибaxyоу акы
еипшым. Печорин ихы ирдыртэуп! Уи Петербургнтэи
инхыпрны иааз апсаатэ ацышэ унтамскэа ескыынагы
ацэа итачуп! Уи ус игэы иаанагоит адунеи афы иара има-
цара иакэушэа икоу, анаптырпацкэакэеи нас имагэкэа
рыцкэани иахышьоу акнытэ. Насгы закэытэ хымхэыц
цагыа пышэырччароузеи ари имоу! Аха сара агэра
ганы сыкоуп уи дышуафшэафу. Уи дуафшэафуп, – аиеи
дуафшэафуп!

– Саргы сгэы иаанагоит, – ихэеит Грушницки. – Уи
аехырхэмарра бзиа ибоит хэа. Зны убри убас ажэакэак
иасхэеит, даеазызаруатцэкэа сеихытэцэасныкэйтцауан,
аха Печорин урткэа зегы ахэмарра аганахь ииеигеит.
Сара, хэарас иатахузеи, уи уаха егыахысымхэааит, избан
акэзар иара изы акэын изхэаз. Анафсангы уи схы илаз-
галарц стахымызт...

– Грушницки Печорин игэаг зимоу ахкэажэ пхэызба
дицэигеит азоуп, – ихэеит азэы.

– Изакэызеи мшэан ишэхэауа! Сара, иашоуп,
хэычык акэра ахкэажэ пхэызба снэлышыклацшит, аха
иаразнак сылкэатцит, избан акэзар уи сара пхэысс дыз-
гарц стахым, убри акнытэ азгаб ахьмызг лыргара уи сара
сыцкара иалам.

– Ааи, сара агәра шәсыргоит, уи дышуафшәафу, Груш-
ницки иакәым, Печорин, – Грушницки дферымуп, нас
уи адаггы уи сара сфыза бзиа иоуп! – ихәеит дырфеггых
адрагунтә капитан. – Шәхатцкы! Дызуствзаалакгы уи азә
дидгылом? Азәггы? Уи зеипшыкам ауп! Ишәтахума уи
ихатцарақәа пахшәарцы? Уи шәгәы аарфыхап...

– Иахтахуп, аха ишца?

– Абар шәзырфы: Грушницки уи еихаракгы
дизгәаны дыкоуп, – апхьатәи ароль иара итәуп! Цъара
баша акы иаахыркъаны Печорин адуель ахь дипхьауеит...
Шәаангыл; убри ауп аус злоу... Адуель ахь дипхьауеит:
ибзиоуп! Урт зеггы адуель ахь аапхьара аеазыкатцара,
уи адуель апқаррақәа, уртқәа зеггы хатыр рықәтцаны зе-
ггы, ирахауа еиеқаахоит, – урт сара схы иадыствзауеит;
уара сфыза рыцха, сара уара улы ссекундантхоит! Ибзи-
оуп! Амала аус злоу абри ауп: атапанча ахы тахтарым.
Сара ишәасхәауеит Печорин дшәоит – ф-шьафак рыб-
жьаны наф-ааф еифасыргылоит, афстаа ихәхааит!
Шәақәшахатума шәхатцкы?

– Цәгъа ибзианы ихәыцуп, хәқәшахатуп! Иауазеи
хзәқәшахатымхауа? – иаагеит зехьынцъара абжьқәа.

– Уара, Грушницки?

Сара, Грушницки атак икаитцауазеи хәа сахыцца-
куа сыпшуан; урт агазақәа рхыччара сахьазхәыцуаз
агәаара хышәашәа иаха-иаха сатәнатәуан. Грушницки
дақәшахатымхар, сара снеин ихәда сәахасыжьуан. Аха
пытраамтак ашьтахь, Грушницки дахьтәаз дфәгылан,
адрагунтә капитан иахь инапы нарханы, ихы хатыр
ақәтцаны ус ихәеит: «Ибзиоуп, сақәшахатуп сара».

Уи акампания иахатәаз агәырғъара ирзыкалаз
ахәашьа удаафуп.

Сара афныка схынхәит ацәанырра хәыцрақәа
фба сыманы. Акы алахь еиқәтцара акәын. Урт зеггы
сара сзырцәымгызуеи? Избан? Урт азәыр игәы да-

сыргам? Мап. Мшәан сара сҕынцшылар, шьюуки уанынарҕацшлакь нахыс агәразымра здутцауа ауаа реипш иҕоума? Насггы сара хәычы-хәычла ашхам злаз агәара ала сыпсы штәуаз збауан. Уеыхьча ухаткы Груш-ницки! – схәеит сара суатах аҕы сней-ҕеиуа сахьыҕназ – ус ала сара сҕы ахәмарра калом. Урт уара уҕызцәа газакәа ирхәаз уахьақәшақатхаз ахә мыцхәы уцәагар калоит. Сара уара сухәмаргам!

Ауха шаанза смыцәазакәа исхызгеит. Адырҕаены шыжьымтан сҕеижь канталеиуа акәын сшыказ.

Ашьжьымтан атцәц аҕы ахкәажә цхәызбеи сареи хаикәшәеит.

– Шәгәы бзиами? – лхәеит лара, лыла еихмырсыгьзакәа сара дсыхәацшуа.

– Сара иаха сыцәазамызт.

– Сарггы... Сара сгәы шәзынхеит... Издыруада иахәтамызтггы, аха шәгәы иҕоу зеггы сашәхә, нас зеггы шәанасыжьюеит...

– Зеггытцәкьоу?..

– Зеггы... Амала ишәхәа аиаша... Шәара ишәымбауеи, мшәан, сара уама зеггы еидысхәыцлеит, шәара шәказшья еилсыргаразы, уи сыриашаразы: издыруада шәара шәшәауазар стаацәарахь ала цъара мчымхарак калар хәа... Уи акымзарак: урт ианырдырлакь... (атцәуара да-куа) усқан сара срыхәоит. Мамзарггы шәара шәызлакоу... Аха ижәдыруама сара бзиа избауа изы изакәызаалакгы цъара хеигзарак шыкасымтцауа... О, атак сышәт ирласны, – срыцхашәшья... Шәара схәымгашәшьязом, иашами мшәан?

Ахкәажә цхәызба снапы нтарсны иаанылкылеит.

Ахкәажә цхәыси Вера лхатцеи еиманы хапхья инеиуан, аха урт егьрымбазеит; амала ачымазцәа, ацәытцыцшцәа, зеггы реиха ицәытццшуа ацәгьахәацәа ара игәлааикәоз ҳарбар калон акнытә уи гәацхарыла снапы аанкыланы илкыз ирласны иаалымысхит.

– Ишэасхэоит сара иашатцѣкѣаны, – атак налыстеит ахкѣажѣ пхѣызба; – Схы аркѣиара, икастѣаз ззыкастѣаз ахѣара салагом. Сара шѣара бзиа шѣызбом.

Ахкѣажѣ пхѣызба лкѣышѣкѣа хѣычык
иаахцѣышаахеит.

– Шѣыспыртѣ наѣ, – лхѣеит лара лыпсы ергѣхѣа интѣкааны. Сара сыжѣѣахыр саатасын, саахынхѣын, сыѣѣаланы сцеит.

Ииун 14.

Зны-зынла схы сцѣымыѣхауеит... Издыруада ауаа зегѣы ахѣысцѣымѣгу азы акѣзар?.. Сара абзиабара ус азы схы самыхѣауа скѣалеит; сыччархѣоны схы збар хѣа саѣѣшѣауеит. Даѣазѣызар сара стыѣ аѣы ахкѣажѣ пхѣызба ихы-ипсы, имазара зегѣы лыѣѣѣитѣарын. Аха сара сзы апхѣысаагара захѣзу ажѣа жѣѣантѣи мыѣ дук злоу акы акѣушѣа иѣоуп. Сара апхѣыс егѣа бзиа дызбауазаргѣы са бзиа сшылбо хѣычзак ианааслырдыр, – саѣѣоумѣѣан, абзиабара! Сгѣы ахахѣ иаѣѣызахоит, настѣы ианакѣызаалакгѣы уи акы ѣапхѣа иазыркѣандом. Сара ари аус аамчыдарахаз егѣырт зегѣы рзы сзыѣѣшѣаалакгѣы усс исымам; ѣажѣантѣ сыѣѣстазаара, сынамыстѣѣкѣагѣы амѣа иаѣѣстѣѣоит... Аха схаѣѣѣтра стиуам. Сзахыбаауазеи сара уи усѣак? Исзалоузеи уи сара?.. Схы ззыскуазеи сара? Исцеипшужеи сара пхѣаѣа?.. Аиашазы, акымзаракы. Уи ауаѣы иѣиз ишѣартѣоу аѣоуп, уаѣы изакѣу изымдыруа цѣанырроуп. Мшѣан, иѣоуп шѣоуѣы, изызхѣоу рзымдырзакѣа абызѣаѣахараѣѣѣа, ахѣаѣѣѣа, ахѣынапѣѣа ирыѣѣшѣауа... Аиаша схѣарыма, мшѣан?.. Сара саныхѣычыз сан сара сзы ѣакѣажѣ пхѣыск далырѣшит. Уи ус лалхѣеит сан, сара иаазго апхѣыс леишѣаѣѣгѣа лыла сыѣѣсуеит хѣа. Ускан уи сара цѣгѣала исцѣымыѣхеит. Уаѣы ишимбаѣала сыѣѣсаѣы иит апхѣысаагара аѣѣымыѣхара... Аиашазы, уи илхѣаз уаѣѣшѣоит хѣа сазхѣаѣѣаз ыѣоуп; амала хымѣада сашѣѣалоит уи илхѣаз ѣаѣа ѣалалакгѣы наѣ хара агара.

Ииун 15.

Иацы дааит ара афокус катцафы Апфельбаум. Аресторан ашә афы ихәхәатацьза афиша нкыдлеит. Уи хатыр зкәыз ауаа ирыланахәон, хыхь зызбахә хәоу афокусник хырзаман, акробат, ахимик, абласаркья катцафы, иахья асаат ааба рзы ауаа дукәа рзалафы (даеакала иухәозар, аресторан афы) зеипшыкам ахәмарра бзиа кайтоит, абилеткәагы ѿ-маатки бжаки, ѿ-маатки бжаки ирцсоуп хәа.

Ари афокусник ссир ихәмаррахь ацара зегьы рөазыкартауан. Егьырт зегьы ракәым, ахкәажә Лиговскаиагы лызгаб дшычмазафызгы лара лхазы абилет аалхәеит.

Иахья шыбжьон крыфаншьтахь, сара Вера лпенцьыр савсны сцон; лара лхала затәык абартцан дтәан; сшыапы апхьяфьткәа шәкәыфымта хәычык нкашәеит:

«Уаха асаат 10 рзы, ахаларта ду ала сара сахь уааи; схатца Пиатигорскка дцеит, уатцәы ашьжьымтанза даазом. Сара стәкәагы, нас аматцуцәагы аоны азәгы дкәалазом: урт зегьы сара абилеткәа рыстеит, иара убас ахкәажә лытәкәагы. Сара сузыцшуп; хымпада, уааи».

«Ахы! – схәеит сара: – Атцыхәтәаны аускәа сара ишыстахыз икалеит».

Асаат 8 рзы сара афоускатцафы дахьыхәмаруаз сцеит. Ажәларгы, асаат 9 рахь инеиуаны еизеит; ахәмарра иалагеит. Зегьы рышьтахьза акәардәкәа игылаз рфь, Вереи ахкәажәи рматцуцәа, рхәуцәа ахьтәаз збеит. Ара урт зегьы азә дагымкәа икан. Грушницки иланырцшыга кны апхьатәи ариад афы дтәан. Афокус кәзтцоз, ма чабрак, ма саатк, ма мацәазк, мамзаргы даеакы анитаххалакь, ирлас-ырласны Грушницки иахь днеиуан.

Грушницки акраатцуеит сара дысмеихьрхәеижьтеи. Иахья знык-фынтә ракара даасыхәапшит акыр илакта аарцәгыаны. Урткәа зегьы игәалашәара дыкоуп, иареи сареи хуалкәа анаххибашәауа аамтазы.

Асаат 10 иаарылгауаны аамтазы, сөагылан сындәыл-
тит.

Адәахы убаскак илашьцан, ула атдәыршы такызар
иубауамызт. Ааигәа-ссигәа ашьхақәа иказ рықәцәақәа
ирықәиан апта хышәашәа хьантә дукәа. Амала зны-зынла
зыцсы зхытцаз апша, аресторан иаакәыршаны игылаз
ачандарақәа аартысуан: аресторан аценцьыр ағы еи-
лачы ауаа еилагылан. Сара ахәала сналбаан, агәашәахь
схы насырхан, иаха иргәгәаны сғынасхеит. Сышнеиу-
аз акәымкәа, иаразнак сышьтахька азә дсышьтазшәа
сгәы аакәлеит. Саатгылан, саанацшы-аапшит. Алашь-
цара акымзарак узалбаауахәа иказамызт; аха ус егәа
иказаргы, агәәанразы, сыгәлеиуашәа аоны саакәшеит.
Ахкәажә пхәызба лыфны аценцьыр снавсуан аамтазы,
сара дырөгьых сышьтахька шытыбжьқәак аасахәит;
азәы ашинел иеылахәаны днасафкәаны дцеит, уи сара
акыр иаасцәымгхейт; аха сыгәзаны ашәағы снейн, нас
сыццакны ахаларта лашьца сыфкыдлейт. Ашә аатит; нап
хәычык иаразнак снапы ааннакылейт...

– Азәгы уимбазей? – лхәейт ашышьхәа лыбжы
нытцакны Вера, сара леаасгәдыршәыланы.

– Азәымзар-азәгы!

– Уажәшьта уара агәра умгеи, сара бзиа ушызбо?
О, сара даара акраамта сгәи-сгәи еилацшуан, даара
акраамта сгәакуан... Аха уара иутаху зегы сылуршауейт.

Лгәы адыпдыпхәа еисуан, лнапкәа атцаа аипш
ихышәашәаза икан. Ағарца, ахыбаара, ашшра далагейт
сшылбаз еипш, – уи сара сғынтәи илтахын акы мзакәа зе-
ггы ласхәарцы. Агәра слыргон сара лара дахысыцсахуа
уи лара рацәак цәабаада илхылгарызшәа, сара анасыц
соур ахылтахыз азы. Уи сара дааракгы ихасымтцазейт,
аха лара лгәы ааскажейт қәрала, агәрагара лзыкәтцарала,
убас итцеггы.

– Нас пхэысыс дугауам уара Мери? Бзиа дубазом?.. Лара лгэы иаанагоит... Уара иудыруама, уафы ишимбац ала бзиа улбоит лара, рыцха!..

Атх асаат 2 рахь инеихьаны, апенцьыр аасыртын, ѳ-касык аайдыхэалан, хыхтэи аетаж а́кынтэи ашьа́ка сеадкыланы т́акатэи абартцахь сылбааит. Ахкэажэ пхэызба луатах а́фы ацэашы́ы аркын. Ишы́калах сыздыруам, л́пенцьыр сназааигэахарц стаххеит. А́оныт́ка ацарда икыдыршэылаз ибзианы иахьакымыз а́кынтэ сара сныѳнапшыр сылшауан. Мери лапхьа цьарсахьатцас лнапкэа еихшыны икэтцаны, лцэарта дылатэан; лхахэы жэпа лхагэ́та еизганы харцы́ла итцакны и́кан; лкасы шкэакэа ду лыжэѳахыр шкэакэакэа ртэахуан, насгьы лшы́ап хэычкэа а́цьамцэа ртуфли гра́кэа ирт́акны илкын. Цьара кэацарак лылазамкэа, лхы ларкэ́ны дыкэтэан; лапхьа игылаз а́стол ашэ́кэы аартны икэ́ын, аха лара лылакэа шанханы, уафы изымхэауа агэ́ала рытцаны иахы́йказ иудырбаратэы и́кан, цэахэак шэ́ынтэ дшахэапшхьаз, лхэыцра́кэа хара иахы́йказ а́кынтэ.

Уи аминут азы абахча ачыкь а́фы азэ́ы ишы́тыбжь аагеит. Сара абартцантэи сы́цан т́ака сынка́еит. Исзымдыруаз напык сыжэѳахыр ааннакы́леит. «Ахы! – ихэ́еит ибжы́ы мчны: – Уа́фашэ́еит!.. Уахынла ахкэажэ пхэызба лахь аны́кэашы́а усырбап...»

– Дыргэ́гэаны дкы! – ибжы́ы аагеит даеазэ́гы.

Урт Грушницкии адрагунтэ капитани ра́кэын. Атцыхэтэантэи та́чкэымла ихы а́кэақхэа санлас, дышы́ткэаны дцан дка́хаит, саргьы абардра хыла сасны сцеит. Уи абахча амѳахэаста́кэа иамаз зегьы сара ибзианы издыруан.

– А́гычцэа! А́карул!.. ахэ́хэара иа́фын урт; атцы́ксы́кхэа ахысы́бжькэа геит; апатрона анеитцартцо

иахартцо акынтыжэггы алфатцә ахызза сшыапы
апхьатцәкы инкахаит.

Минутк ала сара суатах ағы сааин, ссааилыхны
сшышталеит. Сара сматцуфы ашә шынеиркытцәкыаз,
Грушницкии акапитани акыгә-кыгәхәа сышә иасит.

– Печорин! Уара уцәоума? Уара аоны укоума?.. –
Акапитан ахәхәара дафын.

– Сыцәоуп, – икастцеит сара так ссыргәааны.

– Угыл! Аггычцәа... ачеркыезцәа...

– Сара еимхәак сыхьуеит, – икастцеит сара атак: –
ахьта сылалар хәа сшәоит.

Урт цеит. Амала баша сыбжыы сыргеит: даеа
сааткгы абахчафы сырцшааларын. Амала уи арфыхага
бжыы уамашәаза икалеит. Абаа акынтәи аказақ дыфны
дааит. Зеггы иаалафеиласит; бард цыцхьаза ачеркыезкәа
рыпшаара иафын – аха, хәарас иатахузеи, акымзаракгы
рымбеит. Аха икалап ирацәафны ргәы ишаанагоз инха-
зар, агарнизон иаха иццакыр, иаха ахатцара аанарцшыр
өажәафкы иреитцамкәа ацәгьауцәа ркрын хәа.

Ииун 16.

Иахьа ашьжымтан атцәц ағы убри акара ахәатәкәа
ыкан, ирхәазоз иаха ачеркыезкәа шақәлаз акәын.
Анарзан-зы шакатцәыца ахәтаз ыжәны, насжәантәракара
ацсара мөахәаста аллеиа слытцыс-фытцысуаны аамтазы,
Вера лхатца, убри аламталазытцәкы Пиатигорскынтәи
иааз, сааицылеит. Уи сыжәахыр ааникылан, хәиманы
арестораныхь шыжыкхьафара хцеит; уи ипцәыс игәы
далан. «Вера шака дшәазеи иаха! – ихәеит иара: – сара
саныкамыз ауха иакәыршәаны икамлар камлазозшәа
ауп ишыкала». Хара акәакыхь иказ ауатах, абас жәафа
ракара афарацәа, Грушницкии днарылатцаны, иахьтәаз,
ашә ааигәара ашьжыкхьафара хнатәеит. Слахьынтца
дырфегыхь иснатәит сазызырфразы Грушницкии
иихәакәоз. Уи сара сибазомызт, убри акынтә, сара уи

цасхәа хәа сгәы изаанагом, аха уи сара сылацыхьаҕы
еихаҕы ихара харара ацнатцон.

– Ииашатцәкьаны, урт черкьезкәазма, мшәан? –
ихәеит руазы: – Дара урт азәыр ибама?

– Сара ишәасхәоит аиашатцәкьа, – икайтцеит Груш-
ницки атак, – амала сара ишшәасхәаз азәы иашәымхәан;
уи шыкалаз абасоуп: иаха азәы, уи дызустоу шәасхәом,
даины ус сеихәеит, ахәылбьгәха 10 саатк рзы Лиговска-
иаа рыфны азәы иезаны дшыфналаз збеит хәа. Ахкәажә
цхәыс ара дыкан, – ахкәажә цхәызба лыфны. Уи аамтазы
иареи сареи насыц шкәакәа дхәхьчаразы аценцьыр
атцака хәахтәахит.

Аиашазы исхәаша, сара сзацәажәауаз ашьыжхьа
иифоз ахь акәын ихы ахьыказ, аха сара даараза сшәеит:
уи иара изы даара иахәтақәамыз ажәакәа иахар каларын,
Грушницки аиашатцәкьа идьруазар: ахы ахьбаара зыбла
хнаххьаз уи зынзак гәырфас имазамызт.

– Абар ижәбома, – дафын Грушницки, – уи дхар-
шәаразы, ахы рхамтцазакәа ахәшә мацара зтаз апа-
тронакәа аашьтыхны хшәакькәа хаманы хцеит. Асаат
фба рфынза абахчаҕы хәцшын. Атдыхәтәаны – анцәа
идьруеит, дызлааз, амала аценцьыр ала акәым, избан
акәзар, аценцьыр маатзеит, икалап аколонна ашьтахь
асаркьатә шәы ифаз ала акәзар, – атдыхәтәаны, хыхьтәи
абалкон акынтәи азәы дшылбаауаз аабейт... Ахкәажә
цхәызба?... Аа? Аиашами иаххәаша, иззазом, Москватәи
ахәсахәыцкәа!.. Убри ашьтахь зыгәра угарызеи? Хара
дахкырц хтаххейт иара ихататцәкьа, аха длаҳампыцкьан,
ажәеицш, хыгәтцәы абна дласын дцеит; уи аамтазы сара
ифеишьтакны схысит.

Грушницки икәшаны итәаз агәрамгара изуа
ацәажәашьтыбжькәа ааиларпсеит.

– Шәара уи хашәымтцазои? – дафын иара: – Ажәа
цкьа шәыстоит, ажәа цкьа иамафәоуп, урт исхәакәаз зе-

ггы штдабыргу, настгы уи агэрагаразы икалап иара уи аамысташэа дызустоу ихататцэка дшэасхэарггы.

– Ихэа, ихэа дызустоу иара уи! – захынцъаратэ абжькэа аагеит.

– Печорин, – икайтцеит Грушницки атак.

Уи аминут азы иблакэа дфарыхеит – сара ифеацхэа ашэафы сгылан; цэгъала дааицрашэеит иара. Сара снеины снаидгылан, тынч ашышыхэа интырхэыцааны ус иасхэеит:

– Сара ахэымгара цэгъакэа иухэакэаз рыгэрагаразы ажэа цкэа анурта ашытахь сахьыфналаз даара сгэы иалоуп. Сара сыказар уара ухэымгаракэа, ара иухэаз ахэымгаракэа рыцларымызт.

Грушницки дахьтэаз ашырхэа дфатцкэеит, агэаара иеазкны.

– Сара сухэоит уара, – сафын сара иара уи атон ала: – Сухэоит, уара абыржэытцэка иухэаз уажэакэа шытахька иугарцы; уара зеипшыкам алатцэка иудыруеит уи шымцу. Сара сгэы иаанагоит, уара бзиа узымбауа ацхэыс, абасала ахымзг лыргара қэнагам хэа. Даараза уазхэыц; уара иухэаз ажэа мап ацэумкыр, ахьз бзиа иумоу азин уцэызуеит, настгы уцстазаара шэартоуп.

Грушницки сапхэа дгылан фыцха дыцшуа, ииуа изымдыруа. Аха анамыси ахьбзиабарей реиқэпара рацэак ахымтит. Адрагунтэ капитан иара иааигэара итэаз машьхэлтцла днеигэтасит; иаразнак даатрысын, настгы илакэа сара сахь ифеитцымхзакэа атак сахэара далагеит:

– Уара уахаракыра, сара акы анысхэауа, уи сазхэыцноуп ишысхэо, настгы сыхиоуп еитасхэарцы... Сара уара умақарракэа срыцшэазом, настгы зеггы рзы сыхиоуп.

– Атыхэтэаны иухэаз штдабыргу агэрагара каутцеит, – атак ихьшэашэаза инаистан, нас адрагунтэ капитан ижэа аанкыланы ауатах хандэылтит.

– Иутахузеи уара? – дтцааит акапитан.

– Уара Грушницки уиызоуми, насггы икалап уара уи уисекуындантхозар?

Акапитан ихы даара хатыр ақәтцаны даахырхуеит.

– Уара иудырит, – ихәеит иара: – Сара, хымпада, исыхәтоуп уи асекундантра изызурцы, избан акәзар, уи ахьмызг иду, сарггы исыдуп: – Сарггы сицын уи иаха, – инацитцеит иара имаха-шьаха хымпығза илацш өеитцыхуа.

– Аа! Нас уара уоума сара иаха адыгәхәа зхы сасыз?

Акапитан дөежхеит, диатцәахеит; игәанала игәаара иаразнак ихы-иғы иаанылеит.

– Сарггы иахьа дышәзынасышьтуеит ссекундант, – нацыстан сара, даара хатыр ақәтцаны сааеихырхәан, насггы иара иеиладәара зынзак игәасымтазозшәа сәаақастцеит.

Аресторан абартцағы Вера лхатцеи сареи хайқәшәеит. Уи сара дысыцшың хәа сыкоуп.

Снапы ашырхәа иааникылеит, даара агәыргъара ду атцаны.

– Сыхаара, сылашара! – ихәеит иара илағырз ила ихыжжылауа. – Сара зеггы саҳаит. Дзакәытә хәымгоузеи! Днамысдоуп!.. Абри ашьтахь ани иеипш икоу аоны бзиа акны днашьтәума! Анцәа ицъшьоуп, сара апҳацәа сымазам! Аха уара ухы, уцстазаара уззамеигзауа апҳәызба итабуп хәа уалхәап. Сара иахьаамтоунза ахы хатыр ақәтцара сшазыхиоу сыгәра ганы указ, – дағын уи. – Иара сарггы зны сычкәынан, насггы ар рғы аматтура салан; издыруеит урт реипш икоу аусқәа уағы ихы рылаимгалароуп. Абзиаразы.

«Рыцҳа! Апҳацәа ахьимам деигәыргъоит уи...»

Сара сышиашаз Вернер иғы снеит. Сахьнеиз, иарггы аоны дықан, уи, ахкәажә цхәызбеи сареи хабжьара иказ аусқәа зеггы, насггы сцәытцазырғоны исаҳаз, урт зхатәы

зымбо сдыргазарц ахы ахамтцазакәа хәшәыла мацара сдырхысларц шыртахыз, зегы иасхәеит. Аха уажәшьта ахәмарра ахәаа иахысхәан: урт икалап ари аус атыхәа абастцәкәа икалоит хәа икамызтгы.

Ахақым сара ссекундантра дақәшахатхеит; сара пытк акара апкарақәа истеит; уи ихәтоуп икалалакгы аус мазала имфацигарц, избан акәзар, цабыргуп, сара икалоит ианыстаху аамтазы апсра схы ақәсыршәар, аха аратәи атәылафы имачыфзам нақ запхәака зыпстазаара цхастазымтәырцы зтаху ауаа рхапхьазара.

Уи ашьтахь сара афныка сцеит. Саатк ашьтахь ахақым икаитцаз аекспедиция ахынтә дхынхәит.

– Уара узы, хымпада еицәажәаны икоуп, – ихәеит иара. – Сара Грушницки ифы адрагунтә капитан, нас дырфегых даеа уаф дук, зыжәла сзымдыруа, шыказ снейт. Аоналарта ашә афы сгалошқәа сышысхразы саатгылеит. Агьгәхәатцәкәа акәын урт шеилаз, еимакык рыман... «Уи ианакәызаалакгы сақәшахатхауам! – ихәон Грушницки: – Ажәлар рыгәта сара ахьмызт сиргеит; усқан даеакын...» – «Уи уара уусс иалоузеи? – икаитцеит атакс акапитан: – Зегы сара схы иадыстцауеит. Сара хә-дуелк рфы секундантс скалахеит, насгы сара уажәшьта издыруеит уи шыкататәу. Сара зегы схәыцхәеит. Амала, шәхатцкы, сара шәысдырхагамхан. Дыршәазар цәгьазам. Ухы ацәгьара изақәуршәауазеи алшара умазар?...» – Уи аминут азын сара сныфналеит. Урт иаразнак ацәажәара иаакәтцит. Хара хәицәажәауан даара акраамта; атыхәтәаны аус абас ихазбеит хара: абасынтәи хә-километрак ракара набжьаны икоуп цәытцахарак, еифхаак; уатцәы асаат 4 рзы шыжыымтан дара уахь ицоит, хара саатыбжак ашьтахь, дара анцалақь хрышьталоит; аифахысра ф-шьафак набжьаны ауп ишыкало – ус иара Грушницки итахуп. Уака ицсуа ачеркьезцәа ирыхгам хәа ипхьазахоит. Уажәы сара, абри

ауп гәырфас исымоу: урт дара асекундантцәа пыхъатәи
аплан ирымаз рыцсахзар калоит, насгъы Грушницки
итапанча мацара ахы ахартцарцы ргәы итарымкуа икам.
Уи ашьра хәчык еипшуп, аха айбашьра аамтәзы, ейхарак
азиатцәа реибашьрафәы, агызмалракәа картцауеит; ама-
ла Грушницки иара ифызцәа ратцкыс ейха деигъуп хәа
сыкоуп. Уара угәы ишцаанагои? Уи хара ишеилхаргаз
дхардыруама дара?

– Зынзаск икалом, ахақым! Акы уацәымшәан; сара
урт схы рыстауам.

– Иутахузеи уара икаутцарцы?

– Уи сара исымазоуп.

– Уахәаңши, уағамшәаит... Мшәан, ф-шьафак роуп
ишәбжьоу!

– Ахақым, сара уатцәы ашьыжь 4-саатк рзы
сузыпшуп; аеқәа хианы икалоит... Абзиаразы.

Сара хәылпазынза ашә аркны, афны, суатах афы
стәан. Амацұфы дааит ақкәажә пхәыс лахь дсыпхьарцы,
– сара сычмазафуп хәа ихәарц иасхәеит.

Атцх асаат фба калейт... Сзыцәом... Адырфәены
шьыжымтан снапы мтысразы сыцәар акәын. Аиаша-
ми, ф-шьафак ақәымшәара уадафуп. Ааи! Грушницки
ухатцкы! Уара ахычча жьара угәы итоукыз узынагзарым...
Уареи сареи хрольқәа еитнахапсахларц хәкоуп:
уажәшьта уара ухы-уфәы пштәыдафәы исыпшаалароуп
угәамазашәара. Избан, уара ухататцәкьа изейгъаушьазей
уи ф-шьафак? Илахьынтцадоу уара, угәы иаанагауама
сара ус баша, кәпарада сылахь апхьа умтцаскуеит хәа...
Аха хара акьанч тахапсап!... Ускан... Ускан... Иара инасып
иатцанакыр? Атцыхәтәаны сара сиетцәа, сара исеижьар?..
Уи уамашәа ибатәзам: уи сиетцәа даара акыр тцует сара
сгәы зыхәоз нанагзоижьтеи.

Ишпоуури нас? Ацсра анакәха, ацсра! Адунеиазы рацәак цхаста дуум; иара сара сзы уажәшьта даараза гәҗыгыроуп. Сара абал аҗы иҗырхасуа, аҗныка цәара имцауа, избан акәзар аҗыуардын макъана имаац азы, аха аҗыуардын хиоуп... Абзиаразы!..

Исгәалашәоит, сызхысқәахьоу зегъы, насгъы иа-разнак схы сназцаауеит: сара сыцсы зтоузеи? Сызизеи сара?.. Икалап ус иказар, насгъы икалап ус дук азы сизар, избан акәзар, сара сцәа ианырны издыруеит сыцсаҗы амч дузза шсымоу... Аха сара исзымдрит уи зызкыз, сара сыр-жәеит акгъы иацсамыз, ихәартамыз ацәаныррақәа; урт ршыра салтцит сара, сыхьшәашәаза, сыгәгәаны аихеипш, аха абзиара ус азы сгәамца зегъы сырцәеит наунагза, – сыбзасара хаа ианаамтаз. Убри аахыс шақантәузеи сара анасыц анапаҗы аиха ароль сыхәмархьоуижьтәи! Сара гәаарада, аха есқынагъы рыцхашьарада, агәәкцәа рзы сыргәәкҗы абцарны сықан... Сара сыбзиабара дарба-нызаалакгъы азәы насыцк инамтазеит, избан акәзар, сара урт бзиа избауаз рзы бзиарак кастомызт азы: сара бзиа изызбоз схазы акәын, схы агәәхәа акатцара мацара азы; сара, уамашәа иубаша, сгәәхәа мацара иатахыз акәын икастоз; урт рыбзиабара, рыхаара дара ргәырғара, нас ргәәкра зегъы сеилаҳаны илбаадауа – уртқәа зегъы ианакәызаалакгъы сызхара икаланы хәа икалазомызт. Иаххәап, имлашьуа, уаха назлымшахуа икоу даныцәалакъ цхызла ибоит иҗацхәа уаха зтахым афатә бзиақәа, аччахәа еилашуа аҗы; уи ахауа акынтәи иоуз ахамтақәа гәәхәа дулатцәкьа ифоит, игәы иаанагоит иаха деиҗхазшәа; аха данаацшлакь – уажәраанза иибоз зегъы нытбаба ицоит... иаха игәгәаны, иҗынтәынгъы амлашьреи ахазгәаареи изынхоит!

Икалоит сара уатәы сыцсыр!.. Ускан адгъыл аҗы изакәызаалакгъы акы аанхазом, сара иашатцәкьан, ибзи-аны сеилкааны сыздыруа. Шьоукы срыцхьазап сеицәаны,

шьоукы сеигъны, сара иашаны сызлакатѣкьоу ала акѣымкѣа... Шьоукы ирхѣап – Уи даара дуафыхаан, дуаф бзиан хѣа, даѣа шьоукы – дхѣымган хѣа. Урт афбагы мцуп. Абарткѣа зегъы рышьтахъ иатахума апстазааразы аѣбабаа абара? Аха уѣсы зѣоу – иѣкаларызеишь хѣа ауп: уапхѣака ус ѣыцк уазыпшуеит... Иччархѣуп, насгъы игѣыпѣѣагоуп!

* * *

Абар, уажѣшьта, мызки бжаки ѣуеит сара Н-тѣи абааѣы сыѣоужѣтеи; Максим Максим-иѣа шѣарыѣара дѣеит... Сымаѣара сыѣоуп; аѣенѣьыр садтѣалоуп; ашьхаѣа ршьапы аѣынза апѣа ѣѣышѣаа рыла ихѣоуп; амра апѣаѣа иахѣаарылапшуа иѣеиѣьза иалатѣоушѣа ауп ишыѣоу. Хѣтоуп; апѣа асуеит аѣенѣьырѣаа рѣысуа... Гѣѣыгъроуп!.. Изыѣуаз сѣурнал салагахп, еипѣьаны иѣаз, арт иѣалаз ассирѣаа зегъы антѣауа.

Аѣыхѣтѣантѣи абѣьыѣѣа сеитарыпѣьауеит: иччархѣуп! Сара апѣра иаѣѣыскит; уи зыѣалом: сара агѣаѣраѣаа зегъы рѣыхѣтѣа ѣасмырбаѣат. Нас, сара уажѣы сгѣы иа-боит сыпѣѣазаара акыр ихарахаушѣа.

Исаѣсѣахѣоу зегъы аки-аки еилыкка, нас игѣгѣаза сыхшыѣ ишѣаналаѣаѣеи! Аѣѣахѣаѣаа рышѣшьыра, аѣазшьаѣаа изакѣызаалакгъы ѣьара акы аамѣа иазымгеит, иазмырѣит!

Сара исгѣалашѣоит, сара минутѣаакгъы сшыз-мыѣѣаз. Пѣьтѣраамѣак аѣра сылымшеит: агѣыѣара маза сатѣнатѣит. Саатк ауѣах аѣы снейѣеиуан; ашьѣахъ снатѣан сыстол аѣы иѣѣыз Вальтер Скотт ироман аасыр-тит: уи «Шотландиатѣи Пуританиа» акѣын; азнык азы даара сгѣы аѣѣкны апѣьара салагеит, нас иѣам-ианым рхѣыѣра сналаагалеит...

Ус иааимыгтеит. Саргы иаха сѣааикѣыскит. Снеины асаркѣа снаныцшылеит; схи-сѣы цѣышкѣараза акѣын ишыказ, аухатѣи сгѣакракѣа рышытакѣа мѣашѣахуа иснубаалауан: аха сыблакта иѣеижыкѣараза ацѣахѣа акѣыршаны икан, аха сылакѣа цырцыруан ицагѣаза, настгы еитцахара рыкѣымкѣа. Сара схи-сгѣы акѣдуны саанхеит.

Аѣкѣа шѣкѣадыр хѣа нарасхѣан, сара сѣааилахѣаны, ѣыкѣабара сыѣны сѣеит. Азы хышѣашѣа санынтала, сыцси сымчи сара сахъ ихынхѣны ишсылалауаз збеит. Абана саатытѣит сгѣы еилыхха, сцкѣакѣакѣараза, абалахъ сѣауашѣа. Нас уара ихѣала ацсы ацѣа иалам хѣа!..

Аѣны сахѣаиз, ахақым дыкан. Уи еикѣа цѣышк ишѣан, акаба ишѣын, нас черкѣез хылцакгы ихан. Сара иаразнак самхачѣеит ари ауаѣаса хѣычы ахѣы ахыссы ахылѣарч дахѣатѣагылаз санынаихѣацш: уи ихы-иѣы афырхатѣа ихѣѣсахѣа акѣэамаызт изеипшыз, уи аѣны еихагы ихѣхѣаза, иауны акѣын ишыказ.

– Изакаѣзеи улахъ зеикѣу, ахақым? – сиязѣааит уи сара. – Уара шѣынѣ имѣаѣумгазаци ауаа нырѣѣыка ауразароу гѣалак умазамкѣа? Уара угѣы иаанарга сыз ахы амѣа акызшѣа; сара икалоит сыбзиахар; икалоит сыцсыргы; урт аѣбагы икалахѣоу акы еипшуп; уара иу-лырша сара сычмазаѣны уара уѣы снеизшѣа, зчымазара узеилымкаауаны инеиз азѣ сакѣушѣа, – нас уи аамѣазы уара угѣахѣара уаѣы ишимбац ала еизхауеит; уара иул-шоит уажѣы сара сыла аѣизиологиатѣ цышѣаракѣа кауѣарѣ... Мчыла ацсра азѣшра, уи иашатѣѣкѣаны чма-зарами?

Ари исхѣаз ахақым уамашѣа ибан, акыр даалах-ѣыхѣеит.

Хара хѣыжѣлеит; Вернер иѣнапык рыла иагѣара даалахѣын икын, хандѣықѣлеит, – аминут азы абаа хнаѣкѣан ахабла хналсны аиѣхаа хѣѣѣлеит, инакѣаратѣа-

аакэаратцо, абжацъара ахаскъын дуқәа гыланы, нас ес минут рыбжьы цэгъаны азырфашкәа еихытцэтцәаны хрыруа амфә ханыланы хцауан. Аҳақым даара игәы иалан абас амфә ахыкәз, избан акэзар, иеы, хназталоз азырфашкәа зегъы ркынгы иаагыланы, азы ажәуан акынтә.

Сара исгәалашәом ианакәызаалакгы убри еипш икәз шыжьымтанк, ихааза ижәфангәпштәалаха икәз! Амра, атцла иатцәарақәа рхыцәқәақәа ркнытә ергъхәа абз аавтцнахуан, насгы иара апхарра иаацәырнагози аухатәи ахышәашәареи рымчкәа ахәаилалауаз зегъы рыцсы хааза иаатанатцон; уи аифхаафы амш фә игылаз агәыргъара шәахәацкәа тампхацызт; аха нак-нак ихаваз ахракәа рықәцәақәа ахызы рықәыртәоушәа иканатцон; урт ахра еикәпара дуқәа рфы ашәапыцъац игылаз, цша хәычык апсы алага-фәгара ианалагалакь, аразынтәы-қәа аахақәдырхәхәуан. Сара исгәалашәоит, – убаскан, анкьа ианакәызаалакь зны еипшымкәа, бзиа избәуан адунеи. Шака ибзиоузеи цкьа уахәацшыр, ажьзахәа быгъ кьакьа иакәтәоу апсата, насгы миллионк зхылтцуа игәыргъауа ашәахәацкәа. Шака сеилахауазеи сара сылацш апта накәа хара иалацшрацы! Уи амфә иаха-иаха итшәахауа ицауан, ахракәа иатцәаза уаф дацәшәаратәы икан, нас атдыхәтәаны урт еималаны акы злымкьауа тцамцушәа угәы иабон. Хцон хара фымтцакәа.

– Уара ууасиат уфыма? – даасазтцааит Вернер сара.

– Мап.

– Уара уишьыр?

– Ахылтцшьтра дара рхы рыцшаап.

– Уара адунеи афы уаха қалак думазами, атдыхәтәан-за бзиала хәа зоухәаша азәы?..

Сара схы аасыртцысит.

– Адунеи афы уаха цхәыскгы думазами, цьара хамтак зынужьрацы ззутаху?..

– Иутахума, ахақым, – атак истеит уи сара, – сыпсы аасыртырц уара уёы?.. Ишубо еипш, шьюуки анцсуа, даара бзиа ирбауа ихъз хёауа, нас уи ииёыз қбаад хёычык акы наньртаталаны, мамзаргъы акгъы ахышьзамкёа инеиркуа ианыкартауа еипш икоу аамта сахыпахъеит. Сара дук хара имгакёа, настгъы сшыпсуа сазхёыцны, сара схазы исхёыцуеит акы: шьюуки иара устгъы картазом. Сара уатцёы сызхаштёа, мамзаргъы еихагъы еицёоу, сара стцыхёала, анцёа идьруеит, шака икам-иным ахёара иа-лагауа: ахёса, даёазёы дгёыдыкылауа уи дгёыдызкылауа имьргёааразы, ицёахёоу хыбаарак изыкамтцаразы, сара схыччара иалагауа, – анцёа дрыцуп! Апстазаара цшатлакё цёкёырца иалызгеит сара ёбака-хцака идеиа – аха цёанырра затцёыкгъы сзалымгазеит. Сара даара-за акьртцуеит гёыла акёзамкёа, хыла сынхоижьтеи. Сара даара срызхёыцхъеит схатёы гёапхаракёа, настгъы сказшьақёа, даара икалаша аилкаара сеилаханы, аха схаламырхёыкёа. Сара сёыцъаны ауп сшыкоу; азёы абри ажёа ишатданакуатцёкьа дьнхоит ипсы таны, егъи дхёыцуеит, уи икаитцауа дакёызбоит: апхьатёи икалоит саатк ала адунеии уареи назаза бзиала хёа шёеихёар, егъи ауаё... егъи ауаё?.. Уцшишь, ахақым: аргъарахьтёи ахра акёцёаны, иубауама хёык рцёаара? Урт хагацёа роуп хёа сыкоуп

Хара хаццакны хёынахъеит.

Ахра шыапаёы, абардраёы х-ёык ёахёан; хара хаёкёагъы уатцёкьа инёахъеит, хара амёахёастала хых ханхалеит. Уа иахзыпшны икан Грушницки, адрагунтё капитан, нас даёа секундантк – Иван Игнат-ипа хёа изышьтази; уи ижёла сара ианакёызаалакгъы исмахацт.

– Акьртцуеит хара хашёзыпшуижьтеи шёара, – ихёеит адрагунтё капитан дахычча-пышёарччаны. Сара асаат аацёырганы исырбеит уи.

Аминауатра шытеитцеит исаат цхьака иахьцаз акьнтё.

Пытраамтак җымтзакәа агәәкра аамта цеит: атчы-хәтәаны, ахақым уи атынчра аамта ааилеиган, Грушницки ихы неикәкны ус ихәеит:

– Сара сгәы иаанагоит, – ихәеит иара, – шәара шәөыңагы шәынамыс азы шәықәпарцы шәшыхиоу ала шәхы анцәыржәга, шәхатқы, шәара, иқалоит шәааицәажәаны, ари аус хаала шәалгарц.

– Сара сыхиоуп, – схәеит сара.

Акапитан Грушницки иахь даалацәкәысит, нас иара уи Грушницки сара сшәаз цыишьян, ацагъара сахъа аашьтихит, иара уи аминут ақынза ихы-иңы цәышқакараза иқан аха. Хара хнеижьтеи Грушницки абыржәы затцәык ауп ибла өеитцыхны сара данынсыхәапш; аха илакта атыпшылараңы иунарбауан игәы атып итагыланы ишықамыз.

– Ихәа уара иутаху, – ихәеит иара, – уара узыхәауа азы сара исылшауа зегъы кастауеит, уи азы агәра га...

– Абар сара пқарас исымоу: уара иахьатцәкәа ажәлар рыгәта мап ацәкы ацәгъа иухәаз, настгы уара сара сңы аминауатра шьтатца...

– Уара уаҳарақыра, сара уамашәа избауеит... иш-цыкәу уара убри еипш иқоу аүсқәа шсыдутауа?..

– Иудыстцарызеи сара уаҳа убри ада даеакы?..

– Хара нақ-аақ хайғахысроуп.

Сара сыжәоахыр саатасит.

– Азамана, амала, уазхәыц – хуазәы хымпада дыцсуеит.

– Сара истахуп уи уара уакәхаразы...

– Сара хымпада агәра ганы сықоуп уи уара шуакә-хауа...

Грушницки иааицәымыгхан, дааицрашәеит, нас мчыла дааччеит.

Акапитан Грушницки ижәоа аанкыланы, диманы нақ днаскъеит; урт акраамта уа еидыхәйтхәытлон. Сара

сгәы даараза иазханы, сxy сакәгәыргъо сыкан, аха урткәа зегъы сара агәаарахъ сxy дырхауа иалагеит.

Ахақьым дааины даасыдгылеит.

– Усзызырфы, – ихәеит иара даараза дшәаны: – Икалап уара урт еибыхәаны ишыкоу ухаштзар?.. Сара атапанча сзеитцатцауам, аха ус анакәха... Уара уамашәа икоу уафуп! Уара ирахә урт ргәы итаз аус уара ишуды-руа... Ускан урт акәытцуеит... Бзиа изубауазеи уршыыр! Ацсаатә еипш ушыны укарыжьюеит...

– Ахақьым ухатқы, уи гәырфас икаумтцан, уаангыл... Сара аус убас еиґыскаауеит, урт дара ирзеигъу акымзакыгы калазом. Рызхара ихәйтхәйтлааит...

– Шәхатқы! Ари гәрґыгъахо иалагеит! – аарыкәґыстит сара сыбжы ааргәгәаны: – Акәцара анакәха, акәцара: шәара иацы шәызхара шәеицәажәарацы аамта шәыман...

– Хара хахиоуп, – ихәеит акапитан, – шәгыл шәхатқы!.. Ахақьым, ишәа ф-шьаґак атыц...

– Шәтыпкәа рґы шәгыл! – еитеихәеит Иван Игнатица бжы тцага тахәаґыла.

– Сақәитышәтә! – схәеит сара: – сара даґа цкарак сымоуп: хара хымпада хуазы хапсрацы хаиґахысуеит акынтә, хара ихәхәтоуп ихалшо зегъы кәхтцарц, ари аус мазаны иаанхаразы, настгы хсекундантцәа уи аус азы харарак рыдымхаларазы. Шәакәшахатума уи шәара?..

– Даараза хакәшахатуп.

– Абар сара исхәыцыз. Ижәбома, ани ахра аґкәара акәцәаны арґарахыы, итшәаза икоу акәкәара хәычы? Уи акәцәантәи тцаканза икалоит аажәеи жәаба сацбан, икалап иагъеихазаргы; тцака ахахә тцаркәа ыкоуп. Хара хыыцагы нак-аак ахраґкәара ахыкә акнытдәкәа хакәгылап; ус анакәха, хәычык ахәрагы уи ацсра иашатдәкәа иазхәоуп: уи шәара ишәгәацхар калауеит, избан акәзар, ф-шьаґак хәа ахәахәа кәзтцаз шәара

шәоуп. Ахы зықәшәаз хымпада тҕака дталауеит, насгбы дпыххааса дцоит; ахы аҕақым илихып, нас уи зыхкҕаз ахәара мариоуп, иманшәаламкәан дахыпаз азы иаамтанымкәа иаахәтцырҕкәаны дыңсит хәа. Хара акҕанч таҕапсап аңхәа ахысразы. Атдыхәтәаны ишәасхәауеит, ус анакәымха, сара сеисуам.

– Изаманоп! – ихәеит акапитан Грушницки блатцарыла днаихәапшуа, уақәшахатха хәа ихы ртысуа. Ихаҕсахәа есминут аҕапсахуан. Сара Грушницки ииуа изымдыруа дықәсырхеит. Иахзеипшу аңкаррала ахыс-ра калар, усқан икалон уи сшыапы деихсыр, цыара хәычык сихәр, нас иара уи ала сшыа зуит хәа ипхәазар; аха уажәшьта уи ма исхыкны аҕауахь дхысыр акәын, ма дуафшыыфхар акәын, мамзаргбы ацәгьахәыцра игәы итеикыз даакәытцны, сара сеипш иаргбы дшәартаны дкалар акәын. Уи аминут азы сара истахымызт уи ихатыцаны сыказарц. Грушницки акапитан нак дна-скьеиган, даацраланы акы иеихәо далагеит; сара избоит ииатцәахаз иқышәқәа шықыцьқыцьуаз; аха акапитан ицәымыгхан днахынхәын, цәымгрыла даапышәырччеит. «Уара угазоуп! – ихәеит акапитан ибжыы ааргәғәаны Грушницки изы: – Акымзарак узеилыргом! Шәаала, хцап шәхатқы!»

Амфәхәаста-па инакәаратца-аакәаратцо, абардкәа инарцәытцс-аарцәытцсуа, афада иағаланы ифеиуан; ахра аҕафа еилапыгәеҕа псабаралаикатцаз амардуан, ушыапы ахықыргылауаз рацәак игәғәамызт, инеихабгауан; амахәқәа кны афада ахәнара халагеит. Грушницки хаңхәа дцауан, уи ишьтахь исекундантцәа, урт рышьтахь аҕақыми сареи хрышьтын.

– Сара уамашәа узбауеит, – ихәеит аҕақым снапкәа ргәғәаны иаанкыланы. – Упульс сырбеи, игәастап!.. Охо! Ашыз ухыызшәа укоуп!.. Аха ухы-уҕаҕы уафы егьунибаалазом... Амала улақәа анкыа атцкыс еиха ицырцыруеит!

Ус хашнеиуаз, ахахэссақәа хыхьынтәи ағьғахәа хшьапқәа иларытцәсеит. Ари закәызей? Грушницки дшьацәхныслеит; амахә иикыз анимкәытцәтцәа, шьтахьла изкәала дкахауан, иаразнак исекундант дааитцәсны димкыр.

– Уеыхьча! – сыбжы наикәсыргеит уи сара: – Заанатц уекаумыжын; уи мышьтацәгьароуп. Дугәаларшәа Иули Цезар!

Абар, ахра иаабауаз ақәцәаны ханхалеит; уи адәхәычы пслымз ссала ихәан ыцъа нак-аак реиҕагыларазы цасхәа азәы икайтцәзшәа. Иаакәыршаны шьыжымтантәи ацта хьыртцәатцәа иалубаауан ашьха рықәцәакәа еивтаккы тыхәацтәара змазам ацсаса реипш еилагыланы иказ. Ельбрус Ашьха, ишкәакәаза атзамц еипш алада игылаз, асыпса зкәыжыыз ашьхақәа ахьаантәоз аеынарыларсны игылан. Урт рыгәта ихантауа итан мрагыларахьынтәи иаауаз ацта шкәакәа цыжәжәахәа. Сара ахра ҕкьара ахықәаҕы снейны, тқака санынтапшы, ацсык ауп иаасыгха сыблахатц гьежьрацы: атоубыт аҕы еипш илашьцоушәа, ихьшәашәоушәа ауп сгәы ишабаз: амацәыси аамтәи иршаз ахра ҕкьара хапыцкәа ироушаз афатә иазыпшуан.

Хара ҳаиҕахысраны ҳахьыказ адәхәычы х-кәакьтак аманы акәын ишыказ. Ах-кәакьтак, еиха ахраҕкьара иналахаланы иказ акынтәи ф-шьаҕак ааршәеит, насгьы ус ирзбеит – акьанц зықәшәаз днейны, ишьтахь ахра аҕкьарахь ирханы дгылазарацы; уи ахы иқәымшәар, ускан иаҕеи иареи ртыпқәа еитнарцсахуеит.

Сара исызбеит Грушницки иаха излеизеигьу ала сныкәарцы; уи ддысшәарцы стәхын сара; икалон ипсаҕы иҕыхар аҕыразра аццхькәа, ускан аусқәа зегьы иаха еигьхар алшон; аха ахьбзиабарей, нас аказшьа цшқарей ирыхәтан аҕәаҕра картцаразы... Сара истәхын уи зынзак ирыцхамшьаразы схы азин зегьы астарц, ама-

ла слахынтца сатанамтцауазар. Дызустада зхатэы намыс
абри афыза ацкара азымтац?

– Ахақым, акьанч тацса! – ихэеит акапитан.

Ахақым ицъыба аразынтэ маат аатихын, дѳахан
иааникылеит.

– Тура, – ибжыи рдуны, дааццакны иааиргеит Груш-
ницки ацэа даланы иѳызак атхарцэхэа дааирѳыхазшэа.

– Иаза! – схэеит сара!

Аразын цара еиқэытэиааша аѳада иѳхалан,
ахьѳэхэа илкашэеит; зегъы иара уи хназыѳит.

– Уара насыц умоуп, – иасхэеит сара Грушницки:
– апхъа ахысра уара иутэуп! Аха иухаумырштын, уара
сара санумшь, усқан сара схы амца асырхѳом – ажэацкъа
устаеит.

Иара дааицрашэеит, Грушницки даацэыпхашьеит
иабцъардаз ауаѳы ишьра; сылақэа еихмырсыгъзакэа
сихэацшуан уи сара; азныказы ус сгэы иаанаге-
ит, сатоумтцан хэа дааины сшьапқэа рѳы иекажъны
дсыхэап хэа: аха абас еипш икоу ахэымгара ус игэы
итеикыртэ хыркъиагас икоузеи?.. Уи акакэын изын-
хауаз – исықэымкыкэа ахысра; сара агэра ганы сықан
уи исықэымкыкэаны дхысуеит хэа! Аха икалон уи
акы апырхагахар: дырѳегъых хайсып хэа иасхэар хэа
дацэшэон. – Уажэшьта иаамтоуп! – даасахэытхэытит
ахақым, смагра аартысуа: – Уара абыржэшьта ианумхэа
урт ргэы итаркыз хара ишаадыруа, нас зегъы пхастоуп.
Иумбауеи, уи аитцатцара далагеит. Уара егъанумхэа, сара
схататцэка...

– Адунеиаѳы зынзаск икалом ахақым! – атак
кастцеит сара инапы данкны даанкылауа: – уара зегъы
пхастоутэуеит; ажэа сутахьеит ушспырхагамхо ала... Уи
уара уусс иалоузеи? Икалоит сара сыпсырц стахызар...

Ахақым сара даасыхэацшит уамашэа сбауа.

– О! Уи даеакуп!.. Амала нақ нарцэыка сара усзы-
машшын...

Акапитан атапанчақәа ааитцеитқан, руақы наганы Грушницки инеииркит даапышәырччаны, днаиахәыт-хәытны; егы – сара.

Сара снеин ахра ҕкәара ахыкә акны, сарма шыапы ахахә инаҕаргыланы, хәычык цхьака саахынааны саагылеит, сыззымгаша ахы сықәшәар сышытахька скамҳаразы.

Грушницки сапхьа даагылан, нас адырга аниоу, итапанча ашытыхрадалагеит. Ишьямхқәа акәарахәа еитцасуа, уи сылахь апыхьа иакәкытқәкыаны дкылцшуан...

Уафы ишимбац ала сгәы еибакит сара.

Грушницки иикыз итапанча ахы леиркәын, анарма цшкеипш дкәашккараза, исекундант иахь днахьахәит:

– Исылшом, – ихәеит иара ибжы изтымкаауа.

– Ашәыргәында! – икаитцеит акапитан атак.

Атыкь аатгеит. Аха иааткьаз ахы сшыамхы иназывасны ицеит. Сара иаразнак ҕбака-хцака шыаҕа цхьака снейтатцит, ахра ахыкә акынтә нак.

– Сылашара сашьа, Грушницки, даараза сгәы иалоуп баша уахьхысыз! – ихәеит акапитан: – Уажәшьта уара иутәуп, унеины угыл заанатцы, сгәыдкыл сара, уареи сареи уаха хаибабом! – иаагәыдеибакылеит; акапитан ергьхәа акәын аччара шникылоз: Умшәан, – инацитцеит иара иеыргызмалны Грушницки дихәапшуа, – адунеиаҕы зегьы ссируп!.. Атныцшылара газароуп, алахьынтца – цышәароуп, кәышроуп!

Абарт реипш атрагедиятә ажәакәа анихәа, ихы хатыр акәтцаны, днеины итыцахь днагылеит; иара убас лагырзашала Иван Игнат-ицагы Грушницки даагәыдикылеит, нас, абар иара имацара даанхейт сара сапхьа. Сара иахьа уажәгы истахуп еилсыргарц изакәытә гәеибакроу исоуз сара убаскан: икалап уи ахыбзиабара ахьымзг ахьагауаз, ацәымгра, агәаара сыхшыҕ аҕы иахьиуаз азы акәызтгы: мшәан, абри ауаҕ

уажэы убаскак ихы агэра ганы, ихы иамхакэачраны ашышьыхэа иахьихэапшуа, ѿ-минутк уажэы апхьа, иара ипстазааразы цъара изакэызаалакгы шэартак имазамкэа алажэ еипш сишьырц итахын. Егьырт зеггы ракэым, сшыапы еиха хэычык игэгэаны иааихэыр, хымпада, ахрафкьара слафкьаны, сыбаѿ узымпшаауа сылтахэаша сцауан.

Сара ѿба-хца минут сыблакэа еихмырсыгызакэа илактатцкьа стацшуан, издыруада цъара дахьхэызар гэастап хэа. Аха сара сгэы иаанагоит дцышэмыччаразы иеикажауан хэа.

– Сара икэнаганы исыпхэзоит уцсымта аламталаз анцэа уихэаразы, – инаиасхэеит сара ускан иара.

– Уара уцсазы ухы ацъабаа арба еиха, сара сыцсазы убаскак хьаас скоумтцан. Сара аказын сухэоит, ухыс ирласны.

– Уара ацэгьахэара икаутцаз мап ацэумкзауеи? Сара уатасымтцаразы усмыхэазои?.. Узхэыц дааратцкьа ибзианы: уара унамыс уаха акымзаракгы уанамхэазои?

– Печорин ухаткы! – иааиргеит адрагунтэ капитан ибжыы рыгэгэаны: – Уара ара ацышэаразы акэзам узааз, сақэитызааит сара уара иуасхэаразы... Халгап ирласны; икалоит ари апста азэы дааталар – ускан хара харбоит.

– Ибзиоуп. Ахақым, уааишь арахь, сара сахь.

Ахақым даасыдгылт. Ахақым рыцха! Жэа-минутк рышьтахь Грушницки зака дышкэакэаз атцкысггы дышкэакэан уи.

Атцыхэтэантэи ажэакэа сара цасхэа саатгыланы, игэгэаны еилырганы, ашьра зқэу ашьауға ианизапхьауеипш ус схэеит:

– Ахақым, арт икалап иахьыццакуаз сара стапанча ахы ахатцара рхаштзар: сухэоит, ғыц исзеитцатца, – насггы ибзианы!

– Ус ишцакалауаз! – дкааит акапитан: – Ус ишцакалауаз! Сара урт аѿ-тапанчакгы еитцастеит; уара ута-

панча ахы тшәауазма... Уи сара исхарам! Уара айтеи-
татцара азин умам... Иарбанызаалакгы зинк... Уи ус
закәанзам зынзаскгы; сара изуам...

– Ибзиоуп! – иасхәеит сара акапитан: – Ус анакәха,
уареи сареи убри ацкаралатцәкыа хәиҗахысроуп...

Акапитан дааҗахеит.

Грушницки дгылан ихы игәы икыджыыланы,
дыпхашьаны, дхахәыршәыраха.

– Уркәатц! – хәа иеихәеит атыхәтәаны Грушницки,
акапитан стапанча ахақым иахыкыз имкәытципаарц
иеанизикуаз аамтазы... – Мшәан, уара иудыруеит
урт шиашоу. Акапитан амала баша напыла, шыапыла
адыргақәа иирбон Грушницки, – аха уи иара дихәапшырц
итахзамызт.

Уи аамтазы, ахақым стапанча еиттатцаны иаасир-
кит.

Уи аниба, акапитан дылкажыцәан ишыапы нкыди-
кәеит: «Уеадатцәкыоуп, уара сашьа, – ихәеит иара: –
Агаза ду!.. Сара уансықәгәыц, усзызырә... Амтц еипш
ухы уахаабыц... Даахынхәын, нақ иҗынеихеит, усгы
ааилеижәжәеит: «Амала уи зынзак ацкарра иатцанакзом.»

– Грушницки! – схәеит сара: – Макъана аамта умоуп;
ацәгәахәара икаутцаз мап ацәкы, нас сара уртқәа зегы
уатастцом. Уара сара сыргазара улымшеит, убри ақынтә
схабзиабара иатахыз насыгзеит, иугәаларшәа, уареи са-
реи зны хәиҗызцәан...

Грушницки ихы-иҗы ааицрашәан, иблақәа аацыр-
цырит.

– Ухыс! – атак кәаитцеит иара: – Сара схы сцәымгуп,
уара сзынаухәапшуам. Уара сара санумшь, уахыла цъара
сынкылатәан, мазала, ахәызбала усшьуеит. Адунеи аҗы
уареи сареи тыц еицхамам...

Сара схысит...

Атапанча алға анаахыт, Грушницки дахықәгылаз дықазамызт. Амала, ихәамц каууа ахра иафканы илеи-уан.

Зегы бжыкала акәыкәы аатдыргеит.

– Fiuita Ia comedia! Атдыхәа цтәеит акомедиа! – хәа наиасхәеит сара ахақым.

Уи атак сымтазакәа ицәымығханы нақ днахынхәит.

Сара сыжәоахыр саатасын, нас Грушницки исекундантцәа рахь саахырхәит.

Амоахәаста саныланы тқа сышнеиуаз, ахра еикәпарафы, Грушницки дшьяартцәыраха дшаәажьыз гәастеит. Сара иаразнак сылақәа хызәеит...

Сеағәра аапыртланы сәәежәлан, ашышьыхәа аоныка сдәықәлеит. Сгәы хаҳәханы акәын сшықаз. Амра абла таазшәа акәын ишызбоз, настгы иара амра шәахәакәа сара сырзырцхауамызт.

Ақытафы сааиаанза арығъарахь аиохаа сәәбжәлеит. Ауаф ибара сара исцәымғны акәын сшықаз: схала сықазар акәын истахыз. Сеағәра лаусыжын, схы сықәжьны сцон, атыхәтәаны ахаан иахьысымбазацыз тыцк акны снанагеит; сәы ахы ашытаҳька иаасыртцәин, амоа апшаара салагеит. Сара Кисловодск сазааигәахауа саналага, амра аташәарахьы ахы архахьан, сқыпцаха аеқыца сақәтәаны.

Сара сматцуфы Вернер дықан хәа сеихәеит, настгы ө-шәкәык аасиркит: акы иара икынтә акәын, егы... Вера лкынтә.

Апхәтәи ашәкәы аахызжәеит: уи ианын абартқәа реидш иказ:

«Зегы еиха ишеигу алоуп ишықатдоу: цәгьала иказ апсыбаф ааргеит, игәы ахы алхуп. Зегы ргәы иаанагоит машәыршәа дыцсит хәа; амала акомендант, шәара шәгәы шааибагаз гәоарас измаз, ихы ааиртцысит, аха акымзакыгы имхәеит. Уара гәрамгартас хәа уафы узлакайтцара

егы́казам, убри а́кынтə тынч уцəар калоит... Иулшауа-
зар... Абзиаразы...»

Егыашəкəысараakraамтаахыртрaсыгəагыамызт...
Исзылыфрыз уи сара?.. Цəалашəара ду хьантак сыцсы
аргəатеиуан.

Абар, уи иара ашəкəы акакала ажəакəа зегы,
сыхшыф итымтцзо итахаз:

«Сара абри ашəкəы узызыфует, хымцада агəра ганы,
уареи сареи уаха ианакəызаалакгы хшеибамбауала. Кыр
шықəса рышьтахь уареи сареи ханеипыртцуазгы уажəы
еипш акəын сгəы ишаанагоз, аха ажəфан иагəапхеит
дырфегьых сара сыпнашəаразы; сара исызхымгеит уи
апцшəара, сара сгəы пцқа дырфегьых иатəнатəит, изды-
руаз абжы... ари азы сара уара суцəымыгхазом, усами?
Ари ашəкəы аипыртцра иатəны и́калоит: сара исыхəтоуп
уара иуасхəаразы сгəы бзиа уабо уалагеижьтеи сыпсы
ағы еизганы исымоу зегы. Сара уара ахара удыстцазом
– сара уара усызныкəеит убас, дарбанызаалакгы ахатца
апцхəыс дшылзныкəауа еипш: уара сара бзиа субоит
хатəык леипш, зда апстазаара неибейцшны игəрғыгьгоу,
зееитныпсахлауа агəргьарақəеи, агəткьарақəеи, агəыр-
фарақəеи рхытцхыртк еипш и́коу сакəны. Уи сара иа-
разнак еилыскааит... Аха уара унасыпцдан, саргы уи
сеахəыстəит, мышкымзар мышкы уи уара хатырақəутцап,
мышкымзар мышкы сара сыбзиабара хаара еилургап хəа
сақəгəыгны. Уи аахыс кыр аамта рацəаны ицахьеит: сара
салцшны игəастеит уара уцсатыфара зегы... Агəрагы
згеит урт сгəыграқəа зегы шбашаз. Исзыгəырфан урт
сара! Аха сара сыбзиабара сыпсы иалахəатцаны иаиааит:
уи айқəара хылеит, аха имкьатазацт.

Наунагза хаипыртцует уареи сареи; амала уара
и́калоит агəра ганы у́казарц ахаангы уаха азəы бзиа
дшызымбауа: сара сыпсы абзиара зегы, сара сылагырз,
сара сгəыгра зегы уара иукəсырзит. Уара знык бзиа

узбаз апцхэыс, егьырт ахацэа хэычык ихэымгамшьакэа
дызрыхэапшуа хэа дзыкалом, итцабыргуп урт зегьы
уара уреигьны укам, о, мап! Аха уара уцсабарафьы ауафьы
изымдыруа акы ыкоуп, имазоу мчык уара уда уаха уафьы
имам; уара убжы, уара иухэалакгы, уцэажэарафьы
ейтцахара зкэым мчык ыкоуп; дарбанызаалакгы азэгьы
дыкам уара уейцш убас, еснагь бзиа ирбарцы зтаху;
ацэгьара злоу ауафьы убас бзиа дырбо хэа икалазом
уара уейцш; дарбанызаалакгы азэы илацш убри акара
гөейтцахара унатазом; дарбанызаалакгы азэы алша-
ра имоу уара уейцш ихы изархэазом, насгьы аиашазы,
азэымзар-азэы дыказам уара уейцш инасыцдоу, избан
акэзар дарбанызаалакгы даеазэы ихы агэра айргазом
убартқэа зегьы рзы.

Уажэы сара иуасхэароуп сара сцара абаскак ирласны
изыкалаз; уи уара ускак уус аламшэа иупхьазашт, избан
акэзар уи сара схала исусуп азы.

Иахьа шыжымтан схатца сара сфьы даафналан
исейхэейт Грушницки уарей шэгэы шааибагаз. Икалап
сара схы-сфьы даара аеицанакызар, избан акэзар уи схатца
акыраамта иблакэа ейхмырсыгьзакэа сыла агэйтцэкьа
дхыпшылон; сара сыпсы сылышэшэаны скахарцы акы
аасыгымхейт, иахьа уейсраны ушыказ анаасхэыц, нас-
гьы уи зыхкьоз сара шсакэыз саназхэыц; сара сахахауаз
цьысшьейт... Аха уажэы акы ахэыцра сылшауа санала-
га, сара агэра ганы сыкоуп уара уцсы таны ушынхауала:
сара сыда уара уцсра зыкалом, изыкалом! Сара схатца
акыраамта ауатах афьы днечиуеиуан; сара исыздыруам
уи исейхэауаз, исгэалашэом сара уи атак истаз... Ииа-
шоуп, сара бзиа узбоит хэа иасхэейт... Исгэалашэоит,
хшеицэажэоз атыхэтэаны ажэа баапсыла дсацэхан,
нас дындэылтцит. Сара исахаит аеыуардын дырхиаразы
адца шритаз... Абар уажэшьта х-саатк калейт, аценцьыр
саттэаланы уара ухынхэны уаара сазыпшуеижьтэи...

Аха уара уцсы тоуп, уара уцсырц зыкалом!.. Аеыуардын, абар, уажэшьта ихйоуп... Абзиаразы... Сара сытдабгелит, – аха уи зхэартоузеи?.. Амала сара агэра ганы сыказар уара есқынагы сшугэалашэауа ала, – бзиа сбара акэым, – мап ус сугэалашэалар... Абзиаразы... Сара ашэкэы стэахыроуп...

Ииашами, уара Мери бзиа дубазом? Уи уара пхэысс дугазом? – усзыырфи, уара уи улылыхэдахароуп сара сзы: уара узы сара адунеи афы зегы сцэызит...».

Сара зхы еилагаз иеипш ашырхэа сындэылкьан, счеркбез еы, адэны иларга-фаргоз сшакетэан, излалшоз ала сыфны Пиатигорскка сдэыкэлит. Сара рыцхашьарак ззызымуаз ссы кьыпхаха, апсы агэы икылаха, ашэакьа акэчны ахахэ мша ианыланы саманы икэкьа ицауан.

Амраташэарахэтэи ашьхакэа рыкэцэкэа рфы апта еикэатцэакэа зыпсы зшьауаз аерыланазахьан амрагы; апста тылашьцаауан, насгы ихьшэашэарахон. Подкумок ахахэкэа ирыкэкьаны, абжы тахэаеза, инеибейпшны аууы ахга инеиуан. Ссы сасны сыфны сшон сыпси-сыпси еихьымзауа. Сгэанала, уи лара Пиатигорск слыхьзом хэа анысгэахэ, жьахэала азэы сгэы ахы днасызшэа збелит. Минутзатцэык, даеа минутзатцэык дызбар, бзиала хэа ласхэар, лнапы аанкыланы исыргэгэар... Сара анцэа сихэон, схы сшэиуан, стэыуан, сыччауан... Мап, акымзаракы ахэом сара сгэакра, сгэырфара!.. Сара Вера дысцэызыр шыкалоз ангэаста, адунеи афы зегы раткыс дысзапсахелит, – сыпстазаара аткысгы, сынамыс аткысгы, слахьынтца аткысгы! Анцэа идыруелит закэытэ хэыцраз, закэытэ псеибакраз схы итагыжьуа итаз... Аха уеизгы рыцхашьарада ссы сасны сцауан. Аха абар, сара игэастелит ссы апсып шахэлачыз; аиашарафы фынтэкагы иаашьацэхныслелит... Есентукинза – аказакцэа рыстанция акны снейр, сара ссы сыпсахыр калауан, уаанза хэбака километр ракэын иаанхаз...

Зегъыбзиахауан, еикъырхахон, сара сеыдаеа жэабака минут амчлшара аманы иказтгы. Аха ашьхақәа снарыб-жыысны гәафа хәычык сахыџхалаз, архәара баапс акны сеы хәышәтны иласытдахаит. Сеы ашырхәа сәахыцан, ишьтысхырц салагеит, агәра кны саахеит, аха зегъы ба-шан: еиханапсаз ахапыцқәа иаарытцыџны ақыбжыы ергъхәа иуахауан; џба-хца минут рышьтахъ иара цсит; сара сымацара адәы саакәхеит, атцыхәтәантәи за сгәыгырта сцәызны; шыапыла сцарц иакәыскит, аха сшыамхқәа сырзышьтымхит, исытдакәалеит, аеынтәи агәырџарақәеи ацәадареи идыраапсахъаз сара ахаскын цәаак снылаҳаны, апшқа хәычы еипш сеитдакыызкызызны атцәуара салагеит.

Акраамта сара уа сыемыртцысзакәа сышьтан, нас-гы лагырзышала атцәуара саеын, сеитдакыызкызызреи сылагырзи раанкылара сашьтазамкәа; сара сгәы иа-анакон сеикәжәаны сцоит хәа; сара суаџгәгәара, сара суаџтынчра алџеипш инытдаба ицеит; сцсы мацхеит, сыхшыџ аусура иакәытцт, амала убаскан, убри аминут азы сара азәы сибар икаларын игәы сыхшәаны, дхъаҳәны дсыхәампшыр.

Хәылцазтәи азазеи ашьхацшеи схы, амца зкыз хәычык ианаадырхъшәашәа, настгы сыхшыџ атыцаґы ианааи, ускан издырит изыз анасыц ашьталара қяр ша-ламыз, настгы ишихшыџдараз. Истахузеи мшәан сара уаха? – лбара? – избан? Уи лареи сареи хабжьара зегъы ртцыхәа цтцәазами? Атцыхәтәантәи зныктәи агәыдкылара хъшәашәа сара сгәалашәарақәа арбеиазума, амала уи ашьтахъ ҳара ҳаипыртцра еиха иуадаџхоит акәымзар.

Сара амала сгәы иахәоит ас атцәуара ахъсылшо! Аха издыруада сдақәа ахъаапсаз, смыцәазакәа атцх ахыс-хызгаз, џ-минутк атапанча ахы сахътагылаз, настгы сымгәа ахътацәыз азы акәызтгы.

Иќало зегъы еиџагъы еиџуп! Уи аџыц гџаќра, айбашь-цџа ражџала иуџџозар, сара исзыќанатцеит адиверсия насыц. Абасќакатџџуара, насгъы иќалап џыла смаар, сара шыапыла 15 верс шытахъќа ацара сыќџымшџар, иќалауан уи ауџагъы сара цъара лацџеихъшыќ ќасымтцар.

Сара шыџџымтџан 5 саатќ рзы Кисловодск санааи, сиарта сыеныласыџын, Ватерлоо айбашьра ашытахъ Наполеон ицџашьа алатцџќа сыцџеит.

Сара санааџыџа, адџахъы илашыцахъан. Скаба аацъртланы аценцъыр аартны иќаз снейны снадтџалт, – ашыџа цша хаа зееиќџызымќыцыз, ацџара иараацсаз стџы, зыцсы зымшыацыз, архышџашџауан. Нахъхъи, хараза, аз нырцџ, адса еилачыраќџа рыќџџџаќџа, абааи аџаблеи рыќџаша-мыќџаша инџауаз рымцаќџа аалубаауан. Ёара хџџарц аџы тынцран, аџќџџџ лыфны лашара џќамызт.

Аџаќым даафналт: илахъ еимырцъыхъны дыќан; уи цыхъа еицш инапы ситџарц сара сахъ иааимырџеит.

– Уара уабантџаауеи, аџаќым?

– Аџќџџџ Лиговсќаи лќынтџи; лызгаб дычмазафуп – лшы мацуп... Аџа уи аќџым абра иќоу: айџабыра гџџарас урымоуп, итџабыргуп агџра зларгаша егърымазам, аџа сара стџанала еиџуп хџычыќ ухы џасаб азуур. Сара уажџы аџќџџџ иалџџеит шџара шџезеиџахысыз лара лызгаб лзы шакџџ здыруеит хџа. Уртќџа зегъы уи атаџмада илеихџџеит. Ихъзузеи уи? Арџсторан аџы Грушницќи уареи шџанааилаќџаќџауаз уа даќџшџџеит иара. Сара адырра устџарц сааит. Абзиаразы. Иќалап уареи сареи уаџа џаибамбазар, уара даџџацъара удџыќџџртцџоит.

Аџаќым ашџџџы днеиуан, даатгылеит: иара итџахын снапы ааниќыларц... Амала уи сара хџычыќ аќара ишыстахыз исырбар, сыхџда иџџаџџџыр ќаларын, аџа сара саанџеит сыхъшџашџаны аџаџџ еицш – нас иара дындџылтцны дцеит.

Изакэытэ уааузеи! Урт зеггы убасоуп ишыкоу: урт заанатцы ирдыруеит, ихэартам аускэа зеггы, иацхраауеит, иалацэажэоит, уимоу ибзиоуп хэа ахырхэаауеит, даёа цсыхэак шамам анырбалакь, нас дара рнапкэа аазэзэаны уи афыза аус згэагьыз дырцэымыгханы наф рызкэа иеиадырхоит. Урт зеггы усоуп ишыкоу, уимоу еиха ауаа кыиакэа, еиха ауаа хшыф змоуггы убас ауп ишыкартцо!..

Адырфэены шыыжымтан аихабыра рахьынтэи, Н-тэи абаа ашка сцаразы аусдта ансоу, бзиала хэа ласхэаразы ахкэажэ лфы снейт.

Уи лара даараза уамашэа илбеит: иутахума уара акырзлоу уск азы усацэажэарц? – хэа ансалхэа – сара атак лыстеит, истахуп насыц бзиак боурацы, убас итцеггы.

– Сара уара суацэажэарацы стахуп ус гэгэак азы.

Фымтзакэан снатэеит сара.

Иаразнак иубауан лцэажэара ахы злацэырылгашаз дшақөымшэауаз, лхы-лфы аатрысуа, лнацэкьар хэацкэа астол икэкшауа; атцыхэтэаны даафэахауа, ус дналагеит:

– Усзыырфы, ухатцкы Печорин, сара сгэы иаанагоит уара хар змам азэ уоуп хэа.

Сара саалеихырхэеит.

– Сара уи агэра гатцэкьаны сыкоуп, – дафын лара, – амала улеишэа хэычык иманшэалам, аха ифалоит уи зхароу ыказар, сара исзымдыруа, нас уара иухэтоуп уажэы урт сара иуасхэаразы. Уара сара сызгаб ацэгьа лзырымхэаразы улыдгылеит, уи лзын азэи уареи шэеифахысит, ус анакэха, упстазаара уаеиэгзеит... Атак фкауицан, сара издыруеит уи уара уакэшахатхом, избан акэзар, Грушницки дшыуп (лылахь-лыцьымшь аалзатэит). Анцэа датеитдарым – настгы сгэы иаанагоит иара уаргьы!.. Уи сара сусс алазам... Сара уара ифкауцаз хэартам хэа схэазом, избан акэзар сара сызгаб, итцабыргуп уи еигьылхаразамызт, аха уи лоуп зеггы зыхкьаз. Уи лара сара зеггы салхэеит... Сара сгэы иаа-

нагоит: уара сызгаб бзиа дшубауаз лаухәеит... ларгъы дшақәшахатыз уалхәеит (уи аамтазы ахкәажә пхәыс гәйтқаала даакәыпсычхәит). Аха уи лгәы бзиам, насгъы, сара хымпада сгәы иаанагоит уи лчымазара баша чмазарам хәа! Агәырфа маза дарфоит; уи лара сара ицәырганы иласхәом, аха сара агәра ганы сыкоуп уи зхароу уара шуакәу... Усзызырфы: уара икалоит угәы иааназар сара ачын ду змоу имазара рацәа сашьтоуп хәа, уи угәы иананоумырган: сара сызгаб лынасыц затцәык ауп истаху. Уара уажәы узлакоу уафы деилахаратәы икам, аха уи нак-нак еиха еигъхар калоит: уара амазара умоуп; лара бзиа улбоит, сара сызгаб, уи убас даазоуп лхатца инасыц лырбзиаратәы. Сара сбеиоуп, уи сызгаб затцәык лоуп сара исымоу... ихәа, уағазкуазеи уара?.. Иумбауеи, сара исыхәтамызт уртқәа зегъы уара иуасхәаразы, аха сара сақәгәыгуеит уара угәы, уара унамыс, – иугәаларшәа, сара згаб затцәык лоуп исымоу... згаб затцәык...

Ахкәажә дамхатцәыуеит.

– Ахкәажә, – схәеит сара, – бара ибхәаз атак ақатцара сылшом сара, сақәитызааит бызгаб лацәажәара, лареи сареи ххала...

– Уи ианакәызаалакгъы изыкалом! – даатқъеит лара, дахьтәаз дфагыланы, акыр деилашәаны.

– Ишышәтаху, – икастцеит атак сара ацара сеыназкуа.

Ахкәажә даахәыцын, уаангыл хәа напыла иааслырбан, нас дындәылтцт.

Ицеит хәбака минут. Сгәы мыцхәы еисуан, аха сыхшыф тынчын, схы хьшәашәан: Мери хаа лыбзиабаразы сгәы стыхауан, аха цъара бзиабара шәахәац хәыгчыкгъы сзымпшааит.

Абар, ашә аатын, даафналеит лара. Анцәа хрыцхашьа! Шака леылыпсахзеи уи сара дсымбеижьтеи?

Ауатах агәтаны лара даагарыгәеит; сара сәатцкъан, снапы налыркны, ақәардә ақынза дназгеит.

Лара лацхъа сгылан сара. Хъыцъагъы акраамта ҕымтзакъа хакан: уи лыбла тбаакъа, уафы ишим-бац ала агъырѳара зтаз сара сылакъа рахъ гъыграк рыцшаауазшъа акъын ишыказ; лара лкъышъ хцъышаакъа баша ипъшырччарацы ргъы итан; лнапы цшзакъа лшъамхы ианыз убас ирыгын, настгъы убас еилыцхауан, уи даара даарыцхасшьеит сара.

– Ахкъажъ цхъызба, – схъеит сара – ижъдыруама шъара сшышъыхыччауаз сара? Шъара ишъыхътоуп сара сышъцъымыцхаразы.

Лара лзыгкъа чмазара мцабзк аарѳыкъалеит.

Сара саѳын ацъажъара:

– Ус анакъа, шъара сара сыбзиабара шъылшауам...

Ахкъажъ цхъызба наӀ днахъын, лнапкъа рыла лылакъа аахѳаны, лхы астал иныкхъылтцеит, настгъы уа лылагырзкъа лоулыжъызшъа ус сгъы иабейт.

– Анцъа срыцхашъа! – лхъеит ергхъа лара.

Ари ауафы изихымгаратъы еипш икалауа иалагеит: даеа минутк, нас икаларын саргъы лшъапцынтдан скахар.

– Шъара ижъбойт, – схъеит сара бжъымчыла, настгъы сгъы иатахзамкъа мчыла саахыччашъа: – Шъара шъахъа ижъбойт, сара шъара цхъысс шъшысзымгауа. Иара уи уажъы шъара ишъаххаргъы, дук хара имгакъан шъаххъара шъыкан. Ахкъажъи сареи хайцъажъара ауп абас иаахтны, абас ихжъаны убарткъа зегъы сзырхъаз; сара сгъы иаанагоит уи бан цкъа илзеилмыргеит хъа: шъара ишъэzymариоуп уи агъара лыргара. Шъара ижъбауейт сара шъара шъапхъа ароль баапс, ароль хъымга сшыхъмаруа, ус сшыкоу азы схы здыруейт; абри ауп шъара шъэзы сара икастдараны исылшо зегъы. Сара сызлакоу хъа цэгъарас исыдышъкыло зегъы рзы сыхи-оуп, урткъа зегъы схы иадыскыларацы... Ижъбома, сара шъара шъѳапхъа шака суафы лакъу... Ииашами нас, сара

шәара егъа бзиа сыжәбауазаргъы, абри аминут нахыс
сышәцәымгымхауеи?..

Ахкәажә пхәызба сара сахъ даахьахәит амармал-
ташь еипш дышкәакәаза, амала лылақәа уамашәа
ицырцыруан.

– Сара снашәфәпшны саанхазом... – лхәеит лара.

Сара табуп схәан, хәтыр ақәцаны слалеихырхәан,
нас сындәылтцит.

Саатк ашьтахъ акәыриер еқәа хца Кисловодскынтәи
срыма ицон. Есентуки сназаанза пытк шыбжъаз амфа
ааигәара сара сәы бзиа цсны иахькажъыз издырит;
акәадыр иакәыз ақәхны иқан – иқалап имфасуаз казакк
иақәихызар, насгъы акәадыр ахәтыцаны сәы абғафы
ф-кәраанк ыкәтәан.

Сара саакәцсычхан, нак снахьахәит...

Уажәы сара абри агәфыгъыртатә баафы сахьыкоу
лассы-лассы анкьатәи сызхысхьоу сгәалашәо схы саз-
таауеит: избан, изыстахымзеи сара сынасыц исзаа-
нагаз амфа тынч саныларц, сара иахьсызпшыз атынч
гәырғара, насгъы апцтынчра?.. Мап, уи еипш икоу
апстазаара бзиахәи сареи хзеицынхомызт! Сара, ам-
шын брагьцәа рышхәа аидауыр афы иины иаааз ам-
шынуаф еипш икоу: уи ицсы апщеи ацәкәырцеи иры-
лиааз, насгъы амшын афықә ихықәнажълаз, уи игәы
фыгъуеит, даапсауеит егъа дужьжьаргъы, иагъа тынч
амра лаша иқәыпхозаргъы: уи иахьа хәлаанза амшын
афықәан апцлымз дылаланы дныкәоит, есқьынагъы
еипшны ацәкәырцақәа рыбжъы игауа дырзызырфәуа,
насгъы дазыпшуеит апта лашьцахара: иаацәырцрыма
нас, амшын еикәареи, апта жәфангәыпштәылақәеи
еикәызшауа ацәахәа цәыш ақынтәи, зны амшынтә чныш
амтәыжәфақәа реипш хәычы-хәычла ацәкәырцақәа
рыцыпхь иалтцуа, ашьшыхәа асқьала тацәы иазааигәахо,
бзиа иибо апрақәа...

III Афаталист

Сара зны ҫымчыбжба сынхон аказакцәа рыстан-
циа армарахътәи аган акны; убратцәкәа игылан аршыака
рбаталион; офицерцәа хәылпазыла зны азәы икны, зны
даеазәы икны еизауан амаца асразы¹.

Зны абостон, хгәы аныпнатцәа, хмацакәа астал атцака
илытцапсаны, амаиор икны акраамта хтәан; икам-иным
алацәажәара игәмырҫыгганы икан. Атыркә динхатцара,
ауаҫы иразкы ажәван аҫы иануп хәа иалацәажәон,
акыырсианцәа ркынтәиггы иакәшахатхоз ыкан; уа итәаз
дарбанызаалакгы уаҫы уамашәа иибашаз акы ихәон,
ма адинхатцара дақәшахатхон, ма дақәшахатхомызт.

– Шәхатцкы, – ихәеит акрызхытцуаз амаиор, –
шәара ишәеиуоу дарбанызаалакгы урт уамашәа икоу
шәызлацәажәакәо ихала имбазац шахатра рзиуратәы.

– Хәарас иатахузеи, избәхәада, – рхәеит еихараҫык,
– аха хара ииашаны ауаа ркынтә ихахахьейт...

– Урткәа зеггы башоуп! – ихәеит азәы. – Иабакоу
убарт ииашоу ауаа, хара ханыпсуа асаат зну ашәкәы,
асиа иахәапшхьоу?... Ииашан алахьынтца, аҫеипш ыказар
нас хара ахәыцра азин зхамоузеи? Хара ацәгәа кәхтцауоу
абзиа кәхтцауоу хазазхәыцуазеи?

Уи аамтазы, ауатах акәакь акны итәаз офицерк
дҫагылан, ашышыхәа астал даадгылейт, дмыццакзакәа
илапш зеггы инархгауа. Уи ихьыз ала дсербын.

Апроучик Вулич иҫыпшылара, икәзшыа зеипшраз уе-
илнаркаауан. Акырдоуны, ихы-иҫы еикәаны, еикәатцәаза
икоу ихәхәы ибла агәы еикәатцәакәа, ипынта дуны,
аха иаапшзаны иара дызлытыз амилаҫ ишыркәзшыоу
имҫашахуа иузырбо, агәала змоу, ихьшәашәаза икоу
ипышәырччара ескынаггы икалазшәа, уи икышә

¹ Бостон – маца хәмарроуп.

иаакэыжжуаз убарткэа зегы иаадырцшуан илахынтца инатаз, игэы итоу, ицэынырра ззымхэо иакэны дшыказ.

Уи агэы гэгэа иман, рацэак ихэомызт, аха иихэоз хжэан; игэы итеикызи, атаацэа мазеи дызуस्ताзаалакгы азэы иеихэомызт; афы ианакэызаалакгы ижэуамызт, аказак згабцэа, – урт убар, шака ибзиоу хэашыак змамыз, – дрыцныкэазомызт. Ирхэон аполковник ипхэыс иблатдаркэа рзы лгэы дахэауан хэа, аха уи атызшэа азэы далацэажэо далагар даара игэы иалсуан.

Уи бзиа иибауаз, зегы реихагы дзеилахауаз, иаргы иимзауаз, – амаца асра акэын. Астол иатцэа акны зегы ихаштуан, еихаракгы иара ицэон; аха есааирагы акэмфаракэа имаз, иуафхжэара еихагы еицэартэуан. Ирхэон, зны аекспедиция аныказ, уахык, ахчафы абанк ыкэтцаны дасуан хэа; ускан цэгьалаза дманшэалахеит. Ус гэаеанрак ыказамкэа иаразнак ахысыбжыкэа геит, игеит агэеантцага бжы, зегы ытыцбахэан рабцаркэа ирзыфит. «Абанк унеиуазар ацара сырба» ибжы дуны игон Вулич дымгылакэа, еиха зeadцаланы амаца иасуаз руазэы иахь ихы рханы. «Бжыба зну аауеит», ихэеит дыфны дцо амаца ицасуаз. Арака зегы ааилафит, аха Вулич амаца ишеит.

Уи аилатыррафы даннеи, нак-аак гэгэалатцэка аифахысракэа ыкан. Вулич ма ахымфас акэзаит, ма ачеченцэа рахэакэа ракэзаит акы хэаас икамтцазакэа насыц змоу, амаца ицасуаз ицшаара дафын.

«Илеиит бжыба зныз!» – ихэеит уи ибжы рдуны, атыхэтэантэи ачеченцэа абна илцаны ркацара иафыз ахысыфцэа ргэыц акны даниба. Вулич амаца ицасуаз ара иатыцым хэа шиеихэозгы, акысеи ицаратреи ицыба иаатыхны насыц змаз инаганы иитеит. Игэы иамыхэоз иуал шэаны, уи ддэыкэлеит пхыака, асолдатцэа драпхыагыланы, атыхэтэанынза гэшэарак хэа камтцазакэа ачеченцэа дырфахысуан.

Апоручик Вулич астал данаахагыла, зеггы реаадыр-
тынчит, уамашәа уафы иибаша иихәарызеишь хәа
изыцшуа.

– Шәхатцкы! – ихәеит уи (ибжыы ртынчны абжыаапны
данцәажәоз ааста еиха иааларкәны): – шәхатцкы,
изхәартузеи егызлазам азы аймак? Шәара ишәтахума
агәра жәгарцы: сара шәара ишәыдыстдоит дасу шәхаҕы
ипышәшәарц ауафы иара иахьынзайтаху адунеи аҕы
дыкәзаарацы илшауоу, мамзарггы хара ихайуоу дар-
банызаалакгы ицстазаара аҕхәара заанатцы иптәаны
иҕоу гәашәтарц... Изтахыда уи апышәара?

– Сара сакәым, сара сакәым! – зегынцъаратәи абжы-
кәа аагеит. – Абар агаза! Ихы итәшәақәоузеи!..

– Изтаху сиеисауеит, – схәеит сара сыхәмаруа.

– Изакәу азы?

– Агәрагара кастдоит икалаша уафы ишизымды-
руа азы, – схәеит ҕажәа червонец астал иныкәдсаны,
сцъыбаҕы исымаз зеггы еизганы.

– Суеисоит, – атак кайтцеит Вулич ибжыы тахәаҕы.
– Амаиор, шәара збаҕыс шәыҕоуп; абар жәохә червонец
егьырт хәба шәара сара истәны ишәыкәын, исзыкашәтца
аҕызара, урт абарт апарақәа ирыцшәтца.

– Ибзиоуп, – ихәеит амаиор: – аха аиашазы, исзеил-
каауам ари аус шыҕоу, шәеисара шеилшәыргауа?..

Вулич акгы мхәазакәа амаиор ишәталарта ауатах
дыһналеит: харггы уи хишәталаны хныһналт. Ву-
лич абцъарқәа ахькнахаз атзамц днадгыланы, икнахаз
атапанчақәа руакы атцөымг иахьахшыыз иаахихит,
еиха иманшәалахашәа иааицыхьашәаз. Хара макъана
ихаздыруамызт уи икайтцарацы иитахыз, аха атапанча
аахаршаланы, аҕпыхәшә анныкәипса аамтазы, цытҕык
иаразнак иааибархәхәан, инапқәа ааныркылт.

– Икаутцарц иутахузеи уара? Узырҕы, уи хагароуп! –
инаикәыхәхәеит зеггы.

– Шәхатқы! – ихәеит уи ашышыхәа, инапқәа аарымх: – изтахыда сара сзы җажәа червонец зшәарц?

Азәгы җымтзакәа наӀ инаскәа-ааскәеит.

Вулич, егы ауаӀах ашӀа дныӀналан, астал днадтәалеит; зегы иара ишӀталаны иныӀналеит. Уи инапала иахирбеит хәикәшаны хтәарц. Ихәаз кәхтәеит җымтзакәа: убри аминут азы уи хара хзы уаӀы иимбац мазамч дук иманы дӀкалеит. Сара сыблақәа еихмырсыӀзакәа ила агәы сынхыӀшылеит; аха тынч, илақәа еихымсыӀзакәа сара сӀышәаратәблақәа днархыӀшылеит, икышә хцәышаарақәа аапышәырччеит; аха иара убасӀкак атынч кәзшәа шимазгы ихаҗсахәа цәышраҗы аӀсра шанӀылаз саӀхәуан. Саргы игәастахьан, акрызхытцуа ажәйтәтәи аибашыӀцәагы сгәаанагарақәа дыртцабыргуан, иаалырӀкәаны саатқәак рышӀтахь иӀсраны иӀоу иразкыу ихаҗсахәа ишанылауаз, апышәара змоу аблақәа ашыӀпқа шырмышәуаз.

– Уара иахәа уӀсраны уӀоуп, – иасхәеит уи сара. Вулич иаразнак сара сахь даахәхәын, аӀак, тынч дмыццакзакәа, иӀаитәеит:

– ИӀалап ус акәзар, аха иӀалап акәымхаргы...

Нас амаиор иахь ихы наирхан ус диазтәаит: атапанча еитцоума хәа.

Амаиор иӀалаз изымбатәбарахан атапанча еитцазу еитцамзу игәаламшәеит.

– Иухәо закәызеи, Вулич! – ибжы рдуны азәы җааитит: – Иханы икнахәзтгы, хәарас иаӀахузеи, атапанча еитцан; изаӀахузеи ахәмарра!..

– Газара хәмарроуп! – инаимәидеит даҗазәы.

– ХәмаатӀ рзы Ӏынҗажәиҗәаба маат ыкәтцаны аисара сатцалоит атапанча шеитцамыз азы! – ихәеит даҗазәы ибжы Ӏардуны.

ДырӀегых аисара җыц картәеит.

Сара сгәы цнатәеит ари ацеремония... «УаазырӀы, – схәеит сара, – ма уешы, мамзаргы атапанча цыхәа иахькнахәз аӀыпаҗы инаганы икнах, нас хцап цәара».

– Хэарас иатахузеи, – рыбжыы ақәдыргеит ирацәафны: – Хцоит цәара.

– Шәхаткы, сшәыхәоит шәахыгылоу шәтыпқәа шәымпсахырц! – ихәеит Вулич, атапанча ахы ихы инадкыланы. Зегы шанханы иаанхеит. – Печорин, – инацитцеит уи: – Мацак аалхны афада иршә!

Сара уажәы изласгәалашәо ала, астал иқәыз амаца атуз аарылсхын, афада исыршәит: зегы рыпсылагафа-гара рылымшо икалеит; аблақәа зегы, акы иацәшәаны, настгы икаларызеи хәа ипшуа, атапанча ахынтә хыхынтәи ибгъаауа ашышьыхәа алада италаны илеиуаз, ауафы илахынтца зызбоз атуз ашқа инадырхеит; уи атуз астал ишынықәшәаз еипштцәкыа, Вулич ихы иадкыланы иикыз атапанча ашыапы даахеит... хьарц аафьтцгеит!..

– Анцәа ифьышьоуп, – рхәеит ирацәафны: – Еитцазамызт...

– Иаабап уи ус акәзар, – ихәеит Вулич. Уи дырфегыых иикыз атапанча аахаршаланы аценцъыр аханы ахылца икнаҳаз инақәикит; атцықь аатгеит – ауатах алфа лыфначит; алфа анааихсыгъ, ахылца аакнырхит: уи ахылца агәтатцәкыа кылжәаны иқан, ахгы атзамц абжарақынза илеины илалагылеит.

Хцәка минут азәгы ажәак изымхәеит; Вулич ашышьыхәа счервонецқәа аашьтыхны апаратра атапсара дафын.

Икалеит агәаанагарақәа рхәара, атапанча апхьа изтымкыаз азы; шыоуы агәрагара қартон, атапанча агәыцә издыруадаз ицқьамзар қаларын хәа, егырт, мазала, ихәытхәытны ирхәон апхьатәи ахәшә цәаакын, нас, ашьтахь Вулич уи ахәшә ифьыцны ипсахит хәа; аха сара агәрагара қастон атдыхәтәаны ирхәоз шиаша-мыз азы, избан акәзар, сара минут затцәыкгы сылапш нахмырпазақәа атапанча сахәапшуан.

– Уара ахәмаррафы насып умоуп! – хәа иасхәеит сара Вулич.

– Схэычны сфагылазар аахыс знык ауп, – атак кайтцеит ихы иамхацагыаны: – уи иарбанызаалакгы абанки аштосси¹ раткыс еигьуп.

– Аха мацк ишэартоуп.

– Ишца? Уара агэра уго уалагама алахьынтца шыкоу?

– Агэра згоит; аха амала исыздыруам сгэы изаанага-уаз сара иахьа уара хымпада уцсырц укоуп хэа...

Убри ауаф, уажэраанза ашышьыхэа зхы зтапанча ахы адкыланы изкыз, иаразнак дааицрашэеит, настгы даацхашьеит.

– Иазхоуп уажэшьта! – ихэеит уи дфагылауа – хара хаисра атыхэа птэеит, уажэы уара иухэакэо сара иахэтаны исыпхьазом... Уи ихылца аашьтихын дцеит. Сара уи уамашэа избеит, – башагы дымцеит хэа сгэы иаанагеит.

Дук мыртыкэа зегы рыфныкакэа ицеит, Вулич икайтцаз азы дасу ргэы иаанагоз хэауа. Икалап урт азэык иеипш еицеакны сара сзы ихы ада хы итахзам хэа сзырхэозаргы ауафы иеишьразы сахьиеисаз азыхэан; уи сара сыда, итаххар ианыманшэалоу аамта изымцшаауашэа!..

Сара астаница аулица тацэқэа сырныла-ны афныка схынхэны саауан; амза уахьахэацшуаз, икацшьыуаркалеиуа ижжаза амца акушэа аназара игылаз афынқэа ифарывтцсны афеира иафын; ажэфангэы итчацчо иатцапсан аетцакэа, тынч икэеицеиуа. Ачча сакит сара, ажэытэ икалаша здыруа ауаа ыкоушэа ианырбоз аамта анаасгэалашэа. Урт ргэы иаанагон ажэфан акнытэ алашара кэзтцо, хара дгьыл фатцак азы икам-иным аказы, иапсазам азы аймакқэа анхауа урт хаимак аус реаладырхэуеит хэа. Ишца нас? Урт реипш икоу ауаа ргэы иаанагоит алашара кэзтцо аетцакэа дара реибашьрақэеи ргэырғьарақэеи рзы мацара ирлашагоушэа, аха урт

¹ Аштос – маца хэмарроуп.

Иацы икалаз сара сзы даараза ицэанырра гэгэаны сдеи сцэеи зырцыхцыхуа акэны исзыкалеит. Исыздыруам сара уажэшты алахынтца агэра згауоу исымгауоу, аха уаха сара хымпада уи агэра згеит; икалаз уафы даргачамкратэы икан, сара, хазхылтцыз хабациэеи рымцхатцаракэеи сшырхыччоз, истахзамкэа дара рганахь снанагеит; аха сара ари амѳа баапцы сызкэылаз ала хара сымцеит, ианаамтаз сѳааныскылт. Изакеызаалакгы акы мап ацэымкра, иузымдыруа азы ула хѳаны агэрагара акамтцаразы апкарра исымаз, аметафизика кажьны, пхьака сшыапы ацынтца ашка сыцшуа салагеит. Абас еипш икоу агэаѳанызаара иатахытцэкьаны икалеит; сышнеиуаз итатаза иказ, зыпцы тамыз акы сѳахкьашан, апцык аасыгхеит скахарц. Схы наркэны снахэапшызар – амза амѳа ииашаны ианыпхало иалагахьан, – избазеи? Сапхьа ахэа агэта ахэала еиѳтэаны икажьын... Уи закэыз аилыргаха сауаанза иаауаз ршыапышьтыбжькэа аасахит: ѳыцъа аказақцэа аулица акнытэ иѳны иаауан; руазэы даасыдгылан дсазтцааит: аѳы иашьны иказ аказақ, ахэа иашьтаз, дыжэбама хэа. Сара урт ирасхэеит аказақ дшысымбаз, настгы идсырбеит «ахатцара» кэзтцаз иишьыз ахэа ахькажьыз.

– Абрагьѳы хэымга! – ихэеит егы аказақ: – чихьыр¹ шааижэлак еипштцэкьа, изакэызаалакгы, иааипыхьашэалакь аиѳырѳфара далагоит. Уаала, Еремеич, иара ишка хцап, уи дѳахэатэуп, мамзар...

Урт насцыртцны ицеит, сара схы хьчаны, ашышьыхэа сымѳа сықэланы сцауан. Ус, атдыхэтэаны, сманшэалаза сыѳны снеит.

Сара ажэытэтэи уриадникк икны сынхон. Уи сара бзиа дызбон иуаѳ қиаразы, еихарак изгаб бзиа Настиа лзы.

Уи ахамы леылахэаны есқынаггы агэашэаѳы

¹ Чихьыр – кавказтэи аѳы хкқэа иреиуоуп.

дысзыцшуан; амза алашара лқышә цшза, аухатәи ахьта иариатәахьаз, икәцхон. Уи сара саныл-дыр, даапышәырччеит, аха сара уи лаха сыманы хәа сыказамызт. «Бзиала, Настиа», – схәеит сара саныналафсуаз аамтазы. Уи акы лхәарц лтаххеит, аха илхәарц илтахыз ахатыцан даакәцсычхаит.

Суатах саныныфнала, ашә асырkit, цәашыла иаасырлашан, сиарта сыефыласыжыт; убри ауха акара, акраамта сызмыцәо скамлац; амрагыларахыи аацәйтцлашо иалагахьан сара сылацәа анынтаа, аха икаларын сара убри ауха сызхара сшызмыцәоз ажәван агәыштцан иатцафызтгы. Шыжымтан, асаатцшыба азы, ф-тацкәымк сценцъыр иасуа иалагеит. Сара атхарцәхәа сәатцкәеит: икалазеи?.. «Угыл, уееилахәа!» Абжкәа рацәаны исыкәдыргон. Сара ирласны сәааилахәаны сындәылтцит. «Иудыруама икалаз?» Хөык офицерцәа сара сәы иааиз еицфакны фәартит; урт апсы иеипш ицәышкакараза акәын ишыказ.

– Икалазеи?

– Вулич дыршыит.

Сгачамкны саанхеит.

– Аиеи, дыршыит, – иафын урт. – Уаала хцап ирласны.

– Иабыкәу хыхцауа?

– Амван еилукаап.

Хдон хара. Урт исархәеит сара икалакәаз зегьы, досу ргәы иаанагакәоз, еиуеипшымыз азгәатаракәа катцауа, алахьынтца ауп акәмзар дзыкәшәаз саатыбжак даахыцар, дымцсыр шыкалоз. Вулич ихала аулица лашьца даныланы ддон; уи дааикәшәеит ахәа шыны иаауаз, афы иашьны иказ аказақ. Икаларын димбазакәа диафсны дцар, Вулич даангыланы имхәр: «сашьа, иуцшаауада уара».

«Уара уоуп!» – атак кәитцеит аказақ, ахәа рхханы длаисын, ижәфахыр иларкны игәы ахы акынза илтеирффалеит... Фыцәа аказақцәа сара испылаз, ашьра кәзтаз аказақ ишьтаз, ихәны иказ ихьзан, дышьтырхит,

аха уи атдыхэантэи ицсы аизгара дафын, ихэеит ѿажэа затцэык: «Уи диашоуп!» хэа. Сара азэы затцэык сакэын издыруаз урт ажэакэа тцакы еикэатцэас ирымаз: урт зызкыз сара сакэын; уи арыцха дзыкэшэашаз заанатцы исамхаиахэахьан; сара сгэаанагарақэа амц срымжэеит: уи зэызыпсахыз ихафэ афны ипсра ааигэазаны ишыказ хымпцада сапхэеит.

Ауаѿшыра кэзтэз, астанциа аназарафэы ѿынтацэык длыѿналан, ашэқэа аркны, иеыѿнеикит: хара уахь хцон. Ирацэаны ахэсақэа еибартцэыуа иѿны хара хыхьцоз ашка ицон; иагханы иказ аказақцэагы рѿнқэа ирдэылибахэаны, аулицафэы иццакы-ццакуа ркамақэа ркэынтцауа, илахапфкыаны иѿны ицон. Уаѿы ишимбацыз ала аилаѿеилас ыкан.

Абар атдыхэтэаны харгы хнеит; хапшызар: аѿны ашэқэеи апенцэырқэеи – зыѿнытфкала иаркны иказ ира-цэаѿны уаа акэшаны игылан. Афицерцэеи аказақцэеи ргэахы цыжэжэо досу ргэы иаанагақэо рхэон; ахэса итцэыуа-ихьуа ашэира иафэын. Урт рѿнутфка сара сылапш даатцашэеит зхы-зэы тбааны иказ пхэыс быргык, агэалсра баапсы зфықэыз. Уи ақыдуахэа ду икажыз дыкэтэан лнапқэа лхы иатдыргэаны: уи ашыра кэзтэз иан лакэын. Зны-зынла лқышэқэа аақэац-қэацауан... урт анцэа ихэозу, ишэиуазу седру?

Амала изакэызаалакгы акы збатэын, ацэгэаура кэзтэз дыктэын. Аха дызустэаалакгы азэы рапхэа агэагыра итахымызт.

Сара апенцэыр афны снеин акылхара сынкылапшит; уи дцэышкакараза ахгэыра дыкэиан, иаргэа напала ита-панча кны; ашыа афашы иварафэы иахэа шытан. Уаѿы даацэшэаратэы иблақэа шыафь-шафьон; зны-зынла ицэа даатэызон, иаразнак инапқэа рыла ихы ааникы-лон, иацы икайтцақэаз цкэа игэалаиршэарц итахушэа. Сара уи ахафсахэа тынч избоз афэ хатца гэгэарак анысымбаалазеит афнытэ амаиор иасхэеит ашэ цэны

аказакцәа шәыфәнал хәа реиҳәарц шихәтаз, избан акәзар, уажәы ус икатқазар еиха еигъын, уашьтан ихы идьыруа данықалалак, икатқазар атқкыс.

Уи аамтазы асаул бырг ашә акны днеин, уи ихьз хәаны икәәитит: зықәәиҭыз атак кәитҭеит.

– Ацәгъа коутҭеит, сашә Ефим-ица, – ихәеит асаул, – уажәшьта икоутцо башоуп, уерыт!

– Сыгерыстом! – атак кәитҭон аказак.

– Анцәа уицәшәа! Уара, зыхәтҭәы нтәаша, учеченецзам, иқыиоу қырсиануп. Аха уара уҭеипш уеиланагазар, ишпақаутҭауеи: улахьынтца уахыҭауа хәа указам!

– Сыгерыстом! – ихәеит аказак ибжы ырцәгъаны, итапанчагъы шхеиршалаз мфашьахуа абжы аагеит.

– Еи, бара атакәажә, – ихәеит асаул апхәыс бырг лышка ихы наирхан. – Бицәажәа бычкәын: издыруада бара дыбзызырфыр... Ари, мшәан, Анцәа еихагъы даргәаауеит. Абар, ибымбауеи, ауаа цшужьҭеи уажәшьта ф-саатк тҭеит.

Атакәажә лылақәа еихмырсығзакәа асаул дна-ихәапшын, лхы аалырҭысит.

– Васили Пиотр-ица, – ихәеит асул амаиор днаи-вагылан. – Уи иеҳаитом – сара дыздыруеит уи дзакәу; амала ашә паҳеыр, хара хтәқәа рацәафны итаирхоит. Еигъымхари иара иеихсны дахшьразы адтца кәшәтҭар? Аҭенцъыр акны акылхара тбаауп.

Убри аминутазы уамашәа уафы иибаша акы схы иааташәеит: Вулич еипш сара истаххеит сразкы цышәарц.

– Уаангыл, – иасхәеит сара амаиор, – уи ицсы штоу дыскуеит сара.

Асаул иасхәеит ашьра кәзтаз иацәажәара далагарц, хфык аказакцәа ашәафы ирхианы иргыларц, адырга анықастдалак, ашә цены иаразнак ацхыраара сызташаз. Сара саахыкәшан, ишәартаз аҭенцъыр сназааигәахеит: сгәы атхара-тхарахәа еисуан.

– Ах, уара ацәыршәага! – ибжыи рдуны ихәауан асаул: – Уара хара уаххыччарцы утахума, мамзар закәызеи? Угәы иааназар уара ухазхәынчарым хәа? – асаул излаилшоз ала ашә асра далагеит; сара аценцъыр акны акылхара сыла ладкыланы аказақ икаитцоз сахәацшуан. Уи ари аганахыла азәы диқәлап хәа игәы ишаанамгазоз, иаразнак аценцъыр аацены, сыцаны хлантцы сәылфнасыжыит. Слымха ашыаақнытәкыа атцыкь ааггеит, илткыаз ахы счын лықәнакыеит. Аха ауатах алфа илыфначыз, сара саға инамырбеит иара иааигәара ахәа ишытаз. Сара имахәар нтарсны иааныскылт; аказақцәа иаразнак ашә цены иаафналт, х-минутк рыла ацәгыакатцафы деикәцах дәахәаны, аконвои дрыма ицон. Ажәлар еимпит, аофицерцәа сара исыдныхәалон – хымпада исыдныхәаларатәгыи икан.

Абарткәа зегыи рышытахь сгәы иаанагоит уфаталистны узлакамларызеи хәа? Аха издыруада уи хымпада агәра ганы дыкоу дыкаму?.. Хара шака лассы-лассы амц цәанырреи ииашам агәаанарақәеи ииашоуп хәа ихадахкылауазеи!.. Сара бзиа избоит зегыи рзы сгәы фбазар: ус аказаара ауафы иказшыа ағәгәара иапырхагазам; уи мою, сара сус злоу акы акәзар, исыхыша, испеицшу сзымдыруазар, гәтамамралатцәкыа цхыака сцоит. Мшәан, ацсра атцыкыс еицәоу акымзарақ калазом, – аха ацсра уи хырцара ақәзам.

Сара схынхәны абаафы саннеи, икалақәаз, лабәаба избаз, сықәшәақәаз зегыи Мақсим Мақсим-ица иасхәеит, насгыи бзиа избеит алахынтказы игәы иаанаго сеихәарц. Уи ацхыа изеилымкааит исхәаз ажәа цакыс иамаз, аха изласылшоз ала измааназ, цакыс иамаз аниасхәа, усқан гәгәала ихы аартцысны ус ихәеит:

– Ааи, хәарас иатахузеи! Уи оумашәа уафы ииба-ша акы ауп!.. Аиашазы, азиаттә самцалкәа лассы-лассы амц рхәоит, ибзианы азет рыхышыымзар, мамзаргыи игәгәаны нацәкысла иатцхамзар. Имзакәа иуасхәоит,

сара ачерқъезцәа ршәақъ бзиа ишысымбо; урт ҳара хашъа изы иаңсаны иҕам: ашъхәа хәычуп, – иумбазакәа уңынтә хнаблаауеит... Аха урт раҳәақәа – сара мыцхәы хатыр рықәыстоит.

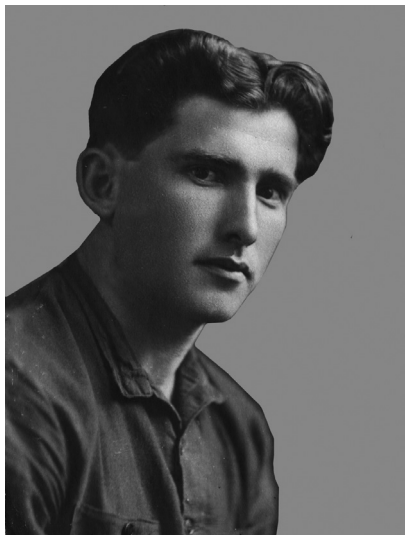
Ашьтахъ цытраамтак даахәыцын, ус ихәеит:

– Ааи, сгәы далоуп, рыцҳа... Аҕстаа дихәхаит да-дызцалааз уахынла аҕы иашъны иҕаз иаңәажәара!.. Аха ус сҳәеит хәа, иҕаларын уи даниуаз ус илахъ ианны дизтгы!..

Уи иҕынтә сара уаҳа акгы сзеилымкааит: Мақсим Мақсим-ица метафизикала аңәажәара зынзас бзиа иба-уамызт.

Артиом Амқаб иусуртә тың ақы

Артиом Ацыр-иңа Амқаб

*Артиом Амқабии Татииана Ашьхаруаңхаи рынасың
иақәгәырзъоит*

Актамаи арѣцѡрата ѳарауурта ауштылмтыцаа. 1932 ш.

Артиом Амқаб Аңсуа радио аусуацаа ыгәтәны

Ажурналистцэа: Артиом Амқдаби Гъаргъ Жанааи

Артиом Амқдаби Леуарса Касланзиеи

*Артиом Амқаб иңшәмаңхәыс Татиана Ашьхаруаңхаи
рыхшарей*

Артиом Амқаб и хәыцрақәа дрызныжъуп

*Арадиоэфир аматериалқға разырхиараан.
В. Ахашба, Е. Гымба, С. Адлеиба, Т. Хышпха, А. Амқаб, Ф. Отырпха*

Арçиаратə сəни акин. Софрино. 1972 ш.

Аңшыара аамтақға раан

Амқабба реңғыларакны. Хааң ақыта. 1981 ш.

Ахқәа

Аикәыршәаф икнытә	3
ЦСТАЗААРАК ЗЫНЗАЛО АМФА	6

АРТИОМ АМҚӘАБ ИФЫМТАҚӘА

Инеиуеит агъефхәа цхьака	101
Еи, ссыза !!!	104
Бзиала	106
Хцъынцътәылатә аибашьра ашәа	107

АПИЕСА

Апарашиутист	108
--------------------	-----

АЖӘАБЖЪ

Хьымца	118
--------------	-----

АЖӘЛАР РҒАПЫЦТӘ ХӘАМТАҚӘА

Хәацъа Шьарадыни игъылеи ирзеибауаз	139
Шьарадын исасцәа зынириаз	141
Шьарадын икәраан	142
Шьарадын амтқәа дреихабуп	145
Шьарадын шә-маатк игеит	146
Шьарадыни агъычи ирзеибауаз	148
Излаидыри	150
Хәацъа Шьарадыни амзеи	150

АРТИОМ АМҚӘАБ ИЕИТАГАМТАҚӘА

Вл. Маяковский. «Цхьака!»	155
Гь. Гәлиа. Аиниара	157
М. Лермантов. Хәамта афырхатца	167

Владимир Сатбеи-ица Ахашба

АРТИОМ АМҚӘАБ
Ицстазаареи ирҕиамтақәеи

Владимир Сатбеевич Хашба

АРТЕМ АМКУАБ
Жизнь и творчество

Аредактор *С. Ладариа*
Акорректор *Н. Шьаматҕаа*
Асахьаҕыхы *Р. Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *К. Бигдәаа*

Аформат 84x108/₃₂.
Инықәыр. акь. бҕь. 19.
Аҕатцапка №